

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

Kovács Szitkay Eszter
2026

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Rendészettudományi Doktori Iskola

Kovács Szitkay Eszter

RENDÉSZETI LEGITIMÁCIÓ, SÉRÜLÉKENY CSOPORTOK, ALACSONYKÜSZÖBŰSÉG:

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS

ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI DILEMMÁI

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ:

PROF. DR. KEREZSI KLÁRA

.....

TÁRSTÉMAVEZETŐ:

PROF. DR. PAP ANDRÁS LÁSZLÓ

.....

BUDAPEST, 2026

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS ÉS A KUTATÁSI PROBLÉMA BEMUTATÁSA	9
2. A KUTATÁS CÉLJA, KÉRDÉSFELTEVÉSE ÉS MÓDSZERTANA	16
2.1. A kutatás filozófiai-paradigmatikus háttere	17
2.1.1. A kritikai realizmus mint paradigmaticus keret.....	17
2.1.2. Ontológiai pozíció: a társadalmi valóság rétegzettsége	17
2.1.3. Episztemológiai következmények.....	18
2.1.4. A hermeneutikai-értelmező momentum	18
2.1.5. Abdukció és retrodukció mint vezető logikai műveletek	19
2.1.6. A kutatás stratégiája: elméleti alapkutatás többrétegű dokumentumelemzéssel....	19
2.1.7. Első módszertani lépés: AtJ koncepció és a formális jogi oldal összevetése, a polgári és büntető igazságszolgáltatás követelményrendszerének szisztematikus összehasonlítása	20
2.1.8. Második módszertani lépés: jogszabályi és áldozatpolitikai dokumentumok elemzése, kiegészítve az indikátorokkal.....	21
2.1.9. Harmadik módszertani lépés: deduktív kódolósos másodelemzés	22
2.1.10. A rekontextualizáció filozófiai legitimációja	22
2.1.11. A kódrendszer elméleti megalapozása	23
2.1.12. A kódolási eljárás	24
2.1.13. A hiány mint értelmes empirikus lelet	24
2.1.14. A megerősítési logika tisztázása: miért nem tautologikus a kutatási dizájn	24
3. AZ ACCESS TO JUSTICE (ATJ) MINT KONCEPCIÓ – A JOGI KERETEK TÁGÍTÁSA A VALÓDI HOZZÁFÉRÉS ÉRDEKÉBEN	26
3.1. Az AtJ koncepció genezise és fejlődéstörténete	26
3.1.1. Cappelletti, a Florence Project és a hullám-metaforák	28
3.1.2. ... de mit is jelent igazából az AtJ?	32
3.1.2.1. A kiindulópont – AtJ ... mint szociális jog.....	33
3.1.2.2. ... a normatív program.....	34
3.1.2.3. ... a szubsztantív tartalom követelménye	34
3.1.2.4. ... univerzális és kontextusérzékeny koncepció.....	36
3.1.2.5. ... az eljárási olvasatokon túl.....	38

3.1.2.6. ... az AtJ mint az aktuális politikai szándék tükré	38
3.1.2.7. ... a polgári és büntető ügyek interszekciója	39
3.1.2.8. ... empirikus és normatív rétegek	40
3.1.2.9. ... a terület bővítése a kriminológia felé	41
3.2. Az access to justice leágazása: a jogi szükségletek (justice needs) és a jogérvényesítési szakadék (justice gap) intézményi kutatása	42
3.2.1. A Hague Institute for Innovation of Law (HiIL)	42
3.2.2. Az OECD és az emberközpontú igazságszolgáltatás (people-centred justice)	43
3.3. Az AtJ problémáinak mértéke, ügyei és veszélyei	45
3.3.1. A globális kép	45
3.3.2. A Fenntartható Fejlődési Célok 16. célja (Sustainable Development Goals, SDG 16)	46
3.3.3. A polgári-büntető átmenet	47
3.3.4. A társadalmi egyenlőtlenségek tengelyei	48
3.3.5. A digitalizáció új törésvonalai	49
3.4. Magyar és kelet-európai vonatkozás	50
3.5. Használják-e a kifejezést?	51
3.6. Az AtJ formális oldala – vagyis a jogi szabályozás hatókörének kijelölése	52
3.6.1. Nemzetközi szint	52
3.6.2. Az Európa Tanács – az Emberi Jogok Európai Egyezménye.	54
3.6.3. Az Európai Unió – az Alapjogi Charta és a Lisszaboni Szerződés utáni fejlemények.	55
3.6.4. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA)	56
3.6.5. Kitekintés: A 'különleges bánásmód' mint az érdemi igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést elősegítő eszköz	57
3.7. Magyar kontextus	57
3.7.1. Külföldi fogalomhasználat	61
3.7.2. Indikátorlista	62
3.7.3. Indikátorlista a gyűlölet-bűncselekmények felismerésére	63
3.7.4. Részmegállapítások	66

4. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁST ÉS AZ ATJ-T MÉRŐ INDIKÁTOR-RENDSZEREK	67
4.1. Globális, közvetlenül access to justice-fókuszú indikátor-rendszerek.....	67
4.2. Globális jogállamisági és demokráciaindexek igazságszolgáltatási komponensekkel	72
4.3. Európai indikátor-rendszerek	75
4.4. Magyar indikátor-rendszer.....	79
4.5. Részmegállapítások.....	80
5. A POLGÁRI ÉS BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE	83
5.1. Bevezetés	83
5.2. Az eljárás célja és az igazságszolgáltatás feladata	83
5.3. A szereplők viszonyrendszere.....	85
5.3.1. A polgári per: mellérendeltség és neutrális bíróság	85
5.3.2. A büntetőeljárás: háromosztatú funkciómegosztás	86
5.4. A bíróság szerepe: porondmestertől a büntetőhatalmi monopóliumig	87
5.4.1. A polgári bíró mint „porondmester”	87
5.4.2. A büntetőhatalmi monopólium (ius puniendi)	88
5.4.3. Mit biztosít az egyik, mit a másik?	88
5.5. A hozzáférhetősége szempontja	89
5.6. Részmegállapítások.....	92
6. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS – ALKALMAZHATÓSÁGA A BÜNTETŐELJÁRÁSJOGBAN	93
6.1. A sértett jogérvényesítési lehetőségeinek és jogainak alakulása a büntetőeljárásban	93
6.1.1. A sértett és az áldozat fogalma	93
6.1.2. A sértett szerepének változásai –történeti áttekintés	94
6.1.3. A sértett szerepének változásai – a magyar perspektíva	97
6.1.4. A sértett szerepének változásai – a nemzetközi szervezetek erőfeszítései	99
6.1.5. A sértett a hatályos magyar büntetőeljárásban	101

6.2. Az áldozatpolitika rendszertani helye: kriminológia, viktimológia, áldozatpolitika	102
6.2.1. A kriminológia mint társadalomtudomány	102
6.2.2. A viktimológia kialakulása és tárgya	103
6.2.3. Az áldozatpolitika önálló kriminálpolitikai területté válása	104
6.2.4. Az áldozatpolitika tárgya, célja és alapfogalmai	105
6.2.5. Az áldozatpolitika uniós joganyaga	107
6.2.6. Az áldozatpolitika magyar joganyaga	109
6.2.7. A nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről szóló (EU) 2024/1385 irányelv	111
6.2.8. Az áldozatok védelme és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés (III. fejezet) ...	112
6.2.9. Áldozati támogatás (IV. fejezet)	112
6.2.10. Megelőzés, képzés és koordináció (V–VI. fejezet)	113
6.2.11. A 2012/29/EU irányelv revíziója	113
6.2.12. Politikai megállapodás és átültetési kilátások	116
6.2.13. A revízió hatása a magyar jogra	116
6.2.14. Részmegállapítások	116
7. A LEGITIMÁCIÓ MINT ALAPVETŐ KONCEPTUALIZÁCIÓS ELEM	119
7.1. Jogtudatkutatások – elméleti ugródeszka a rendészeti legitimációhoz	119
7.1.1. A jogtudat fogalma és a magyar kutatási hagyomány	119
7.1.2. A magyarok jogtudata a kutatások tükrében	121
7.1.3. A hatósági nyelvhasználat	123
7.2. A European Social Survey (ESS) 5. fordulójának „Trust in Justice” modul – főbb eredmények	126
7.2.1. Az ESS	126
7.2.2. Az 5. forduló	126
7.3. A legitimáció a kriminológiában	130
7.3.1. Bevezetés	130
7.3.2. A legitimáció fogalma – történeti és politikatudományi háttér	132
7.3.2.1. A klasszikusok: Weber és Durkheim	132
7.3.2.2. A modern politikatudományi értelmezések	133
7.3.2.3. Normatív versus empirikus megkülönböztetés	135
7.3.3. Legitimáció a kriminológiában	136

7.3.3.1. Az „előretörés”	136
7.3.3.2. Hatókör: kire terjed ki a fogalom?	137
7.3.3.3. Tylertől a komparatív kutatásokig	137
7.3.4. Fogalmi meghatározások	138
7.3.4.1. Tyler és a pszichológiai perspektíva	139
7.3.4.2. Bottoms és Tankebe: az uralmi jogcím	139
7.4. Empirikus iskola: Tyler és az eljárási igazságosság (procedural justice) paradigma	141
7.4.3. Az eljárási igazságosság kritikái	148
7.5. A normatív iskola	152
7.5.1. Az iskola fő tézise	152
7.5.2. Bernard Williams mint filozófiai forrás	153
7.5.3. Beetham három-elemű modellje	153
7.5.4. A dialogikus megközelítés és a kontextus-érzékenység	155
7.5.5. A legitimáció komponensei	157
7.5.6. Önlegitimáció – a másik oldal	158
7.5.7. Empirikus tesztek	158
7.6. A legitimáció ellenében ható erők: az anticipáló igazságosság/ igazságtalanság	159
7.6.1. Az anticipáló igazságosság fogalma	160
7.6.2. A logikai ív és az önbeteljesítő mechanizmus	160
7.6.3. A tágabb irodalom és kapcsolódó mechanizmusok	161
7.6.4. Következmények a legitimáció építésére	162
7.7. Bizalom és legitimáció – egy szükséges elhatárolás	163
7.7.1. A két fogalom magja és elemzési szintje	164
7.7.2. Az átfedés: az intézményi bizalom mint híd	165
7.7.3. Eltérő motivációs mechanizmusok	166
7.7.4. Részmegállapítás	167
8. AZ ALACSONYKÜSZÖBŰSÉG FOGALMA A	
TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN	169
8.1. A fogalom helye és relevanciája	169
8.2. Fogalomtörténet és nemzetközi kontextus	170

8.2.1. Alacsonyküszöbű szolgáltatások (low-threshold services) az angolszász szakirodalomban.....	170
8.2.2. Definíciós kísérletek és kulcsfogalmak.....	170
8.2.3. A küszöb tipológiája	171
8.3. Hazai jogi és szakmapolitikai keretek	171
8.4. Az alacsonyküszöbűség alkalmazási területei	172
8.4.1. Addiktológia és ártalomcsökkentés	172
8.4.2. Hajléktalanellátás	172
8.4.3. Utcai szociális munka és ifjúságsegítés.....	173
8.4.4. Mentálhigiénés és kríziskezelő szolgáltatások	173
8.5. Kritikai értelmezések és nyitott kérdések	174
8.6. Részmegállapítás: átültetés a kutatásra és az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás koncepciójának megfogalmazása	174
8.7. A legitimitáció ígérete – az alacsonyküszöbű büntető AtJ és a „tágabb következmények”	177
8.7.1. Compliance vagyis a jogkövetés/ szabálykövetés és Bottoms négy compliance-mechanizmusa	177
<i>A négy mechanizmus</i>	178
<i>A normatív compliance három altípusa és a legitimitáció helye</i>	179
<i>Miért kulcsfontosságú a normatív compliance?</i>	180
<i>Empirikus megerősítés: Murphy, Bradford és Jackson (2016)</i>	182
8.7.2. Együttműködés a rendőrséggel.....	182
8.7.3. A látencia csökkenése	183
8.7.4. A demokratikus jogállam erősítése.....	184
8.7.5. Kisebbségek és a társadalmi inklúzió.....	185
8.7.6. Kisebbségek és a társadalmi inklúzió.....	186
9. AZ ALACSONYKÜSZÖBŰ BÜNTETŐ ATJ TESZTJE – A ROMÁK SZEMSZÖGÉBŐL	188
10. KUTATÁSI EREDMÉNYEK.....	193
11. TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK	198

12. JAVASLATOK A GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGRA.....	200
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	201
MELLKÉTEK	227
ÁBRAJEGYZÉK.....	235
A SZERZŐ KUTATÁSI TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA.....	236
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	238

1. BEVEZETÉS ÉS A KUTATÁSI PROBLÉMA BEMUTATÁSA

„Angliában az igazságszolgáltatás mindenki számára nyitva áll – akárcsak a Ritz Hotel.”¹ – Sir James Mathew, ír származású bíró (19. század vége)

*„A törvény olyan ajtó, amely egy másik ajtóra nyílik, s az az ajtó egy újabbra – a küszöb mindenütt, a ‘bent’ sehol.”² – Derrida nyomán parafrázis (a *Devant la loi* esszéből)*

... és talán az egyik leggyakrabban hivatkozott idézet a témában megjelenő tanulmányokban:

*„A Törvény kapujában őr áll. Ehhez az őrhöz eljő messze földről egy férfi, s bebocsátást kér a Törvény hajlékába. De a kapuőr azt mondja, hogy most nem engedheti be. (...) Ilyen nehézségekre nem számított a messziről jött férfi, hisz a Törvénynek, gondolja, mindig és mindenki számára elérhetőnek kell lennie.” Franz Kafka, *A per**

E három kép ugyanazt a feszültséget járja körül: az igazságszolgáltatás formálisan mindenki előtt nyitva áll, ám a küszöbén való tényleges átlépés korántsem mindenki számára adott. Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés korlátozottsága a legtöbb jogrendszer régóta ismert és súlyos fogyatékosága.³ A Task Force on Justice becslése szerint közel 5,1 milliárd ember jogi szükséglete marad kielégítetlenül⁴, ami egyfelől súlyos jogállamisági aggályokat vet fel, másfelől – immár az egyén szintjén – nemegyszer súlyos, messzeható, olykor visszafordíthatatlan, jogi és jogon kívüli természetű károkkal jár együtt. E feszültséget, amely a fennálló helyzet és a jogegyenlőség eszménye között húzódik, a jóléti állam gondolköre ragadta meg, a maga történeti és gazdasági közegére reflektálva: a jogegyenlőség pusztá deklarációja ugyanis önmagában még nem teremti meg a tényleges hozzáférés lehetőségét. Ezzel mindössze megnyitottuk az igazságszolgáltatás kapuját – ám átlépni rajta már nem mindenki

¹ „In England, justice is open to all – like the Ritz Hotel.”

² „The law is a door that opens onto another door, and that door onto another – the threshold is everywhere, the inside is nowhere.”

³ Mentovich et al. (2023).

⁴ Task force on Justice (2019).

képes, a jogegyenlőség nem vonta maga után az esélyegyenlőséget is. Alkotmányjogi olvasatban:

„az ipari forradalom olyan problémákat hozott létre a társadalom számára, amelyeket a polgári (bourgeois) alkotmányok nem vettek figyelembe. Egyrészt az állítólag uralommentes társadalmi szférában új hatalmi központok és elnyomó mechanizmusok jöttek létre, amelyek kívül esnek a kizárólag az állam és az egyén viszonyára összpontosító alkotmány hatóköréből. Másrészt az egyén által uralt szféra radikálisan összezsugorodott, így ma az egyén már nem képes pusztán saját erőfeszítései révén biztosítani a létfenntartását. Ezzel pedig eltűntek azok a feltételek, amelyek alapján feltételezhető volt, hogy az igazságosság a társadalmi erők szabad kölcsönhatásából magától létrejöhet. A szabadság formális garanciái nem érték el automatikusan azokat a célokat, amelyeket – optimista módon – hozzájuk kapcsolnak. Az állammal szembeni védekező magatartás várakozó attitűddé alakult át. A társadalmi igazságosságot és az egyéni biztonságot ma már tudatos tervezés útján kell megvalósítani. A tizenkilencedik század valamennyi alkotmányos vívmányát érinti ez a materiális kérdések felé történő elmozdulás. Ez először az alapjogok szférájában vált láthatóvá. A szabadságjogok formális biztosítása elérte tetőpontját, használhatóvá azonban a materiális megalapozottságuk teszi őket. E fejlődés során a jogegyenlőség egyre inkább az esélyegyenlőség irányába távolul.”⁵

A jóléti államról való gondolkodás óhatatlanul ráirányította a figyelmet arra, ami az állam számára mindaddig vakfoltként rejtve maradt: a szociális háttérből és a marginalizált élethelyzetből fakadó érdemi ellehetetlenülésre a hozzáférés terén, s ezzel együtt annak belátására is, hogy az érintettek számára jobbára kiüresedett jogokról beszélhetünk csupán. Ezek az esetek mintegy schrödingeri állapotként írhatók le: a jogosultság egyszerre adott és mégsem érvényesíthető, s hogy a kettő közül melyik valósul meg, csak az adott élethelyzetben – mintegy a „megfigyelés” pillanatában – dől el. Jóllehet elméleti-jogi síkon mindenki számára nyitva áll a jogérvényesítéshez vezető út, hogy ki képes azon valóban végighaladni, mindig a konkrét helyzet függvénye. E felismerésre adott válaszként fogalmazódott meg az *access to justice* (AtJ)⁶, vagyis az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés koncepciója. E koncepció egyfelől az egyén oldalán jelentkező képességgént ragadható meg: azon képességgént,

⁵ Grimm (2016) 129.

⁶ A továbbiakban az AtJ rövidítést alkalmazom az olvasás gördülékenységének érdekében.

amelynek révén a felek eligazodnak jogvitáikban egy olyan világban, ahol az eljárások összetettek, hosszadalmasak, költségesek és nemegyszer különös szaktudást és készségeket igényelnek;⁷ másfelől pedig – szervezeti oldalról – azt a normatív elvárást az igazságszolgáltatás intézményével szemben, hogy az mindenki számára egyenlő mértékben legyen elérhető, mégpedig úgy, hogy ne csupán egyéni, hanem társadalmi szinten is igazságos kimenetelt eredményezzen⁸. E gondolkodás nyomán számos intézkedés és eszköz született a szakadék áthidalására – kiemelt hangsúlyt helyezve a jogsegélyre –, az AtJ értelmezési tartománya pedig fokozatosan kitágult (gondoljunk a környezetvédelmi ügyekre vagy a csoportos jogérvényesítésre); napjainkra indikátorlisták és felmérések révén immár intézményesült formában kísérik figyelemmel a hozzáférési akadályok alakulását. Ezek nyomán követése mögött súlyos tendenciák álnak, melyek a további kutatásokat és elméleti, gyakorlati gondolkodásokat létfontosságúvá teszik: mintegy 5,1 milliárd ember él a megfelelő igazságszolgáltatáshoz hozzáférés lehetősége nélkül.⁹ Ezt az ívet figyelve kutatói szemmel számunkra az a mozzanat lényeges, miként és milyen érvelés mentén lépett át a jog köréből a társadalom felé egy alapvetően jogi természetű kérdés: miként ismerte fel és ismerte el a szociális körülményekben rejlő hátrányt – s a mögötte meghúzódó hatalmi egyenlőtlenség dinamikáját –, valamint az ebből fakadó hozzáférési akadályozottságot.

Mindezek alapján akár a büntetőügyek vizsgálata felé is továbbléphetnénk – ám e ponton komoly akadályokba ütköznénk. A fenti megállapítások ugyanis elsősorban polgári, majd – a terület fejlődésével – közigazgatási ügyekre vonatkoznak, a büntetőjogi vetületet a szakirodalom jobbra hallgatással kerüli meg, leszámítva azt a halk diskurzust, amely felveti, hogy a Cappelletti és Garth nevéhez fűződő fogalomba mégis beleértendő volna.

A szakirodalom és a köznyelv egyaránt könnyűszerrel él az AtJ kifejezéssel, anélkül azonban, hogy annak mélyebb összefüggéseit, lényegét adó elemeit érdemben rögzítené. Az AtJ-nak számos aspektusa létezik (pl. az igazságosság mely formáiról beszélünk), illetve szintén számos területet érint: választott bírósági eljárás, közigazgatási eljárás, szabálysértési eljárás, antidiszkriminációs eljárás/ per, stb. Joggal merül fel a kérdés: mit jelenthet és milyen fogalmi készlettel rendelkezhet az AtJ a büntető területen? Az eredeti koncepcióról való leválasztásban mindenekelőtt a jogegyenlőség és az esélyegyenlőség viszonyának megértése igazít el, mégpedig a két eljárástípus összevetésében: míg a polgári ügyek esetében az esélyegyenlőség

⁷ Mentovich et al. (2023) 189 idézi Rhode (2004).

⁸ Cappelletti és Garth (1978).

⁹ UNDP – Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies (2019).

beemelése elengedhetetlen a valódi jogegyenlőség megteremtéséhez, addig a büntetőügyekben ugyanez a logika egyenesen a jogegyenlőség sérelmét eredményezné. Az állam büntetőhatalmi monopóliuma ugyanis azzal is jár, hogy a sértett – a polgári ügyekkel ellentétben – ügyeinek vitelében elvileg nem szorul segítségre: az eljárás megindulásával mellékszereplővé válik, aktív szerepe pedig egyetlen kitüntetett mozzanatban összponstosul, a hatósághoz fordulás aktusában. Másfelől ugyanez a kizárólagos hatalom kötelezi is az államot: a rendszernek szükségképpen kellően elérhetőnek kell lennie ahhoz, hogy bárki hozzáférhessen – függetlenül mindazon esélyegyenlőtlenségektől, amelyek kiegyenlítését az eredeti AtJ szükségesnek tartja. A hozzáférhetőség a sértett vonatkozásában éppen e ponton ragadható meg. Az eddigi kutatások számos tapasztalatot tártak fel a büntetőeljárás alanyai – sértettek, áldozatok, elkövetők – oldaláról, rögzítve mindazokat a jogi és jogon kívüli élményeket, amelyeken e szereplők keresztülmennek. E vizsgálatok fontos tanulsága azonban, hogy bármilyen plasztikusan rajzolják is meg az érintettek nemegyszer drámai útját – és adnak ezáltal hű pillanatképet a jogrendszer egyik legfontosabb intézményének működéséről –, fellépésre csak ott nyílik mód, ahol maga a cselekedet jogsértő. A jogon kívüli, mégis mélyebbre ható, transzformatív negatív tapasztalatok kezelésére ugyanis intézményesült szinten nincs kijelölt tér. Pedig éppen e jogon – azaz a tételes jogon – kívüli „sérülések” azok, amelyek kiemelt gyakorisággal és súllyal vannak jelen az eljárásban, s amelyekre rendszerint csak annyit szokás felelni: amíg nem jogellenes, nincs mit tenni ellene. A kutatás ezekre építve fogalmazza meg azt az értelmezési keretet, amely éppen arra mutat rá, hogy az államnak, a társadalomnak, a rendőrségnek és magának az állampolgárnak – legyen szó sértetről vagy elkövetőről – egyaránt érdeke, hogy e tapasztalatok becsatornázódjanak, s e keret mentén kirajzolódjék, mi forog kockán, mi a tétje annak, ha – bármely okból – figyelmen kívül hagyjuk e tapasztalatokat és a belőlük fakadó következményeket. Mindez a jog nyelvén nehezen megragadható, a dolgozat mégis arra vállalkozik, hogy bemutassa: e tapasztalatok elismerésében és tudatosításában olyan potenciál rejlik, amely nem pusztán „ügyféljóléti” szolgáltatást jelent, hanem társadalmi és állami érdeket is egyúttal.

Ha sorra vesszük az e területen szép számban született kutatásokat és jelentéseket – szorosan arra a kérdésre összponstosítva, miként férnek hozzá a sértettek a büntető igazságszolgáltatáshoz, kiemelt figyelmet fordítva a hatósághoz fordulásra mint a rendszerbe lépés „belépési pontjára” –, az egyik kulcsfogalomnak a bizalom bizonyul. Az akadályok itt nem a klasszikus esélyegyenlőségi problémákból fakadnak, s nem is fakadhatnak: sokkal

inkább olyan interperszonális észlelésekről és döntésekről van szó, amelyek alapvetően meghatározzák a feljelentési hajlandóságot.

A szakirodalomban ez a kérdés mindeddig alig jelent meg: mintha túlságosan magától értetődő volna, hogy a bűncselekmények jelentésére a rendőrség ajtaja mindenki előtt szélesre tárva áll. Csupán a látenciát és a feljelentési hajlandóságot vizsgáló – egyébiránt ritkán készülő – kutatások irányítják időről időre a figyelmet arra a kényelmetlen tényre, hogy az állampolgárok jelentős része bizalmatlan a hatóságokkal szemben, ami a feljelentések elmaradásával is összefügg. A kérdés itt tehát nem a jogegyenlőség és az esélyegyenlőség viszonya, hanem sokkal inkább az, hogy a formális, jogi keretek biztosítása elegendő-e a valódi hozzáféréshez – s ha nem, mely követelmények teljesülése mellett válhatna azzá. A dolgozat ekképp nem pusztán egy indikátorlista bemutatására törekszik: az AtJ – alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás – legitimáció hármasa köré font elméleti szövet nemcsak azt világítja meg, mitől lehetne a rendszer *valóban alacsonyküszöbű*, azaz ténylegesen hozzáférhető, hanem arra is magyarázattal szolgál, *miért* kell annak ilyennek lennie.

Ezek alapján a következő kutatási kérdést helyezi középpontjául a dolgozat:

Milyen követelmények határozzák meg a büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, különös tekintettel a hozzáférésre a „belépési ponton”?

A kérdés arra az alapvető, a szakirodalomban egyelőre kevésbé vizsgált elméleti problémára keresi a választ, hogy a büntető igazságszolgáltatás vonatkozásában is beszélhetünk-e olyan hozzáférési koncepcióról, amely – a polgári igazságszolgáltatásra vonatkozó AtJ koncepcióhoz hasonlóan – a pusztán jogi keretek biztosításán túlmutató, valódi, a „belépési” és eljárás alatti hozzáférési követelményekre világít rá. A kérdés az alábbi hipotéziseken keresztül nyílik meg:

H1: Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés kettő fajta hozzáférést takar: az első maga a hozzáférés (belépés) az igazságszolgáltatás rendszeréhez, a második pedig azokhoz a jogokhoz való hozzáférés (azok gyakorlása), amelyek az eljárás során merülnek fel mint garanciák.

H2: A rendszerhez való hozzáférést (belépést) nem-jogi tényezők alakítják dominánsan.

H3: A polgári és a büntető igazságszolgáltatás hozzáférési követelményei alapvetően különböznek és csak részben fedik egymást: míg az előbbiek a szociális háttérből és a marginalizációból fakadó esélyegyenlőtlenségek kiegyenlítésére irányulnak, addig az utóbbiak az állampolgár és a rendőr (illetve más hatósági szereplők) közötti interakcióra vonatkozó elvárásokra épülnek.

H4: A rendőrség legitimációja az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás alapvető elemeként konceptualizálható.

H5: A legitimáció képes azt közvetíteni kisebbségi csoportok felé, hogy a rendőr a többségi társadalom egyenrangú tagjának tekinti őket.

A dolgozat alapvető fókusza az áldozatok „belépési pontja” az igazságszolgáltatás kapuján, és így a kapuőrök, vagyis a rendőrök szerepének értelmezése az alacsonyküszöbű büntetőigazságszolgáltatáson keresztül. Azaz, nem az eljárás *alatti* garanciákra, a sértetti (és elkövetői) jogokra összpontosít – ezek több tekintetben is jól dokumentáltak már –, hanem a hozzáférés eddig kevésbé exponált, a „beléphetőségi” követelmények oldaláról megragadható dimenziójáról.

A dolgozat tehát egy alapkutatást mutat be, amely az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás fogalmi megalkotására vállalkozik, többlépcsős másodelemzés útján. A kutatás célja olyan elméleti keret megfogalmazása, amely érdemi magyarázattal szolgál arra nézve, 1) miért nem beszélünk büntető AtJ-ról; 2) mitől válik valóban elérhetővé, s milyennek kellene lennie a büntető igazságszolgáltatásnak az emberi jogi és alapjogi megfontolásokon túl; 3) miért szükséges mindez; végül 4) milyen előnyök származnak belőle mind az állampolgárok, mind a rendőrök, s ekként végső soron a társadalom egésze számára. A kutatás egyfajta tesztelésképpen a romákra vetíti a megalkotott koncepciót, tekintettel a romák és a rendőrség közötti – jól dokumentáltan – terhelt viszonyra. A szakirodalom is rámutat: a legitimáció különféle előzményei és leágazásai kiemelt szerephez jutnak a kisebbségek és a rendőrség kapcsolatában.

Mindezeknek megfelelően a dolgozat a következő tagolásban bontja ki a vizsgálódást. Először a módszertan tisztázása következik, majd az AtJ-konceptió bemutatása, amellyel megkezdődik az elméleti keretezés is: ez egységes ívbe rendezi az eddig jobbra különállóan tárgyalt megközelítéseket. E fejezet nem pusztán elméleti kapaszkodót kínál, hanem egyúttal előkészíti azt a feltevést is, hogy e koncepció alá miért nem vonható a büntető igazságszolgáltatás és miben is rejlik a büntető területen jelentkező alul konceptualizáltság. Ennek további leágazásaként az AtJ-val összefüggő, azt mérő indikátorok bemutatása következik, ezzel is megalapozva a fenti elméleti hiányt. Ezt követi a logikai lépcső következő foka, vagyis hogy miben ragadható meg a polgári és a büntető igazságszolgáltatás közötti különbség – ezzel pedig választ adva arra: miért kell különböző AtJ koncepciókról beszélnünk és miért. A büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés kvázi történeti ívének áttekintése a sértetti jogok áttekintését helyezi történeti perspektívában, kiterjesztve az áldozatpolitika fejlődésére is, amellyel már megalapozza a fejezet a büntető területen megfogalmazható koncepciót. Az előkészítő és problémafeltáró/ bemutató fejezeteket követően a legitimációs elméletek bemutatásával alapozza meg a dolgozat az elméleti kereteit a büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésnek, azzal, hogy elméleti hidat teremt az AtJ koncepció és a legitimációs elméletek között, megfogalmazva az alacsonyküszöbű igazságszolgáltatás koncepcióját az alapvető legitimációs követelményekkel az alacsonyküszöbűség mint facilitátor fogalom beemelésével. Az utolsó mozzanat az új koncepció tesztelése a romák tapasztalatain keresztül. A kiválasztott szövegeken végzett tartalomelemzés összegzése mutat rá arra, hogy a romák és a rendőrség viszonyában melyek azok a deficitek, és miben ragadhatók meg, amelyek végső soron az anticipált igazságtalansághoz, majd a feljelentési hajlandóság csökkenéséhez, illetve a hatósághoz fordulás elmaradásához vezetnek. Végül a dolgozatot az eredmények számbavétele és a kutatási, valamint a gyakorlat számára megfogalmazott ajánlások zárják.

2. A KUTATÁS CÉLJA, KÉRDÉSFELTEVÉSE ÉS MÓDSZERTANA

A jelen kutatás célja annak megértése, hogy mit is jelenthet az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás és milyen követelmények azonosíthatóak, amelyek mentén ez megvalósulhat. Az e vizsgálat mentén megalkotott koncepciót a romák tapasztalatain keresztül tesztelem mint olyan empirikus referenciaponton, amely különös élességgel rajzolja ki az alacsonyküszöbűség hiányosságait és követelményeit.

A dolgozat kiinduló megfigyelése az, hogy:

ad 1: maga az AtJ koncepció és annak keretén belül készült kutatások elsősorban polgári jogi, kisebb mértékben közigazgatási jogi területet érintenek, amelyek elméleti megfontolásai, megállapításai és indikátorai alkalmatlanok arra, hogy azokat a büntető területre transzplantálva vizsgálatunk kiindulópontjaként alkalmazzuk (erre ad magyarázatot az elméleti keretben bemutatott történeti és tartalmi bemutatása a koncepciónak);

ad 2: annak ellenére, hogy a büntető igazságszolgáltatás szervezetével és működésével kapcsolatban a szakirodalom és különböző jelentések részleges módon, de a főbb tapasztalatok mentén kirajzolódó akadályok – vagy pont, hogy pozitív észlelések – dokumentálásával rendelkezik, ezeket még nem helyezték olyan értelmezési keretbe, amelyben ezek (legyenek akár a jogszabályi keretek között megragadható vagy nem-jogi természetűek) követelményként való megjelenésére adna egy megalapozott választ: hogyan változik a jelentéstartalma az AtJ-nak büntető területnek és mik, milyen alapon alapozzák meg a saját követelményét? Az akadályok nagy része nem jelenik meg jogi kategóriaként, ebből következően a jog eleve nem kínálkozik természetes eszközként az orvoslásukra. E fogalmi rögzítetlenség következménye, hogy az alacsonyküszöbűség mint normatív követelmény továbbra is alulkonceptualizált marad a büntető igazságszolgáltatás vonatkozásában.

A dolgozat tehát egy elméleti alapkutatás, mely e hiányzó elméleti koncepciónak a kereteit célozza kitapogatni. Az érvelés szerint az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás követelményei tartalmilag megfeleltethetők azoknak az alapvető legitimációs elvárásoknak (Basic Legitimate Expectations), amelyeket Anthony Bottoms és Justice Tankebe rögzít: az eljárási igazságosság (és annak négy eleme: a hang, a bizalom, a semlegesség és a megbízható indíték/ motiváció), az elosztó igazságosság, a hatékonyság és a jogszerűség követelményeinek. A kutatás a továbbiakban kibontott háromlépcsős módszertan révén kísérli meg ennek az állításnak az alátámasztását.

2.1. A kutatás filozófiai-paradigmatikus háttere

2.1.1. A kritikai realizmus mint paradigmaticus keret

A kutatás paradigmaticus elköteleződése a kritikai realizmus, Roy Bhaskar által kidolgozott és a társadalomtudományokban különösen Andrew Sayer, Margaret Archer, valamint Berth Danermark és munkatársai által továbbgondolt formájában. Ez a választás nem formális gesztus: a kutatási kérdés természete, a vizsgált tárgy ontológiai szerkezete és az alkalmazott módszertani eljárások együttesen indokolják.

A kritikai realizmus mint sajátos pozíció a pozitivista és az interpretatív paradigmák közötti hamis választás elutasításán nyugszik. Egyrészt elismeri a pozitivista hagyomány alapintuícióját, miszerint létezik a megismerő alanytól független társadalmi valóság, amelynek szerkezeti tulajdonságai a kutatás tárgyát képezhetik. Másrészt elfogadja az interpretatív hagyomány belátását, miszerint a társadalmi valóság jelentésstruktúrákon keresztül szerveződik, és megismerése elválaszthatatlan a kutató és a kutatott közös értelemvilágától. A két belátás összeegyeztetésére kínál fogalmi keretet a rétegzett valóság bhaskari modellje.

2.1.2. Ontológiai pozíció: a társadalmi valóság rétegzettsége

Bhaskar a valóság három szintjét különbözteti meg. Az empirikus szinten azokat a jelenségeket találjuk, amelyeket megfigyelünk vagy megtapasztalunk. Az aktuális szint azokat az eseményeket öleli fel, amelyek megtörténnek, függetlenül attól, hogy észleli-e őket valaki. A reális szint azokat a generatív mechanizmusokat tartalmazza, amelyek létrehozzák az eseményeket, és amelyek tendenciálisan – nem pedig törvényszerű szigorúsággal – hatnak.

A jelen kutatás ontológiai alapfeltevése ennek a rétegzett képnek a vizsgált területre alkalmazása. Az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás követelményei a reális szintű generatív mechanizmusok közé tartoznak: tendenciálisan strukturálják, hogy a büntető igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés mely esetekben valósul meg ténylegesen, és mely esetekben válik csupán formálisan biztosított, ám gyakorlatban kiüresedett lehetőséggé. Ezek a követelmények léteznek és hatnak – empirikusan kimutatható következményekkel – függetlenül attól, hogy a hatályos jog vagy a meglévő szakirodalom mennyire ismeri el őket fogalmilag.

Ez az ontológiai pozíció ad módszertani jelentőséget annak, hogy az általam vizsgált tapasztalatok jelentős része nem jelenik meg jogi kategóriaként. Pozitivista vagy szigorúan

jogdogmatikai keretben ez a tény elnémitáná a kutatást: amit nem fed le a jogi fogalomrendszer, az ebben a perspektívában nem létezik a vizsgált terület számára. A kritikai realizmus ellenben éppen ezt a hézagot – a felszíni jogi reprezentáció és a mélyebb generatív mechanizmusok közötti távolságot – teszi a kutatás tárgyává.

2.1.3. Episztemológiai következmények

A rétegzett ontológiához episztemológiai oldalon a tudás kettős természetének elismerése társul. Az ismeretek mindig elméletileg telítettek és társadalmilag konstruáltak (transitive dimension); tárgyak azonban – a társadalmi valóság szerkezete – nem ezeknek a konstrukcióknak a függvénye (intransitive dimension). A kutató fogalmi kerete tehát szükségszerűen formálja azt, amit lát, ám nem ő hozza létre azt, amire ez a keret rátalál.

Ez a kettős elköteleződés a jelen kutatás belső szerkezete szempontjából meghatározó. A koncepció megalkotása konstruktív elméleti aktus: a dolgozat saját hozzájárulása. Ugyanakkor a koncepció nem önkényes – olyan generatív mechanizmusokra irányul, amelyek a romák empirikus tapasztalataiban kimutathatók, és amelyeknek a hatása nem függ attól, hogy a tudományos vagy jogi diskurzus mennyire azonosította őket. A koncepció érvényessége tehát nem belső konzisztenciáján vagy elméleti elegancáján múlik, hanem azon, hogy a társadalmi valóság megfelelően azonosított rétegére mutat-e rá.

2.1.4. A hermeneutikai-értelmező momentum

A kritikai realizmus nem zárja ki, hanem szükségszerűnek tekinti a hermeneutikai-értelmező momentumot a társadalmi szinten. Sayer¹⁰ és Danermark és munkatársai¹¹ explicit módon érvelnek emellett: mivel a társadalmi mechanizmusok jelentéseken keresztül operálnak, feltárásuk nem nélkülözheti az értelmező munkát. A társadalomtudományi kritikai realizmus tehát szükségképpen hermeneutikai is.

A jelen kutatás konkrét adatelemzési eljárása – a más elméleti keretben létrejött dokumentumok újraolvasása egy új fogalmi szempont szerint – szigorú értelemben hermeneutikai természetű. A Gadamer¹² által leírt hermeneutikai kör logikája szerint a kutató előzetes megértése (Vorverständnis) – itt: az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás megalkotott koncepciója

¹⁰ Sayer (1992).

¹¹ Danermark (2002).

¹² Gadamer (1960).

és a Bottoms–Tankebe-féle legitimációs követelményrendszer – értelmezi a dokumentumokat, miközben a dokumentumokból visszanyert jelentés visszahat, és pontosítja a koncepciót. Ez a kettősség nem módszertani gyengeség, hanem a társadalmi értelemvilág megismerésének sajátos feltétele.

A gadameri „horizontok összeolvadása” (Horizontverschmelzung) szintén alkalmazható a kutatási helyzet leírására. A dokumentumok, amelyeket másodelemzésnek vetek alá, sajátos értelemhorizonttal rendelkeznek – abban a kutatási kontextusban születtek, amelyben létrehozták őket. A jelen kutatás más értelemhorizontból közelít hozzájuk – a két horizont találkozása új értelmezést hoz létre, amely nem azonos sem az eredeti elemzéssel, sem a kutató előzetes megértésével.

2.1.5. Abdukció és retrodukció mint vezető logikai műveletek

Módszertanilag a kritikai realizmus két központi logikai műveletre épül, amelyek mindkettője megjelenik a jelen kutatásban. A retrodukció az a következtetési művelet, amelynek során a megfigyelhető jelenségektől visszakövetkeztetünk azokra a generatív mechanizmusokra, amelyek létrehozhatták ezeket. Az abdukció – Charles Sanders Peirce¹³ nyomán – ezzel rokon, de szélesebb értelmű művelet: meglepő vagy egyetlen meglévő kerettel sem koherensen magyarázható jelenségekre alkalmazza a „legjobb magyarázatra való következtetést” (inference to the best explanation).

A dolgozat mindkét műveletet hasznosítja. A romák rendőrséggel kapcsolatos tapasztalataiban kirajzolódó mintázatokból – különösen abból, hogy bizonyos elemek hiánya rendszeresen problémaként tematizálódik – visszakövetkeztetek azokra a követelményekre, amelyek hiánya ezt a problémát előállítja. Egyúttal a Bottoms és Tankebe által rögzített legitimációs követelményekben felismerem azt az értelmezési keretet, amely a megfigyelt mintázatot a legkoherensebben magyarázza. Az utóbbi mozdulat tisztán abduktív: nem azt állítja, hogy a vizsgált dokumentumok eleve ebben a keretben íródtak vagy értelmezhetők; azt állítja, hogy ez a keret kínálja a legjobb integratív értelmezést a bennük megjelenő jelenségekhez.

2.1.6. A kutatás stratégiája: elméleti alapkutatás többretegű dokumentumelemzéssel

A kutatás műfaja szerint elméleti alapkutatás (theoretical/conceptual research), amely másodelemzésen alapul. Ez a műfaji besorolás két lényegi tulajdonságot rögzít. Egyrészt a

¹³ Sántha (2008) idézi Peirce (1878).

dolgozat elsődleges hozzájárulása egy új elméleti koncepció megalkotása és érvelő bevezetése, nem pedig primer empirikus adatok gyűjtése. Másrészt a koncepciót másodelemzéssel támasztja alá: olyan szövegekkel és adatokkal dolgozik, amelyeket más kutatók más kérdésfeltevés mellett és részben más elméleti keretben állítottak elő.

Az elméleti alap kutatás műfaja a társadalomtudományi módszertani irodalomban önállóan elismert formátum¹⁴, amelynek célja nem hipotézisek empirikus tesztelése, hanem fogalmi tisztázás, elméleti integráció vagy új konceptuális keret megalkotása. A jelen kutatás ebben a műfajban helyezi el magát, miközben az elméleti munkát szisztematikus dokumentumelemzéssel támasztja alá. A kutatási dizájn három, egymásra logikailag épülő módszertani lépésből áll.

2.1.7. Első módszertani lépés: AtJ koncepció és a formális jogi oldal összevetése, a polgári és büntető igazságszolgáltatás követelményrendszerének szisztematikus összehasonlítása

Az első módszertani lépés két mozzanatból áll. Először is, az AtJ koncepció és annak formális jogi oldalának végig vezetésével és összevetésével mutat rá arra a konceptualizációs hiányra, amelyről a dolgozat is szól, így ez nem csak elméleti részként jelenik meg, hanem már mint módszertani mozzanat is.

A vonatkozó szakirodalom rendszerező feldolgozására és a két igazságszolgáltatási rendszer szisztematikus, összehasonlító elemzésére épül. A célja kettős. Egyrészt rámutatni, hogy az alacsonyküszöbű büntető eljárás követelményei tartalmilag nem azonosak a polgári eljárás vonatkozásában megfogalmazott követelményekkel, és így nem vezethetők le egyszerűen az utóbbiakból. Másrészt megérteni, miért nem vonta be az access to justice koncepció a büntető igazságszolgáltatást a hozzáférhetőségi diskurzusba, és miért indokolt ezt a kihagyást felülvizsgálni.

A szisztematikus összehasonlítás analitikus dimenziók mentén szerveződik: az eljárás funkciója, a benne résztvevő felek köre, az elérhető alternatívák megléte vagy hiánya, az állami szerep természete és a felek között fennálló hatalmi viszonyok aszimmetriája. A polgári eljárással szemben a büntető eljárás az egyedüli út egyrészt arra, hogy a sértett a bűncselekmény elkövetőjével szemben védelmet és felelősségre vonást igényelhessen, másrészt arra, hogy az állam a büntető hatalom monopóliumát egyáltalán gyakorolhassa. Ez a kettős kizárólagosság éppen az, amely a klasszikus AtJ diskurzus számára paradox módon szükségtelessé tette a

¹⁴ Swedberg (2014).

hozzáférhetőség problematizálását: mivel a büntető igazságszolgáltatás az egyedüli út, és elvi szinten alacsonyküszöbűnek tételezett, a hozzáférhetőségi kérdés fogalmilag mintha nem merülhetne fel. A jelen kutatás amellet érvel, hogy ez a hallgatólágos feltevés tarthatatlan: éppen az egyedüliség teszi a hozzáférhetőség elmaradását súlyosabbá, mint a polgári igazságszolgáltatás esetében, ahol elvileg léteznek alternatív vitarendezési utak.

2.1.8. Második módszertani lépés: jogszabályi és áldozatpolitikai dokumentumok elemzése, kiegészítve az indikátorokkal

A második módszertani lépés a hatályos jog vonatkozó normaanyagának és az áldozatpolitikával kapcsolatos joganyagoknak, illetve stratégiai dokumentumoknak az elemzésére épül. A kvalitatív dokumentumelemzés¹⁵ eljárásait alkalmazom: az anyagok rendszerező feldolgozása mellett tartalmi-fogalmi elemzést végzek, amely két, párhuzamos vonalon halad.

Az első mozzanat a jogi szabályozás érdemi lefedettségét térképezi fel: mit képes és mit nem képes a jogi keret megvalósítani az alacsonyküszöbűség biztosítása érdekében. Az elemzés célja annak megmutatása, hogy a jog mint szabályozási eszköz csak bizonyos szintig juthat el ebben a kérdésben, az alacsonyküszöbűség teljességének garantálásához szükségszerűen nyitni kell a társadalomtudományi megközelítések és értelmezési keretek felé. Ez a megállapítás a kutatás koncepcionális hozzájárulásának egyik fontos legitimáló mozzanata: rámutat arra, hogy nem a jog kiegészítéséről, hanem a jogon túlmutató, egyfajta integráló fogalmi keret szükségességéről van szó.

A második mozzanat az áldozatpolitikai dokumentumokat vizsgálja annak feltárása céljából, hogy a hazai és európai szabályozás merre tart, hol áll jelenleg, és milyen mértékben jelennek meg benne – akár implicit módon – a legitimáció elemei. Ez az elemzés egyrészt kontextust ad a kutatás többi lépcsőjéhez, másrészt előkészíti a harmadik lépcső kódolási logikáját azzal, hogy bemutatja: a Bottoms–Tankebe-féle követelmények nyomai a hatályos szabályozási diskurzusban is észlelhetők, ám rendszerezett, koherens keretbe foglalva nem jelennek meg.

A harmadik mozzanat az AtJ-szal foglalkozó indexek és indikátorok bemutatása: ennek célja, hogy tetten érjük, kirajzolódik-e valamilyen fogalmi háló, amelyből még ha közvetetten is, de

¹⁵ Bowen (2009); Altheide (1996).

kiolvasható a legitimációs szempontok megjelenése mint az AtJ-szal kapcsolatban álló megfontolás.

2.1.9. Harmadik módszertani lépés: deduktív kódolósos másodelemzés

A kutatás harmadik módszertani lépése során a vizsgálatba bevont dokumentumok romák és rendőrök közötti interakciókat dokumentálnak vagy elemeznek. Az eljárás szakmai megnevezése deduktív kódolósos kvalitatív tartalomelemzés¹⁶ másodelemzés¹⁷ formájában.

A másodelemzés önálló módszertani eljárás, amelynek jelentős szakirodalma van a kvalitatív kutatás területén. Janet Heaton a tárgykör monografikus feldolgozásában a másodelemzés több típusát különbözteti meg. A jelen kutatás eljárása ezen belül a kiegészítő elemzés és az újraelemzés kategóriák határán helyezkedik el¹⁸: korábban más célra előállított adatokat új kutatási kérdés és új elméleti keret szempontjából vizsgál meg, anélkül, hogy az eredeti elemzéseket cáfolni vagy felülrírni kívánna.

A korpusz, amelyre a másodelemzés irányul, kettős természetű. Egyrészt tudományos közlemény, amelyek romák és rendőrök közötti interakciókat empirikusan vizsgál, másrészt civil szervezeti és intézményi riportok, amelyek hasonló tárgyban születtek dokumentációs vagy érdekvédelem céljával. Az anyagok közös jellemzője, hogy egyikük sem a Bottoms–Tankebe-féle legitimációs követelmények kifejezett vizsgálatára készült, és egyikük sem az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás fogalmi keretében szerveződik. Ez a megfeleléshiány a másodelemzés legitimitásának nem akadálya, hanem éppen a feltétele: a jelen kutatás abban érdekelt, hogy a más célból, más keretben létrejött anyagokra új értelmezési keretet kínáljon.

2.1.10. A rekontextualizáció filozófiai legitimációja

Az a módszertani mozdulat, hogy más kutatók által, más kérdésfeltevés mellett és más elméleti keretben készült szövegekre saját fogalmi keretet vetítsek, két filozófiai hagyományban is megalapozható. Paul Ricoeur hermeneutikai elmélete szerint a szöveg, amint létrejön, eltávolodik szerzőjétől és eredeti kontextusától; ezt nevezi distantiation-nek¹⁹. A szöveg többletjelentéssel (surplus of meaning) rendelkezik, amely meghaladja a szerző eredeti

¹⁶ Mayring (2014).

¹⁷ Heaton (2004).

¹⁸ Heaton (2004).

¹⁹ Ricoeur (1976).

szándékát. Ennek folyományaként a szöveg nem azonos azzal az értelmezési kerettel, amelyben létrejött, és új horizontok új jelentéseket hívhatnak elő belőle. A másodelemzés tehát nem visszaélés a szöveggel, hanem a szövegszerű létezés természetéből fakadó lehetőség.

A kritikai realista keretben ugyanez a mozdulat más nyelven indokolható. Mivel a társadalmi valóság rétegzett, és egyetlen elemzési keret sem ragadja meg maradéktalanul a generatív mechanizmusokat, ugyanaz az empirikus anyag különböző retrodukciós perspektívákból különböző mintázatokat fedhet fel. Az eredeti kutató egy bizonyos elméleti rendből retrodukált; a jelen dolgozat egy másik rendből retrodukál ugyanarról az anyagról. Ez nem ütközés, hanem két, részben átfedő, részben kiegészítő hozzáférés a társadalmi valóság mélyebb szintjéhez. A két filozófiai megalapozás találkozási pontja az a belátás, hogy az újrakontextualizáció legitim kutatási mozdulat, feltéve, hogy módszertanilag reflektált, az eredeti kontextusra tekintettel van, és átláthatóvá teszi saját értelmezési műveleteit.

2.1.11. A kódrendszer elméleti megalapozása

A másodelemzés deduktív kódrendszerre épül. A négy fő kód a Bottoms és Tankebe által kidolgozott alapvető legitimációs elvárásokból származik²⁰: eljárási igazságosság (procedural justice) és annak négy eleme (hangadás [voice]), semlegesség ([neutrality]), tiszteletteljes bánásmód ([respect]) és megbízható szándék ([trustworthy motives]), elosztó igazságosság (distributive justice), hatékonyság (effectiveness) és jogszerűség (lawfulness). A kódrendszer deduktív jellege fontos módszertani jelentőséggel bír. A kódok nem a vizsgált szövegekből kerülnek elő induktív úton, hanem előzetesen, elméleti megfontolás alapján kerülnek rögzítésre. Ez két előnnyel jár. Egyrészt a kódolás reprodukálható és átlátható – a kódok forrása dokumentált, definíciójuk rögzített, alkalmazásuk független a kutató pillanatnyi értelmezési döntéseitől. Másrészt – és ez a tautológiamentesség szempontjából alapvető – a kódok forrása nem a dolgozat saját koncepciója, hanem egy attól független elméleti hagyomány; a koncepció érvényessége így nem azon múlik, hogy „megtalálja-e saját maga reflexióit” a szövegekben, hanem azon, hogy a tőle független kódok megjelenése koherens mintázatot mutat-e, és ez a mintázat a koncepció által kínált értelmezési keretben válik-e a legjobban érthetővé.

²⁰ Bottoms és Tankebe (2012).

2.1.12. A kódolási eljárás

A kódolás szakaszosan halad. Az első olvasás célja a teljes szöveg globális megértése; a kódolási döntéseket ez a fázis még nem érinti. A második olvasás során az előre meghatározott főképek alapján szakaszosan azonosíthatóak azok a szövegrészek, amelyek valamely kódhoz hozzárendelhetők, ide értve azokat a részeket is, amelyekben a kódolt elem hiánya jelenik meg artikulált problémaként. A kódolás során minden szövegrészlet kontextusban értelmeződik, a részek izolált kiragadása, kontextusukból elszakítása nem megengedett eljárás.

2.1.13. A hiány mint értelmes empirikus lelet

Az elemzés egyik módszertani sajátossága, hogy a kódok megjelenését nemcsak pozitív formában – vagyis a kódhoz rendelhető tartalom expresszív jelenléteként –, hanem hiány formájában is azonosítja és súlyosbító körülményként kezeli. A vizsgált korpusz természete és a kutatás előfeltevése együttesen arra utal, hogy a legitimációs követelmények a romák és a rendőrök közötti interakciókról szóló dokumentumokban elsősorban a hiányuk mintázata mentén lesznek azonosíthatók: a riportok és tanulmányok visszatérően arról szólnak, hogy bizonyos elemek elmaradnak az interakciókból, és ez az elmaradás artikulált problémaként jelenik meg. A hiány mint empirikus lelet módszertanilag legalábbis annyira súlyos, mint a jelenlét. A hermeneutikai hagyományban – különösen Foucault tudásarcheológiai elemzéseiben²¹ – a „beszélő csendnek” sajátos episztemológiai státusa van: ami hiányzik, az hiánya által teszi jelen lévővé magát mint normatív elvárás. Ha egy interakcióról szóló dokumentum visszatérően arról szól, hogy az eljárási igazságosság elemei elmaradtak, az nem csupán negatív lelet; egyúttal azt is jelzi, hogy a megfigyelő, a dokumentáló vagy maga a résztvevő olyan normatív horizontból szemléli az interakciót, amelyben ezeknek az elemeknek meg kellett volna jelenniük. A jelen kutatás éppen ezt a normatív horizontot kívánja explicit módon megnevezni az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás koncepciójával.

2.1.14. A megerősítési logika tisztázása: miért nem tautologikus a kutatási dizájn

Az eljárás módszertani érvényessége szempontjából külön figyelmet érdemel a tautológia gyanújának előzetes elhárítása. A gyanú így foglalható össze: ha a kutató saját koncepciójához keres megerősítést a dokumentumokban, és a kódokat előzetesen, saját elméleti

²¹ Foucault (2001).

keretéből vezeti le, akkor a „megerősítés” garantált, az eljárás pedig körkörös. A jelen kutatás logikája azonban három ponton tér el attól a sémától, amely tényleges tautológiához vezetne. Először, a kódok forrása nem a dolgozat által megalkotott koncepció, hanem egy attól független elméleti hagyomány – Bottoms és Tankebe legitimációelmélete. A kódok megjelenése (vagy hiánya) a vizsgált dokumentumokban valódi empirikus kérdés, amelynek kimenetele előre nem garantált. Ha a Bottoms–Tankebe-féle követelmények nem volnának kimutathatók a romák és rendőrök közötti interakciókat dokumentáló anyagokban, ez érdemi negatív lelet lenne, és aláásná a dolgozat központi tézisé. Másodszor, az empirikus megfigyelés és az elméleti hozzájárulás szintje logikailag elválík egymástól. A dolgozat empirikus állítása az, hogy a négy legitimációs követelmény (és alkódjaik) konzisztens mintázatban – elsősorban hiányuk artikulált problematizálásaként – felmerülnek a vizsgált korpuszban. Az elméleti állítás ezzel nem azonos: az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás koncepciója nem következik az empirikus megfigyelésből, hanem *értelmezi* azt. A koncepció arra a kérdésre kínál választ, hogy *miért* éppen ezek az elemek csoportosulnak az interakciókról szóló dokumentumokban, és milyen normatív horizont teszi értelmezhetővé az artikulált hiányokat. Harmadszor, a kutatási logika abduktív, nem deduktív vagy hipotézis-tesztelő. Az abdukció – a „legjobb magyarázatra való következtetés” – sem körkörös, sem tautologikus eljárás.²² A kérdés nem az, hogy „elejétől fogva igaz volt-e” a koncepció, hanem az, hogy a megfigyelt mintázatok integratív értelmezésére jobb magyarázatot kínál-e a koncepció, mint a meglévő alternatívák – a tisztán jogi keret, a Bottoms–Tankebe-keret önmagában, vagy más társadalomtudományi keretek. Ennek az értékelésnek a transzparenciája a módszertani fejezet és az érdemi elemzés együttes feladata.

²² Az abdukció kvalitatív kutatásban betöltött szerepéhez lásd Sántha (2008).

3. AZ ACCESS TO JUSTICE (ATJ) MINT KONCEPCIÓ – A JOGI KERETEK TÁGÍTÁSA A VALÓDI HOZZÁFÉRÉS ÉRDEKÉBEN

A fejezet célja, hogy végig kövesse ennek a koncepciónak az életútját és sarokpontjait, annak érdekében, hogy kinyíljanak azok a rétegek, amelyek mentén láthatóvá válik, hogy egyfelől mi is a magja – így miben tér el a pusztán törvény előtti egyenlőség vagy tisztességes eljárás elveitől –, illetve hogy kirajzolja azokat a szempontokat, amelyeken mentén egyértelműen tettenérhető 1. a büntető igazságszolgáltatástól való elhatárolása és 2. ennek az eredeti AtJ koncepció alá vonhatatlansága. Ennek megfelelően a fejezet először bemutatja azt a szakirodalmi áttekintést, ami szorosan az AtJ koncepciót tárgyalja, melyet a vonatkozó jogszabályok bemutatása követ, végül a sort az AtJ-t érintő indexek/ indikátorok áttekintése zárja.

3.1. Az AtJ koncepció genezise és fejlődéstörténete

Egyetlen mondat képes megragadni azt a felismerést, amelyből az access to justice (AtJ) mint önálló kutatási és reformprogram megszületett: a jogegyenlőség nem azonos az esélyegyenlőséggel. Attól, hogy egy jogrendszer formálisan elismeri minden polgára számára a bírósághoz fordulás jogát, ebből még messze nem következik, hogy ezt a jogot mindenki ténylegesen, az élet apró és nagy érdeksérrelmeinek sűrűjében képes is gyakorolni. A jog kinyitja az ajtót – de hogy a polgár be tud-e menni rajta, az a jog szövegén kívüli világon múlik: az anyagi lehetőségein, az ismeretein, a kapcsolatain, a fizikai és pszichológiai erőforrásain, sőt azon is, hogy az ajtó mögött valami olyat talál-e, amit egyáltalán igazságosnak nevezhetünk. Ez a fogalmi feszültség – a formális joghoz való hozzáférés és a tényleges joggyakorlás közötti hasadék – nem újkeletű felismerés. Reginald Heber Smith 1919-ben megjelent *Justice and the Poor* című tanulmánya az amerikai szegények jogvédelmét vizsgálva már explicit módon megfogalmazta, hogy a jogegyenlőség deklarációja önmagában nem elegendő. A kérdés az, hogy a kevésbé tehetősek mennyiben juthatnak hozzá ahhoz a jogi segítséghez, amely a jogaikat valóban élővé teszi.²³

Az ettől a felismeréstől a XX. század végéig vezető út hosszú és kerülőkkel teli. Cappelletti és Garth 1978-as klasszikussá vált munkája – amely egyúttal az ún. Florence Access-to-Justice Project általános összefoglalója is – éppen ennek a hosszú útnak a kontúrjait rajzolja meg. A

²³ Storgaard (2023) 1213–1214 idézi Smith (1919).

XVIII–XIX. század liberális, „polgári” jogfelfogása a jogokat természetjogi adottságként kezelte: azok megelőzik az államot, és megőrzésükhöz az kell, hogy az állam tartózkodjon a beavatkozástól. A „jogi szegénység” – vagyis sokak azon képtelensége, hogy ténylegesen használni tudják a jogot és intézményeit – egyszerűen nem volt állami felelősség. Az igazságszolgáltatás, mint más áru a laissez-faire rendszerben, áru volt: csak az juthatott hozzá, akinek tellett rá, és aki nem tudott megfizetni, az saját sorsának hordozója maradt.²⁴ Ez a felfogás akkor kezdett összeomlani, amikor a társadalmi viszonyok bonyolódásával az emberi jogok természete is átalakult. A pusztán „negatív” természetjogi katalógus mellett – élet, szabadság, tulajdon – megjelentek a „pozitív” szociális jogok: a munkához, az egészséghez, az anyagi biztonsághoz, az oktatáshoz való jogok, amelyek pontosan azt célozták, hogy a korábban deklarált jogok ténylegesen, mindenki számára elérhetővé váljanak. Az 1946-os francia alkotmány preambuluma – amelyet az 1958-as alkotmány is kifejezetten átvett – már nyíltan elismeri, hogy a klasszikus jogok mellé szükségesek „különösen napjainkban” az új szociális és gazdasági jogok.²⁵ Cappelletti és Garth ebben a gondolati ívben helyezik el az AtJ koncepcióját, és valójában radikális állítást fogalmaznak meg: a hatékony jogvédelemhez való jog ma már nem egy a sok jog közül, hanem maga a legalapvetőbb emberi jog – a többi jog gyakorolhatóságának előfeltétele. Ahogy ők fogalmaznak: a jogok birtoklása értelmetlen azok nélkül a mechanizmusok nélkül, amelyek arra lennének hivatottak, hogy ezeket hatékonyan érvényesítsék.²⁶

A korai AtJ irodalom egyik legszembetűnőbb sajátossága – amit különösen Rebecca Sandefur már egy – a jogtudomány fókuszát tágitva – társadalomtudományos szemmel emel ki, hogy szinte minden kérdést a jog felől tett fel. A „jogi szükséglet” (legal need), a „jogi tanácsadáshoz való hozzáférés”, a „bíróságok elérhetősége” mint kategóriák a XX. század közepétől fokozatosan strukturálták a kutatást, miközben a problémák legnagyobb része a jogon kívülről érkezett: szegénység, lakhatási nehézségek, családi konfliktusok, munkahelyi diszkrimináció, fogyasztói kiszolgáltatottság. A jognak ezekre adott válasza egyszerre maga is az egyenlőtlenségek újratermelője és lebontója: a polgári jogi tapasztalatok a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek motorjává válhatnak.²⁷

Lawrence Friedman történeti kommentárjában arra emlékeztet: az „access to justice” kifejezés a XIX. századig nyúlik vissza, azonban mint koncepció – vagyis mint reformprogramot

²⁴ Cappelletti és Garth (1978) 181–183.

²⁵ Cappelletti és Garth (1978) 183–184.

²⁶ Cappelletti és Garth (1978) 185.

²⁷ Sandefur (2008) 339–340.

szervező alapfogalom – csak az 1970-es években bukkant fel, és azóta szinte ellenállhatatlanul terjedt. Több száz könyv, cikk és jelentés foglalkozott a témával, ügyvédi kamarák, politikusok, kormányzatok, jótékonyági szervezetek és nem kormányzati szervezetek tucatja bocsátotta közzé saját access to justice-programját.²⁸

Cornford találó megfogalmazása szerint az AtJ ma olyan kifejezés, mint a „közösség”: olyan érzelmileg felfűtött pozitív tartalom kötődik hozzá, hogy alig képzelhető el valaki, aki nyíltan ellenezné. Roger Smith brit jogász szavaival: a kifejezés erőssége és gyengesége egyaránt a homályosságában rejlik.²⁹

Az utóbbi húsz-harminc évben a kutatási terület fokozatosan emancipálódott a tisztán jogtudományi keretek alól, és belépett a szociológia, a politikatudomány és (kisebb mértékben) a humán tudományok területeire. Ez a többszólamúság sok életet és árnyalatot hozott a diskurzusba – ugyanakkor a homályosság sem oldódott fel: a sokféle hang részben éppen azzal a paradox eredménnyel járt, hogy ma még kevésbé egyértelmű, mit is jelent pontosan az AtJ koncepciója, mint negyven éve.³⁰

A „justice gap” – a deklarált jogosultságok és a tényleges joghoz jutás közötti rés – ma már stabil, intézményi és empirikus megalapozottságú fogalom. A Hague Institute for Innovation of Law (HiIL) 2014 óta folytat Justice Needs and Satisfaction (JNS) néven globális felméréseket, és módszertani szempontból is hozzájárult ahhoz, hogy a kutatás kilépjen a jogi szakirodalom hagyományos kereteiből. Erről az intézményi fordulatról részletesen a 4. pont szól.³¹

Bár jogi fogalomként indult – végül a jogtudományon túlmutató, multidiszciplináris probléma lett. Asbjørn Storgaard kriminológusi pozícióból tett megállapítása e tekintetben különösen éles: a jövőbeli AtJ kutatásnak nem csupán üdvös, hanem egyenesen szükségszerű, hogy egyértelműbben értse a problémát, multidiszciplinárisan közelítse meg, empirikusan megalapozza következtetéseit, sokféle társadalmi valóságot vizsgáljon, és figyeljen a minőségre – nem csupán a mennyiségre.³²

3.1.1. Cappelletti, a Florence Project és a hullám-metaforák

Az AtJ tudományos megalapozása szempontjából megkerülhetetlen Mauro Cappelletti olasz jogász és jog-összehasonlító munkássága. A Firenzei Egyetem, később a Stanford és a

²⁸ Friedman (2010) 3–5.; Cornford (2016) 27–28.

²⁹ Cornford (2016) 27 idézi Smith (2011).

³⁰ Storgaard (2023) 1211–1212.

³¹ HiIL (n.d.)

³² Storgaard (2023) 1209–1210, 1222–1226.

Firenzei European University Institute professzora az 1970-es években olyan kutatási programot indított, amely – ma is – a terület alapvető hivatkozási pontja. A Ford Foundation és az olasz Consiglio Nazionale delle Ricerche (CNR) támogatásával létrehozott Florence Access-to-Justice Project négy évig tartó, jogösszehasonlító munka volt, amelynek eredménye négykötetes monumentális kiadvány: egy világméretű országtanulmány-gyűjtemény (Volume I), az ígéretes intézményi megoldásokat áttekintő tanulmánykötet (Volume II), egy elméleti perspektíváknak szentelt válogatás (Volume III), valamint a konfliktuskezelés antropológiai szemléletű kötete (Volume IV).³³

A Florence Project az AtJ-t nem egyszerűen leírni vagy ünnepelni kívánta, hanem mint reformprogramot is megalapozni. A program kettős törekvése a következő alapfeltevésre épült: a szociális igazságosság – ahogyan azt a modern társadalmak keresik – feltételezi a hatékony hozzáférést. A jogrendszernek két alapvető célt kell megvalósítania: először, mindenki számára egyenlően hozzáférhetőnek kell lennie; másodsor, olyan eredményekhez kell vezetnie, amelyek egyéni és társadalmi értelemben is igazságosak. A projekt fókuszában elsősorban az első pont állt: a hozzáférés.³⁴

A Projekt eredményei közül a legszélesebb körben recipiált – és máig leggyakrabban idézett – Cappelletti és Garth „három hullám”-modellje. A modell azt a történeti és intézményi ívet rajzolja meg, amelyen keresztül az AtJ mint reformprogram a XX. század közepén-végén kibontakozott. A hullám-metaphora azt sugallja, hogy ezek a reformfázisok nem egymást felváltó, hanem egymásra rakódó és tartósan érvényben maradó megközelítések – minden új hullám az előzők hiányosságaira reagált, miközben azok eredményeit nem törölte.³⁵

Az első hullám: jogi segítség a szegényeknek. A modern államok első, nagyobb léptékű AtJ-erőfeszítései a szegények számára biztosított jogi képviseletre koncentráltak. A komplex jogi környezetben az ügyvéd segítése gyakran már a polgári igény bíróság elé viteléhez is elengedhetetlen, miközben a XX. század közepéig a legtöbb országban a jogsegélyrendszer alapvetően a (mágnapraxisban dolgozó) ügyvédség önkéntes („munus honorificum”) szolgáltatására épült. Ez az állam passzív szerepével járt és végül működésképtelennek bizonyult: a tapasztalt és magasabban kvalifikált ügyvédek inkább a fizető munkára

³³ Cappelletti és Garth (1978) 181.

³⁴ Cappelletti és Garth (1978) 182.

³⁵ Cappelletti és Garth (1978) 196–197.

koncentráltak, a programok finanszírozói pedig a jogosultság megszerzésére meredek küszöbököt állítottak.³⁶

A XX. század utolsó harmadában a reformok dinamikusan felgyorsultak. Az Egyesült Államokban 1965-ben – a Lyndon B. Johnson-féle „War on Poverty” részeként – a Legal Services Program elindítása fordulópontra volt. Németország 1919-től, Anglia 1949-től kezdte el az állami kompenzációt az ügyvédek számára (Legal Aid and Advice Scheme), Franciaország 1972-ben váltott a „sécurité sociale” alapú jogsegélyre, Svédország ugyanebben az évben fogadott el új programot, Quebec tartomány először hozott létre állami finanszírozású jogsegélyrendszert, Hollandia, Ausztria és Ausztrália jogsegélyrendszereit modernizálták.³⁷

Az első hullám sikerei mellett azonban hamar megmutatkoztak annak korlátai. Az ügyvédközpontú jogsegély-modell – bármilyen szélesre is építették – szükségképpen az egyéni jogviták és az individuális jogosultságok keretei között maradt. A „diffúz érdekek” – a fogyasztók, a környezetvédelem, a kisebbségek, a fogvatartottak kollektív érdekei – fogalmi és intézményi okokból egyaránt kicsúsztak a hagyományos jogvédelem hálójából. A bíróságok klasszikus, kétszereplős eljárása nehezen tudta integrálni a kollektív érdeksérelmet.³⁸ A második hullám: a diffúz érdekek képviselője. A diffúz érdekek képviselője éppen azt a problémát célozza, amit az első hullám hagyott megoldatlanul. Az amerikai csoportos keresetindítás modelljévé egyik radikális vívmánya, hogy lehetővé teszi: az ítélet kötelező legyen a csoporthoz tartozó távolmaradt tagjaira is, jóllehet ők soha nem kaptak egyéni értesítést a peréről. Ez együtt jár a res judicata, a keresetösségi jog, az „adekvát képviselő” és a „meghallgatáshoz való jog” hagyományos fogalmainak újragondolásával. A második hullám az amerikai kontextusban – Chayes közigazgatási jogi pereskedés (public law litigation) fogalmával – különösen erőteljes formát öltött; Európában a Verbandsklage, az ombudsman-rendszerek és a public interest groups intézményesítése jelezte ugyanezt a tendenciát.³⁹

A második hullám paradox eredménye: miközben sok új csatornát nyitott a jogértékesítésre, megmutatta a strukturális határait is. A „köz” képviselője óhatatlanul felteszi a kérdést, ki nevezhető legitim képviselőnek, a diffúz érdekek azonosítása maga is politikai feladat.⁴⁰

A harmadik hullám: új AtJ-megközelítés. A harmadik hullám az előzők eredményeit nem helyettesíteni, hanem keretbe foglalni szándékozott. Cappelletti és Garth megfogalmazása

³⁶ Cappelletti és Garth (1978) 196–198.; Cappelletti és Garth (1978) idézi Cappelletti–Gordley–Johnson (1975).

³⁷ Cappelletti és Garth (1978) 199–204.

³⁸ Cappelletti és Garth (1978) 209–211.

³⁹ Cappelletti és Garth (1978) 209–215 idézi Chayes (1976) 1281.

⁴⁰ Cappelletti és Garth (1978) 216–218.

szerint ez a hullám már nem egy-egy konkrét eszközre koncentrál (jogsegély, kollektív keresetőség), hanem a vitafeloldási, képviseleti, megelőzési intézmények teljes spektrumára. A bíróságok mellett megjelennek és intézményesülnek az alternatív vitarendezési (ADR) megoldások, a kis perértékű ügyek számára kialakított gyorsított eljárások, a fogyasztói panaszok jogi és kvázi-jogi mechanizmusai, a megelőzést szolgáló intézmények.⁴¹ Cappelletti 1992-es *South African Law Journal*-tanulmánya – az akkor 65 éves szerző egyfajta visszatekintése – ezt az érvelést pontosítja és politikailag élesíti tovább. Cappelletti itt már nyíltan állítja: az AtJ egyszerre elmélet és gyakorlati reformprogram, és mindkettő egymás nélkül komolytalan.⁴²

Roderick A. MacDonald elemzése huszonöt évvel a Florence Project után kibővítette a modellt. A negyedik hullám figyelme a vitákon túli dimenziók felé fordult: az alternatív vitarendezést mint a pereskedést megelőző stratégiát, a polgárok bevonását a jogalkotás és jogalkalmazás intézményeibe, valamint a nem állami szabályozó testületek növekvő szerepét tematizálja. Az ötödik hullám az élet minden szegmensére kiterjeszti az AtJ-t: az egészség, a szociális ellátások, a foglalkoztatás, az erőszakos viktimizációval szembeni védelem és a polgári igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférés között szoros összefüggést lát, és ezek között proaktív stratégiákat tart szükségesnek.⁴³ MacDonald eredeti könyvfejezete – amely a kanadai AtJ-vitában gyökeredzik – a hullámok intellektuális kibővítésének elsődleges forrása.⁴⁴ A negyedik hullám empirikus alátámasztásához Ab Currie kanadai felmérése ad jelentős hozzájárulást: az alacsonyabb-közepes jövedelműek polgári jogi problémáinak incidenciáját és mintázatait tárja fel, és ezzel az elméleti modellt empirikus háttérrel látja el.⁴⁵

Egy másik megközelítésben Sage-Jacobson ausztrál kontextusra nézve a következőképpen sűríti össze a hullámokat: 1.) a jogi szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlősége; 2.) az igazságszolgáltatási rendszer strukturális egyenlőtlenségei; 3.) informális igazságszolgáltatás és a viták megelőzése-eszkalációjuk megakadályozása; 4.) hatékonyság és verseny mint a költségek csökkentésének eszközei; 5.) az előző négy hullám integrációja, az „önszabályozás és a demokráciaelmélet” felhasználásával a közösségen belüli szubsztantív igazságosság normatív koncepcióinak előmozdítására.⁴⁶

⁴¹ Cappelletti és Garth (1978) 222–224.

⁴² Cappelletti (1992) 22–24, 35–39.

⁴³ Mies–Westerveld (2024) 2–3 idézi MacDonald (2005).

⁴⁴ Mies–Westerveld (2024) idézi MacDonald (2005) 19–112.

⁴⁵ Currie (2006) 217–242.

⁴⁶ Mies–Westerveld (2024) 3 idézi Sage-Jacobson (2015).

Mies-Westerveld a hullámokat nem progresszív felismerések egymásutánjaként, hanem önálló érdemekkel bíró fejlesztési vonulatokként kezeli – és határozottan amellett érvel, hogy a 2020-as évekre megérkezett egy hatodik hullám is, amit ő „digitalizációnak” nevez. Ez két epizódra bontható: egyrészt a digitális eszközök beépítése a jogi szolgáltatásokba – mind a bíróságokon, mind a jogi információ- és tanácsadásban –, másrészt a mesterséges intelligencia robbanásszerű megjelenése a jogállamiság minden szegmensében. Ez utóbbi különös ellentmondással jár: a mesterséges intelligencia egyaránt megjelenhet a jogállamiság ellenségeként és – paradox módon – az AtJ egyik új ígéretként.⁴⁷

A hullám-metaphora – éppen mert nagyon plasztikus – időnként veszélyes is: csábít arra, hogy az AtJ fejlődését egyszerűbb progresszióként ábrázoljuk, mint amilyen ténylegesen az. A kortárs irodalom egyik fontos belátása, hogy a hullámok közötti hangsúlyok kultúránként és jogrendszerenként eltérőek, és hogy a hullámok között konfliktusok is vannak: az alternatív vitarendezés terjedése nem feltétlenül erősíti a polgári-politikai jogokat, a digitalizáció pedig nemcsak hidakat, hanem új szakadékokat is teremthet.⁴⁸

A hullámokat tehát úgy érdemes olvasnunk, ahogy Cappelletti és Garth gondolta őket: nem mint történeti szakaszok zárt sorát, hanem mint egymásra rakódó reform-szemléletmódokat, amelyeknek mindegyike egy-egy szempontból ráirányítja a figyelmet arra, hogy az AtJ mint cél nem azonos egyetlen technikával sem – így sem a jogsegéllyel, sem a kollektív kereshetőséggel, sem az alternatív jogvitarendezéssel, sem a digitalizációval –, hanem mindezek tudatosan kombinált rendszerével.

3.1.2. ... de mit is jelent igazából az AtJ?

Ha az AtJ fogalmát a vonatkozó szakirodalmi bázis áttekintésével próbálnánk meghatározni, gyorsan beleszaladnánk abba, amit Hazel Genn – a Path to Justice-módszertan keresztanyja – találóan úgy fogalmazott meg, hogy „rengeteg erdőt kivágtak már az access to justice definíciójának keresése közben”, amihez társul egy olyan reflex is, amely rendre tetten érhető az AtJ-t vizsgáló tanulmányokban: egyfajta exkuzáló felütéssel indítás arra nézve, hogy valójában egyfajta kód „rejtje el” a fogalmat, amely így szigorú definícióként aligha ragadható meg. Roger Smith brit ügyvéd egyenesen azt javasolta 2011-ben, hogy a kifejezést jobb lenne

⁴⁷ Mies–Westerveld (2024) 3–4 idézi Ayers et al. (2023).

⁴⁸ Mentovich et al. (2023).

elhagyni – e tanács azonban nem talált meghallgatásra: ma is használjuk, a feladat nem a fogalom temetése, hanem annak strukturált végig gondolása.⁴⁹

Ennek a fejezetnek a célja, hogy a terület meghatározó szerzőinek álláspontja révén a főbb elméleti csúcspontokat és az elmélet fejlődési ívét bemutassa. Egységesen kiemelve: milyen problémára reflektálnak ezzel a fogalommal, és miben rejlik megközelítésük lényege, vagyis hogyan ragadják meg azt, ami a szigorúan formális „mindenki fordulhat bírósághoz”, jogegyenlőséget egyedülként szem előtt tartó elven túlmutat.

3.1.2.1. A kiindulópont – AtJ ... mint szociális jog

Cappelletti és Garth – ahogyan a fentiekben is kirajzolódott már – az AtJ-t mint a hatékony hozzáférést értelmezi két alapvető célhoz: az igazságszolgáltatási rendszer egyenlő hozzáférhetőségéhez és az egyéni és társadalmi szempontból igazságos kimenetelhez. Számukra az AtJ nem önálló jogként jelenik meg, hanem egyszerre a szociális jog és a többi jog gyakorolhatóságának alapfeltételeként. A megközelítés lényege, hogy a hangsúlynak az eljárási és intézményi struktúrán kell lennie ahhoz, hogy ne csak „statikusan” birtokolt jogokról beszélhessünk – ezek mellé szükségszerűek a megfelelő eljárási mechanizmusok is.⁵⁰

Arra a problémára reflektálnak, miszerint a polgári eljárás hagyományos elméleti tana – egészen az 1970-es évek közepéig – egy „semleges” eszközként kezelte a *procedurális szabályozást, anélkül hogy elismerné: ezek a szabályok nagyon konkrét társadalmi célokat is szolgálnak*. Szerintük az „egyenlő felek a bíróság előtt” feltevése a valóságban szinte sehol nem teljesül, a felek strukturálisan egyenlőtlenek (az „erőforrással bíró ismétlődő felperesek” – Marc Galanter „repeat players” fogalmával – szisztematikus előnyt élveznek). Az AtJ ezt az egyenlőtleniséget hivatott – legalább részben – kompenzálni.⁵¹ Galanter eredeti 1974-es tanulmánya – amely egyike a jogszociológia legtöbbet idézett írásai közül – az első szisztematikus elemét adja annak, hogy ebben a rendszerben miért „erősek az erősek”.⁵² A megfigyelést empirikusan kibővítette az 1980-as évek Civil Litigation Research Project-tanulmánya, amely a polgári per költségeinek tényleges összetételeit elemzi.⁵³

Cappelletti és Garth megközelítésében a fogalom lényege: az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés tehát a legalapvetőbb követelménynek – a legalapvetőbb „emberi

⁴⁹Mies–Westerveld (2024) 1 idézi Genn (2012); Mies–Westerveld (2024) 1 idézi Smith (2011).

⁵⁰Cappelletti és Garth (1978) 182, 185.

⁵¹Cappelletti és Garth (1978) 191–192 idézi Galanter (1974) 95.

⁵²Cappelletti és Garth (1978) idézi Galanter (1974) 95–160.

⁵³Trubek et al. (1983) 72–127.

jognak” – tekinthető minden olyan modern, egalitárius jogrendszerben, amely mindenki jogait nem csupán deklarálni, hanem ténylegesen biztosítani kívánja⁵⁴. Ezt a társadalmi-gazdasági kontextusra való érzékenységből szükséges levezetni, és ezért szükségképpen interdiszciplináris: a szociológia, a politikatudomány, a közgazdaságtan, a pszichológia és az antropológia eszközei nélkül a jogtudomány alkalmatlan a tárgy adekvát kezelésére.

3.1.2.2. ... a normatív program

Rhode 2001-es Fordham Law Review-cikke az amerikai AtJ-helyzet egyik legdrámaibb hangvételű diagnózisa. Az első mondat felütésével deklarálja a körképet: „Equal justice under law – Amerika egyik legszilárdabban beépült és legszélesebben megsértett jogi alapelve.” Ahogy fogalmaz: bíróságok kapuit, ünnepi alkalmakat, sőt időnként még alkotmányos határozatokat is „feldíszít”, ám az semmilyen összefüggésben nem áll azzal a valósággal, ahogyan az igazságszolgáltatási rendszer ténylegesen működik.⁵⁵

Rhode-nál az AtJ nem egy önálló jog, hanem egy szélesebb, normatív programot takar: *olyan jogrendszer felépítése a célja, amelyben a törvény előtti egyenlőség deklarációja és a tényleges működés közötti szakadékot csökkenteni próbálják*. A megközelítés lényege két szálon fut: egyrészt empirikus, vagyis a kutatás feladata feltárni az aktuális helyzet egyenlőtlenségeit (jogi szükségletek kielégítetlensége, csoportonkénti különbségek), másrészt etikai⁵⁶, vagyis a jogi szakma felelősségét hangsúlyozza abban, hogy a deklarált alapelveket gyakorlattá alakítsa.⁵⁷

A probléma, amire Rhode reflektál: az amerikai jogi szakma kettős kötelessége. Egyfelől a hivatás öndefiníciójában fontos szerepet játszik az „equal justice” eszménye, másfelől a piaci alapon működő ügyvédség struktúrái szisztematikusan akadályozzák ezt. A pro bono munka mellékterméke a piaci modellnek, nem ellensúlya. Rhode különös figyelmet szentel az amerikai jogi képzés szerepének is: az „access to justice” mint kurzus periférián marad a jogi oktatásban, miközben a kérdés az egész szakma legitimitását érinti.⁵⁸

3.1.2.3. ... a szubsztantív tartalom követelménye

Cornford a fogalom analitikus tisztázására tett kísérletet. Cornford szerint az AtJ „lényegében vitatott fogalom” (essentially contested concept) dworkini értelmében: olyan koncepció, amelyről egyetértünk, hogy jó dolog, ellenben annak pontos tartalmáról nem.⁵⁹ Cornford szerint

⁵⁴ ⁵⁴ Cappelletti és Garth (1978) 185.

⁵⁵ Rhode (2001) 1785–1786.

⁵⁶ Rhode a jogi etikával kiemelten foglalkozott.

⁵⁷ Rhode (2004) 369–372.

⁵⁸ Rhode (2001) 1788–1791; Rhode (2004) 370–375.

⁵⁹ Cornford (2016) 27–28.

az AtJ-nak van egy olyan jelentése, amely egészen a magját érinti a koncepciónak: ez az a követelmény, miszerint minden polgár egyenlően legyen képes a jogai védelmére. Ennek folyamánya: legyen egyenlőség a jogi szolgáltatások biztosításában. Más szóval, sem a vagyon, sem a társadalmi pozíció nem nyújthat előnyt a jogi ügyek terén – csak a kérdéses érdek súlyossága számíthat abban, milyen szintű jogi segítséget kap valaki.⁶⁰

Cornford radikális javaslata: az egyik módja annak, hogy ezt biztosítsuk, egy „jogi NHS” létrehozása lenne – vagyis egy olyan, állami finanszírozású jogi tanácsadási és képviseleti rendszer, amely a National Health Service mintájára minden polgárt elérhet, szükséglet – nem pedig fizetőképesség – alapján. Cornford explicit módon összehasonlítja a jogi és az egészségügyi szolgáltatást, és érvel amellett, hogy ezek a jogi szolgáltatások területén a teljes körű állami finanszírozás nemcsak hatékonysági, hanem alapvető szinten is indokoltabb, mint az egészségügyben.⁶¹

Cornford megközelítésének lényege: az *AtJ számára nem elegendő egy „minimalista” definíció, hanem szubsztantív tartalmat kell adni neki – méghozzá ő ezt az egyenlő jogi képviselethez való hozzáférés deklarálásában látja.* Cornfordnál a hangsúlyt a jogállamiság-érv és a jogegyenlőség alapelve hordozza: ha a jogállamiságot komolyan vesszük, akkor nem tűrhető, hogy a jogi védelem szintje a fizetőképességtől függjön,⁶² *az egyenlő hozzáférés ideálja ennél fogva olyan állami kötelezettséget alapoz meg, amelynek értelmében az államnak minden egyes polgára számára egyenlő képességet kell biztosítania ahhoz, hogy jogait megvédhesse.*⁶³

Szembe helyezkedik Cappellettivel és Garth-tal: bár az egyenlő hozzáférés érvényesítésére tett erőfeszítések történetileg valóban a szociális jogok korszakához (XX. század) kapcsolódnak, ez nem teszi magát a jogot szociálissá – analitikailag állampolgári jog (civil right) marad.⁶⁴ Ebből három következtetést von le: 1) az AtJ a jogi igazságossághoz való hozzáférést jelenti, nem általában az igazságossághoz. 2) állampolgári jogként az AtJ kulturálisan stabilabb és kevésbé vitatott pozícióban van, mint a szociális jogok: a politikai spektrum minden oldala elfogadja az állampolgári jogok fontosságát, miközben az, hogy van-e (és milyen tartalommal) jog például a lakhatáshoz vagy az egészségügyi ellátáshoz, ma is vitatott. Ha az AtJ-t szociális jogként keretezzük, gyengébb pozícióba toljuk, mint amelyet egyébként a saját jogán is megérdemelne. 3) az egyenlő hozzáférés joga szigorúbb követelmény, mint amit a szociális

⁶⁰ Cornford (2016) 28–30.

⁶¹ Cornford (2016) 31–33.

⁶² Cornford (2016) 38–43.

⁶³ Cornford (2016) 30.

⁶⁴ Cornford (2016) 32.

jogok jellemzően megkövetelnek. A szociális jogok érvényesülése védhető a túléléshez, a tisztas élethez vagy a társadalomban való érdemi részvételhez szükséges minimum biztosításával is. Az egyenlő hozzáférés ezzel szemben valódi egyenlőséget, nem minimumot kíván. Az összemosás gyakorlati következménye az, hogy a megszorítások idején a jogsegély „szociális minimumra” redukálható, miközben éppen a tényleges egyenlőtlenség mélyül, ezér Cornford ezt expliciten elutasítja. Cappelletti és Garth nem elutasítják ezt az egyenlő hozzáférési ideált, azonban utópisztikusnak minősítik és ezzel a társadalmi egyenlőtlenség csökkentését célzó tágabb projektbe, amely viszont elveszi annak önálló normatív erejét.⁶⁵

3.1.2.4. ... univerzális és kontextusérzékeny koncepció

Pilliar egy összefüggő koncepció két oldalát mutatja be. Pilliar tézise, hogy az AtJ-kon koncepció középponti normatív üressége miatt az utóbbi évtizedekben nem volt képes érdemi előrehaladásra. Maga a fogalom olyasmi, amivel nehéz lenne ellenkezni: ki mondana ellent annak, hogy az igazságszolgáltatáshoz hozzá kell férni? A retorikai erőter azonban épp ettől gyenge: a koncepciónak nincs olyan kvantitatív jelzője, ami az „univerzális egészségügyi ellátáshoz” hasonló konkrét tartalmat adna neki.⁶⁶

Pilliar javaslata egy „személyközpontú” (person-centred) koncepció: az AtJ-t nem a rendszer felől, hanem az érintett emberek tapasztalata felől kell újradefiniálni. Kifejti, hogy a Dworkin-féle „koncepció” és „felfogás” megkülönböztetése segít elkerülni a fogalmi zsákutcákat: a koncepció (egyenlő jogvédelem) közös, de a felfogások (mit jelent ez konkrét intézményi formákban) eltérőek lehetnek.⁶⁷ Pilliar kifejezetten az egészségügytudományból kölcsönzött metaforával él: ahogy az epidemiológia a populációsztintű egészségügyi mintákat vizsgálja, és nem az egyes betegek izolált eseteit, úgy az AtJ-t is „justice epidemiology”-ként kellene művelni – a jogi problémák populációsztintű mintázatait és társadalmi determinánsait vizsgálva. Ez a megközelítés szorosan rokon Sandefur munkájával, és összefügg a kortárs „people-centred justice” mozgalommal.⁶⁸ Először is bemutatja a kanadai Legfelső Bíróság és más bíróságok joggyakorlatát, amely az AtJ-t a jogállamiság elvéből vezeti le, és intézménycentrikus, formális karakterű. Gyakorlatilag a bíróságokhoz való fizikai és eljárási hozzáférést jelenti, az ember csak mellékszereplő.⁶⁹

⁶⁵ Cornford (2016) 32, 34.

⁶⁶ Pilliar (2022) 149–152 idézi Sarat (1981) 1911.

⁶⁷ Pilliar (2022) 152–155.

⁶⁸ Pilliar (2023) 172–176.

⁶⁹ Pilliar (2022) 155–160.

Pilliar megközelítésének lényege: az AtJ nem a bírósághoz, ügyvédhez vagy jogi formákhoz való hozzáférést jelenti, hanem azt a populációsztintú képességet, hogy az emberek a jogi problémáikat saját életük kontextusában meg tudják oldani – akár jogi, akár nem-jogi úton. A hangsúly nem a rendszeren, hanem az emberen van.⁷⁰ Ezt követően tér rá a felhasználóközpontú (user-centered) jogi szolgáltatások, integrált beavatkozás (igazságszolgáltatás, egészség, szociális és oktatási ágazatok), megelőzés, és nemcsak a perlés, hanem a vita kialakulása előtti szakaszok bevonására⁷¹, amit az „expansive vision conception” jelöl. A „kedvezményezett teljes spektrumát” és a „szolgáltatások átfogó megközelítését” együtt kezeli, így túllép a bíróság-centrikus felfogáson – de továbbra is a jogállamiságot tartja meg fő normatív kapaszkodóként, és a polgárt elsősorban a jogi szolgáltatás „felhasználójaként” keretezi.⁷² Azonban Pilliar itt nem áll meg és azt állítja: bár különböző a két felfogás, ezek ugyanabban az alapvető defektusban osztoznak: mindkettő intézményközpontú, amely így csak formalista és eljárási szempontú kötelezettségeket eredményez és a tényleges egyenlőtlenségek vakságához vezet,⁷³ – így nem tud választ adni az igazságosság személyes és kontextusérzékeny természetére.⁷⁴ Ezekre reflektálva fordul a reszponzív joghoz és így fogalmaz: addig a reszponzív jog a társadalmi nyomásokat „a tudás forrásaként és önkorrekciós lehetőségként” érzékeli, és aktívan keresi a társadalmi szükségletekre adott jogi választ.⁷⁵ Ám ez még mindig nem nyújt normatív szubsztanciát – ezért fordul Martha Fineman sérülékenységi elméletéhez. Fineman szerint az emberi sebezhetőség „univerzális és állandó, az emberi létből magából fakad,⁷⁶ és ez megköveteli az állam aktív szereplővállalását.⁷⁷ Pilliar javaslata mindezt egy szintézisbe foglalja: a személyközpontú AtJ koncepció (person-centred conception of access to justice) nem egy újabb intézmény-katalógus, hanem normatív irányátállítást. A jogrendszer és a jogi szolgáltatások célja nem önmaguk integritásának őrzése, hanem a sebezhető – vagyis minden – ember támogatása abban, hogy ellenálló képességét fenntartsa. A reszponzív jog adja az érzékenységi mechanizmust (mit jelent a jognak az emberre figyelnie?), a sérülékenységi teória pedig a normatív tartalmat (kire és mire figyeljen?). Az így felépített AtJ egyszerre univerzális és kontextusérzékeny.⁷⁸

⁷⁰ Pilliar (2023) 188–193.

⁷¹ Pilliar (2022) 165–169 idézi Bailey et al. (2013) 184–205.

⁷² Pilliar (2022) 167–168.

⁷³ Pilliar (2022) 169–175.

⁷⁴ Pilliar (2022) 176–177 idézi Sen (2009) 83.

⁷⁵ Pilliar (2022) 178–179 idézi Nonet–Selznick (2001) 73–77.

⁷⁶ Pilliar (2022) 185–187 idézi Fineman (2008) 1–9.

⁷⁷ Pilliar (2022) 187–188.

⁷⁸ Pilliar (2022) 190.

3.1.2.5. ... az eljárási olvasatokon túl

Palombella az AtJ fogalmi szerkezetének filozófiai-elméleti tisztázását kísérli meg. Palombella számára a fogalom három alapvető tulajdonsággal jellemezhető: dinamikus, alapvető (foundational) és generatív.⁷⁹ Dinamikus, mert az AtJ tartalma nem rögzíthető előre. A fogalom alkalmazása az új helyzetekre – új konfliktusokra, új jogosultságokra, új technológiai feltételekre – folyamatosan újraírja a tartalmát. Cançado Trindade megfogalmazását idézve Palombella állítja: a nemzetközi védelmi mechanizmusok jelentős része eredetileg konkrét emberi jogi sérelmekre adott válasz volt, hiszen ahogyan új védelemigények jelennek meg, új válaszokra van szükség.⁸⁰ Alapvető (foundational), mert nemcsak egy a sok alapjog közül, hanem a jogállamiság elválaszthatatlan eleme. A „foundational” jelző Palombellánál fontos megkülönböztetés: nem azt mondja, hogy az AtJ alapvető jog, hanem azt, hogy a jogszerűség feltételeit fekteti le. Ha AtJ nincs, akkor a jog mint olyan nem teljesül – nem véletlenül vezeti vissza Palombella a koncepciót a Magna Carta Libertatumig és követi nyomon az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 8. és 10. cikkén, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmány 2(3) és 14. cikkén át a modern alkotmányos rendszerekig.⁸¹ Generatív, mert az AtJ nemcsak a már létező jogokat szolgálja, hanem új jogvédelmi eszközöket, új jogosultságokat is képes előhívni. Az Aarhusi Egyezmény – amely a környezeti ügyekben biztosít az információhoz, a részvételhez és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést – éppen ilyen generatív funkció eredménye.⁸²

Palombella megközelítésének lényege: az AtJ elméletileg a procedurális olvasatokból következőknél sokkal többet hordoz magában. Egyszerre jelent jogot és struktúrát, egyszerre szubsztantív és procedurális, egyszerre eredendő és származékos. Mindezt nem ellentmondásként kell olvasni, hanem éppen ennek a fogalomnak a sajátos belső váltakozása. Ez a Palombella-féle olvasat – bár erősen elméleti – nagy hatással van a kortárs európai AtJ - diskurzusra, különösen az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikke értelmezésében.⁸³

3.1.2.6. ... az AtJ mint az aktuális politikai szándék tükré

Friedman az AtJ-koncepció történeti perspektíváját járja körbe rigorózan. Friedman egyfajta hűvös távolságot tart a fogalom körüli normatív lelkesedéstől. Az ő kérdése nem az, hogy mit jelentsen az AtJ, hanem hogy hogyan vált egy XIX. századi homályos kifejezés a XX.

⁷⁹ Palombella (2021) 121–122.

⁸⁰ Palombella (2021) 122–123 idézi Cançado Trindade (2011) 77.

⁸¹ Palombella (2021) 123–125.

⁸² Palombella (2021) 125–127.

⁸³ Palombella (2021) 127–134.

század végének egyik legbefolyásosabb reformprogramjává.⁸⁴ Friedman történeti olvasata szerint az AtJ-koncepció a XX. század közepén-végén nem véletlenül kapott politikai támogatást. A jóléti állam expanziójához, a polgári jogi mozgalmakhoz, a feminizmus második hullámához, a fogyasztói és környezetvédelmi mozgalmakhoz kapcsolódó jogi diskurzusokban kapott helyet – minden esetben olyan jogosultságok kapcsán, amelyek a klasszikus liberális jogfelfogásban marginálisak voltak.⁸⁵

Friedman megközelítésének lényege: az AtJ egy „időfogalom”. Tartalma azt mutatja meg, mi az, amit egy adott korszak nem tart magától értetődőnek, de fontosnak gondol – és ezért nyíltan megküzd érte. Az 1970-es évek access-to-justice-mozgalma a jóléti állam expanziójához kötődik, a 2000-es évek után pedig az megszorítás-politika reakcióit tükrözi. Friedman számára az AtJ fogalmi tartalma jelentős részben azt mutatja meg, milyen politikai szándékok alkotják azt: a koncepció szubsztanciája gyakran a konfliktusból derül ki.⁸⁶

3.1.2.7. ... a polgári és büntető ügyek interszekciója

Young, Martin és Lageson 2024-es Punishment & Society-tanulmánya rendkívül fontos kortárs hozzájárulás abból a szempontból, hogy az AtJ fogalmát kifejezetten a polgári-büntető átjárás kontextusában tárgyalja. A szerzők megállapítják: az amerikai háztartások több, mint kétharmada évente legalább egy polgári igazságügyi problémával szembesül (lakhatás, adósság, családi konfliktus, munkahelyi diszkrimináció) és közel minden harmadik amerikainak van valamilyen státusza a büntető nyilvántartásban. Az átfedés a két populáció között hatalmas: a büntetőeljárásban érintett emberek többsége egyúttal polgári jogi problémákkal is küzd, és ezek hatása az életükre súlyos és összetett.⁸⁷

A szerzők elsősorban azt a problémát teszik láthatóvá, hogy az amerikai (és általában nyugati) jogtudomány és kutatás hagyományosan szigorúan elválasztja a polgári és a büntetőjogi AtJ-kérdéseket. Ez a szétválasztás Young és munkatársai szerint elméletileg és gyakorlatilag is tarthatatlan: a polgári és büntető jogi rendszerek egymásba folynak és az érintettek életében ezek egyszerre, kölcsönhatásban érvényesülnek. A „kollaterális következmények” rendszere – a büntetőítélet utáni társadalmi és jogi szankciók: lakhatási kizárások, foglalkoztatási tilalmak, családjogi következmények – pontosan a két rendszer közötti határátlépést testesíti meg.⁸⁸

⁸⁴ Friedman (2010) 3–4.

⁸⁵ Friedman (2010) 5–9.

⁸⁶ Friedman (2010) 11–15.

⁸⁷ Young et al. (2024) 1–2.

⁸⁸ Young et al. (2024) 2–4 idézi Greene (2016) és Martin et al. (2018, 2022).

Megközelítésük lényege: az AtJ-t – ha komolyan vesszük – a polgári és büntetőjogi rendszerek metszéspontjában kell vizsgálni, a metszéspontban kialakuló halmozott hátrányok strukturális elemzése nélkül a fogalom üres marad. Ez a megközelítés kifejezetten a kriminológiai irányból érkezik, és így megerősíti azt a tézist, hogy az AtJ nem csupán polgári eljárási kérdés.⁸⁹

3.1.2.8. ... empirikus és normatív rétegek

Sandefur a kortárs AtJ-kutatás egyik legkiemelkedőbb alakja. Az AtJ szociológiai perspektíváját rajzolja meg, és kifejezetten a társadalmi egyenlőtlenségek termelés-újratermelése felől közelít és érdemben foglalkozik magának a fogalomnak a kritikai vizsgálatával.⁹⁰ Sandefur arra figyelmeztet: a „legal needs” típusú kutatások – az empirikus felmérések, amelyek azt mérik, hány embernek vannak kielégítetlen jogi szükségletei – leíró eszközök, és önmagukban nem teszik lehetővé, hogy normatív megállapításokat tegyünk arról, mit kell tenni. Hogy „jogi szükségletnek” hívjuk-e azt a tényt, hogy egy ember bérlőként rosszabb körülmények között él, mint ahogyan az méltányos lenne, az nem egyszerűen tényállítás: normatív megfogalmazás.⁹¹ Sandefur ennek megfelelően az AtJ fogalmát empirikus és normatív rétegekre bontja, és határozottan azt javasolja, hogy a kutatók ne köteleződjenek el előre meghatározott megközelítések mentén. Az emberek életében felmerülő problémák egy részét lehet, hogy jobb nem-jogi úton kezelni, míg a valódi jogi sérelmekkel szemben jogi védelem indokolt. A különbségtétel maga normatív/ értékdöntés.⁹²

Sandefur és Burnett tanulmánya szintén egy programot kínáló szöveg: az AtJ-kutatások globális összehasonlíthatóságához javasolt háromszintű keretrendszert dolgoz ki. A keret elemei: a kutatási kérdések közös magja, a vizsgálat tárgyainak (pl. programoknak) konceptualizálása és a kontextusok (jogrendszerek, kulturális, gazdasági viszonyok) keretbe foglalása.⁹³

Sandefur megközelítésének lényege: az AtJ-t mint szociológiai jelenséget kell vizsgálni a társadalmi egyenlőtlenségekkel összefüggésben, nemcsak a jogi rendszer alulreflektált működéseként. Ez a megközelítés szorosan rokon Cappelletti és Garth eredeti, multidiszciplináris programjával, ugyanakkor a kortárs empirikus kutatás eszközeit használja.⁹⁴

⁸⁹ Young et al. (2024) 7–10.

⁹⁰ Sandefur (2008) 339–340.; Sandefur (2019) 49.

⁹¹ Sandefur (2019) 50–52.

⁹² Sandefur (2019) 53–54.

⁹³ Sandefur és Burnett (2023) 1330–1335.

⁹⁴ Sandefur (2008) 341–345.

3.1.2.9. ... a terület bővítése a kriminológia felé

Storgaard kifejezetten a kriminológia perspektívájából tekint a kérdésre, így önálló pozíciót képvisel a fenti szerzők között – mint hogy ahogy az eddigiekben látható volt: alapvetően polgári joggal és némileg a munkajoggal és közigazgatási joggal összefüggésben merült fel az AtJ koncepciója elsősorban. Fő állítása, hogy az AtJ-kutatást nemcsak üdvös, hanem szükségszerű kibővíteni a jogtudományi kereteken túl – multidiszciplinárisan, empirikusan és kvalitatív szempontból egyaránt.⁹⁵

Storgaard tanulmánya az utóbbi öt évtized AtJ-szakirodalmának egyik legrendszerezettebb áttekintése. Az általa azonosított minta a következő: bár a terület az 1980-as évektől kezdve folyamatosan tágult – szociológiával, politikatudománnyal, közgazdaságtannal –, mégis dominánsan jogtudományi marad és a jogi természetű szolgáltatások biztosításának strukturális elemzéseire koncentrálnak.

Storgaard öt szempontból fogalmazza meg javaslatait a jövőbeli access to justice-kutatásra: 1.) a probléma pontos megértése – a kutatások vezetik a szakpolitikák kialakítását, 2.) multidiszciplináris megközelítés megfontolása, 3.) empirikus kutatás iránti elköteleződés – az akadémia és a szakpolitikák közötti kölcsönhatás fontossága; 4.) a széleskörű társadalmi valóságok vizsgálata, 5.) ne csak mennyiségi, hanem minőségi mutatókat is keressen.⁹⁶

Megközelítésének lényege – és ami különösen fontos a fejezet egészének érveléséhez –, hogy ő kriminológusként, a jogtudományon kívülről érkezve fogalmazza meg azt a tézist, amelyet a tanulmány vezérgondolata is megfogalmaz: az AtJ-t nem lehet pusztán jogtudományi eszközökkel megfelelően kutatni, mert a fogalom maga a jogon kívüli társadalmi valóság és a jog rendszerének találkozási pontja. Storgaardnál ez nem retorikai megnyilatkozás, hanem – ismét – egy program bemutatása (bár itt a hangsúly magára a kutatásokra helyeződik), amely a terület módszertani önreflexióját szorgalmazza.⁹⁷

⁹⁵ Storgaard (2023) 1209–1210.

⁹⁶ Storgaard (2023) 1222–1226.

⁹⁷ Storgaard (2023) 1226–1227.

3.2. Az access to justice leágazása: a jogi szükségletek (justice needs) és a jogérvényesítési szakadék (justice gap) intézményi kutatása

Az AtJ-fogalomnak az utóbbi két évtizedben olyan intézményi és módszertani leágazása alakult ki, amely sok tekintetben átszervezte a kutatás belső szerkezetét. Ennek a leágazásnak a magjában a „justice needs” (igazságszolgáltatással összefüggő szükségletek) és a „justice gap” (igazságszolgáltatással összefüggő rés/ szakadék/ hiányok) fogalmi állnak – vagyis azok az empirikusan mérhető különbségek, amelyek egyrészt a polgárok jogi problémái és azok megoldása között, másrészt a jogi szolgáltatásokra való igény és a tényleges hozzáférhetőség között feszülnek.⁹⁸

Ez a fordulat – bár az 1970-es évek empirikus jogi szükséglet-felmérésekre nyúlik vissza – a XXI. század elején kapott új lendületet, részben éppen azon szervezetek és intézmények révén, amelyek elsősorban ezeket a szükségleteket nem mint a jogtudomány tárgyait, hanem mint elsősorban szociológiai és gazdasági adatokat kezelik. A kutatás súlypontja eltolódott: nem a normatív elemzés, hanem a mérés, az összehasonlítás és a bizonyítékalapú (evidence-based) szakpolitikai ajánlás vált a fő irányvá.⁹⁹

3.2.1. A Hague Institute for Innovation of Law (HiiL)

A holland HiiL (Hague Institute for Innovation of Law) 2006 óta működik, és kifejezetten azzal a céllal, hogy az igazságszolgáltatást hozzáférhetővé, megfizethetővé és érthetővé tegye. A szervezet által képviselt megközelítés a „people-centred justice” – vagyis az emberközpontú igazságszolgáltatás – fogalma köré szerveződik.¹⁰⁰ A HiiL legfontosabb módszertani vívmánya a Justice Needs and Satisfaction (JNS) felmérés. 2014 óta a HiiL világszerte folyamatosan végez ezeket a felméréseket – Etiópiától Burkina Fasón át Hollandiáig, Indiától Nigériáig, Tunéziáig, Ugandáig és Nigeren át –, amelyek az ott élők jogi problémáit, az azokra adott válaszaikat és az ezek nyomán elért eredményeket reprezentatív minta alapján mérik. A JNS-eredményeket a HiiL Justice Dashboard nevű online platformján teszi nyilvánossá, amely a politikai döntéshozók és kutatók számára egyaránt elérhető.¹⁰¹ A Justice Dashboard interaktív felületet a HiiL kifejezetten azzal a céllal hozta létre, hogy az

⁹⁸ Storgaard (2023) 1212–1213.

⁹⁹ Parsons (2011) 170–173.

¹⁰⁰ HiiL (n.d.).

¹⁰¹ HiiL (n.d.a).

adatok ne csak az akadémiai közönség számára legyenek elérhetőek, hanem politikai döntéshozók és gyakorló jogászok is közvetlenül használhassák.¹⁰²

A HiiL módszertani munkájához tartoznak Martin Gramatikov, Maurits Barendrecht és Jin Ho Verdonschot 2011-es Hague Journal on the Rule of Law-cikke („Measuring the Costs and Quality of Paths to Justice”), valamint Barendrecht és munkatársai 2006-os tanulmánya, amelyek az igazságszolgáltatáshoz vezető „utak” (paths to justice) költségeinek és minőségének mérésére dolgoznak ki módszertani kereteket. Ez az úgynevezett „Path to Justice”-módszertan – Genn nyomán is – a polgárok jogi tapasztalatait nem a bírósági ügyek statisztikájával, hanem a problémák megjelenésétől a feloldódásukig terjedő teljes folyamat empirikus rekonstrukciójával vizsgálja.¹⁰³

A HiiL kutatások egyik vissza-visszatérő – és a magyar diskurzusban is releváns – felismerése, hogy a polgárok jogi problémái nagy részben nem egyedi, hanem „klaszteresedett” módon jelentkeznek. Egy lakhatási probléma gyakran együtt jár adóssági problémával, családi konfliktussal, egészségügyi nehézségekkel és/vagy munkahelyi diszkriminációval. Az AtJ tehát csak akkor lehet hatékony, ha a klaszteres jogi problémákra adott összetett válasz maga is képes erre a jellegre reagálni.¹⁰⁴

3.2.2. Az OECD és az emberközpontú igazságszolgáltatás (people-centred justice)

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) az elmúlt évtizedben az AtJ egyik legfontosabb intézményi szereplőjévé vált a fejlett gazdaságok körében. A szervezet 2016-tól kezdődően közös munkát folytat tagállamaival (és néhány nem-tagállammal) a „people-centred justice” koncepciójának kidolgozására és gyakorlatba ültetésére.¹⁰⁵ Ez a munka 2019-ben ért el első nagyobb érdemi szintetizálást az Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre című OECD-jelentésben, majd 2023-ban formális normatív aktussal: az OECD elfogadta a „Recommendations on Access to Justice and People-Centred Justice Systems” című iránymutatást (OECD/LEGAL/0498), amelynek öt

¹⁰²HiiL (n.d.a.).

¹⁰³Gramatikov et al. (2011) 349–355.; Barendrecht et al. (2006) 1–4.

¹⁰⁴Gramatikov et al. (2011) 358–362.

¹⁰⁵Sandefur és Burnett (2023) 1336–1339 idézi az OECD–HiiL közös munkájára vonatkozó információkat.

pillére az emberközpontú igazságszolgáltatás első érdemi kormányközi keretrendszere,¹⁰⁶ amelyet 2025-ben kiegészítettek egy Toolkit-tel.¹⁰⁷

Az OECD e körben végzett munkájának egy része egy nemzetközi indikátor-rendszer kifejlesztése, amely lehetővé teszi az országok közötti összehasonlítást a jogi problémák típusainak, megoldási útjainak és kimeneteinek tekintetében. Ez a munka szorosan együtt halad a HiiL JNS-módszertanával, valamint a World Justice Project (WJP) Rule of Law Index-szel.¹⁰⁸ Az éves WJP Rule of Law Index külön polgári és büntető igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés mutatókat közöl országokra bontva, és magyar adatot is tartalmaz – ez teszi az indexet a hazai AtJ -kutatás európai összehasonlításához hasznos viszonyítási pontiá.¹⁰⁹

A „people-centred justice” – emberközpontú igazságszolgáltatás – szókapcsolat ma az access to justice-mozgalom egyik legfontosabb intézményi vezérfogalma, és külön részletes kifejtést érdemel. A koncepció a 2010-es évek elején kezdett intézményesülni – elsősorban a HiiL, később az OECD körüli kutatások révén –, és 2019-ben a Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies (egy ENSZ-közelit koalíció) Task Force on Justice jelentésében kapott formális megalapozást.¹¹⁰

A koncepció alap gondolata, hogy az igazságszolgáltatást a polgárok perspektívájából – nem az intézmények saját logikája szerint – kell megérteni és átalakítani. Ez egyszerre módszertani és normatív elvként jelenik meg. Módszertanilag azt jelenti, hogy a kiindulópont nem a jogszabálytól, nem a bíróságtól, nem az ügyvédi szakmától indul – hanem magától az embertől, aki jogi problémával szembesül. Normatív értelemben ez azt jelenti, hogy az igazságszolgáltatási rendszer értékelésének mércéje az érintett ember tapasztalata és nem a jogrendszer technikai színvonala.¹¹¹ Bár Pilliar is ezzel a koncepcióval foglalkozik, elsősorban elméleti szempontból vizsgálja azt, itt viszont már mint szakpolitikai irány jelenik meg.

¹⁰⁶ OECD Recommendation of the Council on Access to Justice and People-Centred Justice Systems, OECD/LEGAL/0498, 11 July 2023. Az OECD első formális ajánlása ebben a tárgyban; minden tagállam aláírta, az EU 2024-ben csatlakozott.

¹⁰⁷ OECD (2019). A people-centred justice OECD-keretrendszerének első átfogó kifejtése. Lásd még az OECD (2025), ami az ajánlás végrehajtási kézikönyve.

¹⁰⁸ Mies–Westerveld (2024) 3. Az indexszerveződés ugyanakkor – Sandefur figyelmeztetése szerint – saját normatív feltételezéseket implikál: érdemes ezeknek tudatában lenni.

¹⁰⁹ World Justice Project Rule of Law Index (éves kiadás). Az index az access to civil és criminal justice mutatóit országokra bontva közli, ami a magyarországi viszonyok európai kontextusban való értelmezéséhez elengedhetetlen.

¹¹⁰ Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies: Justice for All – The Report of the Task Force on Justice (2019).

¹¹¹ HiiL (n.d.a.).

A people-centred justice öt fő mértékegysége: hozzáférhetőség (mennyien tudják érdemben elérni a megoldást), megfizethetőség, eljárási minőség, eredményesség (a probléma valóban fel/ megoldódott-e), és a „felhasználói tapasztalat” (az emberek hogyan élik meg az igazságszolgáltatással való találkozást). Ez az ötös mérce – szemben a hagyományos bírósági statisztikákkal – explicit módon hangsúlyozza, hogy az igazságszolgáltatás nem cél, hanem eszköz: arra való, hogy az emberek jogi problémái megfelelő minőségben feloldódjanak.¹¹²

A koncepció erőssége és gyengesége is ugyanaz: az emberi tapasztalatot helyezi a középpontba. Ezzel egyrészt elkerüli az olyan technokrata zsákutcákat, amelyekben úgy tűnhet, a jogrendszer „önmagában jól működik”, miközben a valóságban az emberek érdemben nem férnek hozzá a megoldáshoz. Másrészt – és ez a gyengesége – az emberi tapasztalat mint mérce nem mentes a problémáktól: az érintettek elvárásai eltérő társadalmi-kulturális kontextusokban különböznek, illetve önmagában a tapasztalat-mérés nem ad választ arra a kérdésre, mit kéne tenni, ha az emberek elvárásai egymástól vagy a jogtól eltérnek.¹¹³

Az emberközpontú igazságszolgáltatás koncepciójának egyik legfontosabb politikai hozadéka, hogy átfogóbb képet ad arról, kik az igazságszolgáltatás „felhasználói”. Nemcsak a peres felek, hanem a tanácsadásra szoruló, akiknek (jogi) információra van szükségük és a megelőzésben érdekeltek is. Ez összhangban van a Cappelletti-féle harmadik hullám és a MacDonald-féle negyedik-ötödik hullám irányultságával – és metodológiaiag továbbviszi a kortárs AtJ -kutatást az egyszeri bírósági ügy keretein túl.¹¹⁴

3.3. Az AtJ problémáinak mértéke, ügyei és veszélyei

Az alfejezet maga mögött hagyva az elméleti diskurzust most empirikus dimenzióra vált és azt mutatja be röviden, hogy ha AtJ kérdésekről beszélünk, milyen ügyekről, milyen léptékről beszélünk valójában, és milyen veszélyekkel jár, ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk?

3.3.1. A globális kép

Az UNDP (United Nations Development Programme), a HiiL és a Pathfinders Task Force on Justice 2019-es közös jelentése szerint a világon mintegy 5,1 milliárd ember él úgy, hogy nem fér hozzá megfelelő igazságszolgáltatáshoz; további becslések – a teljes AtJ részt/

¹¹² HiiL (n.d.a.).

¹¹³ Sandefur (2019) 51–54.

¹¹⁴ Sandefur és Burnett (2023) 1336–1342.

szakadékokat tágran értelmezve – 8 milliárdig terjedő számokat is megfogalmaznak. Bárhogyan is mérjük, a számok az emberi populáció többségét érintik, így ezzel a jogállamiságból való de facto kizártságuk semmiképpen sem perifériális, sokkal inkább strukturálisnak mondható.¹¹⁵ A Pathfinders Task Force on Justice 2019-es Justice for All jelentése alapján: 253 millió ember él szélsőségesen igazságtalan feltételek között (modern rabszolgaság, hontalanság, fegyveres konfliktusok), további 1,5 milliárd ember mindennapi jogi problémái megoldatlanok, valamint mintegy 4,5 milliárd ember gyakorlatilag kívül reked a jog által nyújtott védelmi lehetőségek effektív használatán.¹¹⁶ A számok mögött három strukturális dimenzió áll: 1.) emberek azon csoportja, akiknek (elvileg) jogi védelmet biztosítana a jog, de ehhez soha nem férnek hozzá, 2.) emberek azon csoportja, akik részlegesen férnek hozzá, de nem hatékonyan, 3.) emberek, akik megoldják ugyan a problémát, de azt nem a jogi keretek révén vagy nem méltányos kimenetelű módon.

3.3.2. A Fenntartható Fejlődési Célok 16. célja (Sustainable Development Goals, SDG 16)

A 2015-ben elfogadott ENSZ-fenntartható fejlődési célok (SDG-k) közül a 16. cél kifejezetten az AtJ-hoz kapcsolódik: „A fenntartható fejlődés érdekében támogassuk a békés és inkluzív társadalmak kialakulását, biztosítsunk mindenki számára hozzáférést az igazságszolgáltatáshoz, és építsünk ki hatékony, elszámoltatható és inkluzív intézményeket minden szinten.”¹¹⁷ Ez a megfogalmazás – bár diplomáciai kompromisszumok terméke – több okból is fordulópont. Először: az igazságszolgáltatás expliciten része a fenntartható fejlődés céljainak, nem külső feltétele. Másodszor: az AtJ mint cél „mindenki számára,, (for all) jelleggel jelenik meg, nem szűkítve sem a szegényekre, sem a fejlődő országokra. Harmadszor: a „hatékony, elszámoltatható és inkluzív intézmények” megfogalmazás a polgári-büntető-közigazgatási eljárások teljes spektrumára kiterjed.¹¹⁸

Az SDG 16 keretrendszere alá több indikátort rendeltek, melyek közül a 16.3. célpont – „A jogállamiság előmozdítása nemzeti és nemzetközi szinten, valamint az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása mindenki számára”¹¹⁹ – különösen jelentős, mert

¹¹⁵ UNDP – Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies (2019).

¹¹⁶ Pathfinders / UNDP / IDLO (2019) 14–17.

¹¹⁷ „Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels.” ENSZ SDG (2015) 16. cél.

¹¹⁸ ENSZ SDG (2015) 16. cél.

¹¹⁹ ENSZ SDG (2015) 16. cél.

kifejezetten a polgárok empirikus tapasztalatait méri.¹²⁰ Ezt az indikátort empirikusan tovább pontosítja a World Justice Project 2019-es Global Insights on Access to Justice felmérése, amely 101 országban és mintegy 100 000 embert kérdezett meg, és 1,4 milliárdra teszi annak számát, akik a mindennapi polgári és közigazgatási jogi szükségleteiket nem tudják megoldani, kielégíteni.¹²¹

Az SDG 16 – éppen azért, mert a fenntartható fejlődés koncepciójához kapcsolja az AtJ-t – fontos politikai-kommunikációs eszköz is. A szegénység csökkentését, a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést egymás függvényeként kezeli, ami egy hagyományos „jogi szakmai” perspektívából sokáig nem volt magától értetődő.¹²²

3.3.3. A polgári-büntető átmenet

Az AtJ-ügyek tipizálása szempontjából tanulságos a HiiL JNS-felmérések felbontása. A felmérések szerint az emberek leggyakrabban lakhatási, családi, foglalkoztatási, fogyasztói, föld/ ingatlan ügyi és adósságkezelési problémákkal szembesülnek. Ezekhez kapcsolódik az is, hogy a polgári jogi problémák szignifikáns része büntetőjogi következményekkel jár – akár a kötelezettségek elmulasztásából, akár a megalapozatlan vádakból, akár a végrehajtási eljárásokból eredően.¹²³

Young, Martin és Lageson 2024-es tanulmánya – amelyre a 3.6. pontban már részletesen utaltam – éppen ezt a polgári-büntető átjárást teszi az AtJ-elemzés középpontjába. Megállapítják: a polgári jogi problémák szignifikánsan növelik a büntetőjogi érintettség valószínűségét – pl. az elveszett munka a lakbéradósságon át a kilakoltatáson keresztül a hajléktalanságig, ahonnan kis lépés a szabálysértés-bűncselekmény spirálja. Fordítva is igaz: a büntetőjogi érintettség (akár csak letartóztatás-szintű) többszörös új polgári jogi sebezhetőséget eredményez (foglalkoztatási tilalmak, lakhatási korlátok és más járulékos következmények).¹²⁴

Ennek az „átjárásnak” az elemzési jelentősége az, hogy az AtJ – ha komolyan vesszük – nem csupán a polgári jogi eljárások hozzáférhetőségéről szól. A büntető eljárás, a fellebbezés, a

¹²⁰ OECD – UNDP – UNODC közös munkacsoport az SDG 16.3.3. indikátorhoz. Az indikátor lényege a polgárok elégedettségének és tapasztalatának reprezentatív mérése.

¹²¹ World Justice Project (2019).

¹²² Sandefur és Burnett (2023) 1336.

¹²³ HiiL (n.d.).

¹²⁴ Young et al. (2024) 3–6.

járulékos következmények enyhítése és a polgári jogi sebezhetőség kezelése egyetlen rendszerként értendő. Ez egybevág Cappelletti és Garth eredeti programjával is – hiszen a Florence Project soha nem korlátozta a fogalmat a polgári jogra.¹²⁵ A büntetőjogi access to justice normája a 2012-es ENSZ Közgyűlés által egyhangúan elfogadott United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems-en (A/RES/67/187) alapul, és ennek tényleges érvényesülését a UNODC–UNDP 2016-os Global Study on Legal Aid (106 országra kiterjedő felmérés) empirikusan dokumentálja.¹²⁶

3.3.4. A társadalmi egyenlőtlenségek tengelyei

Sandefur téziséét érdemes felidézni ezen a ponton: a polgári jogi tapasztalatok a társadalmi egyenlőtlenségek motorjává válhatnak. A faj, az osztály és a nem szerinti különbségek nemcsak abban mutatkoznak meg, hogy ki szembesül jogi problémával (bár ez is fontos), hanem abban is, hogy ki tud ezen segítségkérésen keresztül változtatni. Az egyenlőtlenségek tehát kettősen ható tényezők: növelik a sérülékenységet és csökkentik a megoldási képességet.¹²⁷

MacDowell egy konkrét intézményi szegmens, az amerikai szegények bíróságainak elemzésével mutatja meg ennek az egyenlőtlenségnek a működését. MacDowell azonosítja, hogy ezeket a fórumokat hagyományosan „AtJ-növelő” intézményként pozicionálják (pl. egyszerűsített eljárással), miközben a tapasztalatok szerint inkább növelik az egyenlőtlenséget, mint csökkentik – éppen mert a strukturális hátrányokkal érintett felek nem tudják kihasználni a formálisan rendelkezésre álló lehetőségeket.¹²⁸

Blasi komoly figyelmeztetést fogalmaz meg: a pusztán egyéni szintű igazságosság-érzés (perceived justice) mérése elfedheti a strukturális egyenlőtlenségeket. Az emberek elégedettek lehetnek olyan eljárásokkal is, amelyek strukturálisan elfogultak – éppen, mert az alacsony elvárások kialakulása maga is a strukturális hátrány eredménye.¹²⁹

¹²⁵ Cappelletti és Garth (1978) 222–225.

¹²⁶ United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, A/RES/67/187 (2012).

¹²⁷ Sandefur (2008) 341–343.

¹²⁸ MacDowell (2015) 473–478.

¹²⁹ Blasi (2009) 913–920.

3.3.5. A digitalizáció új törésvonalai

Az online eljárások és az alternatív vitarendezés digitális formái egyszerre ígéretek és kockázatok. Schmitz erre tekintettel figyelmeztet: a digitalizáció gyors bevezetésekor hajlamosak vagyunk az AtJ-szempontra leselkedni a „valamilyen módon elérhető a rendszer” jelentésre, miközben a digitális szakadékok – sávszélesség, eszközhasználati készség, információs aszimmetria – új típusú kirekesztést eredményezhetnek.¹³⁰

Mentovich, Prescott és Rabinovich-Einy empirikusan vizsgálják, hogy az online eljárások – különösen az alacsonyabb jövedelmű peres felek között – egyszerre javítják az észlelt AtJ -t és csökkentik az észlelt eljárási igazságosságot (procedural justice). A két dimenzió szétválása fontos: az emberek ugyan érzékelik a könnyebb elérhetőséget, de eközben éppen a személyes találkozás hiánya miatt romlik az eljárási igazságosság.¹³¹

Ha az AtJ alapvetően, strukturálisan hiányzik az állampolgárok mindennapjaiból, akkor ennek nem csupán egyéni szintű következményei vannak – hanem rendszerszintű veszélyei is. Az UNDP, az OECD és a Pathfinders Task Force jelentései következetesen jelzik: a jogállamiságból való de facto kizárás közvetlen hatással van az intézményekbe vetett bizalomra, a politikai részvételre és a társadalmi kohézióra is egyaránt. Egy olyan társadalom, ahol az emberek többségének nincs valódi hozzáférése az igazságszolgáltatáshoz, hosszú távon nem tud stabil lenni sem politikailag, sem gazdaságilag.¹³²

Debbaut és De Kimpe tanulmánya bár közvetlenül a rendőrség legitimitásával foglalkozik – egy fontos járulékos felismerést fogalmaz meg: a jogi intézmények iránti bizalom nem osztható szét „rendőrségi”, „bíróági”, „ügyvédi” stb. komponensekre – az emberek egységes módon ítélik meg a jogrendszer egészét. Ha az egyik intézmény elveszti a bizalmat, az „átsugárzik” a többire is.¹³³ Ez azt jelenti, hogy az AtJ-szal kapcsolatos veszélyek nemcsak konkrét, mérhető kimenetekben (pl. jogviták megoldatlanságában) jelentkeznek, hanem a jogállamiság egész intézményrendszerének legitimitásában. Ezért a problémát nem lehet csak technikai eszközökkel kezelni – szükség van a kommunikációra, az érintettek bevonására, az érdemi politikai felelősségvállalásra egyaránt.

¹³⁰ Schmitz (2020) 2381–2386.

¹³¹ Mentovich et al. (2023).

¹³² UNDP – Pathfinders: Justice for All (2019); OECD (2023).

¹³³ Debbaut és De Kimpe (2023) 690–695.

3.4. Magyar és kelet-európai vonatkozás

A magyar jogi szakirodalomban az access to justice fogalma – pontosabban: ennek tartalmi elemei – leggyakrabban a „tisztesleges eljáráshoz való jog” kontextusában jelennek meg. Tóth J. Zoltán jogfilozófiai és nemzetközi jogi megközelítésbenvátfogó áttekintést ad a tisztesleges eljáráshoz való jog erkölcsi és nemzetközi jogi alapjairól, alkotmányjogi dogmatikai helyéről, és ezeken keresztül az access to justice-szel rokon kérdésekről is.¹³⁴ A tisztesleges eljárás fogalma összetett, tekinthető egy olyan „jogsokornak” (bundle of rights), amelynek célja az állami önkény visszaszorítása mellett az emberi jogok megfelelő védelmi szintjének garantálása.”¹³⁵ E jogsokornak nevesített és nem nevesített összetevői vannak: a nevesített részjogosítványok közé tartozik a bírósághoz fordulás joga, mellette a tárgyalás tiszteslegessége és nyilvánossága, a törvényes bíróhoz való jog, a bírói függetlenség és pártatlanság, valamint az ésszerű időn belüli elbírálás követelménye; kifejezetten nem nevesített, de elismert részjogosítvány a fegyverek egyenlősége és az indokolt bírói döntéshez való jog.¹³⁶

Tóth tézise – amellyel a fejezetnek érdemes párbeszédbe lépnie – az, hogy a tisztesleges eljárás a modern formális jogállamiság sarokköve és a szubsztantív alkotmányos jogok eljárási garanciája. Olyan emberi jogi minimum, amelynek megvalósítása nélkül jogegyenlőségről és jogbiztonságról nem beszélhetünk. Ezzel a megfogalmazással Tóth – bár nem használja az „access to justice” kifejezést – pontosan azt a fogalmi mezőt érinti, amelyben az AtJ elmélete is mozog: a tisztesleges eljárás mint a többi jog érvényesíthetőségének előfeltétele, és nem önmagában vett jog.¹³⁷ A tisztesleges eljárás megköveteli ugyan az „igazságos” eljárás érvényesülését, „miszerint az igazság kiderítését olyan eljárási rendszerben kell biztosítani, amelyben a garanciák feltétlen érvényesülése biztosítja a tisztesleges eljáráshoz való jognak megfelelő eljárási cselekmények lefolytatását”, ebből azonban az következik, hogy „a tisztesleges eljáráshoz való jog alapvetően az eljárási igazságosság érvényesülését garantálja, nem biztosít jogot a materiális igazsághoz”.¹³⁸ Ennek megfelelően a bírósághoz fordulás joga „nem jelent azonban alanyi jogot az igazságos döntéshez, az anyagi igazság érvényesüléséhez”.¹³⁹

¹³⁴ Tóth (2023) 2–9.

¹³⁵ Koósné Mohácsi (2026) [17].

¹³⁶ Koósné Mohácsi (2026) [17].

¹³⁷ Tóth (2023) 3–4.

¹³⁸ Koósné Mohácsi (2026) [1].

¹³⁹ Koósné Mohácsi (2026) [17].

A magyar jogi nyelvben az „access to justice” kifejezést kifejezett magyar megfelelővel – pl. „igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés” – ritkán használjuk, de tartalmilag mind a tisztességes eljáráshoz való jog (Alaptörvény XXVIII. cikk), mind a jogállamiság elve (B) cikk (1) bekezdés), mind a jogegyenlőség (XV. cikk), mind a hatékony jogorvoslathoz való jog (XXVIII. cikk (7) bekezdés) tartalmazzák annak elemeit.¹⁴⁰ A magyar dogmatika szerint e jog kettős követelményt jelent: „egyrészt feltételezi a bíróság, a bírói szervezetrendszer meglétét, másrészt feltétlenül biztosítani kell a bírósághoz fordulás jogát”.¹⁴¹ A jog azonban nem merül ki a lehetőség „megnyitásában”: „A bírósághoz fordulás jogának hatékonynak kell lennie, azaz az egyén számára egyértelmű gyakorlati lehetőségnek kell lennie arra, hogy vitatni tudjon minden olyan intézkedést, ami sérti a jogait. A hatékonysághoz az is hozzátartozik, hogy a bírósági eljárás részletesen és megfelelően szabályozott legyen, és ténylegesen hozzáférhető legyen a felek számára.”¹⁴² A jog nem csak az eljárás megindíthatóságát jelenti, hanem a jogvita bíróság általi eldöntéséhez való jogot is magában foglalja, sőt integráns része a határozatok végrehajtásához fűződő jog is: a tisztességes eljáráshoz való jog a jogerős, kötéserővel rendelkező bírósági határozatok végrehajtását is védi.¹⁴³

3.5. Használják-e a kifejezést?

Visszatérve a fejezet elején feltett négy szempont negyedikére: használják-e a nemzetközi és EU-s dokumentumok magát az „access to justice” kifejezést? A válasz árnyalt. A legkorábbi alapidokumentumok – az Egyetemes Nyilatkozat, az ICCPR, az EJE – szövegszerűen nem használják; a koncepció az 1970-es évek után, Cappelletti és Garth nyomán terjedt el. A tematikus egyezmények – különösen az Aarhusi Egyezmény és a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény – kifejezetten használják. Az Alapjogi Charta 47. cikke az „effective remedy and fair trial” megfogalmazást használja, de az EUB esetjogában az ATJ szinte azonnal megjelenik mint a 47. cikkbe foglalt jog átfogóbb értelmezése.¹⁴⁴

Ez a fogalomtörténeti megfigyelés egyúttal megerősíti azt is, amit korábban már jeleztem: az „access to justice” mint kifejezés sajátos terminológiai eszköz, amely nem a jogszabály-szöveg, hanem a jogtudomány és a jogpolitika nyelvében jelent meg, és onnan szivárgott vissza a jogi

¹⁴⁰ Magyarország Alaptörvénye (2011), B) cikk (1) bekezdés, XV. cikk, XXVIII. cikk.

¹⁴¹ Koósné Mohácsi (2026) [18].

¹⁴² Koósné Mohácsi (2026) [18].

¹⁴³ Koósné Mohácsi (2026) [18].

¹⁴⁴ Méndez-Pinedo (2014) 5–7 idézi az EUB esetjogi gyakorlatát, amelyben az „access to justice” kifejezés rendszeresen megjelenik.

szövegekbe. Ez tartalmi szempontból sem érdektelen: az AtJ mint cél nem szövegfüggő, hanem programatikus. Egy jogrendszer akkor sem mentesül e cél alól, ha jogszabályaiban a kifejezést nem használja.¹⁴⁵

3.6. Az AtJ formális oldala – vagyis a jogi szabályozás hatókörének kijelölése

Az eddigi fejezetpontok elsősorban az AtJ koncepció elméleti és empirikus dimenziójával foglalkoztak – ez a mérleg egyik serpenyője. Most a serpenyő másik, formális jogi oldala felé fordul a dolgozat: mik a jogi szabályozás teljesítményének határai, hogyan garantálja az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést a nemzetközi és európai joganyag, mely dokumentumokon keresztül, milyen jogalapokon és milyen tartalommal?

A vizsgálat négy szempont mentén halad: (1) milyen dokumentumok tartalmazzak az AtJ-al összefüggő rendelkezéseket; (2) honnan vezetik le ezt a védelmet (jogállamiság, emberi jog, eljárási garancia, alkotmányos vívmány stb.); (3) milyen konkrét jogosultságokat takar; (4) használják-e magát az „access to justice” kifejezést.

3.6.1. Nemzetközi szint

Az AtJ nemzetközi jogi alapjai elsősorban az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE, 1966) szintjén jelennek meg. Az Egyetemes Nyilatkozat 8. cikke deklarálja: „Mindenkinek joga van az illetékes hazai bírósághoz hatékony jogorvoslatért az alkotmány vagy a törvény által számára biztosított alapvető jogokat sértő cselekményekkel szemben”, a 10. cikk pedig a tisztességes és nyilvános bírósági tárgyaláshoz való jogot rögzíti.¹⁴⁶

A PPJNE 2. cikk 3. bekezdése a hatékony jogorvoslathoz való jogot rögzíti, a 14. cikk pedig az egyenlőséget a bíróságok előtt és a tisztességes eljáráshoz való jog részletes garanciáit tartalmazza. Bár ezek a dokumentumok az „access to justice” kifejezést nem használják (a kifejezés ekkor még nem volt elterjedt), maguk a garanciák – különösen a 8., 10. és 14. cikk összjátéka – pontosan az AtJ központi tartalmát határozzák meg.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Cornford (2016) 27–29.

¹⁴⁶ Palombella (2021) 124 idézi az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) 8. és 10. cikkét.

¹⁴⁷ Palombella (2021) 124–125 idézi a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966) 2. cikk (3) bekezdését és 14. cikkét.

Egy fontos tartalmi vonás: ezeken a dokumentumokon a hatékony jogorvoslat garanciája dominál; vagyis nem egyszerűen az ajtó nyitvatartása, hanem az érdemi orvoslás biztosítása. Ez összhangban van Cappelletti és Garth első tézisével, miszerint a hatékony hozzáférés a jogok lényegét érintő követelmény. A nemzetközi dokumentumok a védelmet kifejezetten a jogállamiság keretrendszerébe ágyazzák – ezt különösen az Egyetemes Nyilatkozat preambulumból lehet kiolvasni.¹⁴⁸

Az Aarhusi Egyezmény (1998) – a környezeti ügyekben az információhoz, a részvételhez és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésről – egy konkrét tematikus területen szubsztantív, részletes access to justice-megoldást ad, és kifejezetten ezt a kifejezést is használja. Az Egyezményben az „igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés környezetvédelmi ügyekben” megnevezés explicit teret biztosít a koncepciónak. Hasonlóan: a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény (2006) 13. cikke „Access to justice” címmel kifejezetten rögzíti a fogyatékossgal élő személyek igazságszolgáltatáshoz való hozzáférését – beleértve az eljárási és életkornak megfelelő alkalmazkodás (reasonable accommodation) követelményét is.¹⁴⁹

A nemzetközi keret összefoglaló értelmezéséhez segítséget nyújt Lima és Gomez 2020-as értekezése, amely az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljainak (SDG) Springer-enciklopédiájában jelent meg, kifejezetten a 16. cél (Peace, Justice and Strong Institutions) kontextusában. A szerzők az AtJ-t a jogállamiság alapelvének minimális komponenseként, egyszerre alapjogként és a többi jog gyakorolhatóságának előfeltételeként definiálják: olyan jog, amely lehetővé teszi az egyének számára, hogy jogi eszközök és mechanizmusok segítségével megvédjék a többi jogosultságukat. A definíció szívében az áll, hogy a hozzáférésnek „valósnak”, „széleskörűnek” és „diszkriminációmentesnek” kell lennie – azaz a gazdasági, társadalmi, politikai, migrációs, faji vagy etnikai státusz, a vallási meggyőződés, a nemi identitás és a szexuális orientáció nem korlátozhatja. Lima és Gomez ezzel a nemzetközi jogi dokumentumok (Egyetemes Nyilatkozat, PPJNE, CRPD) szellemében fogalmazza meg az AtJ-t mint emberi jogot – pontosabban mint olyan emberi jogot, amely a többi emberi jog megvalósításának feltétele.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Palombella (2021) 124.

¹⁴⁹ Palombella (2021) idézi az Aarhusi Egyezményt (1998) és a CRPD-t (2006).

¹⁵⁰ Lima és Gomez (2020) 1–10.

3.6.2. Az Európa Tanács – az Emberi Jogok Európai Egyezménye.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE, 1950) az AtJ szempontjából a legfontosabb regionális dokumentum. A 6. cikk a tisztességes tárgyaláshoz való jogot tartalmazza, a 13. cikk a hatékony jogorvoslathoz való jogot. E két cikk együttesen alkotja az AtJ európai jogi gerincét.¹⁵¹

A 6. cikk – bár szövegszerűen a tisztességes tárgyalás garanciáit tartalmazza – az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) gyakorlatában fokozatosan átfogóbb AtJ-jelentést kapott. Az 1975-ös Golder kontra Egyesült Királyság ügy emblematikus: az EJEB itt kimondta, hogy a 6. cikkben rögzített tisztességes tárgyaláshoz való jog implicit módon magában foglalja a bírósághoz való hozzáférés jogát is, még akkor is, ha ez a szöveg betűjében nem szerepel. Ez az értelmezés szilárdan rögzült: a tisztességes tárgyaláshoz való jog csak akkor érvényesülhet, ha a bíróság elérése is biztosított.¹⁵²

Az EJEE-rendszerben értelmezett AtJ fogalomához Janneke Gerards és Lize Glas 2017-es tanulmánya ad finomított elméleti keretet. A szerzők explicit elkülönítenek két megközelítést: az első a procedúrális-egyéni olvasat, amely az AtJ-t elsődlegesen az egyéni keresetindítási jog értékében fogja fel; a második a szubsztantív-általános olvasat, amely az AtJ-t átfogó jogállamisági-eljárási garanciák rendszerének tekinti, és nem korlátozza azt egyetlen eljárási képességre. Gerards és Glas mellett érvelnek, hogy a szubsztantív megközelítésnek nagyobb értelmezői értéke van, és érdemben kérdőjelezi meg az egyéni keresetindítási jog kizárólagosságát az EJEE-rendszerrel kapcsolatos reformvitákban. Illusztrációul, az EJEB eljárásának öt kulcsfontosságú változtatását veszik sorra (a módosított 47. szabály, az egyesbírói formációk bevezetése, a prioritási szabályok és további munkamódszer-változtatások), és azt mutatják be, hogyan vezetnek eltérő értékelésre attól függően, hogy ezeket a procedúrális vagy a szubsztantív AtJ-fogalom felől nézzük.¹⁵³ Ez a megkülönböztetés analóg azzal a feszültséggel, amelyet Palombella rajzol meg: aki az AtJ-t csak jogosultságként érti, az hajlamos eljárási fogalomként kezelni, aki azonban a jogállamiság „előfeltételeként” nézi, az szükségképpen az átfogóbb, szubsztantív olvasathoz jut el. Gerards és Glas ezt a fogalmi tisztázást kifejezetten az EJEB eljárási reformjainak értékelésére alkalmazza.

Az Európai Egyezmény 6. cikkének büntető ága – az ECHR által közzétett részletes esetjogi útmutató szerint – az AtJ szempontjából az alábbi kulcselemeket tartalmazza: a bírósághoz való

¹⁵¹ Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950), 6. és 13. cikk.

¹⁵² Golder v. United Kingdom (1975) ECHR 21 February 1975, Series A, No. 18.

¹⁵³ Gerards és Glas (2017) 11–30.

hozzáférés joga, a védelemhez való jog (beleértve a hatékony jogi képviselőt és az ingyenes jogi védelmet a megfelelő esetekben), az ártatlanság vétele, és a meghallgatáshoz való jog. A büntető ágban különös hangsúly kerül a fegyveregyenlőség elvére: a vád és a védelem azonos eszközökhöz való hozzáférése.¹⁵⁴

A 13. cikk – a hatékony jogorvoslathoz való jog – Palombella szerint az AtJ „generatív” funkciójának egyik fontos motorja: olyan helyzetekben, ahol az egyezményi jogok sérülnek, a tagállamoknak hatékony hazai mechanizmusokat kell biztosítaniuk a jogorvoslatra. Az EJEB esetjoga e cikk értelmében több ezer ügyben vizsgálta a hazai jogvédelmi rendszerek hatékonyságát.¹⁵⁵ A 6. cikk polgári ágára vonatkozó esetjogi útmutató (Guide on Article 6 – Civil Limb) a Golder kontra Egyesült Királyság (1975) doktrínájára építve kifejezetten a bírósághoz való hozzáférés tartalmi elemeit részletezi.¹⁵⁶

Az Európa Tanács fórumai – különösen a CEPEJ (Európai Bizottság az Igazságszolgáltatás Hatékonyságáért) – rendszeresen készítenek elemzéseket az európai országok igazságszolgáltatási rendszereiről, és ezek között az access to justice-mutatók (eljárási idők, költségek, jogsegélyrendszerek) kiemelt helyet kapnak.¹⁵⁷ A CEPEJ 2024-es Evaluation Reportja a 2022-es adatokon 44 európai ország (és 2 megfigyelő állam, Izrael, Marokkó) igazságszolgáltatását hasonlítja össze, és magyar bontott adatokat is közöl. Ez a jelentés a kortárs európai AtJ-kutatás egyik legjobban struktúrált empirikus közege.¹⁵⁸

3.6.3. Az Európai Unió – az Alapjogi Charta és a Lisszaboni Szerződés utáni fejlemények.

Az Európai Unió Alapjogi Chartája – amely a Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-jei hatálybalépésével vált jogilag kötelezővé – a 47. cikkben rögzíti „A hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes tárgyaláshoz való jogot”. Ez a cikk az európai uniós alapjogi rendszer access to justice-szel kapcsolatos „aranyrúdja”: három bekezdésben rögzíti a hatékony jogorvoslat jogát, a tisztességes és nyilvános tárgyalás követelményét, a védelemhez való jogot, valamint az ingyenes jogi segítségnyújtást azoknak, akik nem rendelkeznek elegendő eszközzel ehhez.¹⁵⁹

¹⁵⁴ European Court of Human Rights (2024) §§ 30–80.

¹⁵⁵ Palombella (2021) 125–126.

¹⁵⁶ European Court of Human Rights (2024).

¹⁵⁷ CEPEJ – Európai Bizottság az Igazságszolgáltatás Hatékonyságáért, az Európa Tanács 2002-ben alapított testülete.

¹⁵⁸ CEPEJ (Európa Tanács, 2024) European Judicial Systems – Evaluation Report, 2024-es cikluson (2022-es adatok).

¹⁵⁹ Az Európai Unió Alapjogi Chartája (2000/2009), 47. cikk.

A Charta 47. cikke kifejezetten az AtJ fogalmával egybevágó garanciákat tartalmaz, miközben magát a kifejezést – ahogyan az ENSZ-egyezmények sem – szövegszerűen nem használja. Az Európai Unió Bíróságának (EUB) gyakorlata azonban ezt a kifejezést rendszeresen alkalmazza a 47. cikk értelmezésekor.¹⁶⁰

Elvira Méndez-Pinedo tanulmánya fontos kortárs összegzés. Méndez-Pinedo szerint a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése „alkotmányosította” az access to justice-t az európai uniós jogban, ugyanakkor az EU jelenleg sem volt képes egységes és átfogó access to justice-rendszert kialakítani a tagállamok között. Az EUB esetjoga – bár sokat tesz – még mindig túlságosan litigációs alapú, a bírósághoz való hozzáférésre és az egyéni jogok védelmére koncentrált, miközben Cappelletti eredeti, átfogó víziója a polgárok szükségleteire épülő igazságszolgáltatás-felépítéséről részben még megvalósításra vár.¹⁶¹ Méndez-Pinedo következtetése, hogy az európai megközelítésnek a Cappelletti-féle eredeti, átfogó, horizontális access to justice-elméletére kellene visszafordulnia. A szerző explicit visszanyúl a Firenzei Projekt szellemiségéhez.¹⁶²

Balatska és Lotysh az EUB és az EJEB esetjogát egybeolvasva érvel amellett, hogy a hatékony AtJ az európai jog dinamikus, fejlődő fogalma. A szerzők kiemelik a francovich szabályt – vagyis a tagállam felelősségét az uniós jog megsértéséért –, mint az AtJ egyik konkrét manifesztációját, és javasolják a CJEU előtti keresetelési szabályok kiszélesítését.¹⁶³

3.6.4. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA)

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (Fundamental Rights Agency, FRA) – amelyet 2007-ben alapítottak Bécsben – az AtJ intézményi mérésében és kutatásában az Európai Unión belül központi szerepet játszik. Az FRA elsősorban két fő irányban végez access to justice-munkát: egyrészt a tagállamok rendszereinek jogi és gyakorlati elemzésével, másrészt empirikus felmérésekkel, amelyek a polgárok jogi tapasztalatait mérik európai uniós szinten.¹⁶⁴ A 2016-os kézikönyv intézményi előzménye az FRA 2011-es átfogó jelentése volt – ez az első átfogó EU-szintű értékelés az access to justice helyzetéről a Lisszaboni Szerződés után.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Méndez-Pinedo (2014) 1–4.

¹⁶¹ Méndez-Pinedo (2014) 4–8, 12–18.

¹⁶² Méndez-Pinedo (2014) 19.

¹⁶³ Balatska és Lotysh (2024) 13–18.

¹⁶⁴ FRA és EJEB (2016).

¹⁶⁵ FRA (2011).

Az FRA megközelítésének lényege, hogy az AtJ-t a Charta 47. cikkének és az EJE 6. és 13. cikkének összjátékában értelmezi, és kifejezetten azt vizsgálja, hogy a tagállami gyakorlatban hogyan valósulnak meg a következő elemek: bírósághoz való hozzáférés (kereshetőségi jog, eljárási költségek, határidők), hatékony jogorvoslat (anyagi jog érvényesítésére alkalmas eljárás), tisztességes tárgyalás (függetlenség, pártatlanság, fegyveregyenlőség, nyilvánosság, ésszerű idő), védelemhez való jog (beleértve az ingyenes jogi segítségnyújtást), és az érdemi döntés meghozatala és végrehajtása.¹⁶⁶

Az FRA empirikus munkájához tartoznak – többek között – a Fundamental Rights Survey-k, amelyek reprezentatív minta alapján mérik az EU-polgárok tapasztalatait. Az FRA kifejezetten azon csoportok jogi hozzáférését is vizsgálja, akik strukturálisan kiszolgáltatottabbak: a nőket, az LMBTI-személyeket, a fogyatékkal élőket, a migránsokat, a romákat. Az ezekre a csoportokra vonatkozó tematikus elemzések az AtJ egyik legértékesebb empirikus forrásait jelentik európai szinten.¹⁶⁷

3.6.5. Kitekintés: A 'különleges bánásmód' mint az érdemi igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést elősegítő eszköz¹⁶⁸

A magyar szabályozásban a különleges bánásmódot igénylő sértettekkel kapcsolatos rendelkezés egy jó példája annak, hogyan igyekszik az állam a jogi keretek között egyfajta egyéniesítést biztosítani a sértettek számára. A szándék látható (még ha nem is „helyi szinten” vagy bottom-up módon indult a kezdeményezés), azonban a valódi alkalmazhatóságának keretei, tapasztalatai egyelőre nem mutatják magukat kellőképpen a rendelkezés eredményességének vagy hiányának átgondolásához. Ez is jelzi, hogy a jogi keretek maximum a lehetőség „megnyitására” elegendőek sokszor, az új rendelkezések, intézmények, gyakorlatok, stb. bevezetéséhez több szintű szakmai együttműködésre van szükség a kapcsolódó szakágak között (rendőr, ügyész, pszichológus, szociális munkás, stb.).

3.7. Magyar kontextus

Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés egyik kérdésköre az áldozatok jogainak érvényre juttatása. A következőkben a magyar szabályozás bemutatását célozom meg e csoport

¹⁶⁶ FRA és EJE (2016) Foreword és 1. fejezet.

¹⁶⁷ FRA Fundamental Rights Survey és tematikus kutatások.

¹⁶⁸ A fejezet tanulmányként itt jelent meg korábban: Kovács Szitkay (2025a).

tekintetében, hogy arra is lássunk példát, amikor – bár az eljárás alatt, tehát nem előtte – figyelembe veszi a jog ezeket az egyéni jellemzőket.

A büntető igazságszolgáltatás kontextusában jelenleg a büntetőeljárásról szóló 2017. évi CX. törvény (új Be.) definiálja a címben szereplő fogalmat, azonban évekre visszanyúlóan szükséges keresnünk ennek gyökereit. A kétezres évek előtt már megfogalmazódott a sértetteket érintő kérdések uniós szinten történő szabályozása, amelynek célja nem szigorú, jogi normák átültetése volt, hanem azoknak a kereteknek a biztosítása a tagállamokban, amelyekben a követelmények implementálásával tiszta jogi helyzet jön létre. Több jelentős lépésen keresztül jutott el jelenlegi állapotához a szabályozás. Az első ilyen lépés a 2001/220/IB kerethatározat volt, amely már rögzített számos sértetteket megillető jogot. Ezt követte a Budapesti Ütemterv, amely kijelentette, hogy a sértettek jogainak védelmének erősítése érdekében uniós szinten kell fellépni. Erre tekintettel született meg az Európai Parlament és Tanács 2012/29/EU irányelve, amelyet a 2015. évi CLI. törvénnyel került be a magyar szabályozásba, ezzel megfelelve az átültetési kötelezettségének. Az átültetett Irányelv általánosságban és az áldozati körön belüli specializációra is tekintettel fogalmazott meg szabályokat.

Még nem született meg az új Be., amikor már fennállt az implementálási kötelezettség, így a korábbi Be.-be (1998. évi XIX. törvény) iktatta be a „*A sértettekre vonatkozó különös rendelkezések*” alcímet. Fontos kiemelni, hogy a korábbi Be. nem adott felsorolást a különleges bánásmód megállapításához szükséges körülményekről, hanem az eljáró hatóságra bízta, hogy mely jellemzők alapján állapítja ezt meg. Így szubjektív okként értékelhető pl. az életkor, a nem, a bőrszín stb., objektív okként pedig az olyan bűncselekmények, amelyek különösen a sértett épsége, szabadsága vagy vagyona ellen irányultak. Alapvetően a hatóságok irányában állapít meg többletkötelezettségeket.¹⁶⁹

Visszatérve az új Be.-re, számos változás született a szabályozásban. Egy egész fejezetet szenteltek a különleges bánásmódot igénylő személyeket érintő rendelkezéseknek (XIV. fejezet). Maga a fogalom a „személyek” elnevezést használja, hiszen nemcsak sértettekről lehet szó, hanem ebbe a körbe tartozik a tanú is, valamint kivételes esetben idetartozik a sértett vagy tanú segítője, a szakértő segítője, a szaktanácsadó és a segítője, a vagyoni érdekelt, illetve az ő segítője, valamint olyan más személy, aki a sérülékeny csoportba tartozó bármely személyre

¹⁶⁹ Lencse (2018).

tekintettel van jelen az eljárásban.¹⁷⁰ Mindezekből egyúttal kiolvasható az is, hogy kizárólag természetes személyek tartozhatnak a különleges bánásmódot igénylő személyek csoportjába, tehát a jogi személyek kiesnek e körből.¹⁷¹

A megalapozó körülmények pedig a következők:

„81. § (1) A természetes személy sértett és a tanú különleges bánásmódot igénylő személynek minősül, ha a személyes jellemzői vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény jellege és körülményei alapján

- a) a megértésben, a megértetésben,
- b) az e törvényben meghatározott jogok gyakorlásában vagy kötelezettségek teljesítésében, vagy
- c) a büntetőeljárásban való hatékony részvételében akadályozott.

(2) A különleges bánásmódot megalapozó körülmény különösen

- a) az érintett személy életkora,
- b) az érintett személy szellemi, fizikai, egészségi állapota,
- c) az eljárás tárgyát képező cselekmény kirívóan erőszakos jellege, illetve
- d) az érintett személynek a büntetőeljárásban részt vevő más személyhez fűződő viszonya.”

Ennek megállapítása történhet hivatalból vagy indítványra is. Az, hogy egyáltalán ezt meg lehessen állapítani és a szükséges intézkedéseket lehessen alkalmazni, nagyfokú mérlegelési szabadság illeti meg az eljáró hatóságokat, amely szoros együttműködést igényel a személy (itt sértett) és az eljáró hatóság között. Ehhez az egyéni értékeléshez nyújt részletesebb szabályokat a 12/2018. (VI. 12.) IM rendelet, amelynek mellékletében található egy adatlap, aminek segítségével az eljáró hatóság elvégzi az egyéni értékelést. Az egyéni értékelést azonban nem lehet alkalmazni, amikor a törvény egyértelműen meghatározza, hogy kik azok, akiket ezt mellőzve különleges bánásmódban kell részesíteni:

¹⁷⁰ Kiss (2020) 60.

¹⁷¹ Zumbok (2022) 104.

„82. § Külön döntés nélkül különleges bánásmódot igénylő személynek minősül

a) a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy,

b) a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvényben meghatározott fogyatékos személy, és az is, aki ilyennek minősülhet, valamint

c) a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje.”¹⁷²

Röviden összefoglalva a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedéseket, ezeket három csoportba oszthatjuk. Az első a megfelelő jogérvényesítést és az érintettek kíméletét biztosító eszközöket tartalmazza, melyek összességében az eljáró hatóságok irányában fogalmazza meg ezeket az elvárásokat az átlagos szintet meghaladó körütekintő eljárásra vonatkozóan. A második csoport a védelmi intézkedéseket és a speciális védelmi eszközöket foglalja magában (ezek akár az eljárásban résztvevő más személyek jogkorlátozásával is járhat, így csak törvényben meghatározott feltételek mellett alkalmazhatóak). A harmadik csoport (ld. fent Be. 82. §) a személyi kör tekintetében határoz meg további különbségeket: így egy további „csoportot” jelent, amikor külön döntés nélkül is különleges bánásmódot igénylő személynek minősül életkora vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény okán a sértett vagy a tanú.¹⁷³ Itt érdemes megjegyezni, hogy ebben az esetben az aktuális életkor lesz az irányadó, így, ha az eljárás folyamán az érintett betölti a 18. életévét, úgy már nem áll fenn a törvényi kötelezettség a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedések alkalmazására.¹⁷⁴

Összegezve, ennek a változtatásnak a lényegét Kiss Anna úgy fogalmazza meg, hogy erre a módosításra abból a célból volt szükség, hogy megvalósuljon a tényleges egyéniesítés¹⁷⁵ – azaz, amikor a bíróság, az ügyészség vagy az eljáró nyomozó hatóság érzékeli, hogy az eljárásban érintett személynek egyedi, sajátos igényei vannak, és a különleges bánásmód megállapításával megnyílik az az eszközrendszer, amivel a személy igényeire a legmegfelelőbb módon tud reagálni.¹⁷⁶

¹⁷² Lencse Balázs (2018).

¹⁷³ Kiss (2021) 289.

¹⁷⁴ Pecsénye (2021) 85.

¹⁷⁵ Kiss Anna (2020).

¹⁷⁶ Soós (2019).

Röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy ugyan a korábbi Be.-hez képest az új törvény differenciáltabb rendelkezéseket alkalmaz, ez utóbbi még mindig tág esetkörökkel operál, így hagy még nyitott kérdéseket arra nézve, hogy konkrétan kiket tekinthetünk az új szabályozás alanyainak. A megalapozó körülmények áttekintése során azt láthatjuk, hogy ezek többnyire jól értelmezhetőek további magyarázat nélkül is, egyet kivéve: a hatályba lépés óta a „megértésben és megértetésben” (81. § (1) a)) akadályozott személyek köre továbbra sem kapott érdemi kifejtést. Ahogy az indokolásban, úgy a bírói gyakorlatban sem, de a 100/2018. (VI. 8.) Kormány rendelet a nyomozás és az előkészítő eljárás részletes szabályairól 139. § (1) a) pontjában szintén alkalmazott ’megértésben és megértetésben akadályozott vagy korlátozott’ feltétel a védő kirendelésével összefüggésben¹⁷⁷ – még ha itt ez a gyanúsítottak körére vonatkozik is – sem ad iránytűt. Akár feltételezhető is lehetne, hogy a 2012/29/EU irányelv 3. cikkében meghatározott ’megértéshez és megértetéshez való jog’ jelenti az alapot, azonban itt is mindössze e jog tartalmát bontják ki, tehát a Be. szerinti a) pont továbbra sem tisztázott, vagyis kit tekint a megértésben és megértetésben akadályozottnak. Mindez különösen érdekes problémát vet fel abból a szempontból is, hogy az eljárás közérthetősége általában is rossz állapotban van¹⁷⁸, és ez már önmagában is súlyos akadályokat képes emelni az érdemi eljárásban való részvétel elé. Így amikor a megértésben és megértetésben akadályozottságról beszélünk – ebből a szempontból – egy sokkal általánosabb, sokkal szélesebb kört érintő állapotra gondolhatunk, egyéb fokódzkodók híján. Leegyszerűsítve és némi túlzással élve akár úgy is fogalmazhatnánk: pontosabb meghatározás nélkül jóformán majdnem bárki hivatkozhat erre a pontra, mint ahogy az eredetileg a cél lehetett. Nem egyértelmű, hogy mihez képest akadályozott valaki a megértésben és megértetésben, mi az a küszöb, amelynek elérése már megalapozza a különleges bánásmódot, ha egyébként ez gyakorlatilag egy általánosként értékelhető probléma az eljárások körében a (a nem-szakértő) résztvevő alanyok oldalán.

3.7.1. Külföldi fogalomhasználat

Érdeemes megvizsgálni, hogy Európa más országaiban milyen tartalommal ruházzák fel a kérdéses fogalmat, azaz, hogy kit értenek olyan személykörön, akit megillet a büntetőeljárásban a speciális bánásmód. Az erre vonatkozó információk az Európai Ügyészség

¹⁷⁷ „139. § (1) A nyomozó hatóság a Be. 44. § f) pontja alapján különösen abban az esetben rendel ki védőt, ha a gyanúsított vagy a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy

a) a megértésben, a megértetésben, a törvényben meghatározott jogok gyakorlásában vagy kötelezettségek teljesítésében, a büntetőeljárásban való hatékony részvételében akadályozott vagy korlátozott, b) védelme a büntetőeljárásban részt vevő más személyhez fűződő viszonyára tekintettel indokolt.”

¹⁷⁸ Ehhez lásd: Magyar Helsinki Bizottság (n.d.).

Konzultatív Tanácsa¹⁷⁹ által készített kérdéssorra érkezett válaszokban rejlenek, amelyet az Európa Tanács tagállamainak ügyészeihez intéztek, és amely kitért a sérülékeny áldozat fogalmának értelmezésére is az egyes tagországokban. Többek között olyan kérdésekre kellett választ adniuk, mint hogy az adott ország jogában megtalálható-e az áldozat definíciója, létezik-e a különböző típusú áldozatok (pl. családon belüli erőszakot elszenvedettek) számára valamilyen különleges szabályozás, megtalálható-e a sérülékeny személyek definíciója, és hogy ők rendelkeznek-e speciális jogokkal. Arra a kérdésre, hogy az adott országban létezik-e a sérülékeny személyek fogalma akár általános értelemben, akár a büntető igazságszolgáltatáson belül, a következő válaszok érkeztek (a szomszédos országokat tekintve): Ausztriában és Romániában a büntető eljáráson belül, Csehországban általános értelemben létezik ez a fogalom. Ukrajnában a büntető igazságszolgáltatáson belül hiányzik, azonban más jogterületen megjelenik úgy, mint az állampolgárok szociálisan sérülékeny kategóriái, amelybe beletartoznak pl. az árvák, a munkanélküliek vagy a csernobili katasztrófa áldozatai. Szlovéniában is ismeretes pl. a gyerekekre, az idősekre, a fizikailag vagy mentálisan fogyatékos személyekre vonatkozó speciális szabályozás, de konkrét fogalmat nem használnak. Szlovákiában a válaszadáskor (2017-ben) még nem, azonban 2018. január 1-én már bevezették a fogalmat. Horvátországban pedig egyáltalán nem operálnak vele.¹⁸⁰ Összességében a különböző definíciók nem mutatnak egységes képet, azonban számos közös vonás rejlik bennük.

3.7.2. Indikátorlista

A már említett 2012/29/EU irányelv – ahogy láthattuk – konkrét iránymutatást ad arról, hogy kit tekint áldozatnak, és ezen belül is sérülékeny áldozatnak, akinek értelemszerűen még nagyobb védelemre és segítségre van szüksége az igazságszolgáltatás során jogai érvényesítésében. A következőkben egy konkrét csoportra, a gyűlölet-bűncselekmények áldozataira mint a büntető eljárásban különleges bánásmódot igénylő személyekre fókuszáltnak mutatom be azt, hogy milyen az általános szabályozáson túli eszközök léteznek egy-egy ilyen csoport jogainak érvényesítésének elősegítésére.

A 2012/29/EU irányelv 22. cikk (3) bekezdése így fogalmaz:

¹⁷⁹ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága hozta létre 2005-ben, hogy intézményesítse az évente megrendezett Conference of Prosecutors General of Europe c. konferenciát.

¹⁸⁰ Questionnaire for the preparation of the CCPE Opinion No. 12 (2017): “*The rights of victims, witnesses and vulnerable persons*”.

„Az egyéni értékelés keretében különös figyelmet kell fordítani azon áldozatokra, [...] ahol az őket érintő bűncselekményt előítéleten vagy megkülönböztetésen alapuló indítékkal követték el, és amely különösen személyes jellemzőikhez köthető; [...]. Ezzel összefüggésben kellően tekintetbe kell venni [...] a gyűlölet-bűncselekmények áldozatait, [...].”

Ahhoz, hogy az eljáró hatóság megállapíthassa azt, hogy különleges bánásmódot igénylő sértettéről van-e szó, a már említett 12/2018. (VI. 12.) IM rendelet mellékletét képező adatlap ad útbaigazítást. Ebben azonban explicit módon nem esik szó a gyűlölet-bűncselekmény áldozatairól.

3.7.3. Indikátorlista a gyűlölet-bűncselekmények felismerésére¹⁸¹

Azon túl, hogy a törvény meghatározza a különleges bánásmódra jogosult személyek lehetséges körét, valamint a már jelzett adatlap használatával elősegíti az ilyen személyek azonosítását, további jogszabály helyeken találkozhatunk olyan részletező szabályokkal is, amelyek segítséget kívánnak nyújtani az eljáró hatóságoknak a különleges bánásmódról való döntésben. Ahogy láthattuk, a gyűlölet-bűncselekmény áldozatai nincsenek nevesítve a különleges bánásmódot igénylő személyi körben. Azonban történt egy fontos lépés: az országos rendőrfőkapitány 30/2019. (VII. 18.) ORFK utasítása a gyűlölet-bűncselekmények kezelésével összefüggő rendőrségi feladatok végrehajtásáról szóló protokollja kimondottan olyan eljárást ír elő, amely az ilyen bűncselekmény áldozatainak nagyfokú figyelembevételét, a kíméletes eljárást tűzi ki célul. Itt találhatjuk meg azt a rendelkezést (11. pont b)), amely explicit módon is utat nyit az ilyen áldozatok különleges bánásmódot biztosító státuszához (ha az eljáró rendőr így ítéli meg).

A fókusz most az utasítás 8. pontjában rögzített indikátorlistára helyezem, amely eligazítást ad a gyűlölet-bűncselekmények áldozatainak azonosítására az eljáró rendőrök számára, ugyanis ez az a momentum, amelynek elmaradása már önmagában csorbítja a megfelelő igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.¹⁸²

¹⁸¹ A gyűlölet-bűncselekményekről általában ld. Pap (2019) 47–63.

¹⁸² Dombos et al. (2014).

„8. Gyűlölet motiválta incidens felmerülése esetén a helyszíni intézkedésről készült rendőri jelentésben rögzíteni, valamint a büntetőeljárás során vizsgálni kell a gyűlölet-bűncselekmények felismerését segítő alábbi előítélet-indikátorokat:

- a) a sértett vagy más tanú észlelése, véleménye, különös tekintettel az esetleges szégyenérzetből fakadó sértetti elfedésre;
- b) a gyanúsított jellemzői, megjelenése, megnyilvánulása a cselekménnyel összefüggésben, különösen az általa használt többletelemet hordozó gesztusok, általa viselt ruházat, alkalmazott verbális megnyilvánulások;
- c) a gyanúsított és a sértett közötti vélt vagy valós csoportkülönbség, amely kiterjedhet a sértett érdekében fellépő vagy hozzá tartozó személyekre is;
- d) a sértett megjelenése, viselkedése, így jellemzően az általa preferált/megválasztott helyszín, az általa használt idegen nyelv vagy akcentus, faji, vallási hovatartozást szimbolizáló ruházat;
- e) a gyanúsított előítéletes beállítottsága, amelyre utalhatnak általa látogatott programok/rendezvények, preferált zenekarok, olvasmányok, közösségimédia-felületek;
- f) szervezett gyűlöletcsoportok részvétele, amelyre utalhat a gyanúsított csoport szimbolikáját hordozó megjelenése, gesztusai, illetve a csoport maga (elkövetésben való szerepvállalással);
- g) a cselekmény helyszíne, amely utalhat a sértett közösségi hovatartozására, vagy köthető korábban elkövetett gyűlölet-bűncselekményhez;
- h) a cselekmény időpontja, amely kapcsolódhat a sértetti közösség ünnepeihez, rendezvényeihez vagy a gyanúsított által preferált történelmi eseményekhez;
- i) az erőszak mértéke, módja, eszköze, elsősorban annak eltúlzott vagy különösen megalázó, öncélú vagy szimbolikus eszközökkel kivitelezett módja;
- j) a nyilvánosság, amely elsősorban az elkövetői üzenetet hivatott közvetíteni;
- k) más indíték hiánya, így különösen ismeretlen sértett előzmény nélküli bántalmazása, megalázása.”

Az utasítás 22. pontjából kiderül, hogy a Rendőrség intranetes oldalán keresztül elérhető egy olyan – nem nyilvános – dokumentum, amelyben példákkal is segítik az egyes indikátorok felismerését. A listát a Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport segített kidolgozni¹⁸³, és az ő honlapjukon meg is található egy példákkal ellátott verzió¹⁸⁴, azonban azt nem tudhatjuk biztosra, hogy ez teljesen azonos-e az intranetes dokumentummal, ezt szükséges a hatóságoktól kérelem útján kikérni majd az összehasonlítás céljából. Pap András László megfogalmazását követve a következőket mondhatjuk az indikátorlistáról:

„Az előítélet-indikátorok olyan objektív tények vagy körülmények, amelyekből arra következtethetünk, hogy egy bűncselekményt részben vagy teljes mértékben előítéletes indítékből követtek el. Az indikátorok ugyan önmagukban nem bizonyítják az előítéletes indítékot, ugyanakkor már egyetlen indikátor jelenléte is megköveteli, hogy a nyomozás az esetleges előítéletes indítékre is kiterjedjen.”¹⁸⁵

(Az EBESZ/ ODIHR által tett javaslatok a gyűlölet-bűncselekmények adatgyűjtési és monitorozási mechanizmusai körében nagyon hasonló koncepciót rajzolnak ki az előítélet-indikátorokról.)¹⁸⁶

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által készített jelentés rámutat, hogy Európa más országaiban is alkalmazzák ezt az indikátorlistát a gyűlölet-bűncselekmények azonosításának elősegítésére. A jelentés alapvetően a gyűlölet-bűncselekmények rögzítési és adatgyűjtési gyakorlatáról szól, és bemutatja, hogy az EU tagállamai közül 13 rendelkezik ilyen indikátorlistával. Érdekes, hogy a fent már említett országoknál, így Ausztriában, Romániában, Szlovákiában, Szlovéniában nincs ilyen indikátorlista, Csehországban pedig nincs adat arról, hogy lenne ilyen, a horvát pedig publikus is.¹⁸⁷ Európán túlra tekintve az Egyesült Államokban is – bár nem állami vagy szövetségi szinten – az International Association of Chiefs of Police összefoglalva, tulajdonképpen iránymutatásként szintén felsorol egy indikátorlistát. De nem csak ennyit tesz: számos tanácsot is ad, hogyan kell kezelni egy ilyen bűncselekmény

¹⁸³ Gyűlölet-Bűncselekmények Elleni Munkacsoport (2019).

¹⁸⁴ Gyűlölet-Bűncselekmények Elleni Munkacsoport (n.d.).

¹⁸⁵ Pap András László (2019) 55.

¹⁸⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)/ Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) (2014).

¹⁸⁷ European Union Agency for Fundamental Rights (2018).

felderítését a kezdetektől, vagy hogy hogyan lehet kíméletesen eljárni a sértett tekintetében.¹⁸⁸ Tehát egy fontos összefoglalást és „mankót” nyújt az eljáró rendőrök számára.

3.7.4. Részmegállapítások

A törvényi definíció, az adatlap és az indikátorlista kapcsán azt érdemes megállapítanunk, hogy ezek valóban segítik a tágan meghatározott különleges bánásmódra jogosultak körét konkretizálni, ezzel is biztosítva az ilyen speciális részesülés lehetőségét, azonban ezek egyelőre egy-egy esetkörre vonatkoznak, így a további, nem egyértelmű esetekben (pl. kik az idős áldozatok, kik a megértésben és megértetésben akadályozottak) még nem ad egyelőre iránymutatást jogszabályi rendelkezés. A vulnerábilis személyek (részbeni) definiálása, valamint az eljáró hatóságok számára kialakított adatlap és indikátorlista, amelyek tisztább kiindulópontot teremtenek ezeknek az áldozatoknak, fontos lépést jelentenek az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés előmozdításában, ám mindennek a hatásfokát majd a gyakorlatban szükséges lemérnünk.

¹⁸⁸ International Association of Chiefs of Police (IACP) (n.d.).

4. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁST ÉS AZ ATJ-T MÉRŐ INDIKÁTOR-RENDSZEREK

A következő áttekintés az AtJ mérésében közvetlenül vagy közvetve releváns indikátor-rendszereket csoportosítja négy körbe: (4.1) globális, közvetlenül AtJ-fókuszú indikátorok; (4.2) globális jogállamisági és demokrácia-indexek, amelyek igazságszolgáltatási komponenst is tartalmaznak; (4.3) európai indikátor-rendszerek; (4.4) magyar indikátor-rendszer. Minden indikátor-rendszerhez négy szempont szerint tartozik rövid leírást: a) miről szól, b) mi a célja, c) létrejöttének körülményei, d) ha a fő fókusz nem az AtJ, akkor mi, illetve egyéb releváns részletek. Az indikátorok vizsgálatának célja annak feltérképezése, hogy az AtJ(-hoz kapcsolódó) indexek és azok indikátorai milyen AtJ képet tükröznek vissza, miben látják megragadhatónak az AtJ-t. Az egyes rendszerek idetartozó indikátorait az 1. sz. melléklet tartalmazza.

4.1. Globális, közvetlenül access to justice-fókuszú indikátor-rendszerek

World Justice Project Rule of Law Index

a) Miről szól: A WJP Rule of Law Index a legrészletesebb és világszerte legtöbbet hivatkozott jogállamisági index. Nyolc faktorba szervezett, összesen 44 aldimenzióból álló mérőeszköz, amely a 2024-es kiadásban 142 országot és joghatóságot rangsorol (a 2025-ös kiadásban 143-at). A nyolc faktor: 1) a kormányzati hatalom korlátai, 2) a korrupció hiánya, 3) nyitott kormányzás, 4) alapjogok, 5) rend és biztonság, 6) a szabályozás érvényesítése (regulatory enforcement), 7) polgári igazságszolgáltatás (civil justice), 8) büntető igazságszolgáltatás (criminal justice).¹⁸⁹

b) Célja: Az index célja, hogy empirikus, országközi és idősoros összehasonlítást tegyen lehetővé a jogállamiság gyakorlati érvényesüléséről – nem normatív definíció szerint, hanem aszerint, hogy „a hétköznapi emberek hogyan tapasztalják meg” a jogállamot. A 2024-es kiadás módszertana több mint 214 000 háztartási kérdőívre és 3 500 jogász-, illetve szakértői felmérésre épül.¹⁹⁰

¹⁸⁹ World Justice Project (n.d.).

¹⁹⁰ World Justice Project (2024).

c) Létrejöttének körülményei: A World Justice Projectet William H. (Bill) Neukom – a Microsoft korábbi általános jogtanácsosa,¹⁹¹ – és William C. Hubbard¹⁹² alapította 2006-ban az American Bar Association (ABA) kezdeményezéseként, 21 partner támogatásával; 2009-ben vált önálló 501(c)(3) jogi formájú nonprofittá¹⁹³.

d) Fő fókusz és AtJ: A 7. faktor („Civil Justice”) gyakorlatilag az *access to civil justice* indikátorrendszereként működik: az aldimenziók közvetlenül a hozzáférhetőséget és megfizethetőséget (7.1), a diszkriminációmentességet (7.2), a korrupciómentességet (7.3), a helytelen kormányzati befolyástól való mentességet (7.4), az indokolatlan késedelmek hiányát (7.5), az ítéletek tényleges végrehajtását (7.6), valamint a mediációs és választottbíróági alternatív vitarendezést (7.7) mérik. A 8. faktor a büntető igazságszolgáltatást fedi le hasonló logikával.¹⁹⁴

SDG 16.3 indikátorok – különösen a 16.3.3

a) Miről szól: A fenntartható fejlődési célok (SDG) 16.3-as alcélja az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférést írja elő minden ország számára. Az alcélhoz három globális indikátor tartozik: 16.3.1 a bűncselekmény-bejelentési arány, 16.3.2 az ítélet nélkül fogvatartottak aránya a teljes fogvatartotti népességen belül, 16.3.3 azok aránya, akik egy adott vitát átéltek és valamilyen formális vagy informális vitarendezési mechanizmushoz fordultak.¹⁹⁵

b) Célja: Az SDG 16.3 indikátorok célja, hogy globálisan összehasonlítható és nemzeti szinten statisztikailag megalapozott képet adjanak az AtJ helyzetéről, és 2030-ig nyomon kövessék a tagállamok előrehaladását.

c) Létrejött: A három indikátor közül a 16.3.3-ról szóló módszertant a UN Office on Drugs and Crime (UNODC), a UN Development Programme (UNDP) és az OECD mint társlételeményesek (co-custodians) dolgozták ki, jelentős World Justice Project hozzájárulással. A WJP 2018-as working paperje nyomán 2019-ben az UNDP, az OECD, a WJP és az Open Society Justice Initiative közösen tette le a legkidolgozottabb indikátorjavaslatot a polgári AtJ mérésére, amelyet az UN Statistical Commission 51. ülésén, 2020 márciusában fogadott el. Az UNODC, az UNDP és az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR) 2021-ben

¹⁹¹ University of Washington (2019);

¹⁹² American Bar Foundation (2025).

¹⁹³ American Bar Association (2024).

¹⁹⁴ World Justice Project (n.d.), „Civil Justice” (Factor 7)

¹⁹⁵ United Nations Department of Economic and Social Affairs (2015) Target 16.3.

véglegesítette az SDG 16 Survey kérdőívesomagját (kérdőív, implementációs kézikönyv, adatrögzítő szoftver, táblázási terv), amelynek országos lekérdezései 2022-től indultak.¹⁹⁶

d) Fő fókusz és egyéb részletek: A három indikátor három különböző AtJ-perspektívát mér: a bűncselekmény áldozata szempontjából (16.3.1), a büntető eljárási tisztességesség szempontjából (16.3.2) és a polgári-közigazgatási vitarendezés szempontjából (16.3.3). Az utóbbi az, amely közvetlenül „legal needs survey” jellegű felméréseket igényel a tagállamoktól.

HiiL Justice Needs and Satisfaction (JNS) Survey

a) Miről szól: A HiiL JNS felmérése „alulról felfelé” mér: kérdőíves módszerrel közvetlenül az állampolgároktól kérdezi meg, hogy az elmúlt négy évben milyen jogi problémájuk volt, mit tettek annak megoldására, milyen mechanizmusokat vettek igénybe, és milyen kimenetet, illetve eljárási minőséget éltek meg. A felmérés szándékosan nem a bíróságok, hanem a jogkereső állampolgárok perspektíváját veszi alapul.¹⁹⁷

b) Célja: A JNS célja az úgynevezett „people-centred justice” paradigma empirikus alátámasztása: kimutatni, hogy mekkora a kielégítetlen jogi szükséglet (legal needs gap), hol találhatóak a hozzáférési és minőségi gátak, és milyen alternatív útvonalak léteznek a hivatalos bírósági rendszer mellett.

c) Létrejött: A HiiL-t 2005-ben alapították Hágában, Hague Institute for the Internationalisation of Law néven, a holland Igazságügyi és Biztonsági Minisztérium által támogatott független intézetként; mai neve (Hague Institute for Innovation of Law) későbbi névváltás eredménye. Módszertanát a Tilburg University „legal needs and justiciable events” kutatási hagyományára építik (Hazel Genn 1999-es brit *Paths to Justice* felmérése nyomán). 2019-ig több mint 15 országban végeztek JNS felmérést, köztük Hollandiában, Ukrajnában, Mali-ban, Kenyában és az Egyesült Államokban.¹⁹⁸

d) Egyéb részletek: A HiiL módszertan három fő dimenzió mentén értékeli az AtJ-t: az eljárás minősége (quality of the process: procedurális, interperszonális és informatív igazságosság), a kimenet minősége (quality of the outcome: disztributív és restoratív igazságosság, funkcionalitás), valamint az igazsághoz jutás költségei – ideértve a ráfordított időt és a stresszt is. Ezek az indikátorok kifejezetten a felhasználói tapasztalatra fókuszálnak, és a HiiL

¹⁹⁶ UNODC (2023).

¹⁹⁷ HiiL (n.d.a.).

¹⁹⁸ HiiL (2018).

módszertana erősen befolyásolta az OECD 2019-es *Legal Needs Surveys* kézikönyvét és az SDG 16.3.3 mérését.

OECD / Open Society Foundations Legal Needs Surveys (2019)

a) Miről szól: Az OECD és az Open Society Foundations 2019-ben közösen kiadott kézikönyve nem önmagában indikátor-rendszer, hanem standardizált kérdőív- és módszertani útmutató, amelynek alapján a tagállamok és civil szervezetek saját maguk vehetik fel a hazai jogi szükségleteket („legal needs”) felmérő nagymintás vizsgálatot.¹⁹⁹

b) Célja: A cél három, az AtJ-hez tartozó kulcskomponens mérhetővé tétele: (1) a kielégítetlen jogi szükségletek természete és kiterjedtsége, (2) ezek hatása az egyénre, a közösségre és az államra, valamint (3) a megoldási útvonalak és azok költségei.

c) Létrejött: A 2019-es kézikönyv az OECD és az Open Society Justice Initiative 2016-ban indult közös munkájára épül, és több mint 30 joghatóság (köztük Dél-Korea, Nepál, Dél-Afrika, Ukrajna) 25 év alatt felhalmozott, 55 nemzeti legal needs survey-jának tapasztalatát összegzi. A módszertani háttérrel jelentős mértékben a HiiL és a WJP korábbi munkái határozták meg.²⁰⁰

d) Egyéb részletek: A kézikönyv az SDG 16.3.3 indikátor adatgyűjtésének legfontosabb műszaki referenciája lett, és az OECD People-Centred Justice Framework empirikus alapját képezi.

OECD Framework and Good Practice Principles for People-Centred Justice (2021)

a) Miről szól: Az OECD 2021-es keretrendszere már nem önmagában mérőeszköz, hanem szakpolitikai standard, amelyhez tartozik egy 40+ teljesítménymutatóból álló indikátorrendszer, 9 kimeneti („outcome”) kategóriába rendezve.²⁰¹

b) Célja: Az „emberközpontú igazságszolgáltatás” („people-centred justice”) paradigma intézményesítése: a célok között szerepel az állampolgári szükségletekre szabott szolgáltatások tervezése, a kormányzati infrastruktúra fejlesztése, az állampolgárok megerősítése (empowerment) és a tényalapú monitorozás.

¹⁹⁹ OECD – Open Society Foundations (2019).

²⁰⁰ OECD – Open Society Foundations (2019).

²⁰¹ OECD (2021).

c) Létrejött: A keretrendszer az OECD Global Roundtables on Access to Justice (2015-től) folyamat eredménye; az OECD ezt 2021-ben tagállami egyetértésben adta ki, 2023-ban pedig az OECD Tanácsa ajánlást fogadott el az igazsághoz jutásról és az emberközpontú igazságszolgáltatási rendszerekről (OECD/LEGAL/0498), amelynek végrehajtási eszközeként 2025 novemberében jelent meg a Toolkit for Access to Justice and People-Centred Justice Systems.

d) Egyéb részletek: A 2021-es keretrendszer az emberközpontú célkitűzés („people-centred purpose”) mint alapzat fölött négy pillérre épül: (1) emberközpontú szolgáltatások tervezése és nyújtása, (2) kormányzási feltételrendszer és infrastruktúra, (3) az emberek megerősítése (empowerment), (4) tervezés, monitorozás és elszámoltathatóság. Az öt pillérre bontott – a célt és a kultúrát önálló pillérként kezelő – szerkezet nem a 2021-es keretrendszeré, hanem a 2025-ös Toolkité. Az OECD külön kötete (*Making Justice Systems More Effective and People Centred*) részletes operacionalizálást ad ehhez.

Task Force on Justice / Pathfinders: Justice for All (2019)

a) Miről szól: A *Justice for All* jelentés egy elsősorban kvantitatív, becslésen alapuló dokumentum, amely megpróbálja számszerűsíteni a globális „justice gap”-et – tehát azt a populációt, amely valamilyen formában jogi szükségletének nem talál érdemi orvoslást.²⁰²

b) Célja: A Task Force célja az SDG 16.3 céljának politikai relevanciába helyezése: első globális becslés a hozzáférési hiány nagyságáról. A jelentés három dimenzióra bontja a justice gap-et: extrém jogtalanságban élők (kb. 253 millió fő), kielégítetlen polgári és közigazgatási jogi problémák (kb. 1,5 milliárd fő), és azok, akik ki vannak zárva a jog nyújtotta lehetőségekből (kb. 4,5 milliárd fő: jogi identitás nélkül élők, lakhatási vagy földhasználati jogcímüket igazolni nem tudók, informális foglalkoztatottak).

c) Létrejött: A Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies kezdeményezés keretében, az NYU Center on International Cooperation koordinálásával, 2018–2019 között több vezető AtJ szervezet (WJP, HiiL, Open Society, Namati, IDLO stb.) közös munkájával készült. A jelentést 2019 áprilisában, a hágai World Justice Forum VI-on mutatták be (2019. április 29. – május 2.).

²⁰² Task Force on Justice (2019).

d) Egyéb részletek: A jelentés nem önállóan végez méréseket, hanem a meglévő adatforrásokat (WJP, HiiL, OECD, World Bank) használja. Ettől függetlenül az adathiányokat is, és kiindulópontot ad az SDG 16.3.3 mérés továbbfejlesztéséhez.

4.2. Globális jogállamisági és demokráciaindexek igazságszolgáltatási komponensekkel

Worldwide Governance Indicators (WGI) – World Bank

a) Miről szól: A WGI hat aggregált kormányzási mutatót jelentet meg 214 országra, 1996-tól: Voice and Accountability, Political Stability and Absence of Violence/Terrorism, Government Effectiveness, Regulatory Quality, **Rule of Law**, Control of Corruption. A rendszer összesen 35-féle létező forrást (szakértői vélemények, üzleti felmérések, közvélemény-kutatások) dolgoz fel; egy adott ország egy adott mutatója átlagosan mintegy kilenc forrás szintézise.²⁰³

b) Célja: A WGI célja, hogy a Világbank szakpolitikai döntéseihez (különösen a hitel- és segélynyújtási döntésekhez) globálisan összehasonlítható kormányzási indikátorokat adjon, és előmozdítsa a kormányzási reformokat.

c) Létrejött: A WGI Daniel Kaufmann, Aart Kraay és Pablo Zoido-Lobaton 1999-es módszertani innovációjára épül (Unobserved Components Model). Az indikátorok eredetileg a Világbank Intézete (World Bank Institute) keretében, két évente jelentek meg, 1996 és 2002 között, azóta évente. 2025 decemberében jelentős metodológiai revízió történt: a korábbi, hozzávetőleg –2,5 és +2,5 közötti skála mellé egy 0–100-as abszolút skála lépett, két konstruált referenciaországhoz („best-case” és „worst-case performer”) horgonyozva.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A WGI nem közvetlenül AtJ-mutató. A „Rule of Law” aggregát mutatóban szerepelnek azonban olyan komponensek, amelyek a bírósági rendszer minőségére, függetlenségére, a tulajdonjog érvényesíthetőségére és a szerződéskötés bíróságon való érvényesítésére vonatkoznak. Ezek a közvetlen AtJ helyett a *hatékonysági* oldalt mérik.

Varieties of Democracy (V-Dem)

a) Miről szól: A V-Dem több mint 600 indikátorból álló többdimenziós dataset 202 országról, 1789-től napjainkig. Öt fő demokrácia-koncepciót aggregál (elektorális, liberális, részvételi,

²⁰³ Kaufmann és Kraay (2024); a 2025-ös skálarevizíóhoz lásd World Bank, The Worldwide Governance Indicators 2025 Methodology Revision.

deliberatív és egalitárius demokrácia), és külön bontja a bírói függetlenséget, a végrehajtó hatalom bírói korlátozását, a média szabadságát.²⁰⁴

b) Célja: Olyan többdimenziós, dezaggregált demokrácia-adatbázist nyújtani, amely lehetővé teszi a demokrácia mint többszintű fogalom finom mérését, és kiküszöböli a Freedom House vagy Polity dichotóm jellegét.

c) Létrejött: A V-Dem Intézet 2014-ben jött létre a Göteborgi Egyetemen, a Notre Dame-mal együttműködésben (Michael Coppedge, John Gerring, Carl Henrik Knutsen, Staffan I. Lindberg és Jan Teorell vezetésével), a Riksbankens Jubileumsfond, az NSF és más alapok finanszírozásával. Az első teljes adatkiadás 2016 januárjában jelent meg, azóta évente; ma mintegy 4 200 ország-szakértő működik közre.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A V-Dem fő fókusza a demokrácia, nem az AtJ. Azonban a *judicial constraints on the executive* index, valamint a *high court independence*, *lower court independence* és *compliance with judiciary* indikátorok használhatók AtJ-proxyként, különösen a strukturális (intézményi) szinten.

Bertelsmann Transformation Index (BTI)

a) Miről szól: A BTI 137 fejlődő és átmeneti országot mér kétévente. Két fő alindex: Status Index (politikai és gazdasági transzformáció elért szintje) és Governance Index (a politikai vezetés reformerő-képessége). 17 kritérium, 49 alindikátor, 1–10 közötti szakértői pontozás standardizált kódkönyv alapján.²⁰⁵

b) Célja: A jogállam és a demokratikus piacgazdaság szilárdulásának mérésére szolgál a fejlődő és átmeneti országokban, és a fejlesztéspolitikai döntésekhez ad alapot.

c) Létrejött: A BTI 2003-ban indult a Bertelsmann Stiftung kezdeményezésére, kezdetben a Center for Applied Policy Research (LMU München) és más német és nemzetközi kutatóintézetek közreműködésével; a CAP ma már nem szerepel a projekt partnerei között.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A BTI fő fókusza nem az AtJ. A „rule of law” alindex azonban tartalmazza a hatalmi ágak elválasztását, a bírói függetlenséget és a hivatali visszaélések üldözését – ezek AtJ szempontjából strukturális indikátorok.

²⁰⁴ Lindberg et al. (2019).

²⁰⁵ Bertelsmann Stiftung (n.d.).

Freedom House Nations in Transit – Judicial Framework and Independence

a) Miről szól: A Nations in Transit a Freedom House kifejezetten a posztkommunista 29 országra szabott éves demokrácia-jelentése. Hét pontozási kategória: National Democratic Governance, Local Democratic Governance, Electoral Process, Independent Media, Civil Society, Judicial Framework and Independence, Corruption. Mindegyik 1–7 közötti skálán, ahol a magasabb érték demokratikusabb: a Freedom House 2020-ban megfordította a korábbi, ellentétes irányú skálát, és ekkor vezette be a 0–100-as Democracy Percentage-et is.²⁰⁶

b) Célja: A kelet-európai és közép-ázsiai demokratikus átmenet helyzetének évenkénti nyomon követése; az USA külpolitikai és segélynyújtási döntéseinek empirikus alapja.

c) Létrejött: A felmérés 1995 óta jelenik meg; a hét pontozási kategória a nemzeti és a helyi demokratikus kormányzás szétválasztásával, a 2005-ös kiadástól él. A Freedom House Washingtonban székelő NGO, amelynek bevétele 2022-ben mintegy 85 százalékban egyesült államokbeli szövetségi támogatásból származott; a 2025 januári segélybefagyasztás nyomán azonban a szervezet programjainak több mint 80 százalékát elveszítette, és a Nations in Transit finanszírozása is megszűnt.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A „Judicial Framework and Independence” kategória közvetlenül méri az igazságszolgáltatási rendszer minőségét: bírói függetlenség, az Alkotmánybíróság szerepe, az ítéletek végrehajtása, a tisztességes eljáráshoz való jog. A Freedom House megfogalmazásában Magyarország visszaesése a Nations in Transitban valaha mért legmeredekebb: a 2005-ös élmezőnyből 2020-ra Magyarország lett az első ország, amely két rezsimkategóriát esve kikerült a demokráciák közül.

Human Rights Measurement Initiative (HRMI) – Right to a Fair Trial

a) Miről szól: A HRMI két külön módszertannal mér: a gazdasági és szociális jogok mérésénél hivatalos statisztikákra (a Sakiko Fukuda-Parr, Terra Lawson-Remer és Susan Randolph nevéhez fűződő SERF Indexre) támaszkodik, a polgári és politikai jogok mérésénél pedig egy nyelvileg adaptált szakértői felmérésre. Ennek részeként mérik a „Right to a Fair Trial” jogot.²⁰⁷

²⁰⁶ Freedom House (n.d.).

²⁰⁷ Human Rights Measurement Initiative (n.d.).

b) Célja: A HRMI küldetése, hogy a jogok érvényesülését módszertanilag transzparens, tudományosan védhető módon és nyitottan (open data) mérje minden ország tekintetében, ami a nagy emberi jogi NGO-k szubjektívnek tekintett jelentéseit kiegészítse.

c) Létrejött: Az HRMI-t 2016-ban alapította Anne-Marie Brook (gazdaságkutató), K. Chad Clay (politológus, University of Georgia) és Susan Randolph (közgazdász, University of Connecticut). Az új-zélandi székhelyű nonprofit Wellingtonból koordinál.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A fair trial jog közvetlen AtJ indikátor a HRMI Rights Tracker felületén (*rightstracker.org*); országonként 0–10-es skálán értékeli, és külön azonosítja, hogy mely társadalmi csoportokra („at risk groups”) hat a sérelem leginkább. A felmérés mintája kisebb, mint a WJP-é, de mélyebb és specifikusabb jogi tartalomra fókuszál.

4.3. Európai indikátor-rendszerek

Justice Scoreboard

a) Miről szól: Az EU Justice Scoreboard évente, 2013 óta megjelenő összehasonlító eszköz, amely az EU tagállamainak igazságszolgáltatási rendszereit három fő dimenzióban értékeli: hatékonyság (efficiency), minőség (quality) és függetlenség (independence). Az adatok elsődleges forrása a CEPEJ; egyes mutatókat eurobarométeres felmérések és Eurostat-adatok egészítik ki.²⁰⁸

b) Célja: A Scoreboard célja, hogy „objektív, megbízható és összehasonlítható adatokat” nyújtson a tagállamoknak nemzeti igazságszolgáltatási rendszerük hatékonyságának javítása érdekében, és egyúttal az Európai Szemeszter, valamint a jogállami eszköztár része.

c) Létrejött: Az első kiadást a Bizottság 2013. március 27-én tette közzé; Viviane Reding akkori alelnök, a jogérvényesülésért, alapjogokért és uniós polgárságért felelős biztos az eszközt az úgynevezett „koppenhágai dilemmáról” (a tagjelölti szakasz utáni jogállami kontroll hiányáról) szóló, 2013 tavaszán megélénkülő vitába illesztette. A Scoreboard már az első kiadásban is polgári, kereskedelmi és közigazgatási ügyeket fedett le; a büntető- és emberi jogi vonatkozású mutatók köre fokozatosan bővült.²⁰⁹

²⁰⁸ European Commission (2024).

²⁰⁹ Trunk (2019).

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A fő fókusz hagyományosan a bírósági rendszer *teljesítménye* volt, nem közvetlenül az AtJ. A 2024-es 12. kiadás azonban kifejezetten új AtJ-indikátorokkal egészült ki: a gyermek-érzékeny eljárások hozzáférhetősége polgári és büntető ügyekben, a fogyatékkal élők hozzáférése a jogi szakmákhoz, a fogyasztói kollektív kereset érvényesítésének hozzáférhetősége, és a közjegyzői örökösödési eljárások. A jogi segítségnyújtás (legal aid) és a bírósági illetékek minden évben szerepelnek a quality dimenzióban.

CEPEJ – European Commission for the Efficiency of Justice

a) Miről szól: A CEPEJ rendszere a 46 Európa tanácsi tagállam bírósági rendszereiről gyűjt és tesz közzé részletes, kvantitatív adatokat. A *European Judicial Systems* két évente megjelenő értékelési jelentései a következő témákban tartalmazzak indikátorokat: költségvetés, jogi szakmák, bíróságok és ügyészségek hatékonysága, jogi segítségnyújtás, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, ICT-fejlettség. Két központi hatékonysági indikátor: *clearance rate* (befejezett/beérkezett ügyek aránya, %) és *disposition time* (függőben lévő ügyek és befejezett ügyek aránya alapján számolt átlagos eljárási idő).²¹⁰

b) Célja: A CEPEJ a bíróságok hatékonyságának és minőségének tényekkel alátámasztott javítása révén az Európa Tanácsban a tisztességes eljáráshoz való jog (EJEE 6. cikk) érvényesítéséhez kíván hozzájárulni.

c) Létrejött: A CEPEJ-t az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a Res(2002)12 számú határozatával hozta létre 2002. szeptember 18-án – az európai igazságügyi miniszterek 2000. évi londoni találkozásának kezdeményezésére. Az első értékelési jelentés 2005 áprilisában jelent meg; adatait 2004 első felében gyűjtötték, és azok döntően a 2002-es évre vonatkoztak.²¹¹

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A CEPEJ fő fókusza az igazságszolgáltatás hatékonysága és minősége. Az AtJ szempontjából különösen releváns adatok a jogi segítségnyújtás költségvetésére és igénybevevőire, a bírósági illetékekre, a fogyatékkal élők hozzáférése és az ICT révén megvalósuló távoli ügyintézésre vonatkoznak. A CEPEJ adatai az EU Justice Scoreboard alapját képezik.

EU Rule of Law Report (Európai Bizottság, 2020-tól)

²¹⁰ Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution Res(2002)12, *Establishing the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)* (Strasbourg, 2002. szeptember 18.).

²¹¹ CEPEJ (2024).

a) Miről szól: Évente megjelenő, négy pilléren alapuló jelentés, amely a 27 tagállamról egyenként, valamint összegző formában értékeli a jogállami helyzetet. A négy pillér: (1) igazságszolgáltatási rendszer, (2) korrupcióellenes keret, (3) médiapluralizmus, (4) más intézményi kérdések a fékek és ellensúlyok körében.²¹²

b) Célja: A Rule of Law Report megelőzési eszköz: célja a tagállami jogállami trendek időben történő azonosítása, és a súlyosabb problémák kialakulásának megelőzése. 2022 óta a jelentés konkrét, tagállamonkénti ajánlásokat is tartalmaz.

c) Létrejött: A jelentést Ursula von der Leyen bizottsági elnök 2019-es politikai iránymutatása nyomán vezették be; az első kiadás 2020 szeptemberében jelent meg.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A fő fókusz a jogállam egészére irányul. Az „igazságszolgáltatási rendszer” pillérben az AtJ közvetlen vonatkozású elemek: a bírói függetlenség, a digitalizáció, a jogi segítségnyújtás állapota, illetve a polgári eljárások hossza. Magyarországgal kapcsolatban minden évben kiemelt téma.

Velencei Bizottság Rule of Law Checklist (2016 és 2025)

a) Miről szól: A Velencei Bizottság (az Európa Tanács alkotmányjogi tanácsadó testülete) *Rule of Law Checklist*-jének két generációja létezik; a frissített, 2025-ös változat felváltotta a 2016-os eredetét. A 2016-os eredeti változat (CDL-AD(2016)007) hat fejezet köré szerveződött: (1) legalitás, (2) jogbiztonság, (3) hatalommal való visszaélés megakadályozása, (4) törvény előtti egyenlőség és diszkriminációtilalom, (5) access to justice, valamint (6) a jogállamiság sajátos kihívásai (korrupció és összeférhetetlenség; adatgyűjtés és megfigyelés). A 2025 decemberében elfogadott, frissített változat (CDL-AD(2025)002) ezt a szerkezetet részlegesen átalakította: az új checklist nyolc fejezetből áll (A–H), mivel a fékek és ellensúlyok („checks and balances”, D) és az alkotmányos kontroll („constitutional review”, G) önálló benchmarkká vált, a „Particular Challenges to the Rule of Law” című – már 2016-ban is meglévő – fejezet pedig kiegészült a jogállami visszaesés („regression”) és a helyreállítás kérdésével.²¹³

²¹²European Commission, *2020 Rule of Law Report: The Rule of Law Situation in the European Union*, COM(2020) 580 final (Brüsszel, 2020. szeptember 30.).

²¹³Velencei Bizottság, *Rule of Law Checklist*, CDL-AD(2016)007, elfogadva a 106. plenáris ülésen (Velence, 2016. március 11–12.), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e); Velencei Bizottság, *The Updated Rule of Law Checklist*, CDL-AD(2025)002, elfogadva a 145. plenáris ülésen (Velence, 2025. december 12–13.), Vélemény száma 1210/2024.

b) Célja: Mindkét változat egy adott ország jogállami helyzetének értékelését szolgáló kvalitatív, nem-rangsoroló eszköz, amelyet a Velencei Bizottság parlamenteknek, kormányoknak, civil szervezeteknek és nemzetközi szervezeteknek szán. A 2025-ös frissített változat kifejezetten kihangsúlyozza, hogy a checklist célja „tárgyilagos, alapos, átlátható és egyenlő” értékelés lehetővé tétele, és hogy a közös jogi tartalom mellett a common law (rule of law), a *Rechtsstaat* és a *prééminence du droit* hagyományokat egyaránt lefedi.

c) Létrejött és frissítése: Az első checklistet a 2011-es jelentés (CDL-AD(2011)003rev) függelékeként vezették be, majd a 2016. márciusi 106. plenáris ülésen önálló dokumentumként fogadták el. A frissítési folyamatot a 2023-as reykjavíki nyilatkozat indította el, amelyben az Európa Tanács állam- és kormányfői felszólították a Velencei Bizottságot a checklist megújítására és láthatóságának növelésére. A frissítést Kaarlo Tuori előadói vezetésével egy munkacsoport készítette elő; további szerzők: Barrett, Bernoussi, Bílková, Bustos Gisbert, Cameron, Cartabia, Holovaty, Hunt, Nussberger, Otty és Suchocka. A konzultációba bevonták a Miniszteri Bizottságot, a PACE-t, az Emberi Jogok Európai Bíróságát, a CCJE-t, a GRECO-t, a T-PD-t, az Európai Bizottságot és az FRA-t, az ENSZ független bírásról szóló különleges előadóját, a regionális ombudsmanszervezeteket, nemzeti alkotmánybíróságokat, akadémiát és civil szervezeteket. Négy akadémiai szemináriumot tartottak Madridban (2024. november – privát hatalom), Jerevánban (2024. november – alkotmánybírósági döntések tiszteletben tartása), Velencében (2025. március – transznacionális alkotmányos standardok) és Milánóban (2025. május – a Velencei Bizottság 35 éve), valamint egy londoni konferenciát a Bingham Centre for the Rule of Law-val 2025 júliusában. A két jogállami és bírói al-bizottság közös ülései (2025. október 9. és december 11.) után a frissítést a 145. plenáris ülés fogadta el 2025. december 12–13-án.²¹⁴

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A 2016-os változat 5. és a 2025-ös változat F fejezete egyaránt közvetlenül AtJ-indikátorrendszer. A 2025-ös F fejezet négy alpontra bomlik: (1) a bíróságok függetlensége és pártatlansága, (2) a bírósági folyamat más szereplőinek (ügyészség, ügyvédség) függetlensége és pártatlansága, (3) tisztességes eljárás (Art. 6 EJE alapján), és (4) digitális technológiák a bírósági rendszerben – ez utóbbi teljesen új a 2016-os szöveghez képest, és külön foglalkozik a bírósági MI-rendszerek emberi felügyelet, megmagyarázhatóság, kockázatértékelés és jogorvoslat követelményeivel. A 2025-ös változat ezen kívül az ECtHR és a CJEU 2016 utáni esetjogát (Baka v. Hungary, Grzęda v. Poland, Guðmundur Andri Ástráðsson

²¹⁴ Velencei Bizottság (2025).

v. Iceland, Reczkowicz, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, A.K. és társai stb.) szisztematikusan beépíti a bírói függetlenség normatív tartalmába. A „Particular Challenges” fejezet – amely már a 2016-os változatban is szerepelt – 2025 óta a jogállami visszaesés utáni helyreállítás kérdését is önálló indikátorként kezeli – ennek konkrét magyar és lengyel relevanciája is van.²¹⁵

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) – Access to Justice Indicators

a) Miről szól: Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosi Hivatalának (OHCHR) háromszintű – strukturális, folyamati és kimeneti – indikátormodelljére épülő mérőrendszert dolgoz ki az EU-ban. Az AtJ területén a FRA több jelentésében (a hátrányos megkülönböztetés elleni jogorvoslat, a fogyatékkal élők AtJ-je, a bűncselekmény áldozatainak helyzete, a digitalizáció és az AtJ) építi a rendszert.²¹⁶

b) Célja: A cél, hogy az EU-ban a kutatási eredmények összehasonlíthatóságát javítsa, és felhívja a figyelmet az aktuális ellátási hiányosságokra és az adatgyűjtési hiányokra.

c) Létrejött: A FRA 2007-ben alakult Bécsben; az alapjogi indikátorok projektje 2011-ben kezdődött. Az AtJ-re vonatkozó standardok az emberi jogok európai egyezményének (EJEE) 6. és 13. cikkén, az EU Alapjogi Chartájának 47. cikkén és a vonatkozó EUB esetjogon nyugszanak.

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A FRA AtJ megközelítése széles: a bírósági és nem-bírósági (panaszbizottságok, ombudsman, mediáció) jogorvoslati utakat is magában foglalja. A FRA Fundamental Rights Survey (2019-es terepmunka, 2020-ban publikált jelentés) Magyarországon is felvételre került, és tartalmaz konkrét adatokat a jogorvoslati ismeretről és magatartásról.

4.4. Magyar indikátor-rendszer

Jó Állam Jelentés – igazságszolgáltatási speciális jelentés (NKE)

a) Miről szól: A Nemzeti Közszerológati Egyetem (NKE) Államtudományi és Közigazgatási Karának Jó Állam Kutatóműhelye 2015 óta évente kiad egy átfogó Jó Állam Jelentést, amely 6

²¹⁵ Velencei Bizottság (2025).

²¹⁶ European Union Agency for Fundamental Rights (2016).

fő hatásterület $\times$ 5 dimenzió $\times$ 5 indikátor mátrixban, összesen 150 indikátorral értékeli az állam képességeit. A hat hatásterület: (1) biztonság és bizalom a kormányzatban, (2) közösségi jóllét, (3) pénzügyi stabilitás és gazdasági versenyképesség, (4) fenntarthatóság, (5) demokrácia, (6) hatékony közigazgatás.²¹⁷

b) Célja: Önálló, magyar adatbázisra épülő, módszertanilag és statisztikailag megalapozott értékelési rendszer fenntartása a jó állam (good governance) magyar koncepciójának méréséhez.

c) Létrejött: A projekt 2014-ben indult Kaiser Tamás vezetésével, az NKE Államkutatási és Fejlesztési Intézet (ÁKFI) kereteiben. A jogállami értékelés módszertani megalapozását Gárdos-Orosz Fruzsina és Szenté Zoltán végezte, az igazságszolgáltatási speciális jelentéshez pedig önálló módszertani tanulmány készült.²¹⁸

d) Fő fókusz és AtJ-vonatkozás: A jelentés fő fókusza tágan vett „jó kormányzás”, nem közvetlenül AtJ. Az igazságszolgáltatást a „Biztonság és bizalom a kormányzatban” hatásterületen, a jogbiztonság dimenzióban értékelik, kiegészítve a „Demokrácia” és „Hatékony közigazgatás” területek vonatkozó indikátoraival. A 2016-os külön módszertani tanulmány az igazságszolgáltatási speciális jelentés indikátorait tartalmazza: ügyforgalom, eljárási idő, jogerős határozatok minősége, ICT-fejlettség.

4.5. Részmegállapítások

Ha elsőként magára a koncepcióra figyelünk, egyfelől látható, ahogy nyílik a koncepció tere: eleve abból felismeréstől indulunk, hogy a valóságban mégiscsak valódi akadályokkal szembesülnek a jogi természetű problémáikra megoldást kereső emberek a jog által tágra nyitott kapuk ellenére, azaz a jogegyenlőség még nem biztosította a valódi esélyegyenlőséget a hozzáférés (vagyis a belépési pont) terén. A koncepció maga így elkezdte integrálni e formális egyenlőség mellett az esélyegyenlőség gondolatát és az ezt megvalósító jogi eszköztárat. Az elméletek jelentős része a Cappelletti és Garth-féle fogalom „hozzáférés” részével foglalkozik, vagyis a „küszöb átlépésének” feltételei és azok biztosítása állnak a középpontjukban. Az íve ezeknek a rendszer elérhetővé tételének lehetőségeivel kezdődik: hogyan hozzuk közelebb azt pl. a jogsegélyen keresztül és halad át a „képessé tétel” gondolatáig, azaz, hogy az embereknek

²¹⁷ Kaiser (2015).

²¹⁸ Kengyel és Czoboly (2016).

képesnek kellene lenniük saját kontextusukban megoldaniuk jogi problémáikat. Az először a jog logikájával (nem-jogi problémára) megoldást kereső elgondolások – jogsegély, szociális jogként, állampolgári jogként megfogalmazás – jutnak el más megfontolásokig, amelyek máshová telepítik megközelítésük magját: mint program, mint az egyén képessége a jogi problémamegoldásra. Az esélyegyenlőség középpontba helyezésével más ívet is látunk, amely persze kézenfekvő: ezzel megindul a kérdés “jogtalanítása” és kinyitása a társadalomtudományok és így a (szorosan a jogérvényesítéshez kötődő) jogon túli megoldások felé, ezzel pedig a hozzáférési kérdéseket egy összetett, többretegű, multidiszciplináris jelenséggé emelve. Azonban fontos látni: hogy mennyi is valósul meg a koncepcióból, az egyszerre a politikai szándék visszatükröződése is, mely láttelestül szolgál az aktuális társadalmi-politikai helyzetről.

A formális jogi oldalra tekinthetünk úgy, mint amelynek feladata ebben a jogi térben az alapvető minimumok meghatározása egy jogállami elveket tiszteletben tartó állam számára. Ugyan elhelyezi és körbe bástyázza ezeket a minimumokat, de ezek alapvetően egyrészt vagy magára az eljárásra és az intézményre vonatkoznak, vagy az eljárásban már résztvevő alanyokra – gyakran kifejezetten az elkövetői oldalon. Ez pontosan a Cappelletti és Garth-féle koncepció azon részére mutat rá, amely az eljárás és kimenetelének igazságosságát hivatja biztosítani – nem pedig a belépését. A tisztességes eljáráshoz való jog és részjogosítványai is csak részben érnek össze az AtJ koncepcióval.

Az egyéniesítés gondolata markánsan jelenik meg a sértetti oldalon a különleges bánásmódot igénylő sértettek jogszabályi szintű beemelésével – azonban ez továbbra már az „eljárás”, nem pedig a belépési oldalon fogalmazódik meg.

Az indikátorok vizsgálatának célja volt annak feltérképezése, hogy az AtJ(-hoz kapcsolódó) indexek és azok indikátorai milyen AtJ képet tükröznek vissza, miben látják megragadhatónak az AtJ-t. Általánosnak mondható megállapítás, hogy alapvetően az eljárási oldalt vizsgálják, elenyészve gondolva a belépés szempontjaira. Ebből kiolvasható, hogy – néhol maga az index nevében is szereplő – jogállamisági, illetve demokrácia követelmények részeként fogalmazódnak meg, így eleve, ebből fakadóan limitált, hogy mit foglal magában: a jogállami és demokrácia szempontok érvényesüléséről van szó *ezen a konkrét területen*. Ahol megjelenik mégis csak valamilyen „alulról”, tehát az állampolgárról információt nyújtó szempont (pl. HiiL), ott is alapvetően elmaradnak a belépést és annak elmaradását mérő indikátorok megfogalmazása. Összességében úgy tűnik, hogy az AtJ „belépési” oldala gyakorlatilag nem jelenik meg az indikátorok között, a hangsúly az eljárás és a szervezet jogállamisági szempontú

megfeleléséről nyújt jelentést mindössze, ezzel pedig rejtve maradnak azok a súlyos információk, amelyek mentén érdemben lehetne megérteni a joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés valódi deficitjét és a jogi szükségletek miben létét – és kielégítetlenségük következményeit. Felmerülhet érvként, hogy a látencia- és viktimizációs vizsgálatok feladata lenne ezt kilakítani, beépíteni, azonban ezzel alapvetően foglalnánk állást abban, hogy hogyan is tekintünk a „belépési” pontra: része-e az AtJ-nak vagy sem – márpedig pontosan itt kell feloldani azt a feszültséget, amit a formális hozzáférés biztosítása (nyitva van mindenki számára a kapu) és a tényleges tapasztalatok között fekszik.

További részmegállapítás és a dolgozatra a továbbiakban irányadó, hogy a kutatásra nézve Cappelletti és Garth definícióját tartom elfogadható kiindulópontnak a következők miatt: ez a megközelítés képes magába foglalni a hozzáférési problémák két ágát (amelyeket feltételezek, hogy nemcsak polgári vagy közigazgatási ügyekben merülnek fel, hanem büntető ügyekben is): magát a belépési lehetőség kérdését az eljárásba, valamint az eljárás közbeni jogok megfelelő érvényesítésének kérdését (akár a végrehajtási eljárást is beleértve) – mindezekhez olyan további követelményeket társítva, miszerint az eljárásban született döntésnek nem csak egyéni, de társadalmi szinten is igazságosnak kell lennie. Ezt a megközelítést alkalmazhatónak találom mint navigációs pont büntető ügyekre tekintettel is (sőt, univerzálisan megfogalmazott elemei miatt valójában bármilyen eljárásra), amelyre építve formálódhat a dolgozat fogalomalkotása.

5. A POLGÁRI ÉS BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÖSSZEHAISONLÍTÓ ELEMZÉSE

5.1. Bevezetés

Miután áthatóan megvizsgáltuk az AtJ koncepció elméleti gyökereit és a formális jogi oldalon testet öltő „gyakorlati” oldalát is, szinte automatikusan érkezne a következő mozzanat, hogy mindezt a büntető igazságszolgáltatás területére is rávetítve alkalmazzuk és vizsgálatunk tárgyává tegyük. Azonban a szakirodalom hallgat arról, hogy mindez érvényesen elvégezhető lenne, ahogy arról is, hogy ha nem az, miért nem az, illetve milyen koncepció mentén lehetne mégis ezt megtenni. Az alábbi fejezet érve, hogy az AtJ klasszikus (polgári jogi, közigazgatási jogi, stb.) megközelítése alkalmatlan büntető ügyekre is kiterjedő átültetése és így vizsgálatunk elméleti bázisaként nem alkalmazható, az egyenesen félrevezető lenne.

A magyar igazságszolgáltatás két nagy ága – a polgári és a büntető igazságszolgáltatás – olyannyira eltérő jogi-filozófiai alapokon nyugszik, hogy a felületes szóhasználati párhuzamok (eljárás, bíróság, ítélet, fél) gyakran elfedik a közöttük húzódó dogmatikai szakadékot. A fejezet arra vállalkozik, hogy rendszertani összehasonlítást nyújtson öt kulcskérdés mentén: (i) az eljárás célja és az igazságszolgáltatás feladata, (ii) a szereplők egymáshoz való viszonya, (iii) a bíróság szerepe és a büntetőhatalmi monopólium kérdése, (iv) az eljárás által nyújtott jogi javak, valamint (v) a polgári igazságszolgáltatás hozzáférhetősége. Ez nem csak egy szükségszerű eleme a dolgozatnak: a két ág alapvető szervezeti, működési eltérései más és más hozzáférési kérdésekhez vezetnek el minket, amelyeket explicit módon nem tárgyal a szakirodalom – hiszen a büntetőügyekben a terhelt „általában hozzá szokott férni az igazságszolgáltatáshoz”, a sértett pedig mellérendelt szereplőként háttérbe szorul. Tehát e fejezet célja, hogy rámutasson: az AtJ koncepciója – a Cappelletti-féle értelemben – látszólag kiterjed a büntetőügyekre is, a koncepció valódi tartalma már kizárja azt és új koncepció átgondolását kívánja a maga területére és sajátosságaira tekintettel. A dolgozatom is ennek az új koncepciónak a kialakításához kíván hozzájárulni.

5.2. Az eljárás célja és az igazságszolgáltatás feladata

A polgári per célja a magánjogi jogviták tisztességes eljárásban, észszerű időn belül történő eldöntése és a jogbéke helyreállítása²¹⁹. A polgári igazságszolgáltatás funkciója ennyiben kettős: egyrészt az objektív jogrend érvényesülésének biztosítása, másrészt a felek szubjektív magánjogi érvényesíthetőségének garantálása. Az új Pp. ennek érdekében kiemelt alapelvként deklarálja a perkoncentráció elvét, amely a feleket és a bíróságot egyaránt arra kötelezi, hogy a per anyagát koncentráltan, lehetőleg az első tárgyaláson, illetve a perfelvételi szakasz végéig, teljes körűen elétájják²²⁰.

A polgári per ezért alapvetően nem az ún. anyagi igazság feltétlen feltárását célozza, hanem a felek által rendelkezésre bocsátott peranyag alapján a jogvita eldöntését. Ez a sajátosság közvetlenül következik a rendelkezési és a tárgyalási elvből: a per ura a felperes, aki a kereseti kérelmével jelöli ki az ítélezés tárgyát és kereteit, és aki – az alperessel együtt – a peranyag aktív formálásáért felel. Az ítélet jogereje a felek viszonyában rögzíti a jogi helyzetet, és ezzel pacifikáló szerepet tölt be: a jogviszonyt kiszámíthatóvá teszi, a társadalmi jogbékét helyreállítja.

A büntetőeljárás célja ezzel szemben az állami büntetőigény érvényesítése, vagyis annak megállapítása, hogy a terhelt elkövetett-e bűncselekményt, és ha igen, milyen büntetőjogi következmény alkalmazandó vele szemben. A Be. célmeghatározása szerint a bűncselekmények elkövetőinek a törvényben meghatározott feltételek szerinti felelősségre vonását kell biztosítani a tisztességes eljárás követelményeinek érvényesülése mellett²²¹. A büntetőeljárás tehát egyszerre szolgálja a bűnüldözés céljait és a terhelti, valamint a sértetti alapjogok védelmét, amely szempontok feszültsége a büntetőeljárásjog egészét áthatja.

A büntetőeljárás célja továbbá nem szűkíthető a megtorlásra: az anyagi büntetőjog érvényesítése a generál- és speciálprevenció szolgálatában áll, miközben a sértett számára is biztosít kompenzációs és reparatív jellegű eszközöket (polgári jogi igény érvényesítése, közvetítői eljárás, kárhelyreállító megoldások). Az anyagi igazság elve – szemben a polgári

²¹⁹ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) preambuluma és 1–4. §; az alapvető rendelkezésekhez vö. Wopera és Nagy (2018) I. fejezet.

²²⁰ Pp. 3. § (perkoncentráció elve); részletesen Gárdos-Orosz és Osztoivits (2025); korábbi koncepcionális háttér: Varga és Németh (2014).

²²¹ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.) 1–3. §; a célmeghatározás dogmatikai feldolgozásához Herke (2021) 17–24.; Bartkó et al. (2024).

perrel – ténylegesen vezérli a büntetőeljárást: az állam köteles a bűncselekmény tényállását hivatalból feltárni, mert a büntetőjogi felelősség csak megalapozott tényálláson nyugalhat²²².

A két eljárás célrendszere három pontban tér el a leginkább. Először, a polgári per a magánautonómia keretei között működik, a büntetőeljárás az állami büntetőhatalom (ius puniendi) gyakorlására szolgál. Másodszor, a polgári per formális igazságot szolgáltat – azt, ami a peranyagból kitűnik –, míg a büntetőeljárás az anyagi, történeti igazságra, a múltbéli esemény hiteles rekonstrukciójára törekszik. Harmadszor, a polgári per szankciói tipikusan reparatív jellegűek (teljesítés, tűrés, abbahagyás, kártérítés, jognyilatkozat pótlása), a büntetőeljárásé pedig represszív és preventív (büntetés, intézkedés, kényszerintézkedés). E hármas különbség adja a két eljárás belső szerkezetének és szereplőviszonyainak alapját.

5.3. A szereplők viszonyrendszere

5.3.1. A polgári per: mellérendeltség és neutrális bíróság

A polgári per szereplői – felperes, alperes, esetenként beavatkozó vagy perbe hívott személy – egymással mellérendeltségi viszonyban állnak; ez a magánjog egyenrangúsági elvének közvetlen perjogi leképeződése. Az állampolgár mint perbeli fél a bíróság előtt nem alárendelt minőségben jelenik meg, hanem önálló diszpozíciós szabadsággal rendelkező alanyként: dönt arról, hogy pert indít-e, milyen kérelemmel, milyen tényállásra alapozva, és arról is, hogy az eljárást meddig kívánja folytatni (egyezség, keresettől való elállás, perorvoslatról való lemondás)²²³.

A bíróság a felekhez képest külső, semleges, pártatlan szereplő. A bíró–állampolgár viszony itt nem hatalmi, hanem strukturálisan jogszolgáltatási viszony: az állam a bírói szervezeten keresztül jogvédelmi szolgáltatást nyújt az állampolgárnak, aki ezt a szolgáltatást igénybe veszi. Az új Pp. perkoncentráció-elvű perszerkezete ugyanakkor a bírói pervezetést jelentősen megerősítette: a bíró ma már nem pusztán a felek aktivitásának passzív

²²² Az anyagi igazság elvéhez és az officialitáshoz Herke (2021) 34–41.; Fantoly és Budaházi (2019a) I. (statikus) kötet.

²²³ A rendelkezési és a tárgyalási elvhez Wopera és Nagy (2018) I. fejezet; a perkoncentrációval kiegészített olvasathoz Gárdos-Orosz és Osztovíts (2025).

felülvizsgálója, hanem a per anyagi kereteinek aktív formálója – természetesen a rendelkezési elv által megvont határokon belül²²⁴.

5.3.2. A büntetőeljárás: háromosztatú funkciómegosztás

A büntetőeljárás szereplői háromosztatú funkciómegosztásban tagozódnak: vád (nyomozó hatóság, ügyészség), védelem (terhelt, védő) és ítélkezés (bírság). A vád és a védelem közötti viszony elvileg kontradiktórius, ám e kontradikció nem felek közötti polgári jogi szembenállás, hanem közhatalmi–magánjogi aszimmetria: az ügyészség mint közvádoló az állami büntetőhatalom képviselőjeként lép fel, miközben a terhelt magánszemélyként, alapvető emberi jogokkal felruházva védekezik²²⁵.

A bíróság–terhelt viszony tehát strukturálisan egyenlőtlen: a bíróság a felelősségre vonás letéteményese, a terhelt pedig az eljárás tárgya és önálló alanya egyszerre. Ezt az aszimmetriát kompenzálják az alkotmányos és európai emberi jogi garanciák: az ártatlanság védelme, a hallgatás joga és az önvádra kötelezés tilalma, a védőhöz való jog, a fegyverek egyenlőségének elve, valamint a tisztességes tárgyalás kritériumai²²⁶.

A sértett a magyar büntetőeljárásban másodlagos, de jelentőségében növekvő szereplő. Pótmagánvádlóként, magánvádlóként, polgári jogi igényt érvényesítő félként, vagy egyszerűen tanúként vehet részt; a 2017. évi Be. számos új jogosultsággal erősítette pozícióját (tájékoztatáshoz való jog, kíméleti szabályok, áldozatsegítő intézményrendszer, kép- és hangfelvétel készítésének korlátai)²²⁷. A sértett–bírság viszony azonban nem szimmetrikus a polgári pereéhez: a sértett nem rendelkezik a per anyagi keretei felett, a vádat alapvetően az ügyészség képviseli, és a sértetti akarat csak korlátozott körben (magánindítvány, magánvád, pótmagánvád) válik döntő tényezővé. Ennyiben a polgári per kétpólusú, alapvetően magánjogi struktúrájával szemben a büntetőeljárás hárompólusú, közjogi struktúrát mutat.

²²⁴ Az anyagi pervezetésről és a bírói tájékoztatási kötelezettségről részletesen Wopera és Nagy (2018) perfelvételi szakaszt tárgyaló fejezet; vö. még Méhes (2020) alapelvi rész.

²²⁵ A vád–védelem–ítélkezés funkciómegosztásához Herke (2021) 45–63.; Fantoly és Budaházi (2019a) I. kötet, az eljárás alanyait tárgyaló fejezet.

²²⁶ Alaptörvény XXVIII. cikk; az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikk; a terhelti garanciák dogmatikai feldolgozásához Herke (2021) 64–88.; Bartkó et al. (2024) terhelti jogokat tárgyaló fejezet.

²²⁷ A sértett pozíciójának 2017. évi reformjához Be. 50–82. §; Fantoly és Budaházi (2019a) I. kötet, a sértettet tárgyaló rész; Herke (2021) 89–105.

5.4. A bíróság szerepe: porondmestertől a büntetőhatalmi monopóliumig

5.4.1. A polgári bíró mint „porondmester”

A megfogalmazás, miszerint a polgári bíró „a konfliktus rendezéséhez teret biztosító, porondmesterként irányítja a folyamatokat, de ennél több szerepe nincs”, a magyar perjogi szakirodalomban szó szerint nem szerepel, tartalmilag azonban rokon az ún. liberális vagy klasszikus perfelfogással. E nézet szerint a bíró feladata a felek vitájához színteret nyújtani, a perrendi szabályok betartását biztosítani, és a felek által elért peranyag alapján dönteni. Ez a „perjogi laissez-faire” kép azonban a hatályos magyar polgári eljárásjog tükrében már nem tartható maradéktalanul²²⁸.

A 2018-tól hatályos Pp. ugyanis – részben a német, részben az osztrák Zivilprozessordnung mintáját követve – a perkoncentráció és a felelős, professzionális pervezetés irányába tolta el a rendszert²²⁹. A bíró ma aktív szerepet kap a per anyagi kereteinek formálásában: az anyagi pervezetés körében köteles tisztázó kérdéseket feltenni, jelezni, ha valamely jogi minősítést a felektől eltérően ítél meg, és törekedni a peranyag mielőbbi koncentrálására²³⁰. Mindemellett változatlanul érvényesül a rendelkezési elv: a per anyagát továbbra is a felek határozzák meg, a bíróság nem terjeszkedhet a kereseti kérelmen túl, és bizonyítást főszabály szerint a felek indítványára folytat le.

A „porondmester” metafora ezért részben helytálló, részben azonban félrevezető. Helytálló annyiban, hogy a polgári bíróság nem büntetőhatalmat gyakorol, nem hivatalból deríti fel a jogvita teljes történeti tényállását, és nem helyezi át a per súlypontját a felek által ki nem jelölt területre. Félrevezető viszont, ha azt sugallja, hogy a bíró pusztán szemlélő vagy ringmaster: a hatályos Pp. szerint a polgári bíró aktív perszervező, akinek a perkoncentráció és a tisztességes eljárás elveinek érvényesítése pozitív kötelezettsége. Pontosabb tehát úgy fogalmazni, hogy a polgári bíró a felek vitájának keretek közé szorítója és professzionális vezetője – nem pedig az anyagi igazság hivatalbóli kutatója. A metafora doktori kutatásban használható, de az új Pp. dogmatikai változásaira tekintettel finomítást kíván.

²²⁸ A „liberális” perfelfogás meghaladásához vö. Wopera és Nagy (2018) általános rész; Gárdos-Orosz és Osztovits (2025).

²²⁹ A német ZPO és az osztrák ZPO mintaszerepéhez Varga és Németh (2014); Gárdos-Orosz és Osztovits (2025) idézi a kodifikációs előkészületekhez kapcsolódó nemzetközi mintákat.

²³⁰ Pp. 183–193. § (perfelvételi szakasz), 237. § (anyagi pervezetés); részletesen Wopera és Nagy (2018) perfelvételi fejezet.

5.4.2. A büntetőhatalmi monopólium (ius puniendi)

A büntetőeljárás ezzel szemben az állami büntetőhatalom kizárólagosságán nyugszik. Az Alaptörvény 25. cikke szerint az igazságszolgáltatást a bíróságok végzik; a büntetőjogi felelősség megállapítása és a büntetés kiszabása kizárólag bíróság hatáskörébe tartozik²³¹. Az ius puniendi monopóliuma azt jelenti, hogy önbíráskodásnak, magánbüntetésnek nincs helye: a sértett nem büntethet, csak az állam – és csak a törvényben meghatározott eljárásban, bíróság által.

E monopólium három alappilléren nyugszik. Először, a legalitás elve azt rögzíti, hogy a hatóságok kötelesek bűncselekmény gyanúja esetén eljárni. Másodszor, az officialitás elve a hivatalbóli eljárás kötelezettségét írja elő. Harmadszor, a kizárólagos bírói bűnösségmegállapítás – az ártatlanság vélelmével együtt – biztosítja, hogy a terhelttel szemben csak a törvényes eljárás végén, jogerős ítéletben lehet bűnösséget kimondani²³². A bíróság–terhelt viszony tehát hatalmi viszony, ám jogállami garanciák által szorosan korlátozott hatalmi viszony.

E sajátosság jól mutatja, hogy a büntetőbíróság nem „porondmester”: nem pusztán keretet ad a felek küzdelmének, hanem maga is az állami büntetőhatalom letéteményese, akinek az anyagi igazság feltárása és az alapjogi garanciák egyidejű biztosítása alkotmányos kötelessége. A büntetőbíró pozíciója ezért összetettebb a polgári bíróénál: egyszerre pártatlan döntéshozó, alapjogvédő és – a vádelv keretein belül – az igazságfeltárás végső felelőse.

5.4.3. Mit biztosít az egyik, mit a másik?

A polgári igazságszolgáltatás négy alapvető jogi javat biztosít. Először, jogvédelmet a magánjogi jogviszonyokból eredő igények számára: lehetővé teszi, hogy a magánjogi alanyok igényüket állami közreműködéssel érvényesítsék. Másodszor, végrehajtható, kötelező erejű döntést, amely a jogerő (*res iudicata*) folytán a felek viszonyában véglegesen rögzíti a jogi helyzetet, és állami kényszerrel kikényszeríthető. Harmadszor, jogbékét: a jogvita végleges lezárását és a társadalmi kapcsolatok kiszámíthatóságát. Negyedszer, a magánautonómia

²³¹ Magyarország Alaptörvénye 25. cikk; vö. továbbá Alaptörvény XXVIII. cikk a tisztességes eljárás követelményéről.

²³² Be. 5. § (legalitás); a *ius puniendi* monopóliumáról és az alapjogi korlátokról Herke (2021) 17–41.; Bartkó et al. (2024) alapelvi fejezet.

tiszteletét, hiszen a felek dönthetnek arról, hogy igénybe veszik-e az állami bíraskodást, vagy alternatív (közvetítői, választottbíróági) úton rendezik vitájukat²³³.

A polgári per ezáltal nem pusztán egy konkrét jogvitát old fel, hanem a bírói gyakorlaton keresztül közvetetten a jogalkotó által védett értékek (tulajdon, szerződéses szabadság, családi jogok) tartalmát is alakítja. A polgári igazságszolgáltatás így egyszerre szolgáltatja az egyéni igazságot és termeli újra a magánjog rendszerszintű koherenciáját.

A büntetőeljárás ezzel szemben elsősorban öt jogi javat biztosít. Először, a közrend és a társadalmi együttélés normáinak fenntartását az állami büntetőhatalom intézményesített gyakorlásával. Itt mindenképpen helyet kell szorítani az etikai megfontolásoknak is: ha valakinek a magatartása megsérti a közösség rendjét, úgy az egy morális társadalmi elvárás is, hogy a bűn elnyerje büntetését, a bűnhődés, a jóvátétel, csak úgy, mint a kiengesztelés és megbocsátás is a büntető igazságszolgáltatás részeként jelenjen meg.

Másodszor, az anyagi igazság rekonstrukcióját: annak hiteles tisztázását, hogy ki, mikor, milyen körülmények között követett el bűncselekménynek minősülő magatartást. Harmadszor, az alkotmányos garanciák érvényesülését a terhelt javára (tisztességes eljárás, védelemhez való jog, ártatlanság véelme, fegyverek egyenlősége, *nullum crimen, nulla poena sine lege*)²³⁴. Negyedszer, a sértett védelmét és – részben – kompenzációját: kíméleti szabályok, polgári jogi igény elbírálása a büntetőeljárás keretében, kárhelyreállító megoldások, áldozatsegítő szolgáltatások. Ötödször, a generál- és speciálprevenciót: a társadalom és az elkövető irányában egyaránt megerősíti a normakövetés elvárását. A büntetőeljárás tehát egy időben több, részben egymással feszültségben álló cél szolgálatában áll: a hatékony bűnüldözés és a terhelti alapjogvédelem egyensúlyát kell folyamatosan kimunkálnia – ennek dinamikája adja a büntető igazságszolgáltatás fő jogállami feladatát.

5.5. A hozzáférhetősége szempontja

A polgári igazságszolgáltatás hozzáférhetősége az Alaptörvény XXVIII. cikkében és az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkében foglalt bírósághoz fordulás jogának egyik

²³³A jogvédelem, a jogerő és a magánautonómia jogi javainak rendszerezéséhez Méhes (2020) I–II. fejezet; alternatív vitarendezéshez Suri (2024).

²³⁴A büntető igazságszolgáltatás funkcióinak rendszerezéséhez Herke (2021) 17–88.; Bartkó et al. (2024) bevezető fejezet; a sértettet érintő reformokhoz Fantoly és Budaházi (2019a); Fantoly és Budaházi (2019b) I–II. kötet vonatkozó fejezetei.

tartalmi vetülete. A hozzáférhetőség három fő dimenzióban értelmezhető: anyagi (költség), eljárási (bonyolultság) és időbeli (időtartam). A magyar polgári per e három dimenzióban vegyes képet mutat: nem zárt, de nem is kifejezetten könnyen járható út.

A polgári per költségvonzata Magyarországon több tényezőből áll össze. Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény szerint a per tárgya értékének főszabály szerint 6%-a illeti az államot kereseti illetékként, törvényben meghatározott minimum- és maximumössszeggel²³⁵. Ehhez járulnak az ügyvédi munkadíj, a szakértői költségek, a tanúk költségei, valamint a végrehajtási költségek. Az új Pp. számos eljárási cselekményhez ügyvédkényszert ír elő (különösen a törvényszéki első fokon), ami a költségeket tovább növeli.

A költségeket részben enyhíti a jogi segítségnyújtási rendszer, az illetékfeljegyzési jog intézménye, a tárgyi és személyes költségmentesség, valamint a pernyertesség esetén érvényesülő „a pereszes fizet” elv²³⁶. A polgári per költségvonzata mindezzel együtt jelentős, és az újabb szakirodalom a hozzáférhetőségi deficitre, különösen az alacsony jövedelmű csoportok és a kkv-szektor vonatkozásában, ismételten felhívja a figyelmet²³⁷. A költségrendszer ezáltal nem önmagában tiltó, de érzékelhetően szelektáló hatású.

Az új Pp. perszerkezete – a perfelvételi és érdemi tárgyalási szakasz éles elkülönítésével, a preklúzió szigorú szabályaival, a részletes alaki előírásokkal – a hatályos magyar polgári eljárást szakmailag igényessé, laikus félre nézve gyakorlatilag áttekinthetetlenné teszi. A perkoncentráció követelménye a felek korai és teljes körű anyagi feltárását várja el, ami már a per legelején ügyvédi szakértelmet feltételez. A perfelvételi szakaszt lezáró bírói végzés szigorú preklúziót eredményez: új tény vagy új bizonyíték utóbb csak kivételesen vihető be az eljárásba²³⁸.

A bonyolultságot részben ellensúlyozza az elektronikus kapcsolattartás kötelezővé tétele a jogi képviselők és bizonyos professzionális felek számára, a kis- és nagy perértékű ügyek elkülönítése, a fizetési meghagyásos eljárás közjegyzői hatáskörbe utalása, valamint az egyes különleges eljárások (pl. munkaügyi, családi) sajátos, részben egyszerűsített szabályai.

²³⁵ Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény (Itv.) 39–46. § és 58. §; vö. Méhes (2020) költségeket tárgyaló rész.

²³⁶ A jogi segítségnyújtásról szóló 2003. évi LXXX. törvény (Jstv.); az illetékfeljegyzési jog és a költségmentesség dogmatikai értékeléséhez Méhes (2020) idézi a Jstv. és az Itv. vonatkozó rendelkezéseit; a hozzáférhetőségi szempontú értékeléshez Váradi (2025) 5–12.

²³⁷ A hozzáférhetőségi deficitről és annak rétegspecifikus megjelenéséről Váradi (2025) 5–18.

²³⁸ Az új Pp. perszerkezetének és preklúziós szabályainak értékeléséhez Gárdos-Orosz és Osztoivits (2025); recenzióban összegezve Suri (2025).

Összességében azonban a hatályos magyar polgári per laikus félnek önállóan, jogi képviselő nélkül csak korlátozottan navigálható.

A polgári per időbeli hozzáférhetősége vegyes képet mutat. Az új Pp. perkoncentrációs logikája a per időtartamának rövidítését célozta, és az első öt év statisztikái szerint ez részben sikerült: az elsőfokú eljárások átlagos időtartama csökkent, ugyanakkor a perfelvételi szakasz egyes ügyekben hosszú és kiszámíthatatlan²³⁹. A fellebbezési és felülvizsgálati szakaszokkal együtt a teljes eljárás akár több évig is elhúzódhat, ami a hozzáférhetőség egyik fő gyengéje. Az Emberi Jogok Európai Bírósága több magyar ügyben állapított meg észszerű időn belüli elbírálás körében jogsértést²⁴⁰, ami strukturális jelzésként is értelmezhető.

A hozzáférhetőségi deficitok mérséklésére a magyar jogrend több alternatív eszközt biztosít: közvetítői eljárás (mediáció), választottbíráskodás, közjegyzői hatáskörbe utalt fizetési meghagyásos eljárás, valamint az európai uniós kisértékű igények körében bevezetett egyszerűsített eljárások. E megoldások egy része kifejezetten az uniós jog hatására épült be a magyar perjogba, és különösen a fogyasztói viták körében bizonyult eredményesnek²⁴¹. Az alternatív vitarendezés ugyanakkor nem helyettesíti, csak részben tehermentesíti a rendes bíráskodást.

A büntető igazságszolgáltatás és hozzáférhetőség tekintetében elmondható összefoglalóan: a sértettek/ áldozatok számára elviekben oly módon biztosított a hozzáférés (és itt elsősorban a hatósághoz fordulás mozzanatára gondolunk), hogy az egy tényleges lehetőség legyen, egyéb esélyegyenlőségi intézkedés fogalmilag kizárt. A hozzáférés problematikája nem a költségek, az eljárás hosszúsága, a jogi probléma jogi természetének azonosítási nehézsége, jogtudatossági kérdések, stb. mentén rajzolódik ki: a látencia kutatások és jogtudatkutatások (még ha azok nem is kifejezetten büntető területet érintettek) sokkal inkább nem-jogi, interperszonális tényezőket jeleznek, melyek közül kiemelkedik a bizalom.

²³⁹ A perkoncentráció időtartamcsökkentő hatásának értékeléséhez Suri (2025) 254–258 idézi Gárdos-Orosz és Osztoivits (2025); vö. Váradi (2025) 8–14.

²⁴⁰ Az EJEB észszerű időn belüli elbírálással kapcsolatos magyar vonatkozású döntéseit Váradi (2025) 10–14. idézi az EJEB joggyakorlatából (az ott hivatkozott magyar ügyek tételes feldolgozásával).

²⁴¹ Az európai uniós eredetű alternatív vitarendezési eszközök és a kisértékű igények uniós eljárása vonatkozásában Suri (2024).

5.6. Részmegállapítások

A polgári és a büntető igazságszolgáltatás közötti rendszertani különbségek nem pusztán technikai jellegűek: két különböző jogfilozófiai paradigma és történeti fejlődés intézményi megnyilvánulásai. A polgári per a magánautonómia és a felek mellérendeltségi viszonya talaján áll, ahol a bíróság a vita rendezett medrét biztosítja – részben a „porondmester” hasonlatában megragadható szerepkörben, de a hatályos Pp. szerint már nem klasszikus passzív minőségben, hanem aktív, professzionális perszervezőként. A büntetőeljárás ezzel szemben az állami büntetőhatalom kizárólagosságán nyugszik, ahol a bíróság nem közvetítő, hanem a *ius puniendi* letéteményese, alkotmányos garanciák szoros korlátai között, vagyis ő akkor is megy a bűncselekmény után (általánosan vett esetekben), ha egyébként a sértett fél nem folyamodik hozzá önmagától.

A hozzáférhetőség kérdése mindkét rendszerben kulcsfontosságú, de eltérő szempontok mentén értelmezendő. A polgári igazságszolgáltatásnál a meghatározó kérdés az, hogy „ki és hogyan tud bírósághoz fordulni; a büntetőeljárásnál pedig az, hogy egyfelől az elkövető oldalán „milyen garanciák között részesülhet az állampolgár a vele szemben fellépő büntetőhatalomtól, míg a sértett/ áldozat oldalán – miután formális értelemben a belépési küszöb alacsonyan pozicionált a bejelentési lehetőségek viszonylag széleskörű biztosításával – a hozzáférést nagyban azok a konkrét szereplők vagy hatóságok irányában fennálló hiedelmek, félelmek, korábbi tapasztalatok alakítják, amelyek végső soron formálják és akár eldöntik: valaki akar-e a hatóságokhoz fordulni vagy sem. A polgári eljárástól eltérően a büntetőeljárás kettős értelemben is kizárólagos út: egyfelől ez az egyetlen fórum, amelyen a sértett a bűncselekmény elkövetőjével szemben védelmet és felelősségre vonást igényelhet, másfelől az állam büntetőhatalmi monopóliumának gyakorlása is kizárólag ebben a formában valósulhat meg. E kettős kizárólagosság magyarázza azt a paradoxont, hogy a klasszikus AtJ diskurzus a büntetőeljárás vonatkozásában jórészt szükségtelennek tekintette a hozzáférhetőség problematizálását: ha a büntető igazságszolgáltatás az egyetlen elérhető út, amelynek belépési küszöbét az elmélet ráadásul eleve alacsonynak tételezi, akkor a hozzáférés kérdése fogalmilag fel sem merül. Mindezekből az is következik, hogy egy önálló, büntető területre vonatkozó AtJ fogalom megalkotása is várat magára, amely valóban tükrözi e terület sajátosságait és valóban figyelembe veszi a belépési pont relevanciáját.

6. AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS – ALKALMAZHATÓSÁGA A BÜNTETŐELJÁRÁSJOGBAN

A fenti összehasonlításból (de már a fenti fejezetekből is) és a fogalommegalkotásra vonatkozó igényből kiolvasható volt, hogy a büntető igazságszolgáltatás területéről hiányzik az a fajta fejlődési útvonal, amit a hozzáférés gondolata vezetne végig (mint az eredeti AtJ koncepció esetében), illetve, hogy a büntető terület hozzáférési kérdéseit miért is kell kezelni (egyáltalán) és miért szükséges ezt önállóan tenni. A következő fejezet arra vállalkozik, hogy a sértetti és áldozati szerepet a középpontba helyezve végig gondoljon egy, a klasszikus AtJ-hoz hasonló fejlődési útvonalat, amelyből megérthető a sértetti szerep alakulása a hozzáférés szemszögéből.

6.1. A sértett jogérvényesítési lehetőségeinek és jogainak alakulása a büntetőeljárársban

6.1.1. A sértett és az áldozat fogalma

A sértett a hatályos büntetőeljárás felfogásunkban fontos szereplő, akinek jogait és érdekeit az eljárásban közreműködő hatóságok védik és érvényesítik – ez azonban nem volt mindig így. A sértetre vonatkozó nemzetközi és hazai szabályozás hosszú, kanyargós utat járt be: a sértett kezdeti központi szerepétől az állam büntetőjogi monopóliumának kizárólagossá válásán át a sértetti jogok csaknem teljes elenyészéséig, majd a XX. század utolsó évtizedeitől a sértett rehabilitálásáig, pozíciójának és jogainak fokozatos megerősítéséig.²⁴²

A fogalmi tisztázás már a kiindulóponton problémát vet fel. Az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB kerethatározata szerint a sértett az a természetes személy, aki olyan károsodást – testi vagy szellemi épségének sérelmét, érzelmi szenvedését vagy gazdasági veszteségét – szenvedett, amelynek közvetlen oka a büntetőjog szabályainak megsértésével megvalósult cselekmény vagy mulasztás; a magyar büntetőeljárás törvény szerint pedig sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette.²⁴³ Dobrocsi rámutat, hogy az eredeti angol „victim” kifejezés a magyarban egyszerre jelenthet sértettet és áldozatot, ami fontos fordításszakmai kérdés: az áldozat tágabb, kriminológiai fogalom, míg a sértett az áldozaton belüli, kifejezetten eljárási jogi kategória.²⁴⁴

²⁴² Dobrocsi (2023) 195.

²⁴³ Dobrocsi (2023) 195–196.

²⁴⁴ Dobrocsi (2023) 196.

E megkülönböztetés kriminológia oldaláról is megerősítést nyer: az áldozat fogalma a sértetténél szélesebb személyi kört ölel fel, ide tartozik minden olyan érintett, akit a bűncselekmény közvetve vagy közvetlenül sértett, így a feljelentővel egy háztartásban élő, az eljárásban meg nem jelenő sérelmet szenvedő, valamint a másodlagos és harmadlagos szinten áldozattá válók is. Az áldozat és a sértett fogalma közé tehát nem tehető egyenlőségjel, bár a sértettek mindegyike áldozatnak tekintendő.²⁴⁵

A fogalom mélyebb, kultúrtörténeti rétegeire Bárd Károly világít rá. Az angol „victim”, a latin *victima* évszázadokon át kizárólag a feláldozott állatot jelölte, a XVI. századtól vonatkoztatták Jézus Krisztusra – Isten bárányára, aki áldozatával megbocsát és lemond a bosszúról –, majd a természeti katasztrófák, végül a bűncselekmények áldozataira. Bárd szerint azzal, hogy a büntetőjogot a közjog területére utalták, és a bűncselekményt a közösséget, nem pedig az egyént sértő magatartásként definiálták, megteremtették a sértett elhallgattatásának intézményi keretét: a per egykori ura, a *dominus litis* ettől fogva pusztán a tanúk egyike lett.²⁴⁶

A sértetti jogérvényesítés ennek megfelelően több, egymást erősítő rétegből áll: a sértett alappozíciója mellett a magánvádlói, a pótmagánvádlói és a magánféli fellépés, valamint a különleges bánásmódot igénylő személyek védelmére irányuló szabályrendszer újabb és újabb jogokat biztosít. Dobrocsi meggyőződése, hogy e pozíciók egymás mellett, egymást erősítve – és nem egymás ellenében – léteznek, hiszen csak így szolgálhatják a sértett jogainak minél teljesebb érvényesítését.²⁴⁷

6.1.2. A sértett szerepének változásai –történeti áttekintés

A büntetőeljárás és a büntetési rendszer minden korban a társadalom fejlettségéhez, a bűnelkövetők számához és a büntetés céljáról vallott aktuális felfogáshoz igazodott, és ezzel együtt változott a sértett részvételének mértéke és módja is.²⁴⁸

6.1.2.1. Korai társadalmak és a római jog

Az államháztartás szerveződését megelőzően a nemzetségi-törzsi jog a normaszegést többnyire nem büntetéssel, hanem jóvátétellel, helyreállítással igyekezett orvosolni. A sértett központi szerepet játszott a felelősségre vonásban, és elégtételt kapott elszenvedett sérelmeiért. A megtorlás eredetileg a sérelmet szenvedők vagy hozzátartozóik joga volt arra, hogy az elkövetőn azonos

²⁴⁵ Barabás (2022) 200–201.

²⁴⁶ Bárd (2018) 117.

²⁴⁷ Dobrocsi (2023) 198.

²⁴⁸ Dobrocsi (2023) 198.

mértékű sérelem okozásával (talio) szerezzenek elégtételt, amelynek helyét az állam megjelenésével a vagyoni elégtétel, a kompozíció foglalta el.²⁴⁹

A római jog kialakulásával az eljárások formalizálódtak, megjelentek az állam nevében eljáró hatóságok, a büntetőjogi igények érvényesítése azonban nagyrészt a sértett kezében maradt: a konfliktusok jelentős részét – néhány súlyos, állam és vallás elleni cselekmény kivételével – polgári jogi vitaként kezelték. A magánérdeket sértő deliktumok és a közüldözés alá eső crimenek köre elvált egymástól; a crimenek üldözése a bírói hatalom letéteményeséhez került, ami fokozatosan elvonta a sértettől igénye érvényesítésének jogát.²⁵⁰

6.1.2.2. A középkor és a 18. század: a sértett kiszorulása

A középkorban az állam megerősödésével kialakultak a centralizált büntetőeljárás egyes jelei. A terhelt megbüntetése mellett a sértett még számíthatott jóvátételre, és a kompozíció intézménye egészen a XIX. századig fennmaradt. Az elkövető–áldozat konfliktus helyébe azonban egyre inkább az elkövető–állam konfliktus lépett, az áldozat pedig lassan kiszorult az igazságszolgáltatásból.²⁵¹

A 18. században megszilárduló szabadságjogok, a törvény előtti egyenlőség hangsúlyozása végképp elvette a sértettől az egyéni fellépés lehetőségét. Az egyén megsértése immár a közösség sérelmét is jelentette, amely ellen az állam szervezett keretek között lépett fel, ezzel – Niels Christie szavaival – „kilopva állampolgárai kezéből konfliktusaikat és azok kezelését”. Az elkövető megbüntetése az állam rosszallásának kifejeződése lett, a sértett érdekeit nem vették figyelembe, kárának megtérítésére alig került sor és erkölcsi elégtételként legfeljebb azt láthatta, hogy az elkövetőt megbüntetik.²⁵²

6.1.2.3. A 19. század közepe: a klasszikus rendszer válsága és a reformmozgalmak

A XIX. század közepétől egyértelművé vált, hogy a hagyományos büntetőeljárási és büntetési rendszer nem birkózik meg a bűnözés növekedésével: emelkedett a kriminalitási arányszám, nőtt a visszaeső és a hivatásos bűnözők száma és megfiatalodtak az elkövetők. A reformmozgalmak a tettarányos elmélet felülvizsgálatát követelték: a megtorló büntetést a célbüntetés, a prevenció és az individualizáció váltotta fel, a tettebüntetőjog tettes-büntetőjoggá

²⁴⁹ Dobrocsi (2023) 198 idézi Gönczi et al. (1997) 57.

²⁵⁰ Dobrocsi (2023) 199 idézi Földi és Hamza (2006).

²⁵¹ Dobrocsi (2023) 199 idézi Barabás (2006) 21.

²⁵² Dobrocsi (2023) 199–200 idézi Christie (1997) 13.

alakult, amelyben „nem a bűncselekmény, hanem a büntetett a büntetés tárgya”.²⁵³ Elterjedt a kezelési gondolat (treatment ideológia), az elkövetők kezelését, nevelését, javítását szolgáló módszer, a speciális és generális prevenció elmélete, melynek nyomán felismerték az elkövetők differenciálásának szükségességét, ami a XX. század elején a fiatalkorúakra vonatkozó külön szabályozáshoz vezetett.²⁵⁴

6.1.2.4. A 20. század: a resztoratív igazságszolgáltatás és a sértett újrafelfedezése

A XX. század közepére nyilvánvalóvá vált, hogy az egymás mellett működő rendszerek sem alkalmasak a bűnözés kezelésére, az áldozatokról pedig a büntetőeljárás teljesen megfeledkezett. A kriminológusok a sértett meghatározó szerepének visszaállítását szorgalmazták, elméleteiket a resztoratív, vagyis helyreállító igazságszolgáltatásra alapozva, amely az áldozatra és a neki adandó jóvátételre koncentrál. 1976-ban Nils Christie a büntetőjogi konfliktusok állami kisajátításáról írt, majd 1978-ban Norvégiában már megfogalmazódott az alternatív szankciók igénye, 1981-ben pedig elindult az első közvetítői eljárási próbaprojekt.²⁵⁵

A sértett „újrafelfedezésének” okait Bárd Károly részletesen elemzi. A kezelési (treatment) modell válságát a korszak antiprofesszionalizmusa kísérte; Christie 1977-es tanulmánya a sértett kirekesztését arra vezette vissza, hogy a hivatásosok – mindenekelőtt a jogászok és a gyógyító-kezelő személyzet – eltulajdonították az érintettek konfliktusát.²⁵⁶ A rehabilitatív modell kudarcát követően újraéledt a klasszikus, sőt szigorítást követelő megérdemelt büntetés (just desert) elve. Sebba szerint összefüggés van a sértett eljárási helyzetének erősítése és a megtorló büntetés újraéledése között, jóllehet a sértett dominálta modell mégis humánusabb, mint a tiszta „just desert” büntetőpolitika, hiszen nem minden áldozat kívánja az elkövető kemény megbüntetését.²⁵⁷

Bárd további tényezőket is megjelöl: a kollektív jogok hatékonyabb érvényesítése iránti igényt és a feminista mozgalmak térnyerését, amelyek a büntetőjogot a szociálisan gyengék védelmének eszközeként értékelték újra; a szervezett bűnözés terjedését, amely a 80-as évektől áldozat- és tanúvédelmi intézkedéseket hívott életre; a diktatúrákban elkövetett, állam által ösztönzött súlyos emberi jogsértésekről való tudás növekedését; végül a hidegháború végén

²⁵³ Dobrocsi (2023) 200–201 idézi Szabó (1979) 16, 18.

²⁵⁴ Dobrocsi (2023) 201 idézi Vigh (2003).

²⁵⁵ Dobrocsi (2023) 201–202 idézi Christie (1997) 13 és Paus (2000).

²⁵⁶ Bárd (2018) 121 idézi Christie (1977).

²⁵⁷ Bárd (2018) 121–122 idézi Sebba (1997) 384–387.

ismét reálissá vált állandó nemzetközi büntetőbíróság gondolatát, amely 1998-ban a római Statútum elfogadásához és a Nemzetközi Büntetőbíróság felállításához vezetett.²⁵⁸

A jogfejlődéssel párhuzamosan önálló tudománnyá vált a viktimológia is, amelynek alakulását Barabás A. Tünde tekinti át. A korai kriminológia képviselői – Lombroso, Garofalo, Ferri, Tarde – még csak érintőlegesen vizsgálták a tettes–áldozat viszonyt és a sértett közrehatását.²⁵⁹ A diszciplína megalapítói Hans von Hentig, aki 1941-es, majd 1948-as (*The Criminal and His Victim*) műveiben az elkövető és áldozata kölcsönhatását vizsgálta, és Benjamin Mendelsohn, aki 1947-ben Bukarestben használta először a „viktimológia” kifejezést, és akitől a cselekvő sértett koncepciója ered.²⁶⁰

Barabás szerint a hetvenes évekre – a tisztán tettesorientált elméletek kudarcával egyidejűleg – a viktimológia kriminálpolitikai alapállása is megváltozott: „az áldozatot hibáztató bűvészkedésből” a kriminológia egyértelműen „sértettpárti” irányzata alakult ki. Ennek hátterében a bűnözés növekedése, annak felismerése állt, hogy az áldozat az eljárásban könnyen többszörösen viktimizálódhat, valamint az a megfontolás, hogy a sértett felkarolása erősíti a hatóságokkal való együttműködési készségét.²⁶¹

Kriminológiai szempontból a sértetté válásnak Barabás három szintjét különbözteti meg: az elsődleges (az elkövető részéről közvetlenül érő sérelem), a másodlagos (a büntetőeljárás során, rendszerint tanúi szerepben elszenvedett trauma) és a harmadlagos (akár évekkel későbbi, a közösség vagy a média által előidézett) viktimizációt. A másodlagos vagy ismételt áldozattá válás megelőzésének fontosságát a 2012-es uniós irányelv külön is hangsúlyozza.²⁶²

6.1.3. A sértett szerepének változásai – a magyar perspektíva

6.1.3.1. A honfoglalástól Mátyás koráig

Magyarországon a honfoglalást követően és az Árpád-házi királyok alatt a törvények lehetőséget adtak a kompenzációra vagy a büntetés pénzbeli megváltására, amelynek meghatározott része a sértettet vagy családját illette. Szent István korában a büntetőeljárás inkább „vadalakú” volt: bár a főbenjáró bűncselekményeket hivatalból üldözte az állam, a

²⁵⁸ Bárd (2018) 122–124.

²⁵⁹ Barabás (2022) 201–202 idézi Garofalo (1914), Ferri (1912) és Tarde (1912).

²⁶⁰ Barabás (2022) 202–203 idézi Von Hentig (1941, 1948); Mendelsohn (1937, 1947).

²⁶¹ Barabás (2022) 203–204 idézi Bárd (1984).

²⁶² Barabás (2022) 205.

magánügyének elleni tipikus bűncselekmények üldözése nagyobbára a sértett panaszától függött, a hatályban lévő compositionalis rendszer pedig megengedte, hogy a büntetett az elégtételre jogosulttal való kiegyezéssel hárítsa el a büntetést. Egyezkedésre, békéltetésre egészen Mátyás király idejéig nyílt lehetőség.²⁶³

Mátyás uralkodása alatt elvált egymástól a közbüntett és a magánvétség: előbbieket, különösen a hűtlenséget, súlyosan büntették, és elvették az egyezkedés lehetőségét is, míg a magánbűntudatok esetén a régi szabályok szerint járt el a bíró. Ekkor erősödött meg a római jog és a kánonjog befolyása, háttérbe szorítva a vádelvű rendszer sajátosságait, és teret engedve a nyomozóelvű eljárásnak.²⁶⁴

Werbőczy Hármaskönyve a bűncselekményeket három csoportra osztotta – hűtlenség, nagyobb és kisebb hatalmaskodás – az utóbbi két csoportban a kompenzáció továbbra is nagy szerepet kapott, hiszen ez volt az egyetlen mód a sértett kárainak megtérítésére.²⁶⁵

6.1.3.2. A Habsburg-kortól a kodifikáció kezdetéig

A Habsburg-uralkodók idején jelentős változás történt: 1723-ban III. Károly rendelte el először a szabadságvesztés-büntetést, amely a korábban virágzó halálbüntetés és testi fenyítés mellett jellemző büntetési nemmé vált. Megmaradt ugyanakkor a kártérítés, sőt a kompenzáció új fajtájaként közmunkát is kiszabhattak, ez azonban már a közvetve megsértett társadalom, nem a sértett érdekeit szolgálta. A sértett kártérítési igényét polgári perben érvényesíthette.²⁶⁶

1854-ben lépett hatályba az 1853. évi osztrák bünvádi perrendtartás, amelyet a hatósági túlsúly és a nyomozóelv jellemzett: az eljárás minden esetben hivatalból indult, indítványnak nem volt helye, a sértett korábbi eljárási lehetősége eltűnt. Az 1860-as években enyhült a szabályozás (1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok), majd az 1871. évi XXXIII. törvénycikk a királyi ügyészségről, és az 1872. évi – hatályba nem lépett, de a bíróságok által rendre alkalmazott – bünvádi eljárásrendi javaslat a vádelvet igyekezett előtérbe helyezni. A javaslat azonban a sértett és a magánvádló pozícióját nem különböztette meg, és jogaikról sem rendelkezett kielégítően.²⁶⁷ Az anyagi jog területén a Csemegi Károly kidolgozta javaslatot fogadták el 1878-ban; a kódex a kor tettarányos büntetési felfogását tükrözte, a kompozíciót és a sértett részvételét teljes mértékben mellőzte.²⁶⁸

²⁶³ Dobrocsi (2023) 202–203 idézi a Bp. indokolását.

²⁶⁴ Dobrocsi (2023) 203.

²⁶⁵ Dobrocsi (2023) 203.

²⁶⁶ Dobrocsi (2023) 203.

²⁶⁷ Dobrocsi (2023) 203–204.

²⁶⁸ Dobrocsi (2023) 203.

6.1.3.3. Az 1896. évi Bünvádi perrendtartás és Angyal Pál programja

Az 1896. évi XXXIII. törvénycikk, a Bünvádi perrendtartás (Bp.) vegyes rendszerű eljárást követett, de igyekezett érvényre juttatni a vádelvet, és nagy figyelmet fordított a sértett eljárási helyzetére. Sértett az volt, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérelt bűncselekmény. A közvádlói monopólium egyik korlátjaként a királyi ügyészséget bizonyos – a sértett kíméletét igénylő, illetve kis jelentőségű – ügyekben a sértett magánindítványa hiányában eltiltotta a vádemeléstől, más ügyekben pedig a sértett főmagánvádlóként vagy magánvádlóként járhatott el. A párhuzamos, ügyész melletti „mellékmagánvádlói” fellépést a Bp. kizárta, magánjogi igénye érvényesítése végett azonban a sértett magánfélként is felléphetett.²⁶⁹

Az 1896. évi perrendtartás hatályba lépését követően Angyal Pál emelt szót a sértett rehabilitálásáért. Már 1904-ben úgy vélte, hogy a modern büntetőjogi reakciónak nemcsak a közösséget, hanem a bűncselekmény folytán sérelmet szenvedett egyént is meg kell békítenie, erkölcsi és gazdasági elégtételt nyújtva neki; a sértett érdekeinek szolgálata szerinte a megelőzés szempontjából a büntetéssel való fenyegetéshez közelítő jelentőségű. Javasolta a kár megtérítésére és elégtételre kötelezést (amelyet a bíróság enyhítő körülményként vehetett figyelembe), elismerte a jóvátétel sokféle formáját, és – svájci, olasz példára – elképzelhetőnek tartotta a feltételes felfüggesztés kizárását, ha a terhelt nem nyújtott elégtételt.²⁷⁰

6.1.4. A sértett szerepének változásai – a nemzetközi szervezetek erőfeszítései

A bűncselekmények áldozatainak érdekeit figyelembe vevő büntetőeljárás szükségességére a nemzetközi szervezetek mintegy negyven éve hívták fel a figyelmet, majd az 1980-as évek végétől ajánlások és mintaszabályozások formájában is megfogalmazták álláspontjukat. Az európai trend egyértelműen a sértett rehabilitálása és a restoratív igazságszolgáltatás egyes eszközeinek alkalmazása felé tart.²⁷¹

6.1.4.1. Az ENSZ és az Európa Tanács vonatkozó dokumentumai

Az ENSZ 1985. évi, az áldozatoknak nyújtandó igazságszolgáltatásról szóló Deklarációja volt az első olyan nemzetközi dokumentum, amely kifejezetten a bűncselekmények áldozataira koncentrált. Az 1985-ös Pekingi Szabályok a fiatalokúakkal szembeni igazságszolgáltatást, az

²⁶⁹ Dobrocsi (2023) 204–205.

²⁷⁰ Dobrocsi (2023) 205–206 idézi Angyal (1940) 4, 9, 11.

²⁷¹ Dobrocsi (2023) 206–207.

1990-es Tokiói Szabályok pedig a nem szabadságelvonó, alternatív intézkedéseket érintették, az ENSZ pedig 2002-ben foglalta össze a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveit.²⁷² Bárd hozzáteszi, hogy az 1985. évi ENSZ-deklaráció – az első globális dokumentum, amely elismeri az áldozatok jogait – nemcsak a bűncselekmények, hanem a hatalommal való visszaélés áldozatairól is szól, ami összefügg a diktatúrákban elkövetett tömeges emberi jogsértésekről szerzett tudás növekedésével.²⁷³

Az Európa Tanács R(85)11. sz. ajánlása már 1985-ben megfogalmazta az áldozatok büntetőjogi és eljárásbeli jogállásának legfontosabb követelményeit: hangsúlyozta, hogy az áldozat érdekeinek érvényesítése a büntető igazságszolgáltatás alapvető feladata, az áldozatot be kell vonni az eljárás minden szakaszába, és fizikai, lelki, anyagi, társadalmi sérelmeit egyformán figyelembe kell venni; az ajánlás a közvetítői eljárás bevezetésének megvizsgálását is szorgalmazta. Az R(87)18. sz. ajánlás a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről, az R(99)19. sz. ajánlás a büntetőügyekben alkalmazott mediációról rendelkezett részletesen, az R(2006)8. sz. ajánlás pedig az áldozatoknak nyújtandó segítségről szólt, külön résszel a mediációról.²⁷⁴ Bárd kiemeli, hogy az R(85)11. sz. ajánlás külön felhívta a figyelmet a speciális védelmi intézkedések szükségességére a szervezett bűnözés esetében, az 1997-es R(97)13. sz. ajánlás pedig a tanúk megfélemlítése elleni intézkedések mellett a terhelti jogok tiszteletben tartására is útmutatást adott.²⁷⁵

6.1.4.2. Az Európai Unió: a kerethatározattól az irányelvig

Az uniós szabályozásban nagy áttörést jelentett az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB kerethatározata, amely – bár konkrét jogi normákat nem írt elő – kötelezettséget keletkeztetett a tagállamok számára a sértettek védelmével, a másodlagos viktimizáció elkerülésével és a büntetőjogi mediáció elősegítésével összefüggésben, a harmonizációs határidőket lépcsőzetesen megállapítva.²⁷⁶

A kerethatározat sértettfogalmának értelmezéséhez magyar vonatkozású ügyben fordult az Európai Bírósághoz a Szombathelyi Városi Bíróság. A Bíróság 2010-ben kimondta, hogy a büntetőügyekben lefolytatott közvetítés szempontjából a „sértett” fogalmába nem tartoznak bele a jogi személyek, a magyar büntetőeljárás törvény azonban nem szűkítette a sértett

²⁷² Dobrocsi (2023) 206–207.

²⁷³ Bárd (2018) 124.

²⁷⁴ Dobrocsi (2023) 207–208.

²⁷⁵ Bárd (2018) 123.

²⁷⁶ Dobrocsi (2023) 208.

fogalmát természetes személyekre, így a hazai jog alapján jogi személy sértettek esetében is lehetőség volt közvetítői eljárásra.²⁷⁷

A magyar EU-elnökség alatt kidolgozott Budapesti Ütemterv (2011) megvalósítása során fogadták el a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályokról szóló 2012/29/EU irányelvet, amely felváltotta a kerethatározatot. Az irányelv – a korábbi megközelítéstől eltérően – az „áldozat” fogalmát határozza meg: az a természetes személy, aki közvetlenül bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett, ideértve a közvetlenül a bűncselekmény folytán életét veszített személy sérelmet szenvedett családtagjait is. A szabályozás szándékoltan túlmutat a büntetőeljárás keretein, és olyan komplex büntetőjogi, szociális és társadalmi környezet megteremtésére irányul, amelyben az áldozatok védelme megfelelően megvalósulhat; rendelkezéseit hazánk mintegy 116 jogszabálymódosítással ültette át.²⁷⁸

6.1.5. A sértett a hatályos magyar büntetőeljárásban

Bár a sértett rehabilitálása már az 1896. évi Bünvádi perrendtartással elkezdődött, eljárásbeli szerepének tényleges erősítésére, „láthatóvá tételére” csak a XX. század vége felé történtek egyértelmű próbálkozások. A magánvádlói és a magánféli fellépés lehetősége minden jogszabályváltozás során megmaradt; a pótmagánvádlóra vonatkozó rendelkezések 1954-ben hatályukat veszítették, és csak az 1998. évi XIX. törvénnyel, annak 2003. július 1-jei hatálybalépésével kerültek vissza büntetőeljárásba.²⁷⁹

A hatályos 2017. évi XC. törvény (Be.) komplex módon közelít a sértett szabályozásához, és az indokolás szerint a sértetteket érintően szemléletváltást tartalmaz, megőrizve az áldozatvédelem korábbi vívmányait. A Be. új sértettfogalmat ad, és egyértelművé teszi, hogy az mind természetes, mind jogi személyt magában foglalhat, valamint hogy a magánvádlói, pótmagánvádlói és magánféli pozíciók a sértetti kategórián belüli szűkebb csoportok: a sértettre vonatkozó valamennyi rendelkezés irányadó akkor is, ha a sértett további pozícióban érvényesít igényt. Ez jelentős előrelépés, hiszen a sértettnek nem kell a számára elérhető pozíciók között „választania”.²⁸⁰

²⁷⁷ Dobrocsi (2023) 196–197.

²⁷⁸ Dobrocsi (2023) 208–209.

²⁷⁹ Dobrocsi (2023) 209–210.

²⁸⁰ Dobrocsi (2023) 209–210.

Az irányelv végrehajtásaként került a régi Be.-be a különleges bánásmódot igénylő sértettekről szóló rendelkezés (62/A–62/C. §), amelyet a Be. egységes szerkezetben, kibővítve tartalmaz, a sértetten túl a tanúra és egyes további résztvevőkre is kiterjesztve. A komplex szabályozás célja az egyéniesítés: az érintett valamely eljárási akadályoztatását fokozott figyelemmel, védelemmel és a jogérvényesítését kifejezetten elősegítő hatósági magatartással kompenzálja, anélkül, hogy ez az eljárás érdekeit veszélyeztetné.²⁸¹

A Be. fenntartja a sértett aktív részvételét és jóvátételét szolgáló jogintézményeket. A 2007. január 1-je óta jelen lévő, töretlenül népszerű közvetítői eljárás a korábbinál szélesebb körben áll a felek rendelkezésére, és a sértett saját döntése alapján, a mediáció alakítójaként vehet részt benne; vádlói igény érvényesítése nélkül, saját védelme érdekében pedig a terhelttel szembeni távoltartást is indítványozhatja.²⁸²

A büntetőeljáráson kívül kiépült az állami áldozatsegítés intézményrendszere is. 1999-ben jött létre a rendőrségi országos áldozatvédelmi referensi hálózat, 2005-ben született meg az áldozatkárenyhítési törvény, amelynek intézményéül 2007. január 1-jével az Igazságügyi Hivatal alakult, 2017-től az állami áldozatvédelem közvetlenül az igazságügyi tárca irányítása alá került, helyi szinten a fővárosi és megyei kormányhivatalok áldozatsegítő szolgálatai és az Áldozatsegítő Központok útján. A sértetti jogérvényesítés bővülésében Barabás szerint is döntő lépés volt a mediáció, amely Magyarországon 2007 óta működik sikerrel, a sértetti megbékélés és az elkövetői reintegráció kettős célját szolgálva²⁸³ – bár alkalmazásának problematikussága bizonyos bűncselekmények esetén továbbra is fennáll, amely óvatosságra int.²⁸⁴

6.2. Az áldozatpolitika rendszertani helye: kriminológia, viktimológia, áldozatpolitika

6.2.1. A kriminológia mint társadalomtudomány

A bűncselekmény áldozatának helyzete a XX. század közepéig a büntető igazságszolgáltatás vakfoltja volt: a modern, állam-központú büntetőeljárás logikájában az áldozat a „konfliktusból kisajátított” szereplő, akinek érdekei az állami büntetőhatalom mögött csaknem észrevétlenné váltak.²⁸⁵ A viktimológia tudományos megjelenése a második

²⁸¹ Dobrocsi (2023) 210–211.

²⁸² Dobrocsi (2023) 211.

²⁸³ Barabás (2022) 208–209.

²⁸⁴ Ld. Garai (2025) 163–182.

²⁸⁵ Christie (1977) 1–15.

világháború után, majd az áldozati jogok 1970-es és 1980-as évektől induló kibontakozása új paradigmát hozott: az áldozatpolitika fokozatosan önálló kriminálpolitikai területté vált, amely az áldozatok jogi védelmét, anyagi kárenyhítését, eljárási részvételét és intézményes támogatását egyaránt feladatának tekinti.²⁸⁶

A kriminológia interdiszciplináris társadalomtudomány, amely a bűnözés okait, jellemzőit, megelőzésének lehetőségeit és a társadalmi reakciók (büntetőjog, bűnmegelőzés, áldozatsegítés) működését vizsgálja.²⁸⁷ A viktimológia mind az elméleti, mind az alkalmazott kriminológiához kapcsolódó határterület: empirikus megismerési oldala a kriminológia leíró ágához tartozik, miközben gyakorlati következtetései közvetlenül az áldozatpolitika alakításához szolgáltatnak alapot.

6.2.2. A viktimológia kialakulása és tárgya

A viktimológia mint diszciplína a XX. század közepén jött létre. Hans von Hentig 1948-as monográfiája, *The Criminal and His Victim* először tekintette az áldozatot a bűncselekmény dinamikájának aktív szereplőjeként; tipológiájában tizenhárom áldozati osztályt különített el a kiszolgáltatottság és a viszonyrendszer szerint.²⁸⁸ Vele csaknem párhuzamosan Benjamin Mendelsohn – vezette be magát a viktimológia kifejezést, és állította fel az áldozat-elkövető viszony hatfokozatú felelősségi skáláját, a „teljesen ártatlan áldozattól” a „kizárólagos felelős áldozatig”.²⁸⁹ Stephen Schafer 1968-as munkája a viktimológiát a büntetőjog-dogmatikával kapcsolta össze, és bevezette a „funkcionális felelősség” fogalmát, amellyel az állami áldozati restitúció igényét is megalapozta.²⁹⁰

A „korai” viktimológiát tehát az áldozati felelősség és tipologizálás kérdései uralták; az 1970-es évek nagy fordulatát Nils Christie 1977-es és 1986-os írásai hozták. Christie *Conflicts as Property* című esszéjében bírálta a modern jogállam azon működésmódját, amelyben „az áldozattól és az elkövetőtől ellopott konfliktus” feletti rendelkezést az állami szakapparátus szerzi meg; ezzel megnyitotta a helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice) elméleti horizontját.²⁹¹ Az 1986-os *The Ideal Victim* a következő ismérvekkel írta le a társadalmi képzeletben „ideális” áldozat alakját: „1) az áldozat gyenge és sérülékeny, általában idős,

²⁸⁶ Görgényi (2001) 23–25.

²⁸⁷ Gönczöl et al. (szerk., 2012) 19–22.

²⁸⁸ Hentig (1948) 404–438.

²⁸⁹ Mendelsohn (1956). Magyar nyelvű ismertetése: Görgényi (2001) 31–34.

²⁹⁰ Schafer (1968) 79–86.

²⁹¹ Christie (1977) 3–5.

nagyon fiatal vagy beteg; 2) az áldozatot valamilyen nemes cél, tiszteletreméltó cselekmény megvalósítása közben éri a bűncselekmény; 3) olyan helyen történik az büntett, ami miatt az áldozat nem hibáztatható; 4) az elkövető félelmetes; végül pedig 5) az elkövető ismeretlen, nincs kapcsolata az áldozattal”,²⁹² és rámutatott, hogy az áldozati státusz társadalmi elismerése nem minden áldozat számára egyenlő; ez vált a kritikai viktimológia alapszövegévé.²⁹³

A kortárs nemzetközi viktimológia ezt a kritikai irányt mélyítette tovább: Sandra Walklate kézikönyve az áldozati tapasztalat strukturáló dimenzióinak (nem, kor, etnicitás, szexualitás, intersekcionalitás) feltárására helyezi a hangsúlyt, és a „kit tekint a társadalom áldozatnak” kérdést teszi vizsgálati központtá.²⁹⁴ Antony Pemberton és Pauline Aarten a narratív viktimológia keretében – a terrorizmus és a politikai erőszak kontextusában – az áldozati elbeszélések strukturáló erejét vizsgálják.²⁹⁵

6.2.3. Az áldozatpolitika önálló kriminálpolitikai területté válása

Az áldozatpolitika fogalmilag a viktimológia tudományos eredményeinek a kriminálpolitikába és a jogalkotásba történő átfordítása. Görgényi Ilona meghatározása szerint az áldozatpolitika a bűncselekmény áldozatainak helyzetét javítani hivatott állami és társadalmi intézményrendszer, jogi szabályozás és gyakorlati eljárások összessége.²⁹⁶ Marc Groenhuijsen „fejlődési ívről” beszél: az ENSZ 1985-ös nyilatkozatától az európai uniós kerethatározaton át a 2012/29/EU irányelvig terjedő ívben az áldozati jogok fokozatosan minimum-standardokká szilárdulnak.²⁹⁷

A magyar szakirodalomban Görgényi 2009-es, Az áldozatpolitika története, elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintéssel című tanulmánya az áldozatpolitika fejlődéstörténetének első olyan magyar nyelvű, kifejezetten kriminálpolitikai keretbe ágyazott áttekintése, amely azt önálló részterületként, történeti ívében és nemzetközi összehasonlításban dolgozza fel.²⁹⁸ Ennek folytatásaként Kerezsi Klára Konfrontáció és kiegyezés című akadémiai doktori értekezése a helyreállító igazságszolgáltatás közpolitikai szerepét vizsgálva mutatja meg, hogy az áldozati nézőpont milyen módon képes újraszervezni a teljes kriminálpolitikát.²⁹⁹

²⁹² Szontagh (2023) 92 idézi Daly (2014) 378.

²⁹³ Christie (1986) 18–20.

²⁹⁴ Walklate (szerk., 2018) 3–7.

²⁹⁵ Pemberton és Aarten (2018) 541–543.

²⁹⁶ Görgényi (2001) 145–148.

²⁹⁷ Groenhuijsen (2014) 31–48.

²⁹⁸ Görgényi (2009) 173–177.

²⁹⁹ Kerezsi (2011) 12–17.

6.2.4. Az áldozatpolitika tárgya, célja és alapfogalmai

6.2.4.1. Az áldozatpolitika tárgya és célja

Az áldozatpolitika tárgya kettős: egyrészt a bűncselekmény közvetlen és közvetett áldozatainak jogi, intézményi, anyagi és pszichológiai védelmét szolgáló normarendszer és intézményrendszer, másrészt az ezen védelem érvényesülését biztosító gyakorlat (jogalkalmazás, áldozatsegítés, állami kárenyhítés, kommunikáció, képzés). Görgényi Ilona megfogalmazásában az áldozatpolitika célja „az áldozatok érdekeinek érvényesítése, a bűncselekménnyel okozott hátrányok csökkentése, a szekunder viktimizáció megelőzése és – ahol arra lehetőség nyílik – a helyreállító eljárások révén az elkövető és az áldozat közötti konfliktus rendezése”.³⁰⁰

A nemzetközi szakirodalom három, egymással szorosan összefüggő funkciót szokott megkülönböztetni: (i) az áldozat jogi *elismerése* és eljárási *részvételének* biztosítása, (ii) az áldozat *támogatása* – érzelmi, információs, jogi és anyagi értelemben – és (iii) az áldozat *védelme* a további bántalmazástól, retorziótól, illetve a szekunder viktimizációtól.³⁰¹ Az EU áldozati jogi stratégiája (2020–2025) ezt a hármas funkciót öt prioritássá szervezi: hatékony kommunikáció és biztonságos környezet a feljelentéshez; a sérülékenyebb áldozatok kiemelt védelme; kárpótláshoz való hozzáférés; a szereplők közötti együttműködés; valamint az áldozati jogok nemzetközi dimenziója.³⁰²

6.2.4.2. Áldozat és sértett – fogalmi tisztázás

A magyar büntetőjogi és kriminológiai nyelvhasználatban az *áldozat* és a *sértett* fogalma részben átfedi egymást, de jogi szempontból nem azonos. A sértett a hatályos magyar büntetőeljárási jogban annak a jogviszonynak (a büntető anyagi jogi jogviszonynak) a passzív alanya, akinek jogát vagy érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette; a sértett önálló eljárási jogokkal rendelkezik a büntetőeljárás során.³⁰³ Az áldozat ezzel szemben tágabb, viktimológiai-áldozatpolitikai fogalom: az ENSZ 1985-ös nyilatkozata szerint áldozat az a természetes személy, aki – egyénileg vagy kollektíven – testi, lelki, érzelmi sérülést, vagyoni

³⁰⁰ Görgényi (2001) 145.

³⁰¹ 2012/29/EU irányelv, 3–24. cikk; ld. továbbá Walklate (szerk., 2018) 9–11.

³⁰² Európai Bizottság, COM(2020) 258 final, 2020. június 24., 2–4.

³⁰³ Be. 50. §. A sértett és az anyagi jogi passzív alany fogalmának elhatárolásához ld. Molnár (2021); Kiss (2018). A tett-központú szemlélettől a sértett-központú felé mozdulás kriminálpolitikai ívéhez ld. Tóth (2005).

kárt vagy alapvető jogainak lényeges sérelmét szenvedte el bűncselekmény vagy hatalommal való visszaélés következtében; a fogalom kiterjed a közvetlen áldozat hozzátartozóira és azokra is, akik az áldozat megsegítése során maguk is sérülést szenvedtek.³⁰⁴

A 2012/29/EU irányelv az áldozat fogalmát hasonlóan szélesen, önálló uniós szintű fogalommeghatározással írja körül: áldozat egyrészt az a természetes személy, aki közvetlenül a bűncselekmény eredményeként testi, szellemi vagy érzelmi sérelmet, illetve gazdasági veszteséget szenvedett, másrészt a közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagja, aki e halál következtében maga is sérelmet szenvedett.³⁰⁵ A magyar 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.) áldozatfogalma eredetileg a 2004/80/EK és a 2004/81/EK irányelvvel alapult, a 2012/29/EU irányelvhez való igazítására a 2015. évi CLI. törvénnyel került sor, így a hazai áldozatsegítési rendszerben – a büntetőeljárásí sértett-fogalomtól függetlenül – bárki „áldozatnak” minősülhet, akit Magyarországon elkövetett bűncselekmény vagy bizonyos tulajdon elleni szabálysértés következtében ért közvetlen hátrány.³⁰⁶

6.2.4.3. Áldozati tipológiák

A korai viktimológia tipológiai – Hentig tizenhárom osztálya és Mendelsohn felelősségi skálája – eltérő szempontból, de azonos célból születtek: a bűncselekmény *interakcionális* jellegét kívánták leírni. Hentig az áldozat sebezhetőségét pszichoszociális kategóriákban ragadta meg (fiatal, idős, nő, magányos, depressziós, kapzsi áldozat stb.), míg Mendelsohn az áldozat magatartásának *erkölcsi* megítélését állította középpontba.³⁰⁷ Schafer ezt egészítette ki a „funkcionális felelősség” elméletével, amely az áldozat magatartásának a bűncselekmény bekövetkezésében játszott okozati súlyát próbálta normatívan értékelni.³⁰⁸

A kortárs viktimológia ezeket a tipológiákat – különösen az áldozat-magatartás „társbűnös” értelmezéseit – kritikával fogadja: a feminista viktimológia rámutatott, hogy az „áldozat-precipitált” emberölés vagy nemi erőszak fogalma a valóságban gyakran az elkövetői felelősség elfedését szolgálta, és a nemi erőszak áldozatainak hibáztatásához vezetett.³⁰⁹ A modern tipológiák ezért inkább a sebezhetőség strukturális és intersekciónális dimenzióit emelik ki: kor, gender, etnicitás, fogyatékoság, jogi státusz (pl. külföldi áldozat), bűncselekménytípus szerinti sajátosságok.³¹⁰ A 2012/29/EU irányelv 22. cikke az áldozat *egyéni szükségletek* szerinti

³⁰⁴ ENSZ Közgyűlés A/RES/40/34. határozata (1985. november 29.), 1–2. cikk.

³⁰⁵ 2012/29/EU irányelv, 2. cikk (1) bekezdés a) pont.

³⁰⁶ 2005. évi CXXXV. törvény, 1. § (1) bekezdés.

³⁰⁷ Görgényi (2001) 31–37 idézi Hentig (1948) 404–438 és Mendelsohn (1956).

³⁰⁸ Schafer (1968) 79–86.

³⁰⁹ Walklate (szerk., 2018) 73–78.

³¹⁰ Chakraborti – Garland (2018) 174–188.

értékelését írja elő (individual assessment): a tagállamoknak vizsgálniuk kell, hogy az áldozat különleges védelemre szorul-e, és ha igen, milyen különleges intézkedéseket kell biztosítaniuk számára.³¹¹

6.2.5. Az áldozatpolitika uniós joganyaga

6.2.5.1. A jogforrási rendszer áttekintése

Az áldozatpolitika uniós joganyaga több forrástípusból áll. Elsődlegesen a Szerződésekben rögzített hatásköri felhatalmazás és annak korlátai (különösen az EUMSZ 82. cikk (2) bekezdésének c) pontja, amely a büntető eljárási együttműködés keretében a Parlamentet és a Tanácsot az áldozati jogok minimumszabályainak megalkotására hatalmazza fel; tágabb kontextusként pedig az EUMSZ 67. cikke), valamint az Alapjogi Charta (különösen 1., 3., 7. és 47. cikkei) jelennek meg. Másodlagos irányelvek, rendeletek és határozatok rendezik a részleteket. Soft law szinten a Bizottság közleményei, stratégiái, ajánlásai és az uniós ügynökségek (FRA, EIGE) jelentései szolgáltatnak iránymutatást a tagállami jogalkotás és jogalkalmazás számára.

6.2.5.2. Az áldozatpolitika uniós fejlődési íve

Az uniós áldozatpolitika önállósodása három szakaszban követhető nyomon. Az első szakaszban – az 1980-as évek végétől a 2000-es évek elejéig – az Európai Közösség, majd az Európai Unió még inkább *kompensációs* nézőpontból tekintett az áldozatra: a 2004/80/EK irányelv a határon átnyúló helyzetekben elszenvedett szándékos erőszakos bűncselekmények áldozatainak állami kárenyhítését rendezte.³¹² A második szakaszt a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat nyitotta: ez volt az első uniós dokumentum, amely az áldozat eljárási helyzetét, tájékoztatáshoz, meghallgatáshoz és védelemhez való jogát szabályozta minimum-standardok formájában.³¹³ A harmadik, és máig meghatározó szakaszt a 2012/29/EU irányelv hozta: a kerethatározatot felváltó, a Lisszaboni Szerződés utáni jogalkotási környezetben elfogadott irányelv valódi minimum-harmonizációt valósított meg, és a tájékoztatás, támogatás, részvétel és védelem jogait átfogóan szabályozta.³¹⁴

³¹¹ 2012/29/EU irányelv, 22. cikk (1)–(3) bekezdés.

³¹² 2004/80/EK irányelv, HL L 261., 2004.8.6., 15–18.

³¹³ 2001/220/IB kerethatározat, HL L 82., 2001.3.22., 1–4.

³¹⁴ 2012/29/EU irányelv, (4)–(12) preambulumbekkezdés.

6.2.5.3. A 2012/29/EU irányelv

A 2012/29/EU irányelv az uniós áldozatpolitika sarokköve. Hatálya az EU területén elkövetett bűncselekmények áldozataira terjed ki, függetlenül attól, hogy az áldozat uniós polgár-e vagy harmadik országbeli állampolgár.³¹⁵ Az irányelv hat strukturális elemet rendszerez: (i) általános tájékoztatáshoz és segítséghez való jog (3–7. cikk), (ii) a büntetőeljáráshoz való részvétel joga (10–17. cikk), (iii) áldozati támogatáshoz való jog (8–9. cikk), (iv) védelemhez való jog, beleértve a magánélet, a méltóság és a fizikai biztonság védelmét (18–24. cikk), (v) egyéni szükségletek értékelése és különleges intézkedések (22–24. cikk), valamint (vi) a tagállami végrehajtást támogató kötelezettségek: szakemberek képzése, együttműködés és koordináció (25–26. cikk).³¹⁶ A tagállamoknak az irányelvet 2015. november 16-ig kellett átültetniük; a Bizottság 2020-as értékelése azonban a gyakorlati végrehajtásban jelentős hiányosságokat tárt fel, ezért a Bizottság 2023. július 12-én új jogalkotási javaslatot terjesztett elő az irányelv revíziójára, amely 2025. december 10-én ért el politikai megállapodást a Parlament és a Tanács között.³¹⁷

6.2.5.4. Az áldozati jogokra vonatkozó EU-stratégia (2020–2025)

Az EU első átfogó áldozati jogi stratégiáját 2020. június 24-én fogadta el a Bizottság (COM(2020) 258 final). A stratégia kettős megközelítést alkalmaz: egyrészt az áldozatok megerősítése (empowerment), másrészt a szereplők közötti együttműködésre helyezi a hangsúlyt. Öt prioritást határoz meg: 1.) hatékony kommunikáció és biztonságos környezet a feljelentéshez; 2.) a leginkább sérülékeny áldozatok támogatása és védelme (különösen nemi alapú erőszak áldozatai, gyermekek, fogyatékkal élők, idősek, gyűlölet-bűncselekmények, terrorizmus, emberkereskedelem áldozatai); 3.) kárpótláshoz való hozzáférés megkönnyítése; 4.) együttműködés és koordináció erősítése; 5.) az áldozati jogok nemzetközi dimenziójának erősítése.³¹⁸ A stratégia nem önálló jogforrás, hanem prioritásrendszer, amely a hatályos joganyag – különösen a 2012/29/EU irányelv – végrehajtásának, valamint a tagállami áldozatpolitikák konvergenciájának előmozdítását szolgálja.

6.2.5.5. Egyéb releváns uniós jogforrások

A 2012/29/EU irányelv mellett az uniós áldozatpolitika kulcsfontosságú jogforrásai közé tartozik a 2011/36/EU irányelv az emberkereskedelem áldozatainak védelméről, a

³¹⁵ 2012/29/EU irányelv, 1. cikk és (10) preambulumbekkezdés.

³¹⁶ 2012/29/EU irányelv, 3–26. cikk; rendszertani áttekintés: FRA (2019, Part I) 13–18.

³¹⁷ Európai Bizottság, COM(2023) 424 final, 2023. július 12.; ld. továbbá Görgényi (2023) 250–251.

³¹⁸ Európai Bizottság, COM(2020) 258 final, 5–13.

2011/93/EU irányelv a gyermekekkel szembeni szexuális visszaélések elleni küzdelemről, az (EU) 2017/541 irányelv a terrorizmus elleni küzdelemről – áldozatvédelmi rendelkezésekkel –, az európai védelmi határozatról szóló 2011/99/EU irányelv és a 606/2013/EU rendelet, valamint – kiemelt jelentőséggel – a 2024/1385 irányelv a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről.³¹⁹ Mindezek mellett az Alapjogi Ügynökség (FRA) 2019-es négyrészes *Justice for Victims of Violent Crime* jelentéssorozata, valamint annak 2024-es továbbgondolása (*Stepping Up the Response to Victims of Crime: FRA's Findings on Challenges and Solutions*) az empirikus tényalap; az ezekben dokumentált gyakorlati hiányosságok közvetlenül megalapozzák a 2012/29/EU revízióját.³²⁰

6.2.6. Az áldozatpolitika magyar joganyaga

6.2.6.1. Általános keretek

A magyar áldozatpolitika jogi alapját három normarendszer egymásra épülése adja: a büntetőjog (2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről), a büntető eljárásjog (2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról) és az áldozatsegítésről szóló külön törvény (2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről). Ezt egészíti ki több ágazati jogszabály – különösen a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról szóló 2009. évi LXXII. törvény, valamint a kapcsolati erőszak Btk.-beli tényállása (Btk. 212/A. §) –, továbbá az áldozatsegítő szolgálat működését részletező végrehajtási rendeletek és minisztériumi intézkedési tervek.³²¹

6.2.6.2. A 2005. évi CXXXV. törvény (Ást.) szerepe

A magyar áldozatpolitika kulcsdokumentuma a 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről (Ást.). A törvény célja – preambuluma szerint – a társadalmi szolidaritás és méltányosság elvén alapuló kárenyhítés, valamint az áldozatok életminőségét veszélyeztető hátrányok csökkentése.³²² Az Ást. két nagy intézménycsoportot szabályoz: az áldozatsegítő szolgáltatások körét, valamint az állami kárenyhítés rendszerét. Az áldozatsegítő szolgáltatások körébe az érdekérvényesítés elősegítése – ennek keretében a tájékoztatás, a jogi tanács és az érzelmi segítségnyújtás –, az azonnali pénzügyi segély nyújtása, az áldozati státusz igazolása, a tanúgondozás, valamint a védett

³¹⁹ 2011/36/EU irányelv, HL L 101., 2011.4.15., 1–11.; (EU) 2024/1385 irányelv, HL L, 2024/1385, 2024.5.24.

³²⁰ FRA (2019); FRA: *Stepping up the response to victims of crime: FRA's findings on challenges and solutions* (2024) 7–14.

³²¹ Doszpoly et al. (2020); Domokos (2023); a kapcsolati erőszak tényállásához Garai (2023).

³²² 2005. évi CXXXV. törvény, preambulum és 1. § (1) bekezdés.

szálláshely biztosítása tartozik.³²³ Az állami kárenyhítés a szándékos, személy elleni erőszakos bűncselekmény következtében testi épségében vagy egészségében súlyosan károsodott áldozatát, valamint bizonyos hozzátartozóit, eltartottjait és az eltemettetőt illeti meg. A kárenyhítés iránti kérelmet a bűncselekmény elkövetését követő egy éven belül lehet előterjeszteni.³²⁴

A törvény 2006 óta többször módosult – különös tekintettel a 2004/80/EK és a 2012/29/EU irányelvekre –, és kiegészült végrehajtási rendeletekkel (különösen a 420/2017. (XII. 19.) Korm. rendelettel és a 29/2017. (XII. 27.) IM rendelettel), amelyek az áldozatsegítő támogatások engedélyezésének eljárási szabályait rendezik; a szervkijelölést a 362/2016. (XI. 29.) Korm. rendelet végzi.³²⁵

6.2.6.3. Az áldozatsegítő szolgálat és az Áldozatsegítő Központok hálózata

Az áldozatsegítő szolgálat feladatait az Igazságügyi Minisztérium szakmai irányítása alatt a fővárosi és megyei kormányhivatalok (területi áldozatsegítő szolgálatok) látják el. 2017-től indult az Áldozatsegítő Központok hálózatának kiépítése és a 2026. március 2-án átadott, sorrendben huszadik székszárdi központtal ma minden megyeszékhelyen működik központ, és működik egy 0–24 órás díjmentes Áldozatsegítő Vonal is.³²⁶ A központok feladata az áldozatok személyre szabott tájékoztatása, érzelmi támogatása (szükség esetén pszichológusi közreműködéssel), valamint a partnerszervezetekhez (pl. Országos Mentőszolgálat, Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermekeknek Alapítvány, stb.) történő irányítás.³²⁷

6.2.6.4. Büntetőeljárási áldozati jogok (Be. 2017)

A 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (Be.) az áldozati jogokat – eljárási értelemben a *sértetti* jogokat – a 2012/29/EU irányelvre tekintettel jelentősen megerősítette. Új elemként jelent meg a *különleges bánásmódot igénylő sértett* kategóriája (Be. 81. §), amely az irányelv 22. cikkének átültetése: a sértett egyéni szükségleteinek értékelése és – szükség esetén – különleges eljárási intézkedések alkalmazása (zártcélú meghallgatás, képi-hangi rögzítés, kíméletes meghallgatás stb.).³²⁸ A sértettet illeti tájékoztatáshoz, képviselőhöz, jogorvoslathoz, polgári jogi igény előterjesztéséhez, valamint védelmi intézkedések kéréséhez való jog; a sértett

³²³ 2005. évi CXXXV. törvény, 4–5. §, valamint 22–28. §.

³²⁴ 2005. évi CXXXV. törvény, 6. § és 30. § (1) bekezdés.

³²⁵ 420/2017. (XII. 19.) Korm. rendelet; 29/2017. (XII. 27.) IM rendelet; a szervkijelölésről 362/2016. (XI. 29.) Korm. rendelet.

³²⁶ Igazságügyi Minisztérium (n.d.). A hálózat kiépüléséről ld. Doszpoly et al. (2020) 9–20.

³²⁷ Szijártó (2021) 799–816.; Herke (2023) 29–36.

³²⁸ 2017. évi XC. törvény, 81–96. §.

kérelmére kihallgatása során a sértetti érdekek képviselőjének, illetve támogató személynek jelenlét lehetséges.³²⁹

6.2.6.5. Helyreállító igazságszolgáltatás és mediáció

A magyar áldozatpolitika viszonylag korán recipiálta a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerét. A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárást a 2006. évi CXXIII. törvény vezette be, 2007. január 1-jei hatállyal, és a Be. is fenntartotta a közvetítői eljárásra utalás lehetőségét meghatározott bűncselekmények esetén. Barabás A. Tünde 2004-es monográfiája – *Börtön helyett egyezség?* – a mediáció és más alternatív szankciók európai gyakorlatát összegezte, és máig a magyar nyelvű szakirodalom alapműve.³³⁰ Kerezsi Klára MTA doktori értekezése empirikusan vizsgálta, hogy a hazai lakossági és szakmai közvélemény hogyan viszonyul a helyreállító eljárásokhoz és milyen szerep illeti meg ezeket a magyar kriminálpolitikában.³³¹

6.2.7. A nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről szóló (EU) 2024/1385 irányelv

6.2.7.1. Előzmények és jogalkotási kontextus

A nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni európai szintű fellépés legjelentősebb dokumentuma sokáig az Európa Tanács 2011-ben elfogadott, „Isztambuli Egyezményként” ismert egyezménye (CETS 210) volt. Az Európai Unió 2017-ben aláírta, majd a Tanács 2023. június 1-jei határozataival – két korlátozott hatókörű tárgyban: a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés, a menekültügy és a visszaküldés tilalma, illetve az uniós intézmények és közigazgatás tekintetében – megkötötte az egyezményt; a jóváhagyó okiratot 2023. június 28-án helyezték letétbe, és az egyezmény az Unió vonatkozásában 2023. október 1-jén lépett hatályba.³³² Mivel azonban az Isztambuli Egyezmény tagállami ratifikációja egyenetlen volt, és az EU saját anyagi büntetőjogi és áldozatvédelmi keretet kívánt teremteni, a Bizottság 2022. március 8-án jogalkotási javaslatot terjesztett elő a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről szóló irányelvre.³³³

³²⁹ 2017. évi XC. törvény, 50–56. §, 59–67. § és 85–96. §.

³³⁰ Barabás (2004) 27–35.

³³¹ Kerezsi (2011) 145–162.

³³² Isztambuli Egyezmény (CETS 210, 2011. május 11.); az EU csatlakozása: a Tanács (EU) 2023/1075 és 2023/1076 határozata.

³³³ Európai Bizottság, COM(2022) 105 final, 2022. március 8.

A jogalkotási folyamatot a tagállamok közötti – különösen a „nemi erőszak” anyagi jogi tényállásának egységes uniós definícióját érintő – viták tették hosszadalmassá. Az elfogadott szöveg végül kompromisszum: az irányelv számos bűncselekmény esetében minimum-standardokat ír elő, de a *kifejezett beleegyezésen alapuló* nemi erőszakfogalmat (a spanyol jogból ismert „csak az igen az igen” modell) nem rögzíti uniós szinten.³³⁴ Az irányelv 2024. június 13-án lépett hatályba, és átültetési határideje 2027. június 14.³³⁵

6.2.8. Az áldozatok védelme és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés (III. fejezet)

A III. fejezet (14–24. cikk) részletes szabályokat tartalmaz a feljelentés megkönnyítésére (14. cikk), a sértettek egyéni szükségleteinek értékelésére – külön a védelmi (16. cikk) és külön a támogatási szükségletek (17. cikk) tekintetében –, a támogató szolgálatokhoz való továbbirányításra (18. cikk), a sürgősségi távoltartó, távoltartó és védelmi határozatokra (19. cikk), valamint a kíméletes meghallgatás és a szekunder viktimizáció elkerülésére. Az irányelv 19. cikke kötelezi a tagállamokat arra, hogy az illetékes hatóságok számára jogot biztosítsanak azonnal hatályba lépő, az áldozatot védő intézkedések elrendelésére (sürgősségi távoltartás), különösen, ha közvetlen veszélyhelyzet áll fenn; ezeknek az intézkedéseknek elérhetőnek kell lenniük büntetőeljárástól függetlenül, polgári vagy közigazgatási eljárás keretében is.³³⁶ Az irányelv külön figyelmet fordít a digitális térben elkövetett erőszakra: a 23. cikk az egyes online tartalmak eltávolítására irányuló intézkedéseket írja elő, a 25. cikk a digitális erőszak áldozatainak célzott támogatását – ideértve a kár dokumentálását és az online tartalom eltávolításához nyújtott tájékoztatást –, a 20. cikk pedig a sértett korábbi szexuális magatartására vonatkozó bizonyítás korlátozásával óvja a magánéletet.³³⁷

6.2.9. Áldozati támogatás (IV. fejezet)

A IV. fejezet az áldozati támogatás *minimumkereteit* állapítja meg. Az irányelv 25. cikke szerint a tagállamoknak – a 2012/29/EU irányelv támogatási rendszerét tovább specifikálva – szakosított támogató szolgáltatásokat kell biztosítaniuk a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak áldozatai számára. A további elemeket önálló cikkek rendezik: a segélyvonalakat a 29.,

³³⁴ Zamfir (2024) 8–10.; a hatásköri vitához ld. Braschi (2025).

³³⁵ (EU) 2024/1385 irányelv, 49. cikk.

³³⁶ (EU) 2024/1385 irányelv, 19. cikk (1)–(4) bekezdés; lásd továbbá Európai Bizottság, *Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence – Summary*, EUR-Lex.

³³⁷ (EU) 2024/1385 irányelv, 20., 23. és 25. cikk.

a menedékhelyeket és az egyéb ideiglenes elhelyezést a 30., a gyermek sértettek támogatását a 31., biztonságukat a 32., az interszekcionális szükségletű sértettek célzott támogatását pedig a 33. cikk.³³⁸ A 26. cikk a szexuális erőszak áldozatai számára minimumszabályokat rögzít (beutaló központok, igazságügyi orvostani vizsgálat, traumainformált megközelítés); a 27. cikk a női nemi szervek megcsonkítása áldozatainak szakosított támogatásáról rendelkezik.³³⁹

6.2.10. Megelőzés, képzés és koordináció (V–VI. fejezet)

Az irányelv V. fejezete kifejezetten *megelőzési* kötelezettségeket telepít a tagállamokra: ideértve a tudatosító kampányokat, az iskolai oktatást a nemi egyenlőségről és az erőszakmentes kapcsolatokról, valamint a digitális jártasság fejlesztését (34. cikk), a nemi erőszak megelőzését és a beleegyezés központi szerepének tudatosítását célzó különös intézkedéseket (35. cikk), a szakemberek (rendőrség, igazságszolgáltatás, egészségügy, szociális ellátás, oktatás) képzését (36. cikk), valamint a tettesekkel folytatott beavatkozási programok (perpetrator programmes) elérhetővé tételét (37. cikk).³⁴⁰ A VI. fejezet (38–44. cikk) az összehangolt szakpolitikákat és a koordináló szervet, a nemzeti cselekvési terveket, az ágazatközi (multi-agency) együttműködést, a civil szervezetekkel és a közvetítő szolgáltatókkal való együttműködést, valamint az uniós szintű koordinációt és az adatgyűjtést szabályozza; ez utóbbiban a 44. cikk az EIGE-nek ad támogató szerepet. Az uniós áldozati jogi koordinátor (EU Victims' Rights Coordinator) tisztsége ugyanakkor nem az irányelvből, hanem a 2020–2025-ös uniós áldozati jogi stratégiából ered.³⁴¹

6.2.11. A 2012/29/EU irányelv revíziója

6.2.11.1. A revízió szükségessége és koncepciója

A 2012/29/EU irányelv revíziójának előkészítése a 2018–2022 közötti időszakban zajlott. A Bizottság 2020-as értékelése, a 2022-ben elvégzett hatástanulmány, valamint az FRA *Justice for Victims of Violent Crime* jelentéssorozata egyaránt arra a következtetésre jutott, hogy bár az irányelv az áldozati jogok minimum-keretét sikerrel honosította meg az uniós tagállamokban, a *gyakorlati érvényesülésben* jelentős hiányosságok maradtak: a tájékoztatás töredékes, a sérülékeny áldozatok azonosítása esetleges, a kárpótlás eljárásilag nehézkes, a határon átnyúló helyzetekben pedig az áldozati jogok érvényesíthetetlenek.³⁴² Ezekre az

³³⁸ (EU) 2024/1385 irányelv, 25. és 29–33. cikk.

³³⁹ (EU) 2024/1385 irányelv, 26–27. cikk.

³⁴⁰ (EU) 2024/1385 irányelv, 34–37. cikk.

³⁴¹ (EU) 2024/1385 irányelv, 38–44. cikk; European Disability Forum: EDF Position – Amendments – Revision of the Victims' Rights Directive (2023. október) 22–25.

³⁴² FRA (2019, Part I) 13–18; FRA (2024) 9–14.

empirikus problémákra válaszul terjesztette elő a Bizottság 2023. július 12-én az irányelv módosítására vonatkozó jogalkotási javaslatát (COM(2023) 424 final).³⁴³

A revízió koncepciója három pilléren áll: (i) az áldozati jogok *modernizálása* a digitális kommunikáció és online szolgáltatások korának követelményeihez; (ii) az áldozati jogok *hozzáférhetőségének* (accessibility) biztosítása minden áldozat – különösen a fogyatékkal élő, idős, intézményben élő, és határon átnyúló helyzetben lévő áldozatok – számára; (iii) az áldozati jogok *kikényszeríthetőségének* (effectiveness) megerősítése, beleértve a jogorvoslati lehetőségek explicit szabályozását.³⁴⁴ A javaslat tehát nem egy teljesen új irányelvet, hanem a hatályos 2012/29/EU célzott módosítását javasolja: a meglévő szerkezet megőrzése mellett új cikkeket illeszt be, és pontosítja a meglévő rendelkezéseket.

6.2.11.2. A módosítások öt fő területe

A revízió a Bizottság indokolása szerint az áldozati jogok öt tematikus területén hoz változást: (1) tájékoztatáshoz való jog, (2) áldozati támogatáshoz való jog, (3) védelemhez való jog (különös tekintettel a sérülékeny áldozatokra), (4) eljárási részvételhez való jog, és (5) kárpótláshoz való hozzáférés joga.³⁴⁵

A *tájékoztatáshoz való jog* körében a revízió legjelentősebb újdonsága az egységes uniós áldozati segélyvonal bevezetése: a tagállamoknak a 116 006-os, az EU egész területén egységes hívószámon működtetniük kell egy 0–24 órás áldozatsegítő vonalat, amely az áldozat tájékoztatása mellett érzelmi támogatást és továbbutalási szolgáltatást is nyújt. A segélyvonalakat olyan átfogó internetes felületekkel kell összekapcsolni, amelyek több nyelven és a fogyatékkal élők számára is hozzáférhetők.³⁴⁶ A revízió emellett bevezeti a *bűncselekmény online bejelentésének* lehetőségét, és a tagállamokat arra kötelezi, hogy biztosítsák a feljelentések elektronikus úton történő benyújtásának feltételeit, beleértve a *harmadik fél által* (pl. civil szervezeteken keresztül) történő bejelentés lehetőségét is.³⁴⁷ A *támogatáshoz való jog* tartalmát a revízió a szexuális erőszak áldozatai és a gyermekáldozatok számára speciális rendelkezésekkel egészíti ki. A megtárgyalt végleges szöveg – a bizottsági javaslaton túllépve – kifejezetten előírja a szexuális erőszak áldozatainak biztosítandó *azonnali fogamzásgátlás* (emergency contraception), *posztexpozíciós profilaxis* (PEP, különösen HIV-fertőzés megelőzésére), valamint – az alkalmazandó nemzeti jog szerint – a *terhességmegszakítás*

³⁴³ Európai Bizottság, COM(2023) 424 final, 2023. július 12., 1–4.

³⁴⁴ COM(2023) 424 final, 4–7 (Indokolás, 1. és 4. pont).

³⁴⁵ COM(2023) 424 final, 8–11.

³⁴⁶ COM(2023) 424 final, javasolt új 3a. cikk; a Tanács sajtóközleménye (2025. december 10.).

³⁴⁷ COM(2023) 424 final, javasolt új 5a. cikk és módosított 8. cikk; Görgényi (2023) 250–251.

eléréséhez szükséges egészségügyi és tájékoztatási támogatás biztosítását.³⁴⁸ A gyermekáldozatok számára *gyermekbarát* és *életkor-megfelelő* eljárási és támogatási intézkedéseket ír elő, beleértve a multidiszciplináris (úgynevezett Barnahus-típusú) intézményekben történő egyszeri kíméletes meghallgatást.³⁴⁹

6.2.11.3. Új, bővített jogosultságok

A revízió több, eddig csak közvetve érintett kérdést explicit módon szabályoz. A Bizottság javaslata új 26c. cikként önálló, *átfogó* rendelkezést illeszt be a *fogyatékossgal élő áldozatok* jogairól: az áldozati szolgáltatások, információs felületek és védelmi intézkedések akadálymentességét a fogyatékossgal élő személyekkel kapcsolatos termékek és szolgáltatások akadálymentességéről szóló (EU) 2019/882 irányelv I. mellékletével összhangban kell biztosítani.³⁵⁰ A revízió emellett – a jelenlegi 2012/29/EU irányelv hiányosságát pótolva – explicit *jogorvoslati jogot* (right to legal remedy) telepít az áldozatra: az áldozat számára biztosítani kell a hatékony jogorvoslat lehetőségét, ha a hatóságok az irányelv által biztosított jogait megsértették.³⁵¹ Ez a rendelkezés az uniós jog *effet utile* elvét emeli intézményes szintre az áldozati jogok területén.

A *határon átnyúló helyzetekben* élő áldozatok számára a revízió konkrét eljárási megkönnyítéseket vezet be: a tagállamoknak biztosítaniuk kell a videokonferencia és telefonkonferencia útján történő részvétel lehetőségét a büntetőeljárásban, és nem alkalmazhatnak az áldozat lakóhelyén alapuló indokolatlan korlátozást.³⁵² A *kárpótlás* területén pedig a tagállamokat *előlegfizetési* (advance payment) rendszer kialakítására kötelezi: az elkövető hibájából elmaradó kárpótlás esetén az állam előlegezi meg az áldozatnak a kártérítést, majd azt utóbb az elkövetőtől megtéríttetheti – ezzel az áldozat ne maradjon a vagyonton nem rendelkező elkövető fizetéseképtelensége miatt kompenzáció nélkül.³⁵³ A revízió ugyanakkor új védelmi szabályokat ír elő az *intézményi környezetben élő* (idősothonok, fogyatékos-ellátó intézmények, idegenrendészeti fogdák) áldozatok számára, és pontosítja az *online platformokon* zajló bűncselekmények áldozatainak (kibererőszak, intim képek megosztása, online uszítás stb.) speciális tájékoztatási és védelmi jogait. Ezek a rendelkezések tartalmilag

³⁴⁸ A Tanács sajtóközleménye (2025. december 10.) 2.; a végleges szöveg (13) preambulumbekzdése és módosított 9. cikk (3) bekezdés b) pontja.

³⁴⁹ COM(2023) 424 final, javasolt új 9a. cikk; REDRESS (n.d.) 14–18.

³⁵⁰ COM(2023) 424 final, javasolt új 26c. cikk, hivatkozással: (EU) 2019/882 irányelv, HL L 151., 2019.6.7.

³⁵¹ COM(2023) 424 final, javasolt új 26d. cikk; REDRESS (2025) 7.

³⁵² COM(2023) 424 final, javasolt módosított 17. és 23. cikk, valamint új 26b. cikk.

³⁵³ COM(2023) 424 final, javasolt módosított 16. cikk; Victim Support Europe (2025. december).

szoros összhangban állnak a 2024/1385 irányelv vonatkozó cikkeivel, és a két instrumentum együttes alkalmazását eredményezik.³⁵⁴

6.2.12. Politikai megállapodás és átültetési kilátások

Az Európai Parlament 2024. április 11-én erősítette meg a tárgyalási mandátumot, majd a Tanács és a Parlament közötti háromoldalú egyeztetések 2024 második felében és 2025 folyamán zajlottak. A felek 2025. december 10-én jutottak ideiglenes politikai megállapodásra, a Tanács sajtóközleménye szerint az új szabályok „biztosítják, hogy az áldozatok az Unió egész területén jobb támogatáshoz, tájékoztatáshoz és igazságszolgáltatáshoz jussanak”.³⁵⁵ A Parlament 2026. május 21-én fogadta el első olvasatbeli álláspontját, a Tanács pedig 2026. június 8-án a jogi aktust; az Európai Parlament és a Tanács 2026. június 17-i (EU) 2026/1472 irányelvét 2026. június 30-án hirdették ki, és az 2026. július 20-án lépett hatályba. Ezzel az átültetési határidő is konkretizálódott 2028. július 2-a kijelölésével (az információs és kommunikációs technológiák használatához kapcsolódó egyes rendelkezéseket illetően pedig 2030. július 2-ával).³⁵⁶

6.2.13. A revízió hatása a magyar jogra

A módosító irányelv elfogadása a magyar jogalkotót több irányú felkészülésre kötelezi. Az Ást. és a Be. szintjén ki kell egészíteni a tájékoztatási kötelezettségek katalógusát a 116 006-os segélyvonal – amelyhez Magyarország 2026 februárjában csatlakozott – és az online feljelentés szabályaival; ki kell alakítani vagy hozzáigazítani az áldozati előlegfizetési rendszert; ki kell dolgozni a fogyatékkal élő áldozatok akadálymentes ellátására vonatkozó részletszabályokat; és ki kell egészíteni a Be. 81. §-át a sérülékeny áldozatok új csoportjaira (intézményben élők, online erőszak áldozatai). Mivel a revízió és a 2024/1385 irányelv tartalmilag jelentős átfedéseket mutat (különösen a digitális erőszak, a sérülékeny áldozatok, valamint a támogatási sztemderdek tekintetében), a magyar jogalkotónak érdemes a két átültetést – az időbeli eltérés ellenére – integrált jogalkotási csomagban kezelnie.³⁵⁷

6.2.14. Részmegállapítások

A sértettre vonatkozó hazai és nemzetközi szabályozás áttekintéséből kitűnik, hogy a bűncselekmény áldozata nagy – pontosabban kanyargós és küzdelmes – utat tett meg a korai társadalmak felfogásától a mai szabályozásig: a küzdelem azért folyt, hogy a sértett

³⁵⁴ COM(2023) 424 final, javasolt módosított 22. cikk és összevetése a (EU) 2024/1385 irányelv 18. cikkével.

³⁵⁵ A Tanács sajtóközleménye (2025. december 10.).

³⁵⁶ (EU) 2026/1472 irányelv, HL L, 2026/1472, 2026.6.30., 2. cikk.

³⁵⁷ Papp (2021/2); Prpic (2023).

észrevetesse magát a büntetőeljárásban és jogot szerezzen érdekei érvényesítésére. A hatályos Be. a sértett jogait, eljárási pozícióit és védelmét teljeskörűen szabályozza, megfelelve a nemzetközi és hazai elvárásoknak, a szabályozás azonban nem végleges: további jogalkotás várható, és önálló kutatást igényel annak felderítése is, hogy e szabályok a gyakorlatban mennyire szolgálják a sértettek érdekeit.³⁵⁸

A sértett szerepének erősödését ugyanakkor Bárd Károly óvatosságra intő megállapításával érdemes zárni. Bárd szerint a tisztességes eljárás mindenkit megillet, függetlenül attól, hogy mivel vádolják, és a sértetti jogok bővítése nem vezethet a vádlotti garanciák megnyirbálásához vagy a téves elítélés kockázatának növeléséhez; az érzelmek visszaáramlása a büntetőeljárásba okot adhat némi aggodalomra az eljárás tisztességessége iránt.³⁵⁹ Ezzel a gondolattal Barabás A. Tünde is kifejezetten egyetért: a jogalkotás és a jogszolgáltatás erősödő „sértettpártisága” örvendetes, a sértett szerepének erősödése azonban semmiképp sem kezdheti ki az eljárási garanciákat.³⁶⁰

Az áldozatpolitika a XX. század közepén kibontakozó viktimológia gyakorlati-jogi vetületeként önállósodott kriminálpolitikai területté. Tárgya az áldozatok elismerése, támogatása, védelme és kárenyhítése, célja a szekunder viktimizáció megelőzése, az áldozati igények kielégítése és – ahol lehetséges – a helyreállító eljárások előmozdítása. Az uniós jog az 1985-ös ENSZ-nyilatkozat utáni évtizedek alatt négy lépcsőben építette ki az áldozati jogok közös európai keretét: a 2004/80/EK kárenyhítési irányelvtől a 2001-es kerethatározaton és a 2012/29/EU irányelven át a 2020–2025-ös EU Stratégiáig, valamint a tematikus áldozati irányelvekig.

Magyar kontextusban az áldozatpolitika gerincét a 2005. évi CXXXV. törvény és az annak nyomán kibontakozott áldozatsegítő szolgálati hálózat alkotja. Ehhez társulnak a 2017. évi Be. áldozati-sértetti jogai és a Btk. áldozatvédelmi tényállásai. A következő évek legjelentősebb áldozatpolitikai feladata két, egymással szorosan összefüggő uniós jogalkotási csomag átültetése: egyrészt a 2024/1385 irányelv, másrészt a 2012/29/EU irányelvet módosító (EU) 2026/1472 irányelv. A két instrumentum jelentős tartalmi átfedéssel – az áldozati támogatás digitális elemei, a fogyatékkal élő és intézményben élő áldozatok jogai, a 116 006 segélyvonal, az online feljelentés, az előlegfizetési kárpótlási rendszer, valamint a szexuális erőszak áldozatainak speciális ellátása terén – járulnak hozzá az áldozati jogi rendszer

³⁵⁸ Dobrocsi (2023) 211–212.

³⁵⁹ Bárd (2018) 170–172, 177–178.

³⁶⁰ Barabás (2022) 209 idézi Bárd (2018) 177–178.

modernizálásához. A magyar áldozatpolitika fenntartható fejlődése szempontjából az egyik kulcskérdés, hogy az átültetés a meglévő, lényegében reaktív intézményrendszerre épül-e rá, vagy – Kerecsi Klára nyomán – valódi, a helyreállító igazságszolgáltatás szempontjait integráló paradigmaváltást nyit-e meg.³⁶¹

³⁶¹ Kerecsi (2011) 256–262.

7. A LEGITIMÁCIÓ MINT ALAPVETŐ KONCEPTUALIZÁCIÓS ELEM

Mindezekre tekintettel vajon hol érdemes elkezdenünk a tapogatózást e büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés koncepciójának megfejtéséhez? A porondon megjelenik az állam a maga büntető monopóliumával, megjelennek a kapuőrök (rendőrök), az esélyegyenlőtlenség – úgy, ahogy eddig a klasszikus AtJ koncepcióban megjelenik – hátralép és előtérbe kerülnek a nem-jogi természetű szempontok. Ehhez a gondolati ugródeszkát a jogtudatkutatók és a European Social Survey-ből nyert problématerkép mentén emelem, amelyekből jól látható: az emberek viszonya, elgondolásai, hiedelmei, félelmei alapvetően határozzák meg cselekvési stratégiájukat akár a normakövető magatartások – akár a hatósághoz fordulás terén. Ezek mentén a dolgozat ebben a nagyobb lélegzetvételi gondolatmenetében azt világítja meg és amellet érvel, hogy a büntető terület hozzáférési kérdéseit át kell emelnünk egy másik térbe, nevezetesen ezekbe a nem-jogi szempontú, a szervezetről, a személyekről (rendőrökről) és az eljárásról alkotott elgondolások mátrixába. Ez nem pusztán egy következtetés: a fejezet bemutatja azt az elméleti hálót, amely egyfelől támpontokat adhat a büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés koncepció megalkotásához, egyúttal pedig érvel is amellet, hogy miért is megalapozott erre támaszkodnunk, illetve milyen további következtetések vonhatóak le a gyakorlat számára.

7.1. Jogtudatkutatók – elméleti ugródeszka a rendészeti legitimitációhoz

7.1.1. A jogtudat fogalma és a magyar kutatási hagyomány

A hazai szakirodalom legpontosabb meghatározása szerint a jogtudat a jogi kultúrára irányuló egyéni és csoportos lélektani mozzanatok tapasztalati módon vizsgálható összessége.³⁶² A definíció egyszerre fogja át az egyéni és a csoportszintű jelenségeket, és a jogtudatot kifejezetten empirikus kategóriaként kezeli. A jogtudat és a jogi kultúra viszonya vitatott: Gajduschek György a két fogalmat – bevallottan praktikus okból – szinonimaként használja,³⁶³ H. Szilágyi István viszont amellet érvel, hogy elválasztásuk módszertani következményekkel jár, mivel a jogi kultúra a szövegelemzés és a jogi szemiotika, az egyéni jogtudat a pszichológia, a társadalmi jogtudat pedig a szociálpszichológia terrénuma.³⁶⁴

³⁶² H. Szilágyi (2023) [1].

³⁶³ Gajduschek (2025) 3.

³⁶⁴ H. Szilágyi (2023) [89].

A jogtudaton belül a jogismeret a kognitív szférához kapcsolódó alkotóelem, míg a jogtudat reziduális jelleggel magában foglalja az érzelmi és akarati mozzanatok is.³⁶⁵ A KOL-kutatások már a kezdetükön rögzítették, hogy a jogismeret önmagában nem szükséges és nem is elégséges feltétele a jogkövetésnek; a laikusok jogismerete általában alacsony szintű és jogterületenként változó – a büntetőjog szabályai a legismertebbek –, egyetlen erős magyarázó változója pedig az iskolázottság és a jogi tapasztalatok mennyisége, míg a kor, a nem, a jövedelem vagy a médiafogyasztás alig hat rá.³⁶⁶ Ugyanez az irodalom rögzíti, hogy az emberek sokkal gyakrabban követik a jogot, mint az a tisztán racionális mérlegelés alapján megérné számukra.³⁶⁷

Az egyéni jogtudat szerkezetéről a kutatók már a KOL-kutatások (Knowledge and Opinion about Law) első hullámát követően megállapították, hogy a jogra vonatkozóan nem alakul ki egységes, koherens nézet- és motívumrendszer: a jogtudat töredékes, belső ellentmondásokkal teli, a joghoz való viszonyulás pedig erősen kontextusfüggő.³⁶⁸ Módszertanilag döntő, hogy ez a töredezettség csoport- és társadalmi szinten összegződve mérhető mintázatokhoz létre.³⁶⁹

Az egyént a társadalomhoz kapcsoló viszonyrendszerben három hatásmező különíthető el a társadalom felől: a szocializáció, a kommunikáció és a jogalkalmazás; visszafelé pedig a kommunikáció, a jogilag releváns társadalmi cselekvések és a kifejezetten jogi cselekvések mezeje.³⁷⁰ Ez a modell jelöli ki a jelen összefoglaló harmadik részének helyét, mivel a hatósági nyelvhasználat pontosan a kommunikáció és a jogalkalmazás metszetében helyezkedik el. A jogalkalmazás jogtudatra gyakorolt hatásának értelmezésére két irányzat alakult ki: a jog gazdasági elemzése, amely a szankciórendszerre összpontosít, illetve a Tom R. Tyler nevéhez köthető szociálpszichológiai megközelítés, amely az eljárási igazságosság, a fair play észlelését emeli ki.³⁷¹ Végül rögzítendő az az alapprobléma, hogy különbséget kell tenni aközött, amit az emberek gondolnak, amit mondanak és amiként cselekszenek.³⁷²

A hazai kutatások az elmúlt fél évszázadban hagyománnyá formálódtak, és e folyamatosság önmagában érték.³⁷³ A kezdet intézményi szegénységét jelzi, hogy Kulcsár Kálmán úttörő jogismeret-felmérése még egyetemi hallgatókat alkalmazott kérdezőbiztosok helyett, mert a

³⁶⁵ H. Szilágyi (2023) [7].

³⁶⁶ H. Szilágyi (2023) [8].

³⁶⁷ H. Szilágyi (2023) [10].

³⁶⁸ H. Szilágyi (2023) [24]–[25].

³⁶⁹ H. Szilágyi (2023) [27].

³⁷⁰ H. Szilágyi (2023) [28].

³⁷¹ H. Szilágyi (2023) [44].

³⁷² H. Szilágyi (2023) [47].

³⁷³ H. Szilágyi (2020) 1–2.

hatvanas évek közepén nem létezett kérdőíves adatfelvételre képes szervezet az országban.³⁷⁴ A történetben két felívelő szakasz különíthető el: az első a hatvanas évek második felétől, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetéhez köthető, a második a 2010-es évek közepére tehető, a kettő között pedig jó két évtizedes apály húzódik.³⁷⁵ A felívelés hátterében az a felismerés áll, hogy a formális jogintézmények nem feltétlenül alkalmasak a társadalmi működés átalakítására, és hogy a 2010 utáni időszak világossá tette a jogállami működés törékenységet;³⁷⁶ bibliometriailag is kimutatható, hogy a „jogtudat” fogalmát címében viselő huszonnyolc dolgozatból tizenegyet 2015 után publikáltak.³⁷⁷ A második szakasz empirikus bázisát egy OTKA kutatás és a Kelemen László vezette, 2010 és 2018 közötti longitudinális kutatás adja.³⁷⁸ A legutóbbi évek fő fejleménye módszertani: a kérdőíves attitűdmérés hegemoniáját megtöri a kvalitatív eszköztár,³⁷⁹ és feltárult a hagyomány egy addig ismeretlen rétege, a kriminológiai jogtudat-kutatásoké.³⁸⁰

7.1.2. A magyarok jogtudata a kutatások tükrében

A jogismeret az egyetlen dimenzió, ahol hosszú idősor áll rendelkezésre, és ahol elmozdulás mutatható ki – ez azonban önmagában nem jelenti a joghoz való viszonyulás megváltozását, mivel a kettő eltérő tudati szférához tartozik.³⁸¹ Fleck Zoltán élesen fogalmaz: egy korszakkal korábbi jogismeret-kutatás megismétlése nagyrészt azzal az eredménnyel kecsegtetett, hogy alig változott valami, és a lényeges viszonyulásokban – a bizalom hiányában, az állami intézményekkel szembeni távolságtartásban, a jogkerülésben, a sérelmek jogon kívüli kezelésében – a magyar társadalmat alig érintette az elmúlt félszáz év.³⁸²

A magyar jogi kultúra általános jelensége továbbá az értékinkonzisztencia. A megkérdezettek háromnegyede (75 százaléka) egyaránt egyetértett két, tartalmában nyilvánvalóan ellentmondó állítással: hogy „jogai csak azoknak legyenek, akik kötelességeiket is teljesítik”, és hogy „vannak olyan szabadságjogok, amelyek minden embernek egyenlően kijárnak”; az arány a diplomások körében sem tér el (74 százalék). Ennél súlyosabb következmény, hogy a joguralom és a rendcsinálás faktorai, amelyek a nemzetközi kutatásokban jól elkülöníthetők, Magyarországon nem működnek – még a jogi diplomával rendelkezők körében sem.³⁸³ Hasonló

³⁷⁴ Gajduschek (2025) 7.

³⁷⁵ Gajduschek (2025) 7–8.

³⁷⁶ Gajduschek (2025) 8–9.

³⁷⁷ Gajduschek (2025) 9.

³⁷⁸ H. Szilágyi (2020) 1.

³⁷⁹ Gulya és Tóth (2025) 79.; Kiss (2025) 95.

³⁸⁰ H. Szilágyi (2025) 64.

³⁸¹ H. Szilágyi (2023) [8].

³⁸² Fleck (2025) 18.

³⁸³ Jakab és Gajduschek (2018) 406 idézi Berkics (2015).

eredmény, hogy a „kurucos államellenesség” és a „jogállam-támogatás” egymással szinte tökéletes ellentétet képező attitűdtípusai a társadalom jelentős részének gondolkodásában egyszerre vannak jelen.³⁸⁴ A jelenség történeti mélységét jelzi, hogy Sajó András 1986-os monográfiája már feltárta a jogi elidegenedést, a jogosultságtudat defektusait és a büntetési hajlam skizofrén természetét, és a kortárs kutatások számos egyezést mutatnak a négy évtizeddel korábbi állapotokkal.³⁸⁵

A legjobban dokumentált tézis a jogosultságkultúra gyengesége, amelynek mérésére három évtizedet átfogó idősor áll rendelkezésre. Arra a kérdésre, hogy hivatalos ügyben mi a hasznosabb, a szerény, nehéz helyzetre hivatkozó fellépést Magyarországon 1986-ban a válaszadók 31,4%, 2015-ben 33,0%-a tartotta célszerűbbnek; ugyanez az arány Szerbiában 2016-ban 15,1, Hollandiában 7,5%.³⁸⁶ Magyarországon tehát kiugróan erős a kuncsorgó hozzáállás, és a jogosultságkultúra valamelyest még Szerbiánál is gyengébb.³⁸⁷ Ugyanezt erősíti, hogy egy különösen súlyos, megoldatlan konfliktusban a magyaroknak és a szerbeknek alig több mint fele, a hollandoknak viszont több mint kilenczede fordulna a jog eszközhöz,³⁸⁸ továbbá hogy egy tisztességtelennek tartott jogszabály esetén a magyar válaszadók kiugróan magas, 13,9%-os arányban keresnének kikaput – szemben a szerbiai 4,7 és a hollandiai 2,5%-kal –, nyilvános tiltakozáson viszont ténylegesen csak 7%-uk vett részt, míg Szerbiában 18, Hollandiában 22%. Az adatfelvétel 2015-ben, ezerfős reprezentatív magyar mintán készült, a szerbiai és hollandiai lekérdezés néhány hónappal később követte.³⁸⁹

A jogállamiság gyenge támogatottságára adott két kézenfekvő magyarázatot az adatok nem támasztják alá. A demokratikus tapasztalat hiányára hivatkozó érvet cáfolja, hogy a World Value Survey adatai szerint 1998-ban a 18–25 évesek átlagértéke (3,40) alig tért el a teljes populációétól (3,39), 2009-ben pedig a három korcsoport értékei (3,36; 3,33; 3,34) enyhén romló tendenciát tükröznek.³⁹⁰ A „zavaros két évtized” narratíváját pedig az cáfolja, hogy 1990 és 2010 között radikális romlás nem látszik: az European Social Survey jogrendszerbe vetett bizalmat mérő mutatója 2002-ben 5,11, 2008-ban 3,78, 2014-ben 4,62 volt.³⁹¹ Marad a harmadik magyarázat, a jogi és politikai kultúra fontossága: az értékkutatások szerint általánossá vált az az érzület, hogy a törvénytörés büntetlen marad, sőt a sikerességhez a

³⁸⁴ Jakab és Gajduschek (2018) 406–407 idézi Krekó (2015).

³⁸⁵ Fekete (2025) 46.

³⁸⁶ Jakab és Gajduschek (2018) 408. idézi Sajó (1988).

³⁸⁷ Jakab és Gajduschek (2018) 408.

³⁸⁸ Jakab és Gajduschek (2018) 407–408.

³⁸⁹ Jakab és Gajduschek (2018) 407.

³⁹⁰ Jakab és Gajduschek (2018) 404.

³⁹¹ Jakab–Gajduschek (2018) 405.

szabályok áthágására van szükség, a jogi intézményekbe vetett bizalom pedig jelentős részben a pártállástól függ.³⁹²

A hazai eredmények legmeghökkenőbb vonása a stabilitás: az 1986-os és 2015-ös adatok megoszlásának hasonlósága mellett amellet is lehet érvelni, hogy a jogi kultúra stabilitásának jeléről van szó.³⁹³ Ez illeszkedik ahhoz a tézishoz, amely szerint a formális intézmények egyik napról a másikra átalakíthatók, a társadalomnak hozzájuk való viszonya viszont csak generációkon keresztül változik,³⁹⁴ a formális intézmények mögött álló réteg megragadására szolgál a jogi kultúra fogalma, Piotr Sztompka megfogalmazásában a társadalom puha szövete.³⁹⁵

A képet erős módszertani fenntartás kíséri. Fleck Zoltán szerint az uralkodó paradigma a kulturalista fordulat ellenére továbbra is az attitűdök kvantitatív mérése maradt, a kutatások bizonytalan fogalmi apparátussal dolgoznak, ezért bizonytalan, mit mérnek tulajdonképpen; a kritika a kutatási tárgy fogalmi bizonytalanságára, a módszerek alkalmatlanságára – különösen nem demokratikus környezetben – és a racionális cselekvő feltételezésére irányul.³⁹⁶ Az érvelés szerint a stabil, klasszikus normák mérése aligha értelmes, változó szabályozási tárgyaknál viszont nem a joghoz való viszonyt, hanem valami mást sikerül mérni.³⁹⁷ Külön mintavételi fenntartás, hogy a joghallgatókat gyakran – és hibásan – az állampolgárok képviselőiként kérdezik meg, egyszerűen mert kéznél vannak.³⁹⁸ Végül a normakövetés nemcsak a jogtudat következménye: a jogalkalmazó szervek eredményessége is meghatározó, a határozott és korrekt jogalkalmazás erősítheti a jogkövetést, a jogérvényesítés elmaradása pedig előbb a normakövetés gyengüléséhez, majd a jogrendszer delegitimálódásához vezet.³⁹⁹ Ez vezet át a harmadik részhez.

7.1.3. A hatósági nyelvhasználat

A terület kutatása megkésett: a „jog és nyelv” irányban itthon csak jóval az ezredforduló után indultak vizsgálatok,⁴⁰⁰ úttörő szerepet a Szabó Miklós által szervezett miskolci kutatócsoport játszott.⁴⁰¹ A strukturális akadályt Tóth Judit nevezi meg: Magyarországon

³⁹² Jakab–Gajduschek (2018) 406.

³⁹³ Jakab–Gajduschek (2018) 408.

³⁹⁴ Gajduschek (2025) 8. idézi Dahrendorf (1990).

³⁹⁵ Gajduschek (2025) 9. idézi Sztompka (1996).

³⁹⁶ Fleck (2025) 17.

³⁹⁷ Fleck (2025) 18.

³⁹⁸ Gajduschek (2025) 10.

³⁹⁹ Jakab–Gajduschek (2018) 408–409.

⁴⁰⁰ H. Szilágyi (2023) [41].

⁴⁰¹ H. Szilágyi (2020) 2.

jószerevével nincs folyamatosan működő kutatóműhely e területen, a jogalkalmazó szervek pedig elzárkóznak a helyszíni adatgyűjtéstől – legyen szó tárgyalásról, rendőrségi meghallgatásról vagy ügyeleti pultról.⁴⁰²

A kiindulópont regiszterelméleti: a jogi-közigazgatási szaknyelv rétegzett, és a magas absztrakciós szintű, illetve a szakmai köznyelvi réteg mellett léteznie kellene egy laikusokhoz szóló rétegnek is.⁴⁰³ Az empirikus alapot a Miskolc Jogi Korpusz adja, amely 2014 és 2018 között, jogász, nyelvész és informatikus együttműködésével jött létre; mintegy 2,4 millió szövegszót és 150 ezer mondatot tartalmaz hat részkorpuszban: kódexjog, jogszabályok, ítéletek, magyarázó szövegek, internetes jogi fórumok, valamint rendőrségi kihallgatások és bírósági tárgyalások átiratai.⁴⁰⁴ A jogtudat szempontjából legfontosabb eredmény egy sorrend: a köznyelvhez való hasonlóság alapján a legkönnyebben érthetők az átiratok és a fórumszövegek, a legnehezebbek az ítéletek és a magyarázó szövegek, közöttük helyezkednek el a jogszabályok és a kódexjog.⁴⁰⁵ A rendőrségi kihallgatás és a bírósági tárgyalás előbeszéde tehát közelebb áll a hétköznapi nyelvhez, mint az abból készülő írásbeli döntés. Az írott részkorpuszok közül az ítéleteknél legmagasabb, 23,8% a mellérendelés aránya,⁴⁰⁶ a jogszabálynyelv ugyanakkor a logikai kapcsolatokat explicitté tévő kötőszókból szegényes: a köznyelvi korpusz 78-féle mellérendelő kötőszavához képest a jogszabály 37-, a kódexjog 35-féle kötőszót használ, míg a laikus fórumszövegek 87-félét.⁴⁰⁷

A vizsgálat hipotézise az volt, hogy a rendészeti nyelvhasználatnak tükröznie kell a vállalt jogállami és emberi jogi kötelezettségeket.⁴⁰⁸ Az elemzés 24 jogforrást – törvényeket, rendeleteket, utasításokat, parancsokat és törvényi indokolásokat – ölelt fel az 1916 és 2020 közötti időszakból;⁴⁰⁹ a mintegy 200 szövegoldalon 180 jellemző elem összesen 32 000 előfordulást adott. Az igazgatási szókincs a gyakorisági lista majdnem kétharmadát alkotja, és ezen belül a legritkábban, 0,4 százalékos aránnyal azok a kifejezések fordulnak elő, amelyek a közigazgatás működésének humanizálását fejezik ki.⁴¹⁰

A legfontosabb megállapítás nem lexikai, hanem grammatikai: sem az eljáró rendőr, sem a segítségét kérő polgár nem jelenik meg a szövegben alanyként, az alanytalan mondatok a hatóságnak szólnak, és ahol a megnevezés elkerülhetetlen, ott elidegenítő kategóriák –

⁴⁰² Tóth (2021) 203.

⁴⁰³ Kurtán (2020) 123.

⁴⁰⁴ Kurtán (2020) 126.

⁴⁰⁵ Kurtán (2020) 128 idézi Vincze (2018).

⁴⁰⁶ Kurtán (2020) 128.

⁴⁰⁷ Kurtán (2020) 129.

⁴⁰⁸ Tóth (2021) 202.

⁴⁰⁹ Tóth (2021) 204.

⁴¹⁰ Tóth (2021) 207.

állampolgár, külföldi, érintett, gyanúsított – állnak.⁴¹¹ A humanizáló és dehumanizáló kifejezések gyakorisága ezt számszerűen is mutatja: a „rászoruló” egyszer, a „méltányosság” kétszer, az „ember, egyén” és a „panasz” négy-négy alkalommal fordul elő, ezzel szemben az „eljárás alá von, eljáró szerv” 2040-szer, a „rendőrségi, rendészeti” 1614-szer. A közhatalom gyakorlója tehát távolságtartó, szenvtelen, „használati utasítás” jellegű nyelvet beszél.⁴¹² A következtetés szerint e nyelv állandósága erősebb, mint a változásra való nyitottsága, és a rendőrségi kommunikátorok nem tekintik a közérthető kommunikációt a demokratizálás részének.⁴¹³ Ez közvetlenül összefügg a bizalom kérdésével, hiszen a rendőrség iránti bizalom két fő összetevője az észlelt hatékonyság és a méltányosság, és mindkettőben nagy szerep jut a kommunikációnak.⁴¹⁴

Egyetlen hazai vizsgálat köti össze kísérleti úton a hatósági szöveg minőségét a szabálykövetéssel. A hipotézis az volt, hogy a közérthetően megfogalmazott normaszöveget könnyebben és gyorsabban megértik az olvasói, így az előírásokat is egyszerűbb betartaniuk.⁴¹⁵ A kísérlethez egy rektori utasítás fejezetét írták át a közérthetőségi szempontok szerint: az átírt szöveg karakterszám alapján az eredeti 59, szószám alapján 66% lett, anélkül hogy lényeges információ hiányozna belőle. A kérdőívet 35 elsőéves joghallgató töltötte ki, 18 fő az eredeti, 17 fő az átírt szöveg alapján. A kitöltési idő átlaga 12,38, illetve 10,53 perc volt; a helyes válaszok aránya az eredeti szöveg alapján 64,3, az átírt alapján 94,12%. Az Európai Bizottság beteg tájékoztatókra vonatkozó 81% mércéjét alkalmazva az eredeti szöveg nem, az átírt viszont egyértelműen közérthetőnek minősül.⁴¹⁶ A szerző maga is jelzi, hogy az adatok nem reprezentatívak, az eredmény azonban alátámasztja azt a hipotézist, hogy a jogszabályok követését nagyban befolyásolja azok megfogalmazása.⁴¹⁷

⁴¹¹ Tóth (2021) 207.

⁴¹² Tóth (2021) 208.

⁴¹³ Tóth (2021) 215.

⁴¹⁴ Tóth (2021) 206 idézi Kozáry (2019).

⁴¹⁵ Vinnai (2022).

⁴¹⁶ Vinnai (2022) idézi Bencze et al. (2017) 12.

⁴¹⁷ Vinnai (2022).

7.2. A European Social Survey (ESS) 5. fordulójának „Trust in Justice” modul – főbb eredmények

7.2.1. Az ESS

Az European Social Survey (ESS) egy akadémiai vezetésű, országközi felmérés, amely 2001 óta minden páros évben új keresztmetszeti reprezentatív mintán, jelenleg több mint harminc európai országban folytatott személyes interjúk útján méri a népesség attitűdjeit, hiedelmeit és viselkedési mintázatait. Célja, hogy nagy szakmai színvonalon működtessen egy olyan kutatási infrastruktúrát, amely az életfeltételek, a társadalmi szerkezet és a közvélemény változásait és állandóságát egyaránt nyomon követhetővé teszi az európai országokon belül és között, az országközi összehasonlító társadalomtudományi kutatás legmagasabb módszertani sztenderdjei mellett, miközben az ESS-adatokat – a folyamatos módszertani fejlesztés és a felhasználói képzések támogatásával – minden kutató, döntéshozó és érdeklődő számára szabadon elérhetővé teszi. Az ESS-adatok ingyenesen, nem-kereskedelmi célra letölthetők a Sikt által üzemeltetett adatportálról.⁴¹⁸

7.2.2. Az 5. forduló

Az ESS 5. fordulójának rotating modulja, a *Trust in Justice* azt a kérdést tette empirikus alapokra, hogy a jogkövetést miért inkább a normatív elköteleződés, semmint az elrettentő szankció magyarázza, és hogy ebben milyen szerepe van a rendőrségbe és a bíróságokba vetett bizalomnak, valamint a (jogi) tekintély észlelt legitimitásának. A 2010 végén lekérdezett, 28 európai országra kiterjedő, 45 kérdéses modult Jonathan Jackson, Mike Hough, Stephen Farrall, Jan de Keijser és Kauko Aromaa tervezte, és Tom Tyler procedurális igazságosság elmélete, valamint David Beetham háromelemű legitimitás-fogalma köré szervezte.⁴¹⁹ A modul a *bizalom* fogalmát három dimenzióra bontja – kompetencia, eljárási méltányosság és disztributív méltányosság –, a *legitimitást* pedig három pillérre: legalitás (az intézmény saját szabályai szerint jár el), közös értékek (osztott morális keret a hatalom gyakorlóival), valamint engedelmesség mint észlelt morális kötelezettség.⁴²⁰ Ezeket a rendőrségre és a

⁴¹⁸ europeansocialsurvey.org/about-ess.

⁴¹⁹ Jackson et al. (2011) 3.

⁴²⁰ Jackson et al. (2011) 4 idézi Beetham (1991).

büntetőbíróóságokra párhuzamosan, egyenként mérik, és úgynevezett level-1 és level-2 szinten egyaránt operacionalizálják.⁴²¹

Az országközi kép erős és viszonylag stabil mintázatot mutat. Akkor a skandináv országok – Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország – minden mért dimenzió mentén a legmagasabb bizalmi és legitimitási értékeket adták, akár a rendőrség eljárási igazságosságát, akár a bíróságok kompetenciáját, akár az intézmények korrupciómentességét nézzük. A keleti és gyakran a déli európai tagállamok – Bulgária, Oroszország, Portugália és Szlovénia – pedig rendre a sor végén állnak.⁴²² A rendőrséggel folytatott személyes kontaktusok gyakorisága országonként jelentősen szóródik (Finnországban 51%, Bulgáriában 16%), és a kontaktus gyakorisága nem korrelál az azzal való elégedettséggel – Svájcban például sok a rendőri kontaktus, ám viszonylag kevesen elégedettek vele.⁴²³ A bíróságok etnikai csoportokkal szembeni méltányosságát (fair) mérő kérdésnél a többségi vélemény szerint a kisebbségek és a többséghez tartozók egyforma eséllyel „találatnak bűnösnek”. Ettől hat ország tér el szignifikánsan (Portugália, Izrael, Spanyolország, Svédország, Magyarország és Bulgária), ahol a megkérdezettek többsége szerint a kisebbségi csoportokhoz tartozókat nagyobb valószínűséggel találták bűnösnek.⁴²⁴ A felmérés egyik visszatérő következtetése volt, hogy az eljárási igazságosságba vetett bizalom és az észlelt legitimitás országszinten szorosan korrelált, és hogy az ex-kommunista országok a legitimitás mindkét fő dimenziójában – a felelősségérzetben és a morális összhangban – is hátul végeztek.⁴²⁵

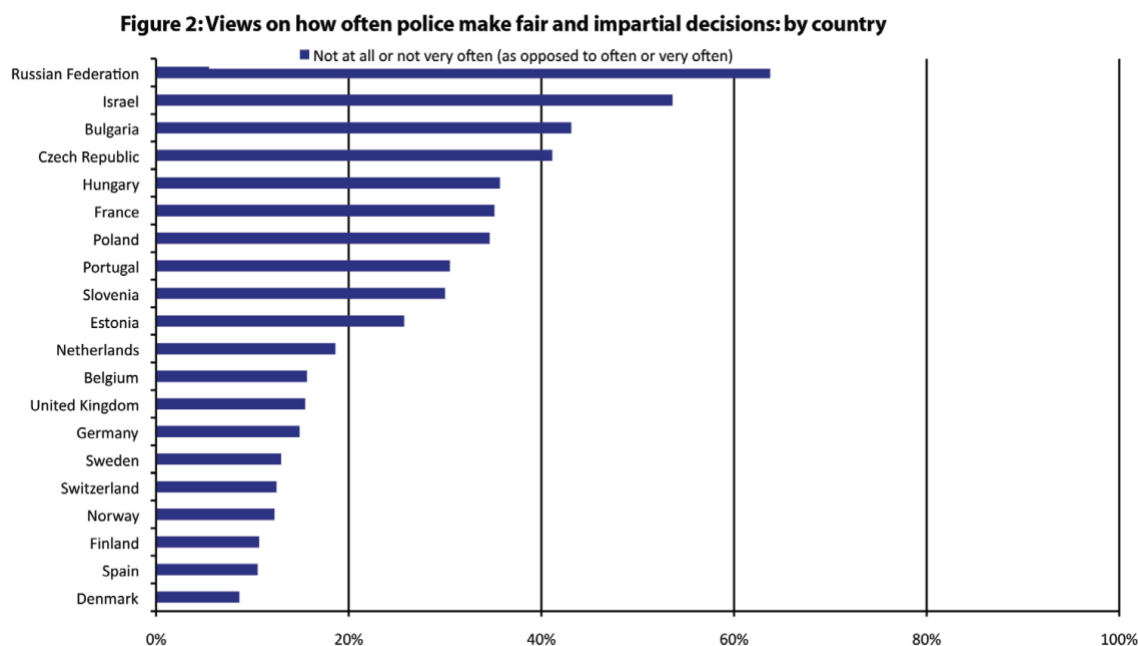
⁴²¹ Jackson et al. (2011) 3–4. A bizalom „encapsulated interests” megközelítéséhez lásd Jackson et al. (2011) 4 idézi Hardin (2006).

⁴²² Jackson et al. (2011) 5–8.

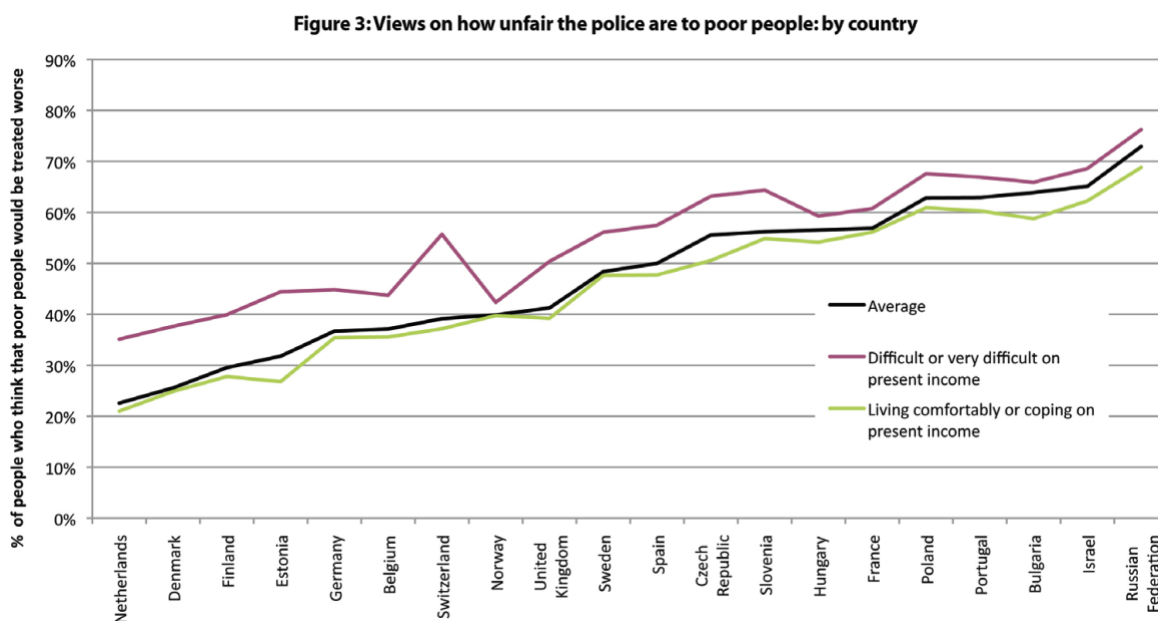
⁴²³ Jackson et al. (2011) 4–5.

⁴²⁴ Jackson et al. (2011) 7.

⁴²⁵ Jackson et al. (2011) 7–8.

1. sz. ábra: Vélemények arról, hogy a rendőrség milyen gyakran hoz tisztességes és pártatlan döntéseket, országonként⁴²⁶

2. sz. ábra: Vélemények arról, hogy a rendőrség mennyire bánik tisztességtelenül a szegényekkel, országonként⁴²⁷

⁴²⁶ Jakson et al. (2011): European Social Survey Round 5, 2010.

⁴²⁷ Jakson et al. (2011): European Social Survey Round 5, 2010.

Magyarország ebben a térképben több ponton is jól lokalizálható, és a kép nem hízog. A rendőrségi kontaktust megélték körében a magyarok – az izraeliekkel és az oroszokkal együtt – a legkevésbé elégedettek Európában.⁴²⁸ A bíróságok etnikai-csoport szerinti méltányosságát firtató kérdésnél Magyarország abba a kis csoportba került (Portugáliával, Izraellel, Spanyolországgal, Svédországgal és Bulgáriával együtt), ahol a többség szerint egy kisebbséghez tartozó vádlott nagyobb eséllyel találtatik bűnösnek, mint egy többségi származású.⁴²⁹ A legitimitás mérésénél pedig Magyarország a Cseh Köztársasággal és Izraellel együtt egy különálló, anomáliának tekinthető pozíciót foglal el: a rendőrséggel szembeni morális összhang – tehát annak észlelése, hogy az állomány osztja az állampolgárok értékeit – viszonylag alacsony, miközben az engedelmesség morális kötelességének érzete viszonylag magas volt.⁴³⁰ A szerzők értelmezésében ez a kombináció éppen a Beetham-féle legitimitás-modell egyik kritikus pontját érinti: az engedelmesség itt nem a közösen osztott értékekből és a hatalom normatív igazolásából táplálkozik, hanem inkább pusztán tekintélyelvű kötelességtudatból, ami a hosszú távú normakövető viselkedés tartósságát illetően erős figyelmeztető jel.⁴³¹ Összességében Magyarország következetesen az alsó harmadban végzett a rendőrségbe és a bíróságokba vetett bizalom, az észlelt korrupció (mind a rendőrök, mind a bírók kapcsán) és a procedurális méltányosság megítélése terén – a szerzők által „ex-kommunista” klaszternek nevezett országok jellemző mintázatát követve.⁴³² A felmérés megállapításai erősen limitáltak és csak az adatfelvételre vonatkozó időszakra vonatkozóan értelmezhetjük, azóta pedig nem végeztek ilyen vagy hasonló felmérést Magyarországra vonatkozóan – így csak közvetett inputként, tapogatózásként vehetjük számításba őket.

⁴²⁸ Jackson et al. (2011) 4.

⁴²⁹ Jackson et al. (2011) 7.

⁴³⁰ Jackson et al. (2011) 7.

⁴³¹ Jackson et al. (2011) 7–8 idézi Beetham (1991); a procedurális igazságosság normatív következményeihez lásd Jackson et al. (2011) 10 idézi Tyler (2006a).

⁴³² Jackson et al. (2011) 8.

7.3. A legitimáció a kriminológiában

A következő fejezet célja nem csak a szükségszerű elméleti keret felvázolása és összekötése a kutatással. Az „ugródeszka” rámutatott: a büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés belépési kérdései az állampolgárok jogról, a szervezetről és az őket megtestesítő személyekről alkotott elgondolásai alapvetően alakítják, amelynek negatív előjele is tetten érhető. Ez arra a kérdésfeltevésre is sarkall, hogy a szervezetekről és a jogról illetően való gondolkodás (amiben nem az az üzenet jelenik meg, hogy mindenki számára nyitva állnak a törvény adta lehetőségek, azokat egyenlő módon lehet igénybe, ami pontosan úgy szolgál, ahogy azt „kell” és a jog nem egyfajta hatalmi, elnyomó eszköz) hogyan befolyásolja a hozzáférést végsősoron?

A legitimációs elméletek fejlődésének és irányainak bemutatása egyúttal a kutatási téma egyik szubsztantív oszlopát is adják: a legitimáció pontosan ott lép be a kutatási terébe, ahol a büntető igazságszolgáltatás követelményeit – azokat, amelyeket eddig annak gondoltunk a formális, jogi oldal felől – éppen átlépni készülünk és érvelni kezdünk amellett, hogy mitől és miért lesz a büntetőigazságszolgáltatás alacsonyküszöbű és normatív szemmel: milyennek is kellene lennie. A politikatudományos ív felvázolása a kriminológián belül végzett kutatások megállapításaival kiegészülve pedig túlpontosan rámutatnak: egy olyan közvetítő elméletként tekinthetünk a legitimációra, amely mindkét fél (állampolgár–rendőr) érdekeit egyszerre veszi figyelembe és „facilitálja”, ezzel pedig egy rendkívül erős érvet szolgáltat arra nézve, hogy miért kell a legitimációt büntető AtJ követelményként konceptualizálnunk.

7.3.1. Bevezetés

A legitimáció a politikatudomány és a jogszociológia régóta tárgyalt fogalma, de a kriminológiában – különösen a rendőrség és az állampolgárok közötti viszony elemzésében – viszonylag későn vált önálló kutatási tárggyá. Az utóbbi három évtizedben azonban a téma a terület egyik legintenzívebben kutatott kérdésévé nőtt: az eljárási igazságosság („óprocedural justice”) paradigma kanonizálódása, a European Social Survey 2010-es „Trust in Justice” modulja, a Bottoms és Tankebe nevéhez fűződő „dialogikus” elmélet, valamint a összehasonlító pönológia eredményei mind ugyanarra mutatnak – a hatalomgyakorlás minősége nem mérhető pusztán annak kimenete mentén – az állampolgárok e hatalom jogosságáról alkotott értékítélete

épp olyan, ha nem fontosabb elem, amelyből számos, a kriminológia, a rendészettudomány, de általában a kriminálpolitika számára is alapvető fontosságú tanulságok fogalmazhatóak meg.⁴³³

Ennek a fejezetnek a célkitűzése, hogy a legitimáció elméleti sarokpontjainak elhelyezésével megágyazzon a dolgozat egyik alapállításának: a legitimációs követelmények (ahogy később Anthony Bottoms és Justice Tankebe megfogalmazza) és az AtJ között kimutatható elméleti összefüggés áll fenn, amelyből következően ezek a legitimációs követelmények az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás követelményeiként fogalmazhatóak meg.

A területet uraló viták – köztük a Tom Tyler-féle empirikus iskola és a Bottoms–Tankebe-féle normatív megközelítés között feszülő – a magyar büntetőjogi és kriminológiai gondolkodás számára is sokat hoznak, és kifejezetten gyakorlati relevanciát is tartalmaznak: a rendőrség és az igazságszolgáltatás működésének normatív minősége nem csak elméleti kérdés, hanem a demokratikus jogállami működés egyik közvetlen indikátora és előfeltétele.

A fejezet rendőrség-fókuszú abban az értelemben, hogy a tárgyalt empirikus kutatások túlnyomó többsége a rendőri tevékenység és a polgárok közötti interakciókat vizsgálja. Ez azonban nem véletlen szűkítés: a rendőrség mint közhatalmat gyakorló intézmény a „leglátványosabb” és statisztikailag a leggyakoribb közeg, ahol az állampolgár közvetlenül találkozik a kényszerítő állami hatalommal.⁴³⁴ A legitimáció fogalmi keretrendszere azonban semmilyen módon nem korlátozódik a rendőrségre: ugyanígy alkalmazható a bíróságok, az ügyészség, a büntetésvégrehajtás és – tágabban – minden olyan állami szerv esetében, amely közhatalmat gyakorol.⁴³⁵ A fejezet az érintett fogalmakat elsősorban a rendőrségi szakirodalom példáin mutatja be, de ahol szükséges, jelzi, hogy az állítás más közhatalom-gyakorlóakra is érvényes.

A fejezet négy fő érvet épít fel. Az első, hogy a legitimáció önálló fogalmi tartalommal bír – nem azonos sem a legalitással (a jogi normáknak való megfeleléssel), sem a bizalommal. A három fogalom kölcsönösen összefügg, de nem cserélhető fel: különböző elemzési szinten mozognak, és más-más viselkedési kimeneteket motiválnak. A második, hogy az empirikus (Tyler-féle, percepció-alapú) és a normatív (Bottoms–Tankebe-féle) megközelítések nem versengő alternatívák, hanem komplementer perspektívák – a teljes kép mindkettőt feltételezi. A harmadik, hogy a legitimáció – szemben a bizalommal – kézzelfogható eszközöket kínál a

⁴³³ Az áttekintésekhez ld. Tyler (2003) 283–290.; Bottoms és Tankebe (2012) 119–123.; Hough et al. (2013) 144–148.; Jackson (2018) 145–148.

⁴³⁴ Az érvet részletesen ld. Jackson és Gau (megjelenés alatt) 1 idézi Bittner (1970).; valamint Tyler (2003) 286.

⁴³⁵ A bíróságok és az online eljárások legitimációjához ld. Tyler és Huo (2002); Mentovich et al. (2023); Baker (2017). A büntetésvégrehajtáshoz ld. Bottoms és Tankebe (2012) 119 idézi Sparks et al. (1996).

rendőr–állampolgár viszony minőségének javítására: a legitimációs követelmények konkrét, tanítható, intézményileg formálható elemek, miközben a bizalom nehezebben mozgítható háttérállapot. És végül a negyedik: a legitimációból számos pozitív következmény levezethető, ezzel alátámasztva azt az érvet, hogy a legitimációs követelmények nem pusztán „állampolgár jól(l)éti” szolgáltatásokat jelentenek, hanem az állampolgár és az állam számára kölcsönösen is, a megfelelő társadalmi rend megteremtéséhez és a mindennapi élet kiszámítható, jó működéséhez egyaránt elengedhetetlen.

7.3.2. A legitimáció fogalma – történeti és politikatudományi háttér

A kriminológiai legitimáció-irodalom megértéséhez érdemes egy lépéssel hátrébb lépünk. A fogalom nem a kriminológia terrénumán született – annak modern szociológiai értelmezése Max Weberhez köthető, de a problémafelvetés idősebb annál, és a 20. század második felében a politikai filozófia és a politikai szociológia olyan szerzői csiszolták tovább, mint David Easton, David Beetham, Jean-Marc Coicaud és Bernard Williams. Ezek a szerzők a kriminológiai irodalom közvetlen referenciapontjai – érdemi megértésük nélkül a Tyler, illetve a Bottoms–Tankebe-féle viták belső logikája nehézkesen lenne követhető.

7.3.2.1. A klasszikusok: Weber és Durkheim

A modern szociológiai legitimáció-fogalom Max Webertől származik, aki a tekintély (Herrschaft) három tiszta típusát különböztette meg: tradicionális, karizmatikus és racionális-legális.⁴³⁶ A modern állam Weber szerint a racionális-legális típus uralma alatt áll: a hatalomgyakorlás a jogi normáknak való megfelelésen és az állampolgárok ezen normák érvényességébe vetett hitén alapul. Ez a tézis ma is a kriminológiai legitimáció-vita egyik kiindulópontja – különösen azért, mert Weber explicit módon hangsúlyozta a „belief in legality”, azaz a legalitásba vetett hit szubjektív jellegét.⁴³⁷ Más szóval: a modern állam legitimitása nem csak abból fakad, hogy a jogalkalmazás formálisan szabályos, hanem abból is, hogy az állampolgárok ezt a formális szabályosságot ténylegesen érvényesnek és kötelezőnek tartják.

⁴³⁶ Bottoms és Tankebe (2012) 127–128 idézi Weber (1922 [1978]).

⁴³⁷ Bottoms és Tankebe (2012) 129 idézi Weber (1978) 37. Bottoms és Tankebe (2012) 128–129. emellett kiemelik Weber egy ennél is jelentősebb tézisé: a hatalomgyakorlók empirikusan szinte mindig megpróbálnak legitimitásigényt megfogalmazni, és azt folyamatosan ápolni – ezt Weber így fogalmazza: „A tapasztalat azt mutatja, hogy a uralom egyetlen esetben sem korlátozza önként fennmaradásának alapját pusztán a [polgárok] anyagi, érzelmi vagy eszmei indítékaira való hivatkozásra.” („Experience shows that in no instance does domination voluntarily limit itself to the appeal to [citizens’] material or affectual or ideal motives as a basis for its continuance”) (Bottoms és Tankebe (2012) 128. idézi Weber (1978)).

Weber tézise – különösen a hatalomgyakorlói „legitimitás-igény” gondolata – Bottoms és Tankebe szerint kétségbevonhatatlanul fontos, de önmagában nem elegendő.⁴³⁸ A Bottoms–Tankebe-féle kritika lényege, hogy Weber elemzése nem ad eszközt ahhoz, hogy megkülönböztessük az engedelmes legalitást (obeyed legality) a valóban normatív értelemben vett legitim tekintélytől. Egy diktatúrában az állampolgárok engedelmeskedhetnek a jognak – akár félelemből, akár alternatíva hiányában –, anélkül, hogy a hatalmat morálisan jogosnak ismernék el. Weber ezt a megkülönböztetést nem teszi meg, és ennek hiányára felfektálva Bottoms és Tankebe úgy érvel: a modern kriminológiai legitimáció-fogalomnak túl kell lépnie a tisztán weberi megközelítésen.⁴³⁹

Durkheim közvetlen hozzájárulása a fogalomhoz kisebb, de implicit módon a fejezet egészében jelen van. Durkheim szerint a társadalmi rend a kollektív tudaton és a közös erkölcsi normákon nyugszik; a büntetőjogi intézmények nemcsak rendet teremtenek, hanem ezt a kollektív erkölcsi rendet is reprodukálják. Ez a kép a mai kriminológiában a normatív összehangolás (normative alignment) – vagyis a hatóság és a közösség közös erkölcsi alapjának – fogalmában él tovább: Bradford és Jackson, illetve Beetham nyomán a legitimáció akkor áll fenn, ha a hatóság cselekvése a polgárok által elfogadott értékeivel összhangban van.

7.3.2.2. *A modern politikatudományi értelmezések*

A weberi alapokat a 20. század második felében több irány is továbbgondolta. David Easton rendszerelméletében – amit gyakran hivatkoznak a kriminológia legitimációs elemzéseiben – két fontos megkülönböztetés jelenik meg: a diffúz (általános, rendszerszintű) és a specifikus (konkrét teljesítményhez kötött) támogatás közötti különbség, valamint, hogy a politikai rendszer iránti általános bizalom és a konkrét intézmények iránti bizalom nem feltétlenül mozog együtt.⁴⁴⁰ Ez a megkülönböztetés ma is segít értelmezni, hogy egy ország állampolgárai miért bízhatnak meg „a rendőrségben általában”, miközben a konkrét, helyi rendőrségbe vetett bizalmuk alacsony – vagy akár éppen fordítva.

David Beetham *The Legitimation of Power* című monográfiájára tekinthetünk úgy, mint amely kriminológiai legitimáció-irodalom mai szókincsét leginkább meghatározta. Beetham a legitimáció három, egymástól elválaszthatatlan, együttesen érvényesülő összetevőjét írja le.⁴⁴¹

⁴³⁸ Bottoms és Tankebe (2012) 130–131.

⁴³⁹ Bottoms és Tankebe (2012) 130.

⁴⁴⁰ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 11 idézi Easton (1965 [1979]) 278.; Jackson (2018) 147 idézi Easton (1975).

⁴⁴¹ Bottoms és Tankebe (2012) 133 idézi Beetham (1991) 20.

Az első a legalitás: a hatalom gyakorlása a fennálló jogszabályoknak megfelel. A második az igazolhatóság a közösen vallott normák mentén: a jogszabályok és azok alkalmazása összhangban áll azokkal az közösen vallott meggyőződésekkel, értékekkel, amelyeket a hatalom birtokosai és az ennek alávetettek közösen vallanak. A harmadik a kifejezett beleegyezés: az alávetettek aktív cselekedeteikkel (választás, együttműködés, részvétel) elismerik a hatalom jogcímét. Beetham szerint mindhárom dimenzió szükséges feltétel, így bármelyik hiánya legitimitásdeficitet eredményez.

Beetham modelljének kiemelt relevanciája abban mutatkozik meg, hogy a tisztán percepcióalapú legitimitáció fogalmat is normatív szerkezettel látja el. A polgárok ítélete nem pusztán affektív, hanem normatív tartalmú is: nemcsak azt fejezi ki, hogy bíznak-e a hatalomban, hanem azt is, hogy milyen követelmények mentén ismerik el jogosultnak azt. Ez az a pont, ahol a kriminológiai legitimitáció-fogalom – különösen Bradford, Jackson és Hough értelmezésében – Beethamre építve túlmegy a tisztán szociálpszichológiai modelleken.

Jean-Marc Coicaud munkája Beethamével párhuzamosan keletkezett és ugyanazt a három-elemű struktúrát dolgozta ki.⁴⁴² A két szerző egymástól független konvergenciája a koncepció robusztusságát mutatja. Coicaud definíciója az egyik legtöbbet idézett megfogalmazás a kriminológiában: a legitimitáció „az uralom jogának elismerése. Egy alapvető politikai problémára kínál megoldást, ami abban áll, hogy a politikai hatalmat és az engedelmisséget egyidejűleg igazolja.”⁴⁴³ Ennek három fontos jellemzője van. Először: a legitimitás normatív természetű – a polgár nem pusztán elviseli a hatalmat, hanem morálisan helyesnek ismeri el. Másodszor: a viszony kétoldalú – egyszerre igazolja a hatalombirtokos cselekedeteit és az alávetett engedelmisségét. Harmadszor: a legitimitás feltételes és visszavonható – ha kiderül, hogy a hatalombirtokos visszaél a hatalmával, az állampolgárok elismerése fokozatosan elenyészik.⁴⁴⁴

Bernard Williams politikai filozófiája – különösen az *In the Beginning Was the Deed* című posztumusz kötete – Bottoms és Tankebe normatív érvelésének harmadik fő forrása. Williams központi tézise a „basic legitimation demand”: minden politikai rend köteles minimális, az alávetettek számára elfogadható, és nem pusztán a saját hatalmából eredő indokolást adni a hatalomgyakorlására. Az olyan „indokolás”, amely lényegében annyit mond, hogy „azért gyakorlom a hatalmat, mert hatalmam van”, nem indokolás – nem tesz eleget az alapvető

⁴⁴² Bottoms és Tankebe (2012) 133. lábjegyzet.

⁴⁴³ Bottoms és Tankebe (2012) 124 idézi Coicaud (2002) 10.

⁴⁴⁴ A három jellemző kifejtését ld. Bottoms és Tankebe (2012) 124.

legitimációs igénynek.⁴⁴⁵ Ez a tézis Bottoms és Tankebe normatív iskolájának egyik filozófiai gerince.

Joseph Raz politikai filozófiai elemzése a kriminológiai irodalomban szintén központi hivatkozási pont. Ő a hatalomgyakorlás háromféle alakzatát különbözteti meg: a „naked power” (a pusztán erőszakon nyugvó hatalom), a *de facto* hatalom (amikor legitimitást ugyan igényelnek, de azt nem nyerik el) és a legitim hatalom (amikor legitimitást igényelnek és az alávetettek el is ismerik azt).⁴⁴⁶ Raz tipológiája azt teszi nyilvánvalóvá, hogy a *de facto* hatalom (amely csak engedelmességet termel, elismerést nem) és a valódi legitim tekintély közötti különbség elsiklik a tisztán weberi modellben.

7.3.2.3. Normatív versus empirikus megkülönböztetés

A klasszikus politikatudományi háttér megértése után válik csak láthatóvá az a fogalmi különbség, amely a kriminológiai vitát a legmélyebben szervezi: a normatív és az empirikus legitimáció megkülönböztetése.⁴⁴⁷

A normatív legitimáció a politikai filozófia kérdése: egy adott hatalomgyakorlás objektíven megfelel-e bizonyos kritériumoknak (legalitás, igazságosság, alapjogi normák, demokratikus eljárások)? Ez a kérdés külső megfigyelői perspektívából tehető fel – például egy alkotmánybíró, egy emberi jogi szakértő, vagy egy politikai filozófus oldaláról. Az ítélet független attól, hogy az adott államban élő polgárok ténylegesen elismerik-e a hatalmat.

Az empirikus legitimáció ezzel szemben az alávetettek észlelését vizsgálja: ténylegesen elismerik-e a polgárok az adott hatalom jogcímét?⁴⁴⁸ Ez tehát az állampolgárok percepciójára épít, arra az egyéni „ítéletre”, amelyet az állampolgárok hoznak a hatalom jogosságáról és annak elismeréséről.

A két perspektíva tehát különböző aspektusokról hoznak döntést: egy kvázi-autoritárius rendszer lehet empirikusan legitim (a polgárok nagy része elismeri), de normatív értelemben illegitim (mert nem felel meg a demokratikus jogállami sztenderdeknek). Fordítva is igaz: egy rendszer lehet ugyan normatív módon megfelelő, de empirikus értelemben fennállhat a legitimáció deficit.

⁴⁴⁵ Bottoms és Tankebe (2012) 124 idézi Williams (2005).

⁴⁴⁶ Bottoms és Tankebe (2012) 125–127 idézi Raz (2009) 128.

⁴⁴⁷ A megkülönböztetést kifejezetten kifejti Hough et al. (2013) 147. Hinsch (2008) nyomán.

⁴⁴⁸ „Hogy vajon azok, akik a hatalom hatálya alá tartoznak, ténylegesen legitimálják-e az adott hatalmat” („Whether those who are subject to authority actually confer legitimacy on that authority”) – Hough et al. (2013) 147.

A normatív és empirikus megközelítések ugyanakkor nem zárják ki egymást – sőt, Beetham elméletének az a központi vívmánya, hogy az empirikus legitimáció fogalmilag is tartalmaz normatív elemet. Az empirikus megközelítés szerinti elismerés ugyanis nem pusztán szubjektív érzelem: tartalmilag normatív ítélet arról, hogy a hatalom igazságos-e, megfelelő-e, közös értékeken alapul-e.⁴⁴⁹ Az empirikus mérés ezt a normatív szerkezetű ítéletet ragadja meg a polgárok oldaláról – nem helyettesíti, hanem kiegészíti a politikai filozófiai értelemben vett normatív elemzést.

7.3.3. Legitimáció a kriminológiában

A legitimáció kriminológiai felfedezése három-négy évtizedes ívben rajzolható fel. Korábban a fogalom inkább elméleti-szociológiai kérdés volt és a kriminológia jellemzően a hatékonyság, az elrettentés és a bűnözési ráták felől közelített.⁴⁵⁰ Az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől azonban – különösen Tom Tyler kanonikus, a területet alapvetően meghatározó és alakító 1990-es munkájának, a *Why People Obey the Law*-nak a megjelenésével – a téma a kriminológia központi kutatási tárgyává nőtte ki magát.

7.3.3.1. Az „előretörés”

Tyler 1990-es könyve egy chicagói reprezentatív minta empirikus elemzésén keresztül fektette le azt a tézist, amely azóta is alapjaiban határozza meg a területet és szolgál referenciapontként: az emberek elsősorban nem a büntetéstől való félelmük miatt követik a (jog)szabályokat, hanem mert a (jog)szabály és annak alkalmazói mint ezek jogosultjai és ilyen minőségükben mint ezek alkalmazóiént jelennek meg számukra, tehát ezt a jogosultságot elismeri. A jogosultkénti elismerés pedig – és ez Tyler kulcs-megállapítása – nem az eredménnyel való elégedettségéből származik, hanem az eljárás méltányosságából (fairness).⁴⁵¹ Az ezt követő évtizedek alatt⁴⁵² ezt az alaptézist tesztelték, finomították, vitatták és terjesztették ki más kontextusokra.

⁴⁴⁹ Bottoms–Tankebe (2012) 133. idézi Beetham (1991) 22.: Beetham szerint az ő modellje „megragadja a [közönség] általi legitimitás minden társadalomra jellemző alapvető szerkezetét” („captures an underlying structure of [audience] legitimacy common to all societies.”).

⁴⁵⁰ A büntetőjogi hatékonyság-paradigma és a legitimáció-paradigma közötti váltáshoz ld. Tyler (2003) 285–290. és Tyler (2006), idézi Jackson és Gau (megjelenés alatt) 2.

⁴⁵¹ Tyler (1990 [2006]), idézi Tyler (2003) 290–294. és Sunshine és Tyler (2003) közvetítésében több munkában is.

⁴⁵² Ld. pl. Sunshine és Tyler (2003); Tyler és Huo (2002), Mazerolle et al. (2013), Jackson et al. (2012); Hough et al. (2013); Tankebe (2013); Bottoms és Tankebe (2012).

7.3.3.2. Hatókör: kire terjed ki a fogalom?

A kriminológia vizsgálódási köre a legitimáció-kutatásokban túlnyomórészt a rendőrséget veszi górcső alá. Először is azért, mert a rendőrség az állam fizikai erőszak-monopóliumának mindenki számára látható megnyilvánulása, annak mindennapi szintű végrehajtója – az állampolgárok sokkal gyakrabban találkoznak rendőrökkel, mint bíróval, ügyésszel vagy a büntetésvégrehajtás felszerelt szereplőivel.⁴⁵³ Másodszor: a rendőri interakciók empirikusan jól mérhetők – survey-kben, megfigyelésen alapuló kutatásokban, kísérletekben. A rendőrség így ideális kutatási terep a legitimáció és annak előzményeinek, azt kiváltó tényezőinek vizsgálatához.

Ez a hatókörszűkítés azonban nem pusztán fogalmi szükségszerűség. A legitimáció fogalmi kerete – a hatalomgyakorlás jogcímének elismerése, a Beetham-féle három komponens, a Coicaud-féle dialogikus szerkezet – minden közhatalom-gyakorlóra egyformán érvényes. A bíróságok és az online eljárások legitimitása – Tyler és Huo 2002-es *Trust in the Law* munkájától kezdve Mentovich, Prescott és Rabinovich-Einy (2023) és Baker (2017) friss empirikus kutatásaiig – szintén kutatott terület, amely hasonló mintázatokat mutat: az eljárás minősége és az ezalatt tanúsított bánásmód erősebben befolyásolja az állampolgár ítéletét, mint maga az eredmény.⁴⁵⁴ A büntetésvégrehajtási intézmények legitimitásának kutatása – Bottoms és Sparks műhelyéből – szintén több évtizedes hagyomány.⁴⁵⁵ Ahol pedig a fejezet a továbbiakban a rendőrséget mint példát hozza, ott a tárgyalt fogalmi pontok más közhatalmi szereplőkre is – a megfelelő kiegészítésekkel – alkalmazhatók.

7.3.3.3. Tylertől a komparatív kutatásokig

A terület fejlődési ívét három vonulat mentén látjuk kibontakozni. Az elsőt aposztrofálhatjuk az amerikai szociálpszichológiai paradigmájaként. Tyler 1990-es munkája és az azt követő tanulmányai⁴⁵⁶ megalapozták a procedural justice (eljárési igazságosság) modelljét, tehát az empirikus kutatások eredményeire építve kristályosította ki, mely elemek mentén látja az állampolgár a hatalmat elismertnek. Ez négy, eljárési minőségen alapszik: hangadás (voice), semlegesség (neutrality), tiszteletteljes bánásmód (respect) és megbízható szándék (trustworthy motives).⁴⁵⁷ Ez a paradigma az amerikai kontextusra vonatkozóan

⁴⁵³ Bittner (1970) – „[A rendőrség] – nagyon kevés kivételtől eltekintve – csak úgy tehet valamit valakiért, ha valaki mással szemben lép fel.” („[the police] can with very few exceptions accomplish something for somebody only by proceeding against someone else.”) Idézi Jackson és Gau (megjelenés alatt) 1.

⁴⁵⁴ Tyler és Huo (2002); Mentovich et al. (2023); Baker (2017).

⁴⁵⁵ Bottoms és Tankebe (2012) 119. és 132 idézi Sparks et al. (1996).

⁴⁵⁶ Tyler (1997); Sunshine és Tyler (2003); Tyler és Huo (2002).

⁴⁵⁷ Tyler (2003) 294. táblázat.

érlelődött és intellektuálisan a Thibaut–Walker-féle eljárási méltányosság-elméletekre, illetve a Lind és Tyler nevéhez kötődő „group-value” modellre épült.

Egy következő szakasznak tekinthetjük az európai adaptációt. A 2010-ben elindított European Social Survey ötödik körének „Trust in Justice” modulja – amelyet Hough, Jackson, Bradford és kollégáik dolgoztak ki – az eljárási igazságosság tézisének nemzetközi komparatív tesztelésnek vetette alá, és Beetham nyomán a legitimáció-fogalmat egyrészt szélesítette (legalitás + normatív összehangoltság + engedelmesség kötelezettsége), másrészt explicit politikai filozófiai háttérrel kapcsolta hozzá.⁴⁵⁸

A harmadik vonulat a normatív-politikatudományi megközelítés finomítása mentén mutatkozott meg, amelyet a Bottoms és Tankebe *Beyond Procedural Justice* című munkája fémjelez. Bottoms és Tankebe a Tyler-féle modell három fő kritikáját fogalmazza meg: nevezetesen, hogy a modell pusztán a közönség- (audience) oldalt vizsgálja és figyelmen kívül hagyja a hatalombirtokos jogcímkövetelését, illetve hogy a kriminológia legitimáció fogalmát nem köti elég szorosan a politikai filozófiai hagyományhoz, valamint hogy a Tyler-féle „duty to obey” önmagában nem fogja át a Beetham-féle három-komponensű legitimáció fogalom teljességét.⁴⁵⁹ E kritikával párhuzamosan hasonló észrevételek Mazerolle és munkatársai szisztematikus szakirodalmi áttekintésében, illetve Hertogh kontinentális jogi kultúrából érkező kutatásában jelentek meg.⁴⁶⁰

Mára a kutatás globális méretű – közép-európai⁴⁶¹, bevándorlás-fókuszú⁴⁶², kísérleti-tréningalapú⁴⁶³ és komparatív-büntetőpolitikai⁴⁶⁴ irányokra ágazott szét. Az alábbi szakaszokban ezeket az ágakat veszem sorra a fogalmi tisztázástól indulva.

7.3.4. Fogalmi meghatározások

A kriminológiai szakirodalom több, egymással részben átfedő legitimáció fogalmat használ, a fogalmi versengés inkább hangsúlybeli, mint sem szubsztanciális. Mégis: a hangsúlyok eltérnek és ezek a hangsúlykülönbségek a kutatási kérdések, a módszertan,

⁴⁵⁸ Hough et al. (2013) 144–148.; Jackson et al. (2012); Jackson és tsai. (2011).

⁴⁵⁹ Bottoms és Tankebe (2012) 119–123., 145–150.

⁴⁶⁰ Mazerolle et al. (2013); Hertogh (2015).

⁴⁶¹ Reisig et al. (2012).

⁴⁶² Bradford és Jackson (2018).

⁴⁶³ Skogan et al. (2014); Langley (2022).

⁴⁶⁴ Lappi-Seppälä (2008).

valamint a politikai és gyakorlati következtetések szintjén is jelentkeznek.⁴⁶⁵ Négy fő fogalmi családot mutatok be a következő alfejezetekben.

7.3.4.1. Tyler és a pszichológiai perspektíva

Tom Tyler 2003-as definíciója – amelyet azóta is konszenzusos kiindulópontnak tekintenek – a legitimitást egy hatalom (intézmény, személy vagy társadalmi berendezkedés) pszichológiai tulajdonságának tekinti, amely az alávetetteket arra készíti, hogy a hatalmat „megfelelőnek, helyesnek és igazságosnak” tekintsék.⁴⁶⁶ Tyler szerint ez a pszichológiai tulajdonság két, empirikusan mérhető komponensből áll: az állampolgár által érzett engedelmisségi kötelezettség (duty to obey), valamint az intézményi bizalom és támogató értékek.

Tyler megközelítése – amely alapvetően különbözteti meg a többi szerzőtől – szociálpszichológiai. A legitimitás nem az intézmény objektív tulajdonsága, hanem az állampolgári percepció pszichológiai konstruktuma. Az empirikus mérés survey-tételekkel történik, amelyek a polgár attitűdjét rögzítik (pl. „El kellene fogadnom a rendőrség döntéseit, még akkor is, ha úgy vélem, tévesek.”). Tyler maga is hangsúlyozza, hogy ez nem ekvivalens a politikai filozófiai értelemben vett normatív legitimációval.⁴⁶⁷

7.3.4.2. Bottoms és Tankebe: az uralmi jogcím

Bottoms és Tankebe – Coicaud nyomán – egy olyan definíciót részesít előnyben, amely a legitimitást nem pszichológiai tulajdonságként, hanem kapcsolati tényezőként ragadja meg. Coicaud megfogalmazásában a legitimitás „az uralom jogának elismerése”, amelyben egyszerre igazolódik a hatalomgyakorló cselekvése és az alávetettek engedelmissége.⁴⁶⁸

Ez a megközelítés három ponton különbözik Tylerétől.⁴⁶⁹ Először is: Tylernél a legitimitás egy állapot, míg Coicaud, illetve Bottoms és Tankebe megközelítésében egy viszonyforma, amely egyidejűleg ad jogcímet a hatalombirtokosnak és igazolást az alávetettnek. Másodszor: Tyler

⁴⁶⁵ A négy fogalmi család közötti versengést részletesen elemzi Jackson (2018) 148–152. és Jackson és Gau (megjelenés alatt) 7–10.

⁴⁶⁶ Tyler (2003) 307. – „Egy tekintély, intézmény vagy társadalmi berendezkedés olyan pszichológiai jellemzője, amely arra készíti a hozzá kapcsolódókat, hogy azt helyénvalónak, megfelelőnek és igazságosnak tartsák.” („a psychological property of an authority, institution, or social arrangement that leads those connected to it to believe that it is appropriate, proper, and just.”) Jackson és Gau (megjelenés alatt) 7 idézi Tyler (2006).

⁴⁶⁷ Tyler (2003) 285–290.

⁴⁶⁸ Bottoms és Tankebe (2012) 124. idézi Coicaud (2002) 10.

⁴⁶⁹ A három pontot a Bottoms és Tankebe (2012) 124, 135–150.

az állampolgári oldalra koncentrál, Bottoms és Tankebe viszont expliciten bevonja a hatalombirtokos oldalt is – a legitimitásigény (claim) a hatalomgyakorló oldaláról ugyanolyan fontos, mint az állampolgár elismerése vagy elutasítása/ vitatása (recognition/ contestation). Harmadszor: a legitimitás nem statikus pszichológiai állapot, hanem dialogikus, iteratív folyamat – a hatalombirtokos állít (saját hatalmáról), a polgár válaszol, a hatalombirtokos a válaszhoz igazítja a következő állítást és így tovább.⁴⁷⁰

7.3.4.3. Bradford, Jackson és Hough: az uralom joga és igazolása

A Bradford–Jackson–Hough szerzőhármás részben Tyler társszerzőségében dolgozva, részben önállóan az ESS Trust in Justice modulja alapján – a legitimitást szintén kapcsolati fogalomként kezeli, de a hangsúlyt nemcsak az elismerésre, hanem az igazolásra is helyezi. Konszenzusos megfogalmazásuk szerint: a legitimitás az uralkodáshoz való jog, és e jognak az alávetettek általi elismerése “.⁴⁷¹ A kulcsmozzanat – és ez szerzők önálló hozzájárulása – az, hogy a legitimitás „nem pusztán a hatalom elismerése, hanem a hatalom igazolása is”.⁴⁷²

Hough, Jackson és Bradford Beethamre építve operacionalizálja ezt a fogalmat: az empirikus legitimitásnak három előfeltétele van – önkéntes beleegyezés az engedelmességbe, a hatóság cselekvésének legalitása, valamint morális összehangoltság a hatalomgyakorló és a polgárok között –, és a legitimitás ennek a három komponensnek az „additív függvénye”.⁴⁷³ 2018-tól a modell kétdimenzióssá zsugorodik a survey-mérhetőség kedvéért: normatív összehangoltság + érzett engedelmességi köteleesség.⁴⁷⁴

7.3.4.4. Jackson: érvényes hatalomgyakorlási igény

Jackson 2018-as áttekintő tanulmánya egy negyedik, valószínűleg a legtömörebb megfogalmazást ajánlja: a legitimitás akkor áll fenn, ha az állampolgárok „(a) érvényes hatalomgyakorlási igénnyel ruházzák fel a jogintézményt, és (b) ennek megfelelően morális kötelezettséget éreznek az általa kibocsátott parancsok és szabályok követésére.”⁴⁷⁵ Ez a megfogalmazás a fenti három fogalmi családot integrálja: a Tyler-féle pszichológiai percepciók tartalmát (felt moral duty), Bottoms és Tankebe kapcsolati keretét (a polgár tulajdonít legitimitást a hatóságnak), és BJH normatív szerkezetét (valid claim to exercise power).

⁴⁷⁰ A dialogikus modellt explicit módon kifejti Bottoms és Tankebe (2012) 132.

⁴⁷¹ Jackson et al. (2012) 1051.

⁴⁷² Jackson et al. (2012).

⁴⁷³ Hough et al. (2013) 148.

⁴⁷⁴ Bradford és Jackson (2018) 573.; Jackson (2018) 151.

⁴⁷⁵ Jackson (2018) 148.

7.3.4.5. Összegzés: eltérő hangsúlyok, de a mag egy

A négy meghatározás közös magja egyértelmű: a hatóság jogosultsága a hatalom gyakorlására és az alávetett ezt elismerő válasza. A különbségek hangsúlybeliek. Tyler hangsúlya a pszichológiai-attitűdös – a polgári fejben elhelyezhető konstrukciónak, amelyet survey-tételekkel mérni lehet. Bottoms és Tankebe hangsúlya a kapcsolati-dialogikus – a folyamat és nem az állapot, és a hatalombirtokos oldal explicit bevonása. BJH hangsúlya a kettős szerkezet – az elismerés mellett az igazolás dimenziója, amit Beethamre építve normatív szerkezetűvé tesz. Jackson 2018-as hangsúlya a normatív szerkezetű érvényesség – valid claim, amelynek morális köteletségválasz felel meg. Egy fontos közös pont: mind a négy megközelítés feltételezi, hogy a legitimáció a demokratikus jogállami működés szükséges feltétele. A kérdés nem az, hogy kell-e – hanem hogy mit jelent, hogyan érhető el, és milyen feltételekkel áll fenn. Ezek a fogalmi családok tehát nem versenyző alternatívák a politikai filozófiai értelemben vett legitimitás fogalmára, hanem ugyanannak a mélystruktúrának különböző oldalait emelik ki.

A fejezet egyik fő érve, hogy ez a fogalmi gazdagság nem zavar, hanem segít. Egy konkrét kérdés vizsgálatához – mondjuk: javítani-e a rendőri képzés interaktív elemeit? – a Tyler-féle szókészlet és kutatási tradíció a legközvetlenebbül használható; egy másik kérdéshez – mondjuk: mit jelent, ha egy autokratikus rezsim rendőrsége „eljárasi méltányosan” jár el? – a Bottoms-Tankebe-féle politikai filozófiai keret elengedhetetlen.⁴⁷⁶

A következő szakasz – amely a vázlatban újként szerepel – egy olyan megkülönböztetést tisztáz, amit a most bemutatott fogalmi családok mind feltételeznek, de részleteiben egyik sem dolgoz ki: a bizalom és a legitimáció viszonyát.

7.4. Empirikus iskola: Tyler és az eljárási igazságosság (procedural justice) paradigma

A kriminológiai legitimáció-kutatás kanonikus iskolája Tom Tylernek és követőinek a munkássága. Az iskola – amelyet az alábbiakban röviden „empirikus iskolának” nevezek, jelezve, hogy a megközelítés a polgári percepcióból indul ki és survey-módszerrel mérhető – három évtized alatt nőtte ki magát a terület domináns paradigmájává. Ez a szakasz a paradigma alapfeltevéseit, Tyler munkásságának fő pontjait, európai kiterjesztését (a Bradford–Jackson–Hough-féle ESS-kutatást) és a paradigmát ért főbb kritikákat mutatja be.

⁴⁷⁶ Az „udvariasan kezelt jogsértés” problémájához ld. Bottoms és Tankebe (2012) 153–160. és Tankebe (2013).

7.4.1. Az empirikus iskola alapfeltevése: a percepció-alapú legitimáció

Az empirikus iskola alapfeltevése – a 2. szakaszban már bevezetett normatív/empirikus megkülönböztetésre építve – az, hogy a legitimáció akkor áll fenn, ha az állampolgárok ténylegesen legitimnek érzik a hatóságot.⁴⁷⁷ Ez nem azonos a politikai filozófiai értelemben vett normatív legitimációval – egy autoriter rendszer is lehet empirikusan legitim, és egy normatíven megfelelő rendszer is szenvedhet legitimáció-deficitben –, de a kriminológiai gyakorlat szempontjából ez a megközelítés különösen termékeny. Először, mert mérhető: a polgári percepció survey-kérdésekkel megragadható. Másodszor, mert beavatkozható: a percepció formálható a hatósági magatartáson keresztül.

A percepcióalapúság itt nem szubjektívizmust jelent. Beetham nyomán az állampolgári észlelés normatív szerkezetű: a polgár nem pusztán azt fejezi ki, hogy tetszik neki a rendőrség, hanem azt is, hogy jogosultnak ismeri-e el, megfelelőnek tartja-e az eljárását, közös értékeknek érzi-e a vezérelveket. Az empirikus mérés ezeket a normatív tartalmú ítéleteket rögzíti a polgári oldalon – nem versenytárs, hanem komplementer a normatív elemzéssel szemben.⁴⁷⁸

Egy fontos visszakapcsolódás Weberhez: a Hough–Jackson–Bradford-féle ESS-kutatás kifejezetten a weberi legalitásba vetett hit gondolatára épít. Weber szerint a modern racionális-legális típusú legitimáció lényege nem a jogi szabályok formális létezése, hanem az állampolgárok ezen szabályok érvényességébe vetett hite.⁴⁷⁹ Az empirikus iskola ezt a hitet teszi mérhetővé.

7.4.2. Tyler munkássága részletesen

Tom Tyler munkássága azért vált a terület megkerülhetetlen referenciapontjává, mert ő tette le azt az empirikus alapot, amelyre három évtized minden kriminológiai legitimáció-kutatása reagált – akár megerősítően, akár kritikailag. Az 1990-es *Why People Obey the Law* című könyv chicagói reprezentatív mintán mutatta meg, hogy az emberek jogkövetését erősebben prediktálja a hatósági eljárás méltányosságának észlelése, mint a büntetéstől való félelem.⁴⁸⁰ Ez a tézis – egyszerűsége ellenére – paradigmaticus váltást idézett elő: a

⁴⁷⁷ A normatív/empirikus megkülönböztetést explicit módon kifejti Hough et al. (2013) 147., Hinsch (2008) nyomán. Az empirikus megközelítés alapfeltevését Tyler így fogalmazza: „Az emberek elsősorban akkor tartják be a törvényt és működnek együtt a hatóságokkal, ha legitimnek tekintik azokat.” („people obey the law and cooperate with legal authorities primarily if and when they view those authorities as legitimate”) – Tyler (2013) 9., idézi Hertogh (2015) 228.

⁴⁷⁸ Bottoms és Tankebe (2012) 133. idézi Beetham (1991) 22.; Hough et al. (2013) 147–148.

⁴⁷⁹ Bottoms és Tankebe (2012) 129. idézi Weber (1978) 37.; Hough, Jackson és Bradford (2013) 147.

⁴⁸⁰ Tyler (2003) 286–290. idézi Tyler (1990 [2006]); Hertogh (2015) 215.

kriminológiai gondolkodás súlypontját a büntetéstől való félelmen alapuló elrettentés paradigmából a polgári elismerésen alapuló legitimáció paradigma felé tolta.

7.4.2.1. Intellektuális gyökerek

A Tyler által képviselt folyamat alapú megközelítés két, egymástól jól elkülöníthető szellemi hagyományból nőtt ki. A szakirodalom-történeti összefoglalók e két vonulatot rendszerint az instrumentális, illetve az identitás alapú magyarázatok címszáva alatt tárgyalják, és a kettő viszonya máig meghatározza a kutatási terület szerkezetét.⁴⁸¹

Az egyik hagyomány: a kontrollmodell. A terület megalapozását John Thibaut szociálpszichológusnak és Laurens Walker jogászprofesszornak tulajdonítják, akik az 1970-es évek elején a jogi vitarendezés kontextusában végezték az első szisztematikus vizsgálatokat.⁴⁸² Modelljükben a vitarendezési eljárások aszerint különböznek, hogy a kontrollt milyen arányban osztják meg a felek és a harmadik személy – például a bíró – között, mégpedig két szakaszban: a bizonyítás szakaszában (folyamatkontroll) és az ítélethozatal szakaszában (kimenetkontroll). Kísérleti szimulációik legfontosabb eredménye szerint a felek akkor is előnyben részesítették azokat az eljárásokat, amelyekben maguk terjeszthették elő a bizonyítékaikat, ha a végső döntés fölött nem rendelkeztek befolyással – és ezt a preferenciát bizonyíthatóan az észlelt eljárási méltányosság magyarázta. Ezért tartják a résztvevők az amerikai adversárius eljárást méltányosabbnak az európai inkvizitorikusnál: mindkettő a harmadik személyre ruházza a döntést, de az adversárius eljárásban a feleknél marad a folyamatkontroll.⁴⁸³ A modell elméleti háttere a méltányosságelmélet, illetve az abból táplálkozó tágabb társas csereelméletek – köztük Thibaut és Kelley 1959-es interdependencia-elmélete; ennek megfelelően Thibaut és Walker azt állították, hogy a felek azért igénylik a folyamatkontrollt, mert az közvetett befolyást ad nekik a kimenet fölött.⁴⁸⁴ A mai szakirodalom ezért nevezi ezt a hagyományt felváltva kontroll- vagy instrumentális modellnek: az eljárás itt eszköz, nem cél.⁴⁸⁵ Ugyanennek a felismerésnek a szélesebb körű megfogalmazása a Folger által „hangnak” (voice) elnevezett folyamatkontroll, illetve a méltányos eljárás hatása (fair process effect), amely arra utal, hogy a döntésbe való beleszólás önmagában növeli az elégedettséget.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Bobocel és Gosse (2015) 68–70.

⁴⁸² Bobocel és Gosse (2015) 53. idézi Thibaut és Walker (1975).

⁴⁸³ Bobocel és Gosse (2015) 53. idézi Thibaut és Walker (1975), valamint Thibaut és Walker (1978).

⁴⁸⁴ Bobocel és Gosse (2015) 54. idézi Adams (1965), Blau (1964), valamint Thibaut és Kelley (1959).

⁴⁸⁵ Bobocel és Gosse (2015) 68.

⁴⁸⁶ Bobocel és Gosse (2015) 53. idézi Folger (1977), valamint Folger et al. (1979) 2254.

A másik hagyomány a csoportérték- és a relációs modell. Lind és Tyler 1988-as monográfiájukban azzal érveltek, hogy a korábbi modellek az „önérdekű” emberképre épültek, vagyis olyan személyt feltételeztek, akit elsősorban a másokkal folytatott interakcióiból származó anyagi haszon maximalizálása mozgat. Szerintük ez az instrumentális motiváció nem képes lefedni az eljárási méltányosság-kutatás empirikus eredményeinek teljes körét.⁴⁸⁷ Helyette azt állították, hogy a döntéshozatali eljárások arról közvetítenek információt az érintettnek, hogy milyen státuszt foglal el a társas csoportokon belül; az eljárási méltányosságnak ezért a társas identitásra, végső soron pedig az önértékelésre nézve van következménye. Az így megfogalmazott csoportérték-modell a Tajfel és Turner-féle társas identitás elméletében gyökerezik, amely szerint az önmagunkról alkotott képet a csoporttagságainkban szerzett tapasztalatok formálják. Az eljárás tehát nem valamely cél – a vita megnyerése, a kedvező kimenet elérése – elérésének eszköze, hanem szimbolikus jelentést hordoz, és önmagában is célként funkcionálhat.⁴⁸⁸ Fontos, hogy Lind és Tyler nem az instrumentális magyarázat helyébe állították a sajátjukat: elismerték, hogy sem az önérdek, sem a csoportérték-modell nem magyarázza egymaga a korábbi kutatási eredményeket, ezért azt javasolták, hogy a két folyamat valószínűleg egyszerre, egymás mellett működik ugyanabban a helyzetben.⁴⁸⁹ Tyler és Lind 1992-ben a relációs-modell kidolgozásával fejlesztette tovább a gondolatot: míg a csoportérték-modell elsősorban a nem-instrumentális tényezők szerepét demonstrálta, a relációs modell arra keresett választ, hogyan szereznek legitimitást a tekintélyszemélyek hierarchikus csoportokban. Az eljárások ebben az olvasatban a csoport alapértékeit tükrözik, és arról tájékoztatják az érintettet, milyen viszonyban áll a csoporttal és az eljárást lefolytató hatósággal – ez a viszony táplálja a tekintély legitimitását. A két modell elméleti magja azonos, a szakirodalom a két címkét gyakran felcserélhetően használja.⁴⁹⁰ A hagyomány az értékelési szempontokat is átalakította: míg a korábbi modellek az eljárás szerkezetére összpontosítottak, a csoportérték- és a relációs-modell szerint az emberek relációs kritériumok mentén ítélik meg az eljárás méltányosságát. A későbbi kutatások ezek közül hármat azonosítottak: a döntéshozatal semlegességét, a hatóság szándékaiba vetett bizalmat (jóindulatát), valamint a státusz elismerését, azaz a bánásmód minőségét – az udvarias fellépést és a jogok tiszteletben tartását.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ Bobocel és Gosse (2015) 55. idézi Lind és Tyler (1988) 222.

⁴⁸⁸ Bobocel és Gosse (2015) 55. idézi Tajfel és Turner (1979, 1986).

⁴⁸⁹ Bobocel és Gosse (2015) 55. idézi Lind és Tyler (1988) 241.

⁴⁹⁰ Bobocel és Gosse (2015) 56. idézi Tyler és Lind (1992).

⁴⁹¹ Bobocel és Gosse (2015) 56. idézi Tyler (1989), valamint Tyler (1994).

Ez a második hagyomány magyarázza Tyler későbbi, rendészeti tárgyú érvelését is. A 2003-as összefoglalójában maga is arra jut, hogy a rendőr, a bíró és más közhatalmi tisztviselő a csoport képviselőjeként lép fel, ezért a bánásmódjuk fontos üzenetet közvetít az érintett közösségbeli pozíciójáról és státuszáról, egyúttal arról is, hogy biztonságban van-e az identitása – és hogy éppen ez az a jelzés, amelyre az emberek a leginkább támaszkodnak a társadalmi tekintélyekhez fűződő viszonyuk alakításakor.⁴⁹²

7.4.2.2. Az eljárási igazságosság elemei

Tyler 2003-as áttekintő tanulmányában az eljárási igazságosság fogalmát két fő dimenzióra bontja: a döntéshozatal minőségére és a bánásmód minőségére.⁴⁹³

A döntéshozatal minősége azt méri, hogy az állampolgár észlelése szerint a hatóság a döntéseit elfogulatlanul, tényalapon, konzisztensen hozza-e. Ennek két alkotórésze van: a semlegesség (a döntéshozó nem személyes érdek vagy előítélet alapján dönt) és a konzisztencia (hasonló esetekben hasonlóan dönt). Egy konkrét rendőri intézkedés esetén ez azt jelenti, hogy a polgár észleli-e: a rendőr a tények alapján és nem személyes szimpátia szerint járt el, és hogy másokkal is így járna el hasonló helyzetben. A bánásmód minősége azt méri, hogy a hatóság tisztelettel, méltósággal, az érintett jogainak elismerésével és szükségleteinek figyelembevételével járt-e el. Ez az interperszonális dimenzió – a polgár fejében nem a döntés tartalma számít, hanem az, hogy az érintkezés során úgy bántak-e vele, mint egy egyenrangú, tiszteletre méltó személlyel. Ehhez a két dimenzióhoz Tyler egy harmadik, ezzel párhuzamos konstrukciót is bevezet: a motive-based trust-ot, vagyis a hatósági szándékokba vetett bizalmat. Tyler szerint az eljárási igazságosság észlelése egyfajta jel (cue) a hatóság motívumairól: ha a rendőr méltányosan járt el, ez a polgárnak azt jelzi, hogy nem ellenséges szándékkal jött, nem előítélet hajlja.⁴⁹⁴ A motívum-bizalom így az eljárási igazságosság és a legitimáció között közvetítő mechanizmus.

⁴⁹² Tyler (2003) 343. Az identitás biztonságára vonatkozó részhez: Tyler (2003) 343 idézi Tyler és Blader (2002).

⁴⁹³ Tyler (2003) 329. – „A tisztességes eljárásról szóló érvelés szerint az eljárás két fő kategóriából áll: a döntéshozatal minőségéből – ideértve az észlelt semlegességet és következetességet –, valamint a bánásmód minőségéből – ami magában foglalja a méltóságteljes és tiszteletteljes bánásmódot, valamint az egyén jogainak, illetve szükségleteinek elismerését és figyelembevételét.” („Fair process has been argued here to consist of two primary categories: quality of decision making – perceived neutrality and consistency – and quality of treatment – being treated with dignity and respect, having one’s rights acknowledged, and having one’s needs acknowledged and considered.”)

⁴⁹⁴ Tyler (2003) 329–330. és Tyler és Huo (2002) idézi Tyler (2003) 293–294.

A „négyes” PJ-elem-osztás, amit a szakirodalom gyakran rövidített formában idéz, lényegében ezeknek a komponenseknek a kondenzált formája.⁴⁹⁵ A négy elem az eljárási igazságosság empirikus mérésének standard listája lett a kriminológiai survey-kben; Mazerolle és tsai. (2013) szisztematikus áttekintése is ezzel a négyes listával dolgozik.⁴⁹⁶

7.4.2.3. Fő tézisek

Tyler több évtizedes munkájának fő megállapításai három fő tézisbe sűrítethetők. Az első tézis az, hogy az eljárási méltányosság erősebben prediktálja a polgári legitimáció-ítéletet, mint az eredmény-elégedettség. Más szóval: a polgárok nem feltétlenül a kapott eredmény (a bíróságon vesztettek-e, a rendőrtől büntetést kaptak-e) szerint értékelik a hatóságot, hanem az eljárás minősége alapján. Tyler és Huo 2002-es Los Angeles-i kutatása ezt explicit regresszióban mutatja meg: a polgári döntés-elfogadás varianciájának 44%-át egyedileg az eljárási igazságosság és a motiváció alapú bizalom magyarázza, míg a kimenetel-ítéleteknek (eredmény-méltányosság, eredmény-kedvezőség) ehhez csak 1% egyedi magyarázó ereje van.⁴⁹⁷

A második tézis az, hogy a legitimáció erősebben prediktálja a jogkövetést és a hatósági együttműködést, mint a büntetéstől való félelem. Tyler 1990-es chicagói kutatása szerint a normatív motívumokon (legitimáción, morális összehangoltságon) alapuló jogkövetés-magyarázat felülmúlja a deterrence-elméletet – vagyis az emberek nem elsősorban azért követik a jogot, mert félnek a büntetéstől, hanem azért, mert a jogot és annak alkalmazóit elismerik. Ez a tézis a kriminológiai legitimáció-paradigma legmélyebb policy-üzenete: a deterrence-orientált büntető berendezkedés (gyakori, kemény büntetés) nem optimális stratégia, mert nem ezt a mechanizmust mozgatja.⁴⁹⁸

A harmadik tézis az, hogy a hatás független a demográfiai változóktól, és különösen erős a kisebbségi és hátrányos helyzetű csoportokban. Tyler szerint az eljárási igazságosság nemcsak a többségi társadalom számára fontos: a kisebbségi és marginalizált csoportoknál még fokozottabban az – éppen azért, mert a méltányos bánásmód itt egyúttal a társadalmi tagság elismerését is közvetíti. „Az amerikai társadalom tagjai körében általános egyetértés

⁴⁹⁵ A négyes listát különböző formákban tartalmazzák Tyler különböző munkái, és a kanonikus formát részben utólag kondenzálta a szakirodalom. Ld. Tyler (2003) 290–294. és 329.

⁴⁹⁶ Mazerolle et al. (2013) 247–248.

⁴⁹⁷ Tyler (2003) 294., 1. táblázat idézi Tyler és Huo (2002).

⁴⁹⁸ Hertogh (2015) 215 idézi Tyler (1990) 58..

mutatkozik mind abban, hogy az eljárási igazságosság kulcsfontosságú a legitimitás szempontjából, mind pedig azon kérdések tekintetében, amelyeket az eljárási igazságosság meghatározó elemeinek tekintenek.”⁴⁹⁹ Ez a tézis – különösen az „univerzalitás” igénye – a fejezet későbbi részében a kritikák keresztüzébe kerül.

7.4.2.4. A modell kiterjesztése: compliance-től kooperációig, bíróságra is

Tyler 1990-es eredeti kutatása elsősorban a compliance-re (jogkövetésre) koncentrált. A 2000-es évek elejétől a modell több irányban kiterjeszkedett. Sunshine és Tyler 2003-as kutatása a process-based regulation modelljét fogalmazta meg: az eljárási méltányosság nemcsak a jogkövetést, hanem az aktív kooperációt is növeli – például a bűncselekmények bejelentését, az információ-megosztást, a közösségi rendőri programokban való részvételt.⁵⁰⁰ A polgár nem pusztán hagyja, hogy a hatóság a dolgát végezze, hanem aktívan közreműködik benne.

Tyler és Huo 2002-es *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts* című könyve a modellt a bíróságra is kiterjesztette. A fő tézis itt is hasonló: a bíróságok ítéleteinek elfogadása – még akkor is, ha a polgár veszített – erősebben függ az eljárás méltányosságától, mint az eredmény kedvezőségétől. Ez a megállapítás a kriminológián túl is releváns: a polgári és közigazgatási bíráskodás legitimitása is döntően az eljárási minőségen áll vagy bukik.⁵⁰¹

7.4.2.5. Európai adaptáció: a European Social Survey „Trust in Justice” modulja

A Tyler-féle modell európai adaptációja a Hough–Jackson–Bradford szerzőhármass – a továbbiakban BJH – munkásságához köthető. A 2010-ben a European Social Survey ötödik körének „Trust in Justice” modulját ők dolgozták ki, és ez a modul a kriminológiai legitimitáció-kutatás első nagyszabású nemzetközi komparatív adatforrása.⁵⁰² A BJH-féle adaptáció – Tyler társszerzőségében, vagyis nem ellentáborként, hanem a Tyler-modell finomításaként – két lényeges módosítást vezet be. Először: a legitimitáció-fogalmat Beethamre építve háromszattatúvá teszi (legalitás + normatív összehangoltság + kötelezettség az engedelmisségre), így a tyleri pszichológiai-attitűdös modell normatív szerkezetet kap.⁵⁰³

⁴⁹⁹ Hertogh (2015) 229 idézi Tyler (2006) 281. „[T]he members of American society generally exhibit widespread agreement both that procedural justice is key to legitimacy and in the issues they view as defining procedural justice.”

⁵⁰⁰ Tyler (2003) 305 idézi Sunshine és Tyler (2003); Jackson és Gau (megjelenés alatt) 12.

⁵⁰¹ Tyler (2003) 293–294 idézi Tyler és Huo (2002); Mentovich et al. (2023).

⁵⁰² Hough et al. (2013) 148–149.; Jackson et al. (2011).

⁵⁰³ Hough et al. (2013) 148.

Másodszor: a tyleri „kötelezettség az engedelmességre” + „intézményi bizalom” kettősét empirikusan szétválasztja a rendőrségnek és a jognak való engedelmesség külön mérése révén – egy megkülönböztetés, amit Tyler eredeti modellje összemos.⁵⁰⁴

Az ESS-modul empirikus eredménye: az európai országokban általánosan érvényes, hogy az eljárási igazságosság észlelése a legitimáció legerősebb előrejelzője – de a hatás kontextustól is függ. Bizonyos országokban – különösen ahol a korrupció vagy a rendőri hatékonyság aggályai dominálnak – a az eljárási igazságosság prediktív ereje csökken, és más „előzmények” (effektivitás, jogszerűség) kerülnek előtérbe.⁵⁰⁵ Ez a kontextus-érzékenység Tyler univerzalitás-tézisét részben árnyalja – egyúttal előkészíti a Hertogh-féle kritikát.

7.4.3. Az eljárási igazságosság kritikái

A Tyler-féle paradigma – sikere ellenére, illetve éppen sikere miatt – három évtized alatt komoly kritikák kereszttüzébe került. Az alábbiakban négy fő kritikai irányt mutatok be: Hertogh kontinentális jogi kultúrára vonatkozó kontextus-kritikáját, Mazerolle és munkatársai szisztematikus áttekintésének empirikus árnyalását, Tankebe érdemi-normatív „de iure illegitim” kritikáját és Meyerson filozófiai alapokon nyugvó kritikáját.

7.4.3.1. Hertogh: az eljárási igazságosság és a kontinentális jogi kultúra

Marc Hertogh a Tyler-modell egyik vezető európai kritikus – éppen abból a kontextusból, amiből a legtöbb amerikai PJ-kutatás hiányzott. Hertogh 2015-ös tanulmánya holland közlekedési szabálysértőkön tesztelte az eljárási igazságosság modell központi tézisét, és a kép vegyes lett: a self-reported (önbevallott) jogkövetésre a legitimáció és az eljárási igazságosság erősen hat – Tyler eredeti megállapításait tehát részben megerősíti –, de a megfigyelt jogkövetésre (a valós büntetési statisztikákra) sokkal kevésbé. Az utóbbira inkább a deterrence (a több büntetést kapók visszafogottabbak) és a demográfiai változók (jövedelem, etnikai háttér, oktatás) hatnak.⁵⁰⁶

Hertogh elméleti következtetése azonban ennél fontosabb. Beethamre építve („a legitimitás mindig kontextusfüggő legitimitás”⁵⁰⁷) érvel amellett, hogy Tyler univerzalitás-igénye – hogy a eljárási igazságosság mindenhol, minden jog esetében, minden polgárnál ugyanúgy működik

⁵⁰⁴ Jackson et al. (2012) 1055–1057.

⁵⁰⁵ Jackson (2018) 146.

⁵⁰⁶ Hertogh (2015) 226–227.

⁵⁰⁷ Hertogh (2015) 228 idézi Beetham (1991) 14. „legitimacy is always legitimacy-in-context.”

– empirikusan és elméletileg is tarthatatlan.⁵⁰⁸ A kérdés helyes formája – a Melossi 1991-es ironikus megjegyzését idézve – nem az, hogy „miért követik az emberek a jogot”, hanem hogy „melyik emberek miért követik melyik jogot, melyik eljárás alkalmazásával.”⁵⁰⁹

Ennek a kritikának három konkrét következménye van. Először: a demográfiai változók nem semlegesek. Hertogh holland mintáján a jövedelem, a nem, az iskolázottság és az etnikai háttér is szignifikánsan befolyásolja a megfigyelt jogkövetést – ellentétben Tyler azon állításával, hogy az eljárási igazságosság „a személy jellemzőitől függetlenül” hat.⁵¹⁰ Másodszor: a jog tárgya nem semleges. Egy közlekedési szabálysértés legitimáció-percepciója nem ugyanaz, mint egy súlyos bűncselekmény vagy egy közigazgatási döntés esetében – Tyler eredeti munkája viszont a jogról beszélt általában, mintha a jogi normák egységesen kezelendők lennének. Harmadszor: az eljárás típusa nem semleges. A kontinentális (különösen a holland és német) jogi kultúrában a legalizmus – a jogi szabályok formális betartásának tisztelete – erősebben működik, mint az interakciós méltányosság; az anglo-amerikai kontextusban kifejlesztett procedural justice modell ezt nem ragadja meg.

Hertogh kritikája különösen fontos a magyar – és tágabban a közép- és kelet-európai – kontextusra. A kontinentális jogi kultúra hagyományai (a kelsen-i jogpozitivizmus, a kódexes szabályozás, a formális legalitás kultusza) éppen azt a kontextust jelentik, amelyben Tyler modelljét a legkevesebbet tesztelték. Egy magyar legitimáció-kutatás ezért nem támaszkodhat reflektálatlanul a Tyler-féle paradigmára; a Beethamre építő kontextus-érzékeny megközelítés sokkal megfelelőbb.

7.4.3.2. Mazerolle és munkatársai: a szisztematikus áttekintés árnyalt képe

Lorraine Mazerolle és munkatársai szisztematikus szakirodalmi áttekintése az eljárási igazságosság intervenciók empirikus hatásait vizsgálta – meta-elemzéssel, randomizált és kvázi-kísérleti tanulmányok bevonásával.⁵¹¹ Az eredmény árnyaltabb annál, mint amit a Tyler-paradigma standard formájában megfogalmaz, de – és ez fontos – nem cáfolja azt.

A főbb megállapítások a következők. Először: minden vizsgált kimeneti változónál – polgári elégedettség, bizalom, kooperáció, compliance – az eljárási igazságosság intervenciók hatása pozitív irányú, és – egyetlen kivétellel – statisztikailag is szignifikáns. A kivétel maga a

⁵⁰⁸ Hertogh (2015) 228–229.

⁵⁰⁹ Hertogh (2015) 228 idézi Melossi (1991).

⁵¹⁰ Hertogh (2015) 229 idézi Tyler (2006) 281.

⁵¹¹ Mazerolle et al. (2013).

legitimáció mint kimeneti változó: bár a hatás itt is pozitív irányú volt, az eredeti tanulmányok kis száma miatt a statisztikai szignifikancia nem volt elérhető.⁵¹² Másodszor: az eljárási igazságosság alapú intervenciók konkrét megvalósítási formája (community policing, conferencing, problem-oriented policing, hot spots, stb.) kevésbé számít, mint a dialógus minősége – a négy PJ-elem közül akár csak egynek a tudatos alkalmazása is statisztikailag mérhető javulást hoz a kimenetekben.⁵¹³ Harmadszor: a legtöbb mérhető hatást az „elégedettség” és „bizalom” fogalmi konstrukciókon mutatták ki – ezeket viszont meglátásuk szerint gyakran egyszerűbb operacionalizálni, mint a legitimációt magát.⁵¹⁴

A szisztematikus áttekintés tehát részben megerősíti, részben árnyalja a Tyler-paradigmát. Megerősíti: az eljárási igazságosság tényleg hat a polgári percepciókra és a viselkedési kimenetekre. Árnyalja, mert a legitimáció mint kimeneti változó mérése nehezebb és kevésbé szignifikáns hatású, mint a könnyebben mérhető „bizalom” és „elégedettség”. Mazerolle és munkatársai ezt fontos módszertani figyelmeztetésnek tekintik – a kutatás további randomizált kísérleteket és pontosabb mérőeszközöket igényel.

7.4.3.3. A „*de iure illegitim*” érv

A Tyler-paradigma harmadik – és a normatív iskolához vezető – kritikája Tankebe Justice nevéhez fűződik, és először a Bottoms és Tankebe 2012-es *Beyond Procedural Justice* című munkájában kapott teljes kifejtést. A kritika lényege egy egyszerű, de szűrős megfigyelés: az eljárási igazságosság alkalmazása önmagában nem termel legitimációt, ha a hatóság jogszerűtlenül vagy a polgár alapvető jogait sértve jár el.

Tankebe és Bottoms gondolkísérlete a következő. Képzeljünk el egy autokratikus rezsim rendőrségét, amelynek tisztjeit gondosan kiképezték az eljárási igazságosság mind a négy elemére: udvariasan kommunikálnak, hagyják az érintetteket, hogy kifejezzék magukat, semlegesen érvelnek a döntésük mellett, és érzékelhető jóindulattal lépnek fel. Csakhogy ez az udvariasan kommunikáló rendőrség politikai ellenfeleket tartóztat le önkényesen, megsérti az alapvető emberi jogokat, és a jogszabályokat is részrehajlóan alkalmazza. Tankebe érve szerint az eljárási igazságosság itt csupán kozmetika: a polgár udvariasan kezelt jogsértése nem legitim.⁵¹⁵

⁵¹² Mazerolle et al. (2013) 264.

⁵¹³ Mazerolle et al. (2013) 263–264.

⁵¹⁴ Mazerolle et al. (2013) 264.

⁵¹⁵ A „udvariasan kezelt jogsértés” problémájához ld. Bottoms és Tankebe (2012) 153–160. és Jackson (2018) 151–152 idézi Tankebe (2013).

Az érv mélystruktúrája az, hogy a Tyler-féle empirikus mérés – amely kizárólag a polgári percepcióra koncentrál – nem érzékeli azt, ha a hatóság objektíven jogszerűtlen. Egy autokratikus rezsim állampolgárai – különösen ha a politikai propaganda erős és az ellenzék gyenge – empirikusan elismerhetik a rendőrség legitimitását, miközben a normatív értelemben vett legitimitáció hiányzik. Ez Bottoms és Tankebe szerint nem fogalmi tisztaságmánia: a kriminológiai legitimitáció-kutatás normatív kapaszkodók nélkül könnyen az autokratikus rendszerek igazolójává válhat.

Ez a kritika nem azt jelenti, hogy Tyler módszertanát kell elvetni – hanem azt, hogy az empirikus mérést normatív kerettel kell kiegészíteni. Erre Bottoms és Tankebe a Beetham-féle három-komponensű modellt javasolja: a legitimitásnak nemcsak az alávetettek elismerésére (consent), hanem a hatalomgyakorlás legalitására és az osztott normáknak való megfelelésére is támaszkodnia kell. A részleteket a következő, 7. szakaszban dolgozom ki.

7.4.3.4. Meyerson: a relációs elmélet filozófiai kritikája

A negyedik kritikai irány filozófiai-elméleti jellegű. Denise Meyerson 2021-ben szerkesztett *Procedural Justice and Relational Theory* című kötetében az eljárási igazságosság – különösen a Lind–Tyler-féle relációs elmélet – kritikáját politikai filozófiai alapokról fogalmazza meg.⁵¹⁶ A kritika lényege: a Lind–Tyler-féle „group-value” modell túl pszichologizáló. Az eljárási igazságosság szerintük túl kevés normatív kapaszkodót ad – minden, ami számít, az a polgári észlelés. A politikai filozófiai értelemben vett méltányosság-fogalmak – Rawls *Theory of Justice*-a, Habermas diskurzusetikai elmélete, Walzer komplex egyenlőség-fogalma – sokkal gazdagabb kereteket kínálnak. Ezekben a méltányosság nem csak az állampolgár fejében zajlik, hanem objektív kritériumok (egyenlő figyelem, érdek-egyensúly, alapjogi védelem) szerint értékelhető.

Meyerson kritikája a normatív iskolához vezet, és különösen a Bottoms–Tankebe-féle dialogikus modellel rokonszenvez – bár attól még magasabb absztrakciós szinten, filozófiai szókinccsel dolgozik. A kriminológiai gyakorlat számára közvetlen következtetése kevesebb, mint Hertogh vagy Tankebe érveié, de a fogalmi tisztaság szempontjából fontos: emlékeztet arra, hogy az eljárási igazságosság szociálpszichológiai sikere nem helyettesíti a politikai filozófiai elemzést.

A négy kritika – Hertogh, Mazerolle és munkatársai, Tankebe és Meyerson – közös üzenete az, hogy az eljárási igazságosság paradigma nem önmagában áll meg: kontextus-érzékenységre,

⁵¹⁶ Meyerson (szerk. 2021).

módszertani finomításra, normatív kiegészítésre és filozófiai megalapozásra szorul. A következő szakaszban a Bottoms–Tankebe-féle normatív iskolát mutatom be, amely ezeket a kritikai mozzanatok az empirikus iskolával szemben álló, de azt nem helyettesítő – komplementer – paradigmává építi ki.

7.5. A normatív iskola

A Tyler-féle empirikus paradigma kritikáit egyetlen, koherens alternatív elméleti keretbe Anthony Bottoms és Justice Tankebe 2012-es *Beyond Procedural Justice* című tanulmánya foglalja össze.⁵¹⁷ Az itt kibontakozó megközelítés – amit a továbbiakban „normatív iskolának” nevezek, jelezve a politikai filozófiai megalapozást – nem az empirikus iskola helyettesítését, hanem annak normatív és relációs kiegészítését célozza. A normatív iskola – Beetham, Coicaud és Bernard Williams munkáira építve – a legitimációt a hatalombirtokos és az alávetettek közötti dialogikus folyamatként írja le, amelyben a hatalomgyakorlás érdemi sztenderdjei (legalitás, méltányosság, hatékonyság, osztott normák) ugyanúgy számítanak, mint a polgári percepció. Ez a szakasz mutatja be az iskola főbb pontjait.

7.5.1. Az iskola fő tézise

A normatív iskola alaptézise – élesen szembeállítva Tyler észlelés-fókuszú modelljével – az, hogy a legitimáció nem redukálható az állampolgári percepcióra.⁵¹⁸ Az empirikus mérés értékes, és gyakran a politikai filozófiai értelemben vett legitimáció jó közelítését adja, de bizonyos esetekben – különösen autokratikus rezsimekben, posztkoloniális struktúrákban, vagy radikális egyenlőtlenségben működő rendszerekben – a polgári percepció és az érdemi legitimáció elszakadhat egymástól. Erre Bottoms és Tankebe a Weber-Raz-féle *de facto* tekintély gondolatát hozza fel: olyan helyzetek, amelyekben a polgárok egy minimálisan „valid”-nak ismerik el a hatalmat – gyakran egyszerűen azért, mert nincs alternatíva, vagy mert a felülről jövő kényszer ellen védekezni nem tudnak –, miközben normatív értelemben az elismerés nem valódi.⁵¹⁹ Erre a helyzetre a börtönszociológiai irodalom a „néma kényszer” (dull

⁵¹⁷ Bottoms és Tankebe (2012).

⁵¹⁸ Bottoms és Tankebe (2012) 123–135.

⁵¹⁹ Bottoms és Tankebe (2012) 148–149., Raz (2009) tipológiája és Weber (1978) szövegei alapján.

compulsion) fogalmát használja: a fogvatartottak elfogadják az örök hatalmát, de ez nem ugyanaz, mint a hatalom igazi normatív elismerése.⁵²⁰

A különbségtétel kriminológiai súlya komoly. Ha a kutatás csak a polgári percepciót méri – és nem tesz fel kérdéseket az érdemi legitimáció feltételeiről –, akkor egy autokratikus rendszer rendőrsége, amely sikeresen kommunikálja jogcímét, empirikusan legitim lehet, miközben normatíven a legitimáció hiányzik. Ez a Tankebe-féle „udvariásan kezelt jogsértés” alaphelyzete, amit a 6.3.3. szakaszban már bevezettem. A normatív iskola tehát nem csak fogalmi tisztogatást végez, hanem politikailag is fontos: érdemi sztemderdek nélkül a kriminológiai legitimáció-kutatás akaratlanul is az autokratikus rendszerek igazolójává válhat.

7.5.2. Bernard Williams mint filozófiai forrás

Bottoms és Tankebe normatív érvelésének egyik fő filozófiai forrása Bernard Williams 2005-ös posztumusz kötete, az *In the Beginning Was the Deed*. Williams központi tézise a basic legitimation demand: minden politikai rend tartozik az alávetettjeinek egy minimális, az alávetettek számára elfogadható és nem pusztán a hatalom létéből levezetett indokolással. Az olyan „indokolás”, amely lényegében annyit mond, hogy „azért gyakorlom a hatalmat, mert hatalmam van”, nem indokolás – nem tesz eleget a basic legitimation demandnak.⁵²¹

Ez a tézis a kriminológiai szempontból azért különösen releváns, mert a rendőrség és a büntetőjogi intézmények éppen olyan szervek, amelyek legtöbbet kényszerítenek az állampolgárookra. A rendőri intézkedés – egy igazoltatás, egy megállítás, egy razzia – szinte definíciósan kényszerít: az érintett akarata ellenére korlátozza a mozgásszabadságot vagy a magánéletet. Williams alaptézise szerint az ilyen kényszerítésnek mindig megfelelő igazolást kell adnia, amely az érintett számára (és nem csak az állam belső logikája számára) elfogadható. Ez az alaptézés ad normatív kapaszkodót a Bottoms-Tankebe-féle modellnek arra, hogy mikor legitim a hatóság – túl azon, hogy a polgárok empirikusan elismerik.

7.5.3. Beetham három-elemű modellje

A normatív iskola fogalmi gerincét David Beetham 1991-es *The Legitimation of Power* című monográfiája adja. A 2. szakaszban már bemutattam Beetham három-elemű modelljét; itt visszatérek rá, mert a normatív iskola részletkifejtésében ez áll a középpontban.

⁵²⁰ Bottoms és Tankebe (2012) 149. idézi Mathiesen (1965).

⁵²¹ Bottoms és Tankebe (2012) 124 idézi Williams (2005).

Beetham szerint a legitimáció három, egymástól elválaszthatatlan komponens additív függvénye:⁵²²

- (1) A legalitás (conformity to rules). A hatalomgyakorlás a fennálló jogi szabályoknak megfelel. Ez alapvető feltétel: ha a rendőrség a jogszabályokat sérti meg (törvénytelen letartóztatás, alapjogsértő bánásmód, illegális információgyűjtés), akkor a legitimáció első eleme hiányzik. Ennek hiányában a többi elem is megdől.
- (2) Az igazolhatóság a közös normák szerint (justifiability of rules in terms of shared beliefs). A jogi szabályok és azok alkalmazása összhangban áll azokkal az osztott meggyőződésekkel és értékekkel, amelyeket a hatalombirtokosok és az alávetettek közösen vallanak. Itt a kérdés nem az, hogy a szabály jogilag létezik-e, hanem hogy az adott közösség morálisan elfogadhatónak tartja-e. Egy faji vagy etnikai diszkriminációt törvénybe iktató rendszer formálisan legális lehet, de a shared beliefs szintjén legitimáció-deficit – különösen akkor, ha az érintett csoport(ok) nem osztják ezeket a normákat.
- (3) A kifejezett beleegyezés (legitimation through expressed consent). Az alávetettek aktív cselekedeteikkel – választás, együttműködés, részvétel – elismerik a hatalom jogcímét. Ez a legitimáció megnyilvánul: nem pusztán belső attitűd, hanem viselkedési kimenet (pl. együttműködés a rendőrséggel egy bűncselekmény bejelentésével).

Beetham szerint a három komponens egyike sem helyettesítheti a másikat: bármelyik hiánya legitimáció-deficitet eredményez. Egy magas legalitású, de osztott normáit elvesztő rendszer (legitimitási hiány, eltérés a szabályok és az azokat alátámasztó közös meggyőződések között), egy „magas” közös értékekkel rendelkező, de jogszerűtlen rendszer (illegitimáció, szabályok megszegése), vagy egy jogszerű és normatíven elfogadott, de polgári beleegyezést elvesztő rendszer (delegitimizálás, a hozzájárulás visszavonása) – mindhárom esetben legitimáció-probléma áll fenn.⁵²³

⁵²² Hough et al. (2013) 148.

⁵²³ Bottoms és Tankebe (2012) 133 idézi Beetham (1991) 20..

Beetham modelljének kulcsfontossága a kontextus-érzékenységben rejlik. Beetham explicit megfogalmazásában a társadalomtudós dolga nem az, hogy univerzálisan megválaszolja a legitimitás kérdését, hanem hogy adott történeti, társadalmi kontextusban vizsgálja: „A társadalomtudósok számára a legitimitás mindig kontextusfüggő legitimitást jelent, nem pedig abszolút, ideális vagy elvont értelemben vettet.”⁵²⁴ Ez a kontextus-érzékenység – amit a 6.3.1. szakaszban már Hertogh-féle kritikaként is bemutattem – Bottoms és Tankebe egyik központi érve: az empirikus iskola univerzalitás-igénye Beethammal és a normatív iskolával nem összeegyeztethető.

7.5.4. A dialogikus megközelítés és a kontextus-érzékenység

Bottoms és Tankebe fő önálló elméleti hozzájárulása az, hogy a legitimitációt – Weberre és Razra építve – dialogikus folyamatként értelmezi. A legitimitáció nem statikus tulajdonság, amit valaki vagy birtokol vagy nem, hanem egy folytatólagos kommunikációs kapcsolat. Bottoms és Tankebe így fogalmaz:

„ [...] azok, akik hatalmat gyakorolnak (vagy hatalmat keresnek) egy adott kontextusban, igényt fogalmaznak meg arra, hogy ők legyenek a legitim uralkodók; majd a közönség (audience) válaszol erre az igényre; a hatalombirtokos esetleg módosítja az igényét a közönség válaszána fényében; és a folyamat ismétlődik.”⁵²⁵

Ennek a dialogikus szerkezetnek a legfontosabb – és a Tyler-paradigmával szemben legmélyebb – következménye az, hogy a legitimitáció követelményei nem univerzálisak, hanem kontextus-függők. Az, hogy egy adott közösségben mit kell a hatalombirtokosnak teljesítenie ahhoz, hogy az alávetettek elismerjék, nem egy időtlen-térfeletti receptből vezethető le, hanem az adott közösség konkrét történetéből, kulturális hagyományaiból, intézményi tapasztalataiból. Beetham szavaival: az alapstruktúra ugyanaz (legalitás + osztott értékek + beleegyezés), de a tartalom – hogy konkrétan mit jelent a közös értékeknek való megfelelés, hogy mit jelent az kifejezett hozzájárulás (expressed consent) – országonként, kultúránként, sőt rétegenként is változik.⁵²⁶

⁵²⁴ Hertogh (2015) 228 idézi Beetham (1991) 14.; Bottoms és Tankebe (2012) 133. „[L]egitimacy for social scientists is always legitimacy-in-context, rather than absolutely, ideally or abstractly.”

⁵²⁵ Bottoms és Tankebe (2012) 132.

⁵²⁶ Bottoms és Tankebe (2012) 133 idézi Beetham (1991) 22.

Ez a kontextus-érzékenység konkrét empirikus tartalmat is kap Tankebe saját kutatásaiban. Tankebe 2008-as ghánai felmérése – amit a *Criminology and Criminal Justice* folyóiratban publikált – a Tyler-paradigma egyik legfontosabb külső próbája volt.⁵²⁷ Tankebe azt találta, hogy Ghánában a rendőrség legitimációja és a polgári együttműködés legfőbb prediktora nem az eljárási méltányosság volt, hanem a rendőrség észlelt hatékonysága. Egy olyan társadalomban, ahol a rendőrség mindennapi működése korrupcióval, kapacitáshiánnyal, és vidéki területeken fizikai jelenlétének hiányával küzd, a polgárok először azt nézik, hogy képes-e a rendőrség egyáltalán a feladatait ellátni – a hogyan (eljárási minőség) másodlagos jelentőségű ehhez képest.⁵²⁸

Ez az eredmény Tylernek az „univerzalitás-tézisével” – hogy az eljárási méltányosság minden kontextusban a legitimáció legfőbb prediktora – közvetlenül szemben áll. Tankebe és Bottoms ebből nem a Tyler-paradigma elvetését vezetik le, hanem a paradigma kontextuálissá tételét. A Tyler-modell az anglo-amerikai (és általában a fejlett demokratikus, alacsony korrupciós szintű, magas rendőri kapacitású) kontextusban érvényes – ott a polgárok joggal várhatják, hogy a rendőrség képes a feladatát ellátni, és ezért az eljárás minősége az, ami az elismerést mozgatja. Más kontextusban – ahol a rendőri hatékonyság maga is bizonytalan – más antecedensek dominálnak.

További empirikus megerősítés érkezik a Sunshine és Tyler 2003-as New York-i kutatásból. Sunshine és Tyler a 9/11-i terrortámadás előtt és után is végzett méréseket: a támadás előtt az észlelt hatékonyság szignifikánsan korrelált az együttműködéssel; a támadás után viszont – amikor a rendőrség hatékonysága a terror elleni harcban kérdőjeleződött meg – ez a korreláció eltűnt.⁵²⁹ Hasonlóan Bradford 2012-es londoni fiatalokra vonatkozó kutatása az eljárási méltányosság és az effektivitás együttes magyarázó erejét találja.⁵³⁰ Reisig, Tankebe és Meško 2012-es szlovén kutatása a hatékonyságot szintén a kooperáció szignifikáns prediktorának találja.⁵³¹

A gyakorlati tanulság ebből Bottoms és Tankebe számára egyértelmű: a legitimáció érdemi feltételeinek vizsgálatakor mindig figyelembe kell venni az adott kontextust. Ami egy stabil, hatékonyan működő, alacsony korrupciós szintű demokráciában a legitimáció fő tényezője

⁵²⁷ Bottoms és Tankebe (2012) 148. lábjegyzet idézi Tankebe (2008).

⁵²⁸ Tankebe (2013) 113. idézi Tankebe (2009) – „Ghánára vonatkozóan Tankebe (2009) úgy találta, hogy az együttműködést elsősorban a rendőrség észlelt hatékonysága határozta meg.”

⁵²⁹ Tankebe (2013) 113 idézi Sunshine és Tyler (2003).

⁵³⁰ Tankebe (2013) 113 idézi Bradford (2012).

⁵³¹ Tankebe (2013) 113 idézi Reisig et al. (2012).

(eljárási méltányosság), egy másfajta kontextusban más antecedens dominálhat (effektivitás, lawfulness, vagy a kisebbségi csoport-pozíció). Ez a kontextus-érzékenység nem fogalmi gyengeség, hanem a normatív iskola erőssége – éppen ez különbözteti meg a Tyler-féle univerzalisztikus modelltől.

7.5.5. A legitimáció komponensei

Bottoms és Tankebe elméleti keretét Tankebe empirikus tanulmánya operacionalizálja egy négy-komponensű legitimitás-modellben. Tankebe szerint az empirikus legitimáció-mérés négy tartalmi dimenziót kell, hogy lefedjen:⁵³²

- (1) Eljárási méltányosság (procedural fairness) – Tyler négyes elemkészlete, a döntéshozatal minősége és a bánásmód minősége.
- (2) Elosztó igazságosság (distributive fairness) – a rendőri szolgáltatások és bánásmódok igazságos elosztása a társadalmi csoportok között.
- (3) Legalitás (lawfulness) – a rendőri tevékenység a fennálló jogszabályoknak való megfelelése, beleértve a due process betartását, a hatalmi visszaélések tilalmát, az alapjogi védelmet.
- (4) Eredményesség (effectiveness) – a rendőrség képessége arra, hogy a feladatait ellássa: bűncselekményeket megelőzze és felderítse, az állampolgárok biztonságát biztosítsa.

Tankebe – Bradford-Jackson-Hough-tól eltérően – ezeket nem előzményi változókként tekintette, mint amelyek a legitimáció-érzetet generálják, hanem maguknak a legitimáció komponenseinek tekinti. Vagyis a legitimáció maga ezeknek a tartalmi dimenzióknak az összessége – nem egy attól független pszichológiai fogalmi képződmény, amit ezek létrehoznak.

Itt egy módszertani vita is van: Jackson 2018-ban explicit módon vitatja Tankebe komponens-állítását, és úgy érvel, hogy a confirmatory factor analysis – amire Tankebe támaszkodik – nem alkalmas eldönteni, hogy a procedural justice, lawfulness, effectiveness maga a legitimáció, vagy az okozza a legitimáció-érzetet.⁵³³ BJH ezért a hagyományos „antecedensek →

⁵³² Tankebe (2013) 109–114.

⁵³³ Jackson (2018) 152.

legitimáció (duty to obey + normative alignment) → kimenetek” lánc mellett tart ki. A vita lényege fogalmi-operacionális, és nem zárható le egyetlen kutatással – de a kontextus-érzékenységi tanulság a fejezetünk szempontjából ettől függetlenül érvényes: bárhogya is operacionalizálják, a fő dimenziók (procedural justice, lawfulness, effectiveness, distributive fairness) eltérő súllyal lehetnek jelen különböző kontextusokban.

7.5.6. Önlegitimáció – a másik oldal

Bottoms és Tankebe egyik dialogikus újítása az, hogy a legitimáció elemzésébe kifejezetten bevonja a hatalombirtokos oldalt is. Az eddig tárgyalt – Tyler-féle, BJH-féle, Tankebe-féle – modellek mind a polgári percepcióra koncentrálnak (audience legitimacy). A normatív iskola hozzáteszi a hatalombirtokos legitimáció fogalmát, és ezen belül self-legitimacy – az önlegitimáció – kérdését: maga a rendőr (vagy bíró, ügyész, börtönőr) hisz-e abban, hogy joga van a hatalmat gyakorolni.⁵³⁴

Az önlegitimáció kutatása fontos kiegészítő iránya a kriminológiai legitimáció-irodalomnak, és bizonyos kérdésekben – mint a rendőri kultúra, a hivatásetika, a frusztráció és demoralizáció hatása az állampolgári kapcsolatra – érdemi belátásokat ad. Ennek a fejezetnek azonban a fő tárgya nem ez: ennek a fejezetnek a tétje az állampolgárok és a hatóságok közötti viszony, az állampolgári oldal felől. Az önlegitimáció ezért itt csak annyiban kerül említésre, hogy érzékeltessem: a Bottoms–Tankebe-féle dialogikus modell két oldalt tételez fel, és a kriminológiai kutatás az utóbbi évtizedben az eddig kevésbé vizsgált power-holder oldalra is figyelmet fordít.⁵³⁵

7.5.7. Empirikus tesztek

A normatív iskola – empirikus iskola elnevezéssel szemben – nem ellenkutatási hagyomány: empirikus operacionalizációk is születtek hozzá. Két ilyen vizsgálat különösen fontos. Tankebe (2013) londoni felmérése a négy-komponensű modellt tesztelte. Az eredmények alátámasztották a négy dimenzió empirikus elkülönülését, és kimutatták, hogy a legitimáció a polgári kooperációra mind közvetlenül, mind a felt obligation to obey mediátorán keresztül hat.⁵³⁶

⁵³⁴ Bottoms és Tankebe (2012) 150–169.

⁵³⁵ Kifejezetten erről ld. Bradford et al. (2014).

⁵³⁶ Tankebe (2013) absztrakt és 130–135.

Reisig, Tankebe és Meško 2012-es szlovén tanulmánya – szlovén egyetemista mintán – az eljárási igazságosság → legitimáció → kooperáció lánc szlovén kontextusban való érvényességét teszteli. Az eredmények megerősítik a Tyler-féle alaplánc érvényességét, de a hatékonyság szintén szignifikáns előrejelzőnek bizonyul.⁵³⁷

A két empirikus vizsgálat együtt jól mutatja a normatív iskola pragmatikus erényét: az érdemi-normatív kritika nem zárja ki az empirikus mérést, sőt – gazdagítja azt. A négy-komponensű modell több információt ad arról, hogy egy adott kontextusban mi a legitimáció valódi tartalma; a dialogikus megközelítés érzékenyebb a kontextusra, mint Tyler univerzalisztikus modellje; és a hatalombirtokos oldal bevonása új kutatási irányt nyit. Az empirikus és a normatív iskolák ezért nem versengő paradigmák, hanem komplementer megközelítések, amelyek együtt tudják megadni a kriminológiai legitimáció teljes képét.

7.6. A legitimáció ellenében ható erők: az anticipáló igazságosság/ igazságtalanság

A fentiekben bemutatott mechanizmusok mind abból az implicit feltevésből indulnak ki, hogy az állampolgárok és a hatóságok közötti viszonyt elsősorban a tényleges találkozások formálják: a polgári percepciót a megélt rendőri eljárások minősége alakítja, és az eljárási igazságosság → majd legitimáció → majd compliance/ kooperáció lánc azon alapszik, hogy a polgárok empirikusan tapasztalják a hatóság viselkedését. Ezt a feltevést azonban egy újabb keletű kutatási irány – az anticipált igazságosság (anticipatory justice) fogalmával – alapvetően árnyalja. A tézis lényege: a polgári percepció nem üres lappal indul, hanem előre kialakult várakozásokkal van terhelve, és ezek a várakozások önállóan – sőt, sokszor a tényleges találkozás minőségétől függetlenül is – formálják a legitimáció-ítéletet és a polgári viselkedést.

Ezt a fogalmat Natasha Madon tanulmánya vezeti be gyakorlatilag a kriminológiai szakirodalomba – bár a fogalom maga régebbi gyökerű (szervezeti pszichológia, Shapiro és Kirkman 1999-ből), és Woolard és munkatársai 2008-ban már alkalmazták fiatal vádlottak bíróságra vonatkozó várakozásainak vizsgálatára.⁵³⁸ Madon ezt a fogalmi keretet a rendőr–állampolgár viszonyra fordítja le, és a posztkoloniális, kisebbségi, vagy stigmatizált csoportokra különösen érvényes mechanizmust ír le.

⁵³⁷ Tankebe (2013) 113 idézi Reisig et al. (2012).

⁵³⁸ Madon (2025); Madon (2025) 4. idézi Shapiro és Kirkman (1999); Madon (2025) 4 idézi Woolard et al. (2008).

7.6.1. Az anticipáló igazságosság fogalma

Madon definíciójában az anticipáló igazságosság „a hatóságokkal kapcsolatos nem-normatív várakozások, és az, hogy milyen mértékben anticipálnak az emberek méltányos vagy méltánytalan bánásmódot vagy eredményeket.”⁵³⁹ Más szóval: amikor a polgár találkozik a rendőrséggel, nem absztrakt módon viszonyul a helyzethez, hanem előre megformált elvárásokkal. Ezek az elvárások két forrásból táplálkoznak: (1) a múltbéli személyes tapasztalatokból (korábbi találkozások, jó vagy rossz), és (2) a közvetített tapasztalatokból – család, barátok, közösség, média –, valamint a csoportreferenciából: amit a polgár arról hisz, hogy „valakit, mint én, hogyan szoktak kezelni.”⁵⁴⁰

A fogalom kritikus újszerűsége az, hogy a polgári várakozás nem azonos a múltbéli tapasztalattal. Egy polgár, aki maga sosem találkozott közvetlenül a rendőrséggel rossz tapasztalattal, mégis anticipálhat negatív bánásmódot – ha a csoportjához tartozó mások, vagy a média ábrázolásai, vagy a történeti narratíva azt sugallja, hogy „a hozzám hasonlókkal így bánnak.” Ez a megkülönböztetés különösen fontos a kisebbségi csoportok esetében, ahol a kollektív történet és a szelektív rendőri tapasztalatok az egyén percepcióját olyan irányba is alakíthatják, amelyet az ő saját életeseményei nem indokolnak.

7.6.2. A logikai ív és az önbeteljesítő mechanizmus

Az anticipáló igazságosság mechanizmusa egy önbeteljesítő ciklusra mutat. A logikai ív négy lépésben írható le. Első lépésként a múltbéli vagy közvetített tapasztalatok alapján kialakul egy negatív anticipáció. A polgár – egy kisebbségi csoport tagja, mondjuk – előre úgy gondolja, hogy a rendőr feltehetően gyanakvással, esetleg ellenségesen fogja kezelni. Második lépés: a negatív anticipáció formálja a polgár saját viselkedését a találkozás során. Madon eredménye szerint a stigmatizált csoport tagjai gyakran „ártatlanság-jeleket” (innocence signals) küldenek a rendőröknek – kerülnek a hangosabb beszédet, a feltűnő öltözködést, az olyan jeleket, amelyek a csoport-identitásukat kommunikálnák.⁵⁴¹ Ez nem szabad cselekvés, hanem stratégiai elővigyázatosság: a polgár előre számít a negatív bánásmódra, és ezt megpróbálja minimalizálni. A harmadik lépés: a polgár módosult viselkedése módosítja a rendőr reakcióját. A merev, óvatos, távolságtartó polgári viselkedés – amely valójában a negatív anticipáció eredménye – a rendőr számára gyanús jelnek tűnhet. A rendőr ezt esetleg ellenségességgként

⁵³⁹ Madon (2025) 4.

⁵⁴⁰ Madon (2025) 4.; Madon (2025) 14 idézi Major és O'Brien (2005).

⁵⁴¹ Madon (2025) 15 idézi Stuart (2016).

vagy nem-kooperativitásként értelmezi, és – esetleg akaratlanul – szigorúbb, távolságtartóbb bánásmóddal reagál. A negyedik mozzanat: a polgár ezt a megerősített negatív bánásmódot saját anticipációja igazolásaként éli meg. „Tudtam, hogy így lesz.” A ciklus negatív spirálban zárja önmagát.

Az ennél is súlyosabb következmény az, amit Madon különös figyelemmel kiemel: az anticipáló polgár a méltányosan eljáró rendőri viselkedést is gyakran méltánytalanságként éli meg – vagyis az igazságtalanság anticipálása akkor is fennáll, ha a rendőri eljárás objektíven megfelelő.⁵⁴² Ez Tyler eredeti modelljére vonatkozóan komoly kérdést tesz fel: ha a polgári percepció előre torzul, akkor a PJ mind a négy elemének tudatos alkalmazása sem garantálja, hogy a polgár ezt méltányosnak észlelje. „A procedurálisan méltányos kezelés szubjektíven méltánytalanságként érkezhets meg” – a PJ és a polgári percepció közötti egyértelmű ok-okozati lánc megreped, ha az anticipáló igazságosság mechanizmusa erős.

7.6.3. A tágabb irodalom és kapcsolódó mechanizmusok

A Madon-féle fogalom egyedülálló a kifejtettségében, de nem áll egyedül. Több rokon irodalmi vonal ugyanezt a mechanizmust írja le más fogalmi keretekben. Bradford és Jackson 2018-as európai bevándorlókra vonatkozó kutatása az anticipáló igazságosság egyik markáns esetét dokumentálja.⁵⁴³ Az európai bevándorlók – akik személyesen csak rövid ideje érintkeznek a fogadó ország rendőrségével – legitimáció-percepcióját erősen befolyásolja a származási országbeli rendőri reputáció. Aki olyan országból érkezett, ahol a rendőrség korrupst és brutális, az a fogadó országbeli rendőrséget is alacsonyabb legitimációval ruházza fel – nem közvetlen tapasztalat, hanem importált anticipáció alapján. Bradford és Jackson empirikus eredménye szerint az intézményi keretek és a csoportpozíció közvetlenül formálja, hogyan értelmezik a bevándorlók a helyi rendőri viselkedést.

Drury, Stott és Stott 2022-es Political Psychology tanulmánya az anticipáló igazságosság egy szélsőséges esetét mutatja be, amikor a mechanizmus városi tüntetések és zavargások terjedéseként manifesztálódik.⁵⁴⁴ A szerzők azt kutatják, miért ugranak át a városi tüntetések egyik városból a másikba: a magyarázatuk szerint a más városban észlelt rendőri viselkedés a helyi polgárok anticipációját módosítja a saját rendőrségükkel kapcsolatban. Ha a londoni rendőrség egy tüntetésen aránytalanul kemény, a manchesteri polgárok ezt a manchesteri

⁵⁴² Madon (2025) 15.

⁵⁴³ Bradford és Jackson (2018).

⁵⁴⁴ Drury et al. (2022).

rendőrség várható viselkedéseként is interpretálják – és ez emelheti a helyi feszültséget, akár új tüntetésekhez is vezethet.

Tracey Meares 2022-es Daedalus-tanulmánya az amerikai fekete közösségek rendőri viszonyára alkalmazza ezt a logikát – bár ő nem az „anticipatory justice” fogalmát használja, de a kísérleti pszichológiát és a történeti diszkriminációt összekötő érvelése ugyanezt a mechanizmust írja le.⁵⁴⁵ Meares szerint az amerikai fekete közösségek rendőri legitimáció-percepciója nem érthető meg pusztán a jelenlegi rendőri tevékenység minőségéből; szükséges hozzá az a történeti örökség, amely a kollektív anticipációt kialakította. A legitimáció építése ezért nem egyszerűen „udvariasabb” rendőri viselkedést követel meg, hanem történeti igazságosság-helyreállítást is.

A három forrás együtt egy szélesebb tételt fogalmaz meg: az anticipáló igazságosság nem egyedi jelenség – bevándorlókra, tüntetőkre, kisebbségi közösségekre egyaránt érvényes mechanizmus. Mindenütt, ahol a polgári csoport és a hatóság között történeti, kulturális vagy intézményi feszültség van, ott a polgári percepciót előre megformált elvárások alakítják, és a tényleges találkozások csak ennek a már meglévő keretnek a fényében értelmeződnek.

7.6.4. Következmények a legitimáció építésére

Az anticipatory justice mechanizmusának gyakorlati következményei a legitimáció-építés szempontjából lényegesek – és részben szomorúak. Először: a procedural justice paradigma önmagában nem elegendő ott, ahol a negatív anticipáció erős. Ha a polgár előre úgy gondolja, hogy ő – vagy a hozzá hasonlók – méltánytalanul lesznek kezelve, akkor a konkrét rendőri eljárás méltányos minősége is csak korlátozottan tudja ezt felülírni. Ez nem azt jelenti, hogy a procedural justice értelmetlen volna – a Mazerolle et al. szisztematikus áttekintése éppen azt mutatja, hogy átlagosan javít a percepciókon és viselkedési kimeneteleken. De adott csoportoknál – kisebbségi, marginalizált, stigmatizált közösségeknél – az eljárási igazságosság egyedül nem elegendő stratégia.

Másodszor pedig, az eljárási igazságosság mechanizmusának megtörése több szintű beavatkozást igényel.

⁵⁴⁵ Meares (2022).

- (1) Az egyéni interakciós szinten az eljárási igazságosság továbbra is fontos, de az interakcióknak különösen tartósaknak, konzisztenseknek és kommunikatív erejűeknek kell lenniük ahhoz, hogy a beépült negatív anticipációt visszaszorítsák. Egy-két jó találkozás nem elég; a polgárnak megerősödő mintázatot kell tapasztalnia ahhoz, hogy az anticipációja módosuljon.
- (2) A közösségi szinten a rendőrségnek aktívan kommunikálnia kell a kisebbségi csoportok felé, és nemcsak a rendőri tevékenységen keresztül, hanem a közösségi reprezentáció, a részvétel, a közös fórumok útján is. A „policing by consent” elv ezen a szinten gyakorlatba ágyazódik: ha a közösségi szintű kapcsolat nem épül ki, a polgári anticipáció nem változik.
- (3) A történeti-intézményi szinten – Meares érvelése nyomán – a múltbéli rendőri visszaélések, igazságtalanságok, diszkriminatív gyakorlatok elismerése és helyreállítása szükséges. Ez az, ami a leghosszabb távú és legmélyebb beavatkozási szint: a kollektív emlékezet és a csoport-tagság érzésének helyreállítása.

Az anticipáló igazságosság koncepciója tehát egy fontos figyelmeztetés a kriminológiai legitimáció-irodalom optimisztikus változatával szemben: a legitimáció építése nehezebb azokban a kontextusokban, ahol a polgár-hatóság viszony történetileg sérült. De ugyanakkor egy reális stratégiai keret is – a beavatkozás több szintű és hosszú távú kell, hogy legyen, és az eljárási igazságosság ennek csak az egyik – az egyéni interakciós – szintje.

7.7. Bizalom és legitimáció – egy szükséges elhatárolás

A bizalom és a legitimáció fogalmait a kriminológiai szakirodalom – különösen a Tyler-féle eljárási igazságosság paradigma – gyakran egyetlen empirikus konstrukcióba olvasztja össze. A Sunshine és Tyler 2003-as és a Tyler 2006-os munkáitól kezdve egyetlen „legitimitás-index” méri az engedelmességi kötelezettséget és az intézményi bizalmat egyaránt, mintha a kettő ugyanannak a háttérváltozónak két aspektusa lenne.⁵⁴⁶ Ez az olvasási mód kényelmes – a modellek matematikailag egyszerűek és a kapott eredmények erősen szignifikánsak –, de fogalmilag félrevezető. A bizalom és a legitimáció elemzési szintje, ítéletének tárgya és

⁵⁴⁶ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 2. és 7. idézi Sunshine és Tyler (2003) és Tyler (2006).

motivációs ereje különböző. A két fogalom keveredése a kutatást és a gyakorlati következtetéseket egyaránt elszegényíti.

Az elhatárolást a Jackson és Gau-féle „Carving up Concepts?” című fejezet végzi el a legtisztábban – kifejezetten ezzel a céllal írott, fogalmi munka.⁵⁴⁷ Az itt következő szakasz erre épít, néhány ponton kiegészítve Bradford és Jackson 2024-es Political Quarterly-cikkével és a Hough, Jackson és Bradford 2010-es fogalmi felvetésével.

A szakasz célja tisztán fogalmi: bemutatni, hogy a bizalom és a legitimáció hol különböznek és hol fedik egymást, hogy a fejezet hátralévő részében – különösen a Tyler-féle empirikus és a Bottoms–Tankebe-féle normatív iskola tárgyalásánál – egyértelmű legyen, melyik fogalomról beszélünk.

7.7.1. A két fogalom magja és elemzési szintje

A bizalom Jackson és Gau definíciójában: „a bízó (trustor) szubjektív ítélete arról, milyen valószínűséggel fog a bízott (trustee) egy elvárt és értékes cselekvést bizonytalanságban végrehajtani.”⁵⁴⁸ Három eleme van: a bízó polgár, a bízott tisztviselő (vagy intézményi szereplő), és egy várt, értékes viselkedés. A bizalom mindig valószínűségi ítélet és bizonytalanságban születik – ha az eredmény biztos, nincs szükség bizalomra. Mollering nyomán Jackson és Gau a bizalmat vakmerő bizalomnak (leap of faith) nevezi: a polgár vállalja a kockázatot, hogy téves várakozása lesz, vagy hogy a tisztviselő nem fog rendesen eljárni.⁵⁴⁹ A bizalom-fogalom gyökerei a társas pszichológiai és szociológiai bizalomelméletekben – Annette Baier, Bernard Barber, Russell Hardin, Diego Gambetta, Roger Mayer és Jason Colquitt munkáiban – mélyebbek, mint a kriminológiában.⁵⁵⁰

A legitimáció ezzel szemben nem a tisztviselő várható viselkedéséről alkotott bizonyosság-ítélet, és nem is mikro-szintű viszony. A legitimáció intézményi tulajdonság: a polgár normatív állásfoglalása arról, hogy a hatalombirtokos intézmény jogosultan gyakorolja-e a hatalmat. Jackson és Gau megfogalmazásában: „a tulajdonság vagy minőség, hogy az intézmény jogos hatalommal bír, és az alávetettek elfogadják, valamint önként deferenciát mutatnak iránta.”⁵⁵¹

⁵⁴⁷ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 3–10.

⁵⁴⁸ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 5.

⁵⁴⁹ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 5 idézi Mollering (2001).

⁵⁵⁰ A bizalomelméleti hagyományhoz Jackson és Gau (előkészületben) 5. lábjegyzetben hivatkozott szerzőkhöz ld. Hardin (2002); Bauer (2014); Gambetta (1988), mindegyiket idézi Jackson és Gau (megjelenés alatt) 5.

⁵⁵¹ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 3. – „a jogos hatalommal való rendelkezés tulajdonsága vagy minősége, valamint az ezt követő elfogadás és a tekintély iránti önkéntes engedelmesség.” („the property or quality of possessing rightful power and the subsequent acceptance of, and willing deference to, authority.”)

Tyler-nél ez „a hatalom egy pszichológiai tulajdonsága, amely arra készíti az érintetteket, hogy a hatalmat megfelelőnek, helyesnek és igazságosnak tekintsék”,⁵⁵² BJH-nál „az uralom joga és az alávetettek általi elismerés”,⁵⁵³ mindhárom megfogalmazásban közös, hogy a legitimitás nem egy konkrét tisztviselő viselkedéséről alkotott bizonyosság-ítélet, hanem az intézmény mint hatalombirtokos normatív megítélése.

A különbség tehát három dimenzióban tisztán látható.

1.) az elemzési szint eltér. A bizalom mikro-szintű: a konkrét polgár konkrét tisztviselő (vagy a tisztviselők általában mint kollektív szereplő) viselkedéséről alkotott várakozása. A legitimitás makro-szintű: az intézmény mint hatalomgyakorló jogcímének értékelése.

2.) az ítélet tárgya eltér. A bizalom a funkció megfelelő ellátását méri: a tisztviselő hatékony lesz-e, méltányosan jár-e el, semleges-e, megvédi-e a polgárt, fair-en bánik-e mindenkivel. A legitimitás a hatalom jogszerűségét és helyességét méri: az intézmény jogosult-e arra, hogy kényszerítő hatalmat gyakoroljon. A két ítélet összefügg, de nem ugyanaz. Egy polgár bízhat abban, hogy a rendőr eljön, ha hívja, anélkül, hogy elfogadná a rendőrség mint intézmény jogcímét. És fordítva: egy polgár elfogadhatja az intézményi jogcímet anélkül, hogy bízna abban, hogy a helyi rendőrök ténylegesen jól fognak eljárni.

3.) az intellektuális forrás és tradíció eltér. A bizalomfogalom a társas pszichológia, a játékelmélet, a szociológia és a politikatudomány bizalom-irodalmából táplálkozik (Baier, Hardin, Uslaner, Rothstein, Putnam). A legitimitás a politikai filozófiából, a politikai szociológiából és a jogelméletből (Weber, Beetham, Coicaud, Williams, Raz). A két hagyomány külön nyelvet beszél, és a kriminológiai összemosás (a bizalmat „institutional trust” névvel a legitimitás-indexbe ágyazva) ezt a nyelvi különbséget elfedi.

7.7.2. Az átfedés: az intézményi bizalom mint híd

Az elhatárolás nem azt jelenti, hogy a két fogalom egymástól független. Jackson és Gau egyik leghasznosabb megfigyelése éppen az átfedés pontos lokalizálása.⁵⁵⁴ Az átfedés egy konkrét konstruktumban van: az intézményi bizalomban. Az intézményi bizalom a polgár abbéli

⁵⁵² Tyler (2003) 307.

⁵⁵³ Jackson et al. (2012) 1051.

⁵⁵⁴ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 4.

meggyőződése, hogy a tisztviselők megfelelően, jogszerűen, korlátozottan, méltányosan gyakorolják a hatalmat. Ez a meggyőződés egyszerre bizalmi várakozás (a hatalomgyakorlók jól fognak viselkedni) és legitimációs ítélet (az intézmény jogosult erre a hatalomra, mert a tisztviselők megfelelően járnak el).

A két fogalom tehát egy „hídban” találkozik, és ez a híd nem véletlenszerű kapcsolat: Jackson és Gau szerint „nem elegendő, ha az emberek pusztán abban egyeznek meg, hogy a rendőrség jogszerűen kapja meg a kényszerítő hatalmat – a valódi legitimáció abban a meggyőződésben is benne foglaltatik, hogy a rendőrök megbízhatóan fogják használni ezt a hatalmat, az igazságosság és a közjó érdekében.”⁵⁵⁵ A megfelelőség-ítélet – a hatalomgyakorlás megfelelőségének értékelése – szükségszerű komponense a legitimációnak. Ez a komponens természetében bizalmi: a polgár nem tudja előre, hogy mit fog tenni a rendőr, csak várakozást fogalmaz meg róla.

A teljes kép Jackson és Gau ábrája szerint három, részben átfedő mezőre tagolható.⁵⁵⁶ A tiszta bizalom (trust at its „cleanest”) a tisztviselők jövőbeli viselkedéséről alkotott pozitív várakozás – itt nincs legitimáció-tartalom. A tiszta legitimáció az a meggyőződés, hogy az intézménynek joga van parancsolni, függetlenül attól, hogy a parancs tartalma helyes-e – itt nincs bizalom-tartalom. A középmező – az intézményi bizalom és a normatív összehangoltság – egyszerre tartalmaz bizalmi és legitimációs elemeket, és ez az a pont, ahol az operacionalizálások keverednek és a kutatási irodalom néha indokolatlanul kettéosztja a kapott eredményeket.

7.7.3. Eltérő motivációs mechanizmusok

A fogalmi elhatárolásnak gyakorlati tétje van, mert a bizalom és a legitimáció eltérő módon mozgatja a polgári magatartást. Jackson és Gau erre három különböző motivációs útvonalat különít el.⁵⁵⁷ A bizalom (a tiszta értelemben) a kooperációt mozgatja pozitív várakozáson keresztül. Ha az állampolgár abban bízik, hogy a rendőr szakszerűen, gyorsan és tisztelettel fog eljárni, akkor bejelenti a bűncselekményt, információt ad, hív, ha problémát észlel. A kooperáció itt instrumentális számítás – a polgár abból kalkulál, hogy a rendőri reakció várhatóan értékes lesz a számára.

A normatív összehangoltság (a legitimáció igazolási-oldala) szintén a kooperációt mozgatja, de érték-kongruencián és polgári felelősségen keresztül. Itt a polgár nem azért hív rendőrt, mert

⁵⁵⁵ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 4.

⁵⁵⁶ Jackson és Gau (megjelenés alatt) Figure 1.

⁵⁵⁷ Jackson és Gau (megjelenés alatt) Figure 2. és 11–14.

kiszámítja, hogy a rendőr jól fog viselkedni, hanem azért, mert a rendőrség mint intézmény az ő közös erkölcsi értékeit reprezentálja, és ezek megvédésében a polgárnak is van szerepe. Rawls megfogalmazását követve: a polgár hozzájárul „egy kölcsönösen előnyös és igazságos társadalmi együttműködési rendszerhez.”⁵⁵⁸ A kötelezettség az engedelmességre (a legitimáció elfogadási-oldala) a compliance-t mozgatja. Itt a polgár nem kooperál, hanem engedelmeskedik – tartalom-függetlenül, deferenciálisan. Tyler kifejezésével élve: az engedelmesség itt „content-free”, azaz a polgár nem azért engedelmeskedik, mert egyetért a parancs tartalmával, hanem azért, mert az intézmény jogosult parancsolni.⁵⁵⁹

Ez a három motivációs útvonal két fontos tanulsággal jár. Először is, két különböző viselkedési kimenet (kooperáció vs. compliance) ered ezekből – és a kettő nem ugyanaz. A polgár engedelmeskedhet a rendőri parancsnak (compliance) anélkül, hogy aktívan együttműködjön a rendőrséggel (cooperation); fordítva is igaz. A Tyler-féle „PJ → legitimáció → compliance” lánc – bár empirikusan robosztus – elmossa, hogy a kooperáció és a compliance különböző attitűdös előzményekből származik. Másfelől: a bizalom önmagában is termel kooperációt – legitimáció nélkül is. A bizalom-kalkulus elég lehet ahhoz, hogy a polgár bejelentse a bűncselekményt; nem feltétlenül kell hozzá hinnie az intézmény jogcímében.

7.7.4. Részmegállapítás

A fejezet a legitimációs elméletek bemutatásával amellet érvel: a büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés belépési oldalán a jogtudat kutatásokban már részben kitapogatott állampolgári elképzelések dominálnak – szemben a polgári AtJ koncepcióval, ahol a belépési oldalon elsősorban az esélyegyenlőségi szempontok. Ezt azonban nem rendezi el pusztán ennyivel: tüpontosan rámutat arra, mi is a tétje a rendőr–állampolgár interakcióknak, legyen az közvetlen vagy akár a médián, mások elbeszélése általi kapcsolódás. Nem csak megállapítja, hogy a „rossz interakció” „rossz” (mint értékítélet), hanem megkerülhetetlen érveket szolgáltat arra, hogy miért „rossz” ez, mit mulaszt el – végső soron – a társadalom egésze, ha vak erre a szempontra – ha a rendészet szerepének átgondolásából kimarad ez a szempon. Ami az egyik legfontosabb tanulsága, hogy a legitimáció nem szükségszerű feltétele a jogkövetésnek, azonban a legitimáció alapú jogkövetés végső soron egy demokratikus rendészetet megalapozó működést tud teremteni. Egyértelmű hatása van a rendőrséghez fordulásban, hiszen pont azokat a pontokat érinti a legitimáció és azok elemei (alapvető

⁵⁵⁸ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 14 idézi Rawls (1964) 9.

⁵⁵⁹ Jackson és Gau (megjelenés alatt) 13 idézi Tyler (2006).

legitimációs igények), amelyek a jogtudatkutatások és látenciakutatók mentén is kirajzolódik: alapvetően alakítja a hatóságok és állampolgárok viszonyát a róluk és hatalombirtokosi pozíciójukról alkotott előzetes döntés, bizalom, elvárás, félelem, stb. Ez a rendőrség viszonyában különösen fontos, tekintettel arra, hogy erőszakszervezetként jelenik meg az állampolgárok előtt, aki az állami büntetőhatalom kapujában áll. Ahogy Friedman is jelzi: az AtJ koncepció tükröz az aktuális politikai szándékról az AtJ-ra vonatkozóan – itt is alkalmazhatónak tartom ezt az állítást: ha elfogadjuk, hogy a legitimáció alapú rendészet mind az állampolgárok, mind a rendőrök, és így végső soron a társadalom számára elvitathatatlan előnyökkel járna, úgy a kérdés megkerülhetetlen: efelé tart-e (vagy hajlandó-e tartani) a szakmai–politikai szándék büntető AtJ terén vagy pedig megmarad az emberi jogi/ alapjogi tengelyen, esetőlegesen támaszkodva a különböző jogkövetési mechanizmusokra és megelégszik-e ezzel a „tengellyel”, ha az állampolgárok–rendőrség együttműködése (és így a hatóságokhoz fordulás) a tét?

8. AZ ALACSONYKÜSZÖBŰSÉG FOGALMA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

A fejezet célja megadni a következő logikai lépést a dolgozat gondolati ívéhez: a jelen kutatásban az alacsonyküszöbű igazságszolgáltatás koncepciója már egyfajta reflexióként jelenik meg a korábban jelzett feszültségre, amely az alul konceptualizációból (is) fakad. Az alacsonyküszöbűség beemelásával egy olyan keretet kapunk, amely reflektál egyfelől a jogi keretek „elégtelen” hatókörére, másfelől pedig megragadja a hozzáférési akadályok – büntető területre nézve – orvoslására szolgáló keretrendszert és annak minőségét.

8.1. A fogalom helye és relevanciája

Az „alacsonyküszöbűség” (németül niedrigschwellig, angolul low-threshold) a hozzáférhetőség egyik szervezőfogalma a társadalomtudományok több területén: a szociális munkában, az addiktológiában és ártalomcsökkentésben, a hajléktalanellátásban, a mentálhigiénés és kríziskezelő szolgáltatásokban, valamint az utcai- és ifjúságsegítő munkában egyaránt. A fogalom arra a szolgáltatásszervezési elvre utal, hogy a segítségnyújtás belépési feltételei (adminisztratív, anyagi, kulturális, magatartási, identitásbeli vagy térbeli akadályai) tudatosan minimalizáltak – annak érdekében, hogy olyan célcsoportok is elérjék az ellátórendszert, akiket a hagyományos, „magasküszöbű” szolgáltatások eddig nem értek el, vagy akik bizalmatlanok velük szemben.

Az alacsonyküszöbűség tehát nem egyetlen szolgáltatástípus, hanem egy elvi-szervezeti minőség, amely különböző intézményi formákban (pl. tüssereprogram, nappali melegedő, utcai szociális munka, kortárssegítő pont, drop-in centrum) ölthet testet. A jelen fejezet a fogalom nemzetközi és hazai szakirodalmát tekinti át, kitérve a fogalomtörténetre, a definíciós kísérletekre, a hazai jogi és szakmapolitikai keretekre, valamint a fogalom kritikai értelmezéseire.

8.2. Fogalomtörténet és nemzetközi kontextus

8.2.1. Alacsonyküszöbű szolgáltatások (low-threshold services) az angolszász szakirodalomban

Az angol szakirodalomban a low-threshold treatment programs / low-threshold services kifejezések a 1990-es évektől használatosak, főként a HIV-prevenció, a tűcsereprogramok és a metadon-fenntartó kezelés kontextusában.⁵⁶⁰ A szolgáltatások közös jellemzőjeként az irodalom négy fő elemet emel ki: (1) minimális belépési feltételek, (2) a kliens autonómiájának tisztelete (nincs kényszerített absztinencia vagy viselkedésváltozás), (3) az akadályok aktív lebontása (földrajzi, időbeli, pénzügyi, dokumentációs), és (4) bizalomépítés mint elsődleges szakmai feladat.⁵⁶¹

Edland-Gryt és Skatvedt⁵⁶² norvég kvalitatív kutatása rámutat: a „küszöb” nemcsak strukturális (pl. nyitvatartás), hanem szimbolikus is – a kliens által észlelt stigma, szégyen és bizalmatlanság ugyanúgy akadály, mint a regisztrációs lap. Ez a felismerés tette lehetővé, hogy a low-threshold fogalom a drogellátáson túl is elterjedjen – pl. a hajléktalanellátásban (Housing First-megközelítések előzményeként), az ifjúságsegítésben (drop-in centrumok), valamint a mentálhigiénés és telefonos kríziskezelésben.

8.2.2. Definíciós kísérletek és kulcsfogalmak

A hazai szakirodalomban az alacsonyküszöbűség legrészletesebb fogalmi körülhatárolását Rácz, Csák, Lencse és Márványkövi⁵⁶³ végezte el az ÁNTSZ támogatásával kidolgozott szakmai protokoll előkészítő tanulmányában (Az alacsonyküszöbűség definíciója, körülhatárolása, elméleti szempontok). Megfogalmazásukban az alacsonyküszöbű ellátás olyan szolgáltatás, amelynek igénybevétele a kliens számára „szinte feltétel nélküli”: nem szükséges hozzá személyi azonosító, lakcím, TAJ-szám, biztosítási jogviszony, térítési díj vagy absztinencia-vállalás. A „küszöb” kifejezés metaforikus: az igénybevétel minden olyan strukturális, pénzügyi vagy szimbolikus akadályára utal, amely a rászorulókat visszatartaná a szolgáltatás felkeresésétől.

⁵⁶⁰ Marlatt (1996); Hilton et al. (2001).

⁵⁶¹ Alberta Health Services (2018); HarmReduction.eu (é.n.).

⁵⁶² Edland et al. (2013).

⁵⁶³ Rácz et al. (2007).

A szerzők hangsúlyozzák, hogy az alacsonyküszöbűség nem azonos a szabálynélküliséggel: a szolgáltatás működése világos szakmai protokollon és – a kliensek és munkatársak biztonságát szolgáló – házirenden alapul, csak ezek tartalma és kommunikációja alkalmazkodik a célcsoporthoz.⁵⁶⁴ Oberth⁵⁶⁵ kiegészítő, kontrasztos definíciót javasol: az „alacsonyküszöbű” és „magasküszöbű” szolgáltatások közti különbség nem értékhierarchia, hanem funkcionális munkamegosztás – az alacsonyküszöbű ellátás a rendszerbe való belépés, a magasküszöbű ellátás a tartós változásmunka színtere.

8.2.3. A küszöb tipológiája

A szakirodalom több típusú küszöböt különböztet meg, amelyek lebontása a szolgáltatástervezés feladata⁵⁶⁶:

- Adminisztratív küszöb: regisztráció, dokumentumok, beutaló, biztosítási jogviszony hiánya nem akadály; az anonim igénybevétel lehetősége biztosított.
- Pénzügyi küszöb: a szolgáltatás térítésmentes vagy szimbolikus díjas.
- Földrajzi és időbeli küszöb: a szolgáltatás a célcsoport tartózkodási helyéhez közel, számukra is elérhető időben működik (pl. utcai munka, esti és hétvégi nyitvatartás).
- Magatartási küszöb: nincs előfeltételként szabott absztinencia, viselkedésváltozás vagy motivációs szint.
- Kulturális-szimbolikus küszöb: a stigma, szégyen, kulturális-nyelvi távolság aktív csökkentése; a kliens tisztelete és önrendelkezésének elismerése.
- Intézményi küszöb: az intézmény „arca” (épület, recepció, nyelvhasználat) nem riasztó, hanem befogadó.

8.3. Hazai jogi és szakmapolitikai keretek

Magyarországon az alacsonyküszöbű ellátás formális jogi kategóriává a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szt.) 2005. decemberi módosításával, 2007. január 1-jei hatállyal vált. Ettől kezdve a „szenvédélybetegek részére

⁵⁶⁴ Rác et al. (2007); EMMI (2017).

⁵⁶⁵ Oberth (2010).

⁵⁶⁶ Rác et al. (2007); B. Aczél (2012); EMMI (2017).

nyújtott alacsonyküszöbű ellátás” az alapszolgáltatások között szerepelt, állami normatív támogatással.⁵⁶⁷ A jogszabályi beemelés szakmai-fogalmi háttéranyagát képezi a Rác és munkatársai⁵⁶⁸ által a Kapocs folyóiratban közzétett szakmai protokoll, amely az intézményi gyakorlat számára is operacionalizálta a fogalmat.

A szakmai ajánlás legfrissebb változatát az Emberi Erőforrások Minisztériuma hagyta jóvá⁵⁶⁹: „Szakmai ajánlás Szenvedélybetegek részére nyújtott alacsonyküszöbű ellátás szolgáltatást biztosítók számára” címmel. Az ajánlás a fogalmat a megelőzés–ártalomcsökkentés–kezelésbe juttatás hármas funkciójához köti, és pontosan rögzíti a szolgáltatások tartalmi elemeit (tanácsadás, esetkezelés, készségfejlesztés, megkereső munka, közösségi munka).

8.4. Az alacsonyküszöbűség alkalmazási területei

8.4.1. Addiktológia és ártalomcsökkentés

A magyar szakirodalomban az alacsonyküszöbűség legkidolgozottabb területe az addiktológiai ártalomcsökkentés. Rác József és munkatársai több évtizede tartó kutatási és intervenciós munkája⁵⁷⁰ tematizálta a fogalmat: a tüssereprogramok, a nyílt színi droghasználat kezelése, a parti-szcénában végzett megkereső munka, valamint a „belövőszobák” (drug consumption rooms) szakmai vitái mind ebbe a fogalmi keretbe illeszkednek. Csák és munkatársai⁵⁷¹ értékelései rámutattak, hogy a magyarországi tüssereprogramok nagyon eltérő küszöbszinten működnek, és a 2014 körüli jogszabályi és önkormányzati változások (különösen Budapest 8. kerületében a tüssere visszaszorítása) jelentősen ronthatták a hozzáférést. Topolánszky⁵⁷² drogpolitikai elemzése az alacsonyküszöbűséget mint elengedhetetlen ellátási szintet helyezi a prevenció és a rehabilitáció közötti spektrumba.

8.4.2. Hajléktalanellátás

A hajléktalanellátás szakirodalmában az alacsonyküszöbűség a nappali melegedők, az utcai szociális munka, az éjjeli menedékhelyek és a krízisszállók szervező elve. Győri Péter,

⁵⁶⁷ Topolánszky (2009); Oberth (2010).

⁵⁶⁸ Rác et al. (2007).

⁵⁶⁹ EMMI (2017).

⁵⁷⁰ Rác (2005); Rác et al. (2009).

⁵⁷¹ Csák et al., lásd Sárosi (szerk., 2014).

⁵⁷² Topolánszky (2009).

Bényei Zoltán, Gurály Zoltán és Mezei György⁵⁷³ hosszú adatfelvételi sorozata (1999-től évente, „Február harmadika” néven) az alacsonyküszöbű ellátás populációját mérte és értelmezte. A BMSZKI „Otthontalanul... Tégy az emberért!” sorozata (1–12. kötet, 2003–2021) rendszeresen tárgyalja az alacsonyküszöbűséget mint a hajléktalan emberek elérésének elsődleges eszközét – a sorozat különösen a 11. kötetben (Dialógusok a hajléktalanságról, 2016) és a 12. kötetben (Húsz év után, 2021) reflektál a fogalom alkalmazhatóságára. Győri⁵⁷⁴ elemzése a „hajléktalanvilág peremén” élők elérésének nehézségeit a klasszikus küszöb-tipológia mentén értelmezi.

8.4.3. Utcai szociális munka és ifjúságsegítés

Az utcai szociális munka (streetwork) elméleti megalapozása erősen támaszkodik az alacsonyküszöbűségre: a célcsoport elérése a kliens életterében történik, az intézményi tér helyett⁵⁷⁵. A jogszabályi keretek szerint az utcai szociális munka, az alacsonyküszöbű ellátás és a megkereső szolgáltatás külön ellátási formák, de szakmai alapelveik közösek. Az ifjúságsegítésben a kortárs-megközelítés, a drop-in központok és a fesztiválokon végzett ártalomcsökkentő-prevenációs munka (pl. Kék Pont, Anonim AIDS, Mi-Értünk Egyesület) az alacsonyküszöbűség elvét érvényesítik⁵⁷⁶.

8.4.4. Mentálhigiénés és kríziskezelő szolgáltatások

A mentálhigiénés szakterületen az alacsonyküszöbűség a telefonos és online segélyvonalak, az anonim tanácsadás, a lelki elsősegély és a kríziskezelés alapelve. Az Anonim AIDS Tanácsadó Szolgálat⁵⁷⁷ több mint 25 éve működő anonim tanácsadó-szűrő modellje a hazai gyakorlat egyik klasszikus példája; a Magyar Vöröskereszt és a felekezeti diakóniai szolgáltatók⁵⁷⁸ szintén ezt az elvet érvényesítik. A pszichiátriai és addiktológiai közösségi ellátás határterületén Goldmann⁵⁷⁹ ágazati elemzése az alacsonyküszöbűséget mint a kapacitáshiányos magyar szociális ellátórendszer egyik kulcsfontosságú belépési pontját mutatja be.

⁵⁷³ Bényei et al. (2000); Győri (2019).

⁵⁷⁴ Győri (2019).

⁵⁷⁵ B. Aczél (2012); Indit Közalapítvány (é.n.).

⁵⁷⁶ Demetrovics és Rácz (2008); Mi-Értünk (é.n.).

⁵⁷⁷ AATSZ (é.n.).

⁵⁷⁸ Magyar Vöröskereszt (é.n.); Református Szeretetszolgálat (é.n.).

⁵⁷⁹ Goldmann (2016).

8.5. Kritikai értelmezések és nyitott kérdések

A nemzetközi szakirodalomban két irányból éri kritika az alacsonyküszöbűséget. Az első – a „high-threshold” nézőpontból érkező – kritika azt veti fel, hogy az alacsonyküszöbű szolgáltatások csak a tüneti szinten avatkoznak be, a mélyebb változásmunkát hátráltatják⁵⁸⁰. A második – a kritikai szociális munka és a kapacitáselméleti megközelítés felől érkező – kritika ezzel szemben azt állítja, hogy az alacsonyküszöbűség elve a gyakorlatban gyakran az erőforráshiány álcázására szolgál: a szolgáltatás „elérhetősége” látszik, miközben a következő ellátási szint (lakhatás, kezelés, rehabilitáció) hiányzik⁵⁸¹.

A hazai vitában különösen Topolánszky⁵⁸² és Oberth⁵⁸³ hangsúlyozzák, hogy az alacsonyküszöbű ellátás önmagában nem helyettesíti a kezelési láncot – csak akkor működőképes, ha a magasküszöbű ellátások felé működik átjárás. A 2010 utáni magyar drogpolitikai fordulat (a tüssereprogramok visszaszorítása, a Józsefváros 8. kerületében bezárt szolgáltatások) éppen ezt az átjárhatóságot veszélyeztette⁵⁸⁴. A „Magyar valóság” rovatban közölt Győri-tanulmány⁵⁸⁵ szintén az átjárhatóság krízisét tematizálja a hajléktalanellátásban.

Egy további, friss elméleti vonulat⁵⁸⁶ az alacsonyküszöbűség fogalmát összekapcsolja a kapcsolatközpontú (relational) szociális munka elméletével: e felfogásban a „küszöb” nemcsak a szolgáltatás, hanem a kapcsolat küszöbe is – a bizalom, az elérhető segítő személye, a folytonosság válnak a kulcstényezőkké. Ez az értelmezés a fogalmat a hozzáférhetőség szervezeti technikájáról egy szakmai-etikai paradigmává tágítja.

8.6. Részmegállapítás: átültetés a kutatásra és az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás koncepciójának megfogalmazása

Mit jelenthet a kutatás számára az alacsonyküszöbűség? A jelen kutatásban az alacsonyküszöbű igazságszolgáltatás koncepciója már egyfajta reflexióként jelenik meg a korábban jelzett feszültségre: túllépve a jogi kereteken – nevezetesen, mindenki számára biztosított a hatósághoz fordulás joga – nem tesz úgy, mintha ezzel minden feltétel adott lenne

⁵⁸⁰ Best et al. (2009).

⁵⁸¹ Edland et al. (2013); Schneider (2014).

⁵⁸² Topolánszky (2009).

⁵⁸³ Oberth (2010).

⁵⁸⁴ Sárosi (szerk., 2014).

⁵⁸⁵ Győri (2019).

⁵⁸⁶ Edland et al. (2013); Stöver és Schäffer (2014).

a valódi hozzáféréshez. Elfogadva Cappelletti és Garth AtJ definíciójának alkalmazhatóságát büntető területre – mely definíció tekintetében magát a definíciót tartom elfogadhatónak, a mögötte húzódó elméleti fejtegetéseket már korábbi érvelésekkel elutasítottam –, az alacsonyküszöbűség ott érkezik meg, amikor átlépve a társadalomtudományos közegbe tudomásul veszi a kizárólagos büntetőhatalom, hogy nem jogi aspektusok is közrejátszanak a feljelentések elmaradásában. A hatósághoz fordulás(jogá)nak képesnek kell lennie biztosítani a létező legalacsonyabb szintű belépési lehetőséget (büntető eljárás miatt), legalább kettő ponton: egyfelől azzal, hogy magát a tényleges belépési útvonalat szükséges alacsony szintre telepíteni (a jelzést személyesen, telefonon, e-mailben, stb. meg lehessen tenni), másfelől pedig a szolgáltatást nyújtó személy (rendőr, de a továbbiakban minden hatalommal rendelkező személy az eljárás során) oldalán a legitimáció építését fogalmazza meg, figyelemmel arra, hogy itt a küszöb nem csak materiális természetű akadályok, hanem elsősorban interperszonális akadályok mentén jelennek meg, amelyek a rendőr személyéhez kötődhetnek és amelyek pozitív fennállása esetén a bizalom, az együttműködés, a jogkövetés nő, míg a látencia csökken.

Mindezeknek megfelelően építve Cappelletti és Garth AtJ koncepciójára, a két ügytípus és azok eljárásainak alapvető különbségeire és a büntető terület sajátosságaira, a jogtudat kutatásokból átszűrődő problématerképekre, a sértett és áldozatok tapasztalataira a hatósághoz fordulással összefüggésben, a szakirodalomban és az indexekben, indikátorokban is megjelenő (elhallgató) konceptualizációs hiányra, illetve a dolgozat levezetésében megtalálható konceptualizációs igényre és az illeszkedő és magyarázóerővel bíró legitimációs elméletekre; felhasználva és a megfelelő kontextusra illesztve parafrázálva Cappelletti és Garth definícióját:

A büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés (büntető AtJ) a büntető ügyekre vonatkozó két elvárásra (céljára) irányítja a figyelmet. Először: a rendszernek mindenki számára egyenlően hozzáférhetőnek kell lennie. Másodszor: olyan eredményekhez kell vezetnie, amelyek egyénileg és társadalmilag is igazságosak. Ebből következik, hogy a koncepció szétválasztja a belépés (hozzáférés) mozzanatát és az eljárás folyamatát, amelyre különböző elvárások vonatkoznak. A belépés mozzanata ragadja meg a „rendszernek mindenki számára elérhetőnek kell lennie” fordulatot, amely az esélyegyenlőségi szempontok kizárása okán felcserélődik az alacsonyküszöbűség és az alapvető legitimációs követelmények korábban levezetett elemeivel: az alapvető legitimációs igények valósítják meg az alacsonyküszöbűség követelményeit.

Követelményekként jelennek meg itt (a „várakozásokkal szemben” – BLE), mert egyfelől ezek biztosítják a valódi legitimációt és ezzel a való hozzáérés ígérét is, illetve mert arra is választ ad, hogy miért kellene így rögzíteni ezt a megközelítést, tehát normatív „utasítást” is ad. Ezek a követelmények pedig: az *eljárási igazságosság* (amely négy elemet foglal magában: a hang, a bizalom, a semlegesség és a megbízható indíték/motiváció), az *elosztó igazságosság*, a *hatékonyság* és a *jogszerűség*. A „követelmény” fordultnak jelentősége van itt ebben a kontextusban: rezonál Bottoms és Tankebe normatív legitimációs megközelítésével, ahol az ő pozíciójuk normatív (és nem empirikus), tehát *azokat a követelményeket veszik számba, amelyek mentén az állampolgár legitimnek látja a rendőrt* és hatalmához „hozzájárul”, elfogadja ezt. Ugyanez a pozíció irányadó a büntető AtJ-nél is: az alacsonyküszöbű AtJ szakasznál az állampolgárok felől megfogalmazható követelmények dominálnak: milyen követelmények mentén látja az állampolgár valóban hozzáférhetőnek a büntető igazságszolgáltatást – erre válasz a fenti négy legitimációs követelmény, amelyet – még ha csak jelzés szintjén – de a jogtudat- és látenciakutatások is indikálnak. A második az eljárásra és a kimenetelre fókuszál: ezek azok a formális jogi keretek, amelyek levezethetők nemzetközi és európai dokumentumokból és alkotmányos rendelkezésekből – ezek a minimum követelmények garantálják az eljárás jogszerűségét és nagyrészen az elkövető (terhelt) jogait az eljárás során (a büntetőhatalommal szemben). A kimenetelre vonatkozó követelmény, miszerint nem csak egyénileg, de társadalmilag is igazságosnak kell lennie azonban árnyalódik a büntető ügyek esetében. Az igazságosságon túlmenően megjelennek etikai követelmények is: mivel ebben az esetben a közösség rendjének megsértése valósul meg, ezért megjelenik a megsértett társadalmi rend helyreállításának, jóvátételnek, megbocsátásnak is az igénye. A koncepció tehát egyrészt több szakaszra bontja az eljárást és az arra megfogalmazott hozzáférési követelményeket (a belépésnél a tényleges belépéshez szükséges követelményeket; az eljárás alatt az eljárás igazságosságának biztosítására szolgáló követelményeket; a kimenetre vonatkozóan pedig az igazságosságiakon túl az etikai szempontúak); illetve az ügy jellegére tekintettel e szakaszok nem pusztán a sértett/ áldozat hozzáférését vizsgálja, hanem szükségszerűen megjelenik az elkövető/ terhelt is.

Ákár kritikaként fogalmazható meg ezen a ponton az elképzeléssel szemben, hogy bár az igazságszolgáltatásban valóban szerepel a „szolgáltatás”, azonban az a leghatározottabban az

állam büntetőhatalmának a tere. Itt törhet meg az alacsonyküszöbűség koncepciója, hiszen az alacsonyküszöbű igazságszolgáltatás lényege, hogy azt nem kötelező igénybe venni – így ez összeütközésben állhat a büntetőhatalom „monopólium” jellegével, amit szükségszerűen muszáj igénybe venni, hiszen csak ez az egy út áll rendelkezésre. Erre a következő feloldásokat adhatjuk válaszul: először is, a büntetőhatalom monopóliumával összeegyeztethető, ha maga a szakpolitikai elgondolás az alacsonyküszöbűség égisze alatt formálódik és törekszik arra, hogy ezeket a nem-jogi szempontokat, amelyek a feljelentési hajlandóságot és az együttműködést erősítik ilyen módon figyelembe vegye. Ehhez kapcsolódóan egy további érv, hogy ahogy a fenti legitimációs érvelésből is látható: mindenki számára „nyereség”, ha olyanná szerveződik a rendszer maga, amely „hívja” az állampolgárokat, az együttműködésre, feljelentésre, stb., hiába csak ez az egy út áll rendelkezésre a büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzájárásra. A harmadik érv pedig az operacionalizálhatóság köré épül: véleményem szerint a formális és materiális szempontú megragadása a megfelelő hozzáférésnek az utóbbi szempontjából nehézségekbe ütközne a végrehajthatóság szempontjából és inkább elvi szinten segít megfogalmazni a formális, jogegyenlőségi érvek mellett a tényleges hozzáférés biztosítását. Ezzel szemben az alacsonyküszöbű büntető jogokhoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzájárás az alapvető legitimációs követelmények transzplantálásával olyan elemeket szolgáltat, amelyek kutathatósága és végső soron szakpolitikai elképzelésekbe konkrétan operacionalizálható eszközök megalkotásához vezethet.

8.7. A legitimáció ígérete – az alacsonyküszöbű büntető AtJ és a „tágabb következmények”

A legitimáció nem önmagáért való jelenség. Az előbbieken tárgyalt empirikus és normatív iskolák egyaránt amellet érvelnek, hogy a legitimáció számít – a polgári viselkedésre, a közbiztonságra, az igazságszolgáltatás működésére, sőt a demokratikus jogállam egészére is. Ez a szakasz azt mutatja be, mit „termel” a legitimáció: hat egymással összefüggő, de elkülöníthető következményt veszek sorra.

8.7.1. Compliance vagyis a jogkövetés/ szabálykövetés és Bottoms négy compliance-mechanizmusa

Anthony Bottoms 2002-es *Morality, Crime, Compliance and Public Policy* című tanulmánya a kriminológia egyik legbefolyásosabb átfogó elméleti modelljét adja a

jogkövetésről.⁵⁸⁷ A modell jelentősége e fejezet szempontjából nem csupán az, hogy a legitimációt mint compliance-mechanizmust beemeli, hanem az, hogy a többi mechanizmussal való viszonyában helyezi el. A legitimáció így nem önálló, izolált tényező, hanem egy strukturált tipológia egyik – méghozzá kulcs-pozíciójú – eleme.

A négy mechanizmus

Bottoms – Percy Cohen 1968-as szociológiai munkájára építve – négy alapvető mechanizmust különít el, amelyek az állampolgárok jogkövetését magyarázzák.⁵⁸⁸ Ezeket „a polgár alulnézetéből” közelíti meg: nem azt elemzi, hogy mit kell az államnak tennie a jogkövetés érdekében, hanem azt, hogy miért követi az átlagos polgár a jogot.

- (4) Az instrumentális/prudenciális compliance a polgár saját érdekein alapuló racionális kalkuluson nyugszik. A polgár azért követi a jogot, mert a jogsértés várhatóan kárt okoz neki – bírság, börtön, megszégyenítés. Ezen a mechanizmuson alapul a kriminológia hagyományos deterrence (elrettetés) irodalma; itt jelennek meg az ösztönzők (incentives) és a visszatartók (disincentives).⁵⁸⁹
- (2) A korlátozásalapú compliance (constraint-based compliance) fizikai vagy strukturális akadályok miatt valósul meg. A polgár nem azért követ el bűncselekményt, mert nem akarja, hanem mert nem tudja. A fizikai korlátozások (alvás közben nem lehet betörni; egy zárt cellából nem lehet bántalmazni más) mellett ide tartoznak a társadalmi-strukturális korlátozások is: a társadalmi hierarchia bizonyos pozícióiban lévő emberek bizonyos cselekedeteket nem tudnak végrehajtani, mert a hatalmi viszonyok ezt megakadályozzák.⁵⁹⁰ Ide tartozik a helyzeti bűnmegelőzés (situational crime prevention) is – a célpont megerősítése, a fegyverek hozzáféréseinek korlátozása –, ami nem a motivációt formálja, hanem a lehetőséget zárja le.
- (3) A normatív compliance – és ez a Bottoms-modell legbonyolultabb, leggazdagabb komponense – morális elfogadáson alapul. A polgár azért követi a jogot, mert úgy gondolja, hogy helyes. Bottoms ezt a típust három aktuáltípusra bontja, amelyekre rögtön visszatérek; itt csak előrebocsátom, hogy a legitimáció – a fejezet központi témája – ezen a mechanizmuson belül, mint a harmadik aktuáltípus jelenik meg.

⁵⁸⁷ Bottoms (2002).

⁵⁸⁸ Bottoms (2002) 29. (Figure 1: An Outline of the Principal Basic Mechanisms Underpinning Legally Compliant Behaviour).

⁵⁸⁹ Bottoms (2002) 28., Elster (1989).

⁵⁹⁰ Bottoms (2002) 30–31.

- (4) A megszokáson vagy rutinon alapuló compliance (habit/routine compliance) a „legautomatikusabb” forma: a polgár anélkül követi a jogot, hogy különösebben gondolkodna rajta. Ez a típus erősen függ a korábbi szocializációs tapasztalatoktól, és Bottoms szerint gyakran látens normatív tartalmat is hordoz – egy korábbi normatív meggyőződés szocializált, automatizált formája.⁵⁹¹

A normatív compliance három altípusa és a legitimáció helye

A normatív compliance – Bottoms explicit megfogalmazásában – kulcsfontosságú pozíciót foglal el a négy mechanizmus között: a többi mechanizmussal a leggyakrabban és a legnagyobb gyakorlati hatással lép kölcsönhatásba.⁵⁹²

Bottoms a normatív compliance három altípusát különbözteti meg. Az első altípus a társadalmi norma elfogadásán vagy abba vetett hiten alapul. Ha valaki őszintén hiszi, hogy egy adott cselekvés (pl. mások megtámadása vagy lopás) erkölcsi értelemben rossz, akkor – Bottoms szavaival – normatív önrendészetet (normative self-policing) gyakorol önmagán: a kívülről jövő szankciók nélkül is tartózkodik a cselekvéstől.⁵⁹³ Ezt a típust a szocializáció (család, iskola, vallási közösség) alapozza meg. Egy jól szocializált egyén morális meggyőződése alapján is jogkövető, függetlenül attól, hogy észleli-e a hatóságot vagy nem.

A második altípus a kötődésen (attachment) alapuló compliance. Itt a polgár nem önmagában fogadja el a normát, hanem azért követi, mert kötődik valakihez (családhoz, barátához, közösséghez, intézményhez), aki a normát képviseli. A Travis Hirschi 1969-es kontrollelméletére építve Bottoms emellett azt is jelzi: az attachment akkor termel jogkövetést, ha a kötődés jogkövető értékeket valló személyhez vagy csoporthoz kapcsolódik. (A kriminális kortárs-csoportozó való kötődés természetesen az ellenkező hatást válthatja ki.)⁵⁹⁴ Ide tartozik az is, ami Hirschi és követői informális társadalmi kontrollnak (informal social control) neveznek.

A harmadik altípus – és ez a kriminológiai legitimáció-irodalom egyik elméleti gerince – a legitimáción alapuló compliance. Bottoms ezt így definiálja: „egy elismert jogi vagy társadalmi tekintélynek való engedelmesség eredménye, ahol az adott személy vagy szerv legitimnek minősül.”⁵⁹⁵ Itt egy fontos megkülönböztetést tesz: a legitimáción alapuló compliance nem

⁵⁹¹ Bottoms (2002) 31.

⁵⁹² Bottoms (2002) 32.

⁵⁹³ Bottoms (2002) 33–34.

⁵⁹⁴ Bottoms (2002) 34–35., Hirschi (1969).

⁵⁹⁵ Bottoms (2002) 36.

azonos azzal, hogy a polgár pusztán nem áll ellen a hatóság parancsainak. Az ilyen ellenállás-mentesség ugyanis pusztán társadalmi-strukturális korlát (social-structural constraint – második mechanizmus) vagy a következményektől való félelmen alapuló visszatartó tényező (fear-of-consequences-based disincentive – első mechanizmus) eredménye is lehet. A legitimáción alapuló compliance erkölcsi beleegyezést feltételez – annak elismerését, hogy az adott hatóságnak joga van a hatalmat gyakorolni.

Bottoms ezen a ponton vezeti be Beetham három-elemű modelljét: egy teljesen legitim hatóság az, aki a hivatalt szabályozó formális szabályoknak megfelel, akinek a tevékenysége igazolható a társadalom elfogadott morális normái szerint, és aki az alávetettjei önkéntes támogatását és beleegyezését élvezi.⁵⁹⁶ A legitimáció itt explicit módon a Beetham-féle háromosztatú szerkezetet ölti – legalitás + osztott normák + beleegyezés –, és ezzel köti össze a Bottoms-féle compliance-elméletet a normatív iskola politikai filozófiai alapjaival.

Itt jelenik meg Bottomsnál a Tyler-féle kanonikus kriminológiai kutatás is. Bottoms – az 1990-es chicagói kutatást összefoglalva – azt fogalmazza meg, hogy Tyler szerint a polgárok a hatóságokkal való minden találkozást nem önmagában érzékelnek, hanem mint „a csoport jellegéről szóló információt”, amelyet az adott hatóság képvisel. „Ennélfogva minden, tekintélyszeméllyel folytatott interakció olyan kérdéseket vet fel, amelyek ’messze túlmutatnak az eldöntendő ügyhöz kapcsolódó kérdéseken’.”⁵⁹⁷ A polgár a rendőrt vagy bírót az egész intézményrendszer reprezentánsaként látja; minden méltányos vagy méltánytalan találkozás az egész intézményrendszer legitimációját erősíti vagy gyengíti.

Miért kulcsfontosságú a normatív compliance?

Bottoms tézise szerint a normatív compliance a négy mechanizmus közül a leggyakrabban és a legnagyobb hatással lép kölcsönhatásba a többivel. Ezt egy konkrét, Lawrence Sherman kutatására építő példán mutatja be. Sherman amerikai családon belüli erőszak ügyekben vizsgálta a letartóztatás visszatartó hatását: kiderült, hogy a letartóztatás akkor csökkenti a visszaesést, ha a letartóztatott kötődéssel rendelkezik a környezetéhez (foglalkoztatott, házas), de fokozza a visszaesést, ha ilyen kötődés hiányzik.⁵⁹⁸ Az elrettentés – Bottoms értelmezésében – azoknál működik, akiknek van mit veszíteniük. És hogy mit veszíthet az ember a letartóztatással, az nem csak materiális kérdés: a normatív elvárások miatt veszít (a munkahely,

⁵⁹⁶ Bottoms (2002) 36., Beetham (1991) 20. modelljére építve.

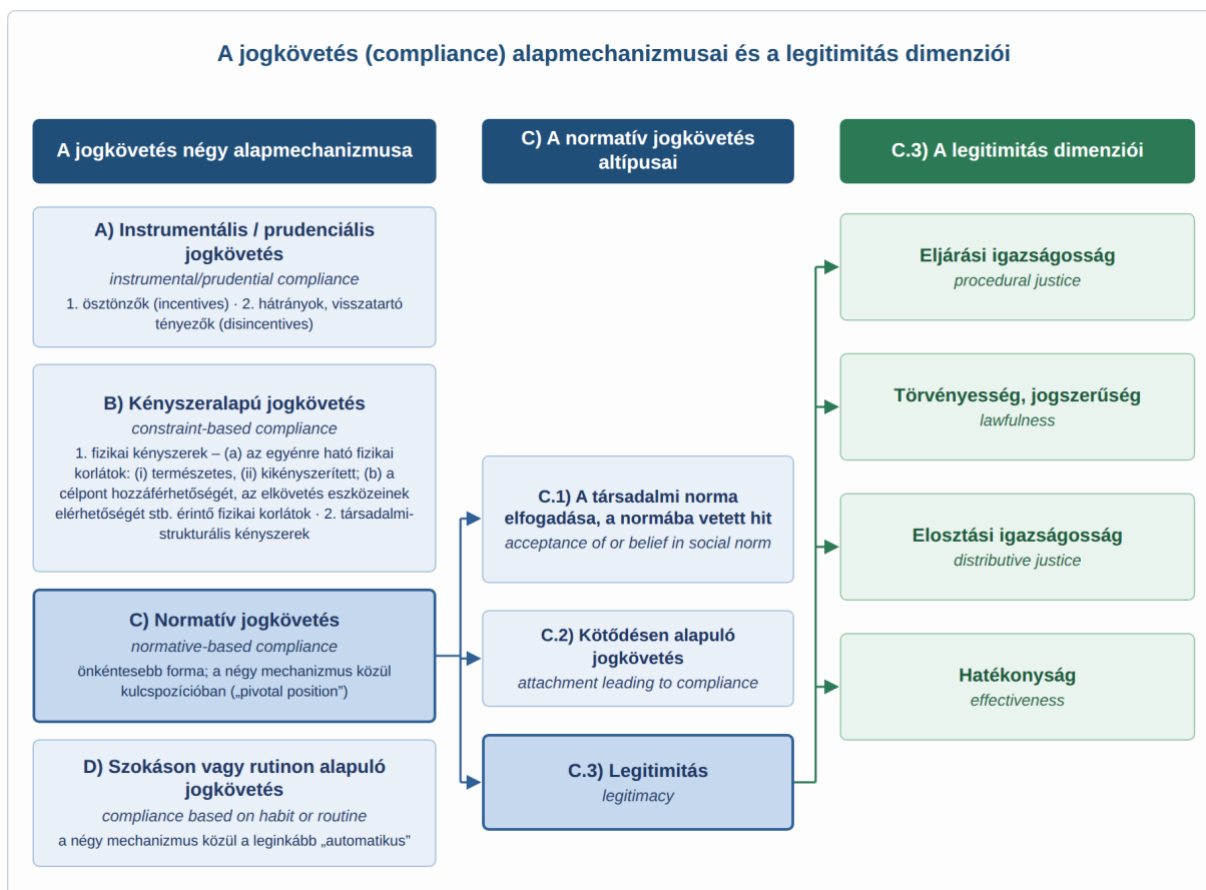
⁵⁹⁷ Bottoms (2002) 36. idézi Tyler (1990) 175. „Hence, every transaction with an authority figure raises questions that extend ‘far beyond those connected with the issue to be decided’”.

⁵⁹⁸ Bottoms (2002) 32 idézi Sherman (1992).

a feleség, a barátok rosszallása), amiket egy bizonyos kötődési struktúra termel ki. Más szóval: az elrettentés – az első mechanizmus – nem önállóan működik. Csak akkor működik, ha a polgár valamilyen normatív kötődés-szerkezetbe ágyazódik. Bottoms ezt általánosítja: a négy mechanizmus interaktívan összefügg, és ebben a hálózatban a normatív compliance – különösen a legitimitás – a csomópont.

A gyakorlati következtetés Bottoms – és tágabban a normatív iskola – szempontjából egyértelmű: a pusztán elrettentő büntetőpolitika önmagában nem fenntartható. A polgárok jogkövetése a normatív tényezőkhöz (saját morális meggyőződésen, kötődéseken, és a hatóság legitimitációján) áll vagy bukik, a büntetéstől való félelem csak ott „dolgozik”, ahol már van morális megalapozás. Ez a tanulság – amit Lappi-Seppälä komparatív kutatása később makroszinten megerősít.

Ezt foglalja össze az alábbi ábra:

3. sz. ábra: A jogkövetés mechanizmusai Bottoms szerint, kiegészítve a Bottoms–Tankebe-féle alapvető legitimációs elvárásokkal⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ Bottoms (2002), Bottoms és Tankebe (2012), Bottoms és Tankebe (2020) és Tankebe (2013) alapján.

Empirikus megerősítés: Murphy, Bradford és Jackson (2016)

A Bottoms-féle elméleti modellt Murphy, Bradford és Jackson 2016-os tanulmánya közvetlenül empirikusan teszteli – ráadásul elítélteknél, ami különösen fontos próba.⁶⁰⁰ A hagyományos elrettentés-elmélet szerint a már korábban büntetett személyek esetén az elrettentés erősebb hatású kell, hogy legyen – hiszen ők ismerik a büntetést, és inkább a racionális kalkulusra hangolva követik a jogot. Murphy, Bradford és Jackson kutatása azonban ennek az ellenkezőjét találja: az ausztrál elítéltek mintáján az eljárási igazságosságot és a legitimitáció erősebben prediktálja a jövőbeli compliance-szándékot, mint az elrettentés.

Ez az eredmény a Bottoms-féle elméleti tézis empirikus megerősítése: még az elítélt populációban is – ahol a deterrence-tényezők elvileg dominálnak – a normatív mechanizmusok a leghatékonyabbak. A pusztán racionális kalkulusra alapozott büntetőpolitika tehát épp ott a leggyengébb, ahol a legtöbb újraelkövetést kellene megelőznie.

8.7.2. Együttműködés a rendőrséggel

A legitimitáció második fő következménye az aktív polgári együttműködés a rendőrséggel – szemben a passzív engedelmességgel (compliance). Az együttműködés magában foglalja a bűncselekmények bejelentését, az információ megosztását, a közösségi rendőri programokban való részvételt, a tanúskodást a bíróság előtt. Sunshine és Tyler 2003-as new york-i kutatása vezette be a folyamatalapú szabályozás (process-based regulation) fogalmát: a PJ nemcsak a passzív jogkövetést, hanem az aktív kooperációt is generálja.⁶⁰¹ Tyler és Fagan 2008-as New York-i kutatása ezt fiatalok körében is megerősíti: a méltányosan kezelt fiatalok lényegesen aktívabban kooperálnak.⁶⁰²

Az európai kontextusban a Hough, Jackson és Bradford 2013-as ESS-alapú elemzése a kooperáció és a legitimitáció erős pozitív kapcsolatát mutatja ki – az országok közötti varianciát is részben a legitimitáció-szint magyarázza.⁶⁰³ A friss longitudinális kutatások árnyalják a képet: Kuen 2024-es elemzése arra mutat rá, hogy az eljárási igazságosság → legitimitáció → kooperáció lánc érvényes, de a tényleges polgári viselkedésre (pl. a szomszédsági problémák

⁶⁰⁰ Murphy et al. (2016).

⁶⁰¹ Tyler (2003) 305. idézi Sunshine és Tyler (2003); Jackson és Gau (megjelenés alatt) 12.

⁶⁰² Jackson és Gau (megjelenés alatt) 12 idézi Tyler és Fagan (2008).

⁶⁰³ Hough et al. (2013) 154–158.

bejelentésére) a hatás kisebb és időben változékony.⁶⁰⁴ Ennek ellenére a kooperáció és a legitimáció kapcsolata az egyik legtartósabban replikált összefüggés a kriminológiai szakirodalomban.

A kooperáció jelentősége gyakorlati szempontból nem alábecsülendő. A rendőri munka modern formájában – különösen a közösségi és a problem-oriented rendőri tevékenységben – kritikus mértékben függ a polgári együttműködéstől. A legtöbb bűncselekményt a rendőrség nem proaktívan deríti fel, hanem polgári bejelentés vagy információ alapján.⁶⁰⁵ A legitimáció ezért nem csak normatív érv, hanem operatív érv is: legitim rendőrség hatékonyabban tudja a feladatait ellátni, mert a polgárok aktívan együttműködnek vele.

8.7.3. A látencia csökkenése

A bűncselekmények bejelentése – a kooperáció egy konkrét formája – közvetlenül csökkenti a látens (rejtett) bűnözés mértékét. A bűncselekmény-statisztikák minőségének régi problémája, hogy az áldozati bejelentések arányától függnék; ha a polgárok nem jelentenek be, a statisztikák hamis biztonságérzetet adnak, és a tényleges áldozatvédelem is gyengül.

Tímukaité és Buil-Gil 2024-es kutatása ezt az összefüggést pontosan operacionalizálja az erőszakos bűncselekmények kontextusában. A szerzők kimutatják, hogy a rendőrségbe vetett bizalom – különösen az észlelt eljárási méltányosság – közvetlenül befolyásolja az áldozati bejelentési hajlandóságot, és ezáltal a megfigyelt bűncselekmény-statisztikákat.⁶⁰⁶ Bizalomhiányos környezetben az erőszakos bűncselekmények bejelentési aránya alacsonyabb; a látencia magasabb; a tényleges áldozatok kevésbé jutnak segítséghez.

A magyar kontextusban – különösen szexuális erőszak, családon belüli erőszak, és kisebbségi csoportokat érintő bűncselekmények esetében – ez a mechanizmus különösen fontos. A látencia csökkenése nem pusztán statisztikai kérdés: ahol a polgárok bíznak a rendőrségben és jogosultnak ismerik el, ott az áldozatok hamarabb fordulnak segítségért, és a bűncselekmények korábban megakadhatóak.

A látencia-csökkentő hatás összekapcsolódik a 8.5. szakaszban tárgyalt kisebbség-mechanizmussal is: éppen azok a csoportok (kisebbségi etnikum, szegények, marginális rétegek), amelyek a leggyakrabban válnak áldozattá, és amelyek a legkevésbé bíznak a

⁶⁰⁴ Kuen (2024).

⁶⁰⁵ Tyler (2003) 285–286.

⁶⁰⁶ Tímukaité és Buil-Gil (2024).

rendőrségben. A legitimáció növelése itt gyakorlatilag életeket menthet – nem metaforikusan, hanem szó szerint, a kórházba kerülő erőszak-áldozatok számán mérhetően.

8.7.4. A demokratikus jogállam erősítése

A legitimáció negyedik fő következménye intézményi és politikai szinten jelenik meg: a demokratikus jogállami működés erősítése. Ez nem közvetlen polgári viselkedési kimenet, mint a compliance vagy a kooperáció, hanem strukturális hatás – a jog uralma és a hatalom korlátozottsága a polgári elismerésen keresztül szilárdul meg.

Az angolszász hagyomány a beleegyezésen alapuló rendfenntartás/ rendészet (policing by consent) elve ebből a logikából táplálkozik. Bradford és Jackson 2024-es cikke explicit módon kapcsolja össze a brit rendőrség jelenlegi bizalom-válságát ezzel az elvvel. Ha a legitimáció hanyatlik, a rendőrség kénytelen lesz egyre több erőszakra, kényszerre, megfigyelésre, kontrollra támaszkodni – és ez maga is gyengíti a demokratikus szövetet.

Skogan, Van Craen és Hennessy 2014-es belga és amerikai kísérleti munkája azt mutatja, hogy az eljárási igazságosság rendőri képzés mérhetően javítja a polgári percepciókat – vagyis a legitimáció intervencióval, intézményi szinten formálható.⁶⁰⁷ Schaap 2021-es komparatív tanulmánya tovább megy: a bizalomépítő stratégiákat szocio-institucionális kontextusban elemezve azt mutatja, hogy a rendőrségi szervezeti reformok (transzparencia, elszámoltathatóság, közösségi rendőrség) hosszú távon strukturális hatást gyakorolnak a polgári bizalomra és legitimációra.⁶⁰⁸

Langley egy randomizált kontrollált terepkísérletben a brit terrorelhárító rendőri állomány legitimáció-képzéséről – azt vizsgálja, hogy a tisztviselőket meg lehet-e tanítani arra, hogy méltányosan járjanak el.⁶⁰⁹ Az eredmény mérsékelten pozitív: a képzés mérhetően javítja a rendőri viselkedést bizonyos interakciós dimenziókban, bár nem minden mutatón. Ez azt jelzi, hogy a legitimáció-építés empirikus realitás, nem csak elméleti aspiráció – és intézményi szinten célravezető beavatkozási stratégia lehet.

Ezek az eredmények egy szélesebb politikai-társadalmi tételhez kapcsolódnak: a demokratikus jogállam nem önműködő. A jogi normák és intézmények formális létezése önmagában nem elegendő – az elismerésnek mint folyamatos polgári cselekvésnek is meg kell történnie. Az

⁶⁰⁷ Skogan et al. (2014).

⁶⁰⁸ Schaap (2021).

⁶⁰⁹ Langley (2022).

állampolgárok elismerése a gyakorlati erő mögött, ami a jogi intézményeket élteni. Egy magas legitimációjú társadalomban a jog mint norma „dolgozik”; egy alacsony legitimációjú társadalomban a jogi formulák léteznek, de a normatív megalapozottság szétmállik.⁶¹⁰

8.7.5. Kisebbségek és a társadalmi inklúzió

A legitimáció ötödik következménye a kisebbségi és marginalizált csoportok társadalmi inklúziója. Ez a következmény nem önmagából a legitimációból fakad, hanem a Lind–Tyler-féle relációs modellből: ha az emberek a hatósággal való találkozást a csoport jellegéről szóló információként élik meg, akkor a méltányos bánásmód egyúttal a társadalmi tagság elismerését is közvetíti. Ha pedig nem méltányos: az igazságtalan rendőri eljárás nemcsak a konkrét polgárt sérti, hanem azt üzeni a csoportjának, hogy ők nem teljes jogú tagjai a társadalomnak.

Bradford 2014-es brit kutatása ezt a társas identitás-modellt explicit módon operacionalizálja: a méltányos rendőri eljárás a polgár társadalmi tagság-érzését erősíti, és ezen keresztül építi a legitimációt.⁶¹¹ A Bradford és Jackson bevándorlókra vonatkozó európai kutatása ezt tovább finomítja: a bevándorlók legitimáció-percepciója nem csupán a fogadó országbeli rendőri tapasztalataiktól függ, hanem a származási országbeli rendőri reputációtól is, valamint attól, hogy mennyire érzik magukat a fogadó társadalom egyenrangú tagjának.⁶¹²

Tracey Meares 2022-es Daedalus-tanulmánya – a fekete amerikai közösségek rendőri tapasztalatait elemezve – ezt egy súlyosabb formában fogalmazza meg: az amerikai rendőri tevékenység történetileg nemcsak konkrét polgárokat sértett, hanem egy egész etnikai csoportot pozicionált a társadalom peremén. A legitimáció építése ebben a kontextusban nem pusztán „udvariasabb” rendőri viselkedést követel, hanem történeti igazságosság-helyreállítást is.⁶¹³

A magyar szempontból ez a következmény különösen fontos. A roma közösségek és más marginalizált csoportok rendőrséggel való viszonya, a látens diszkrimináció, az etnikai profilozás kérdései – mind olyan területek, ahol a legitimáció-építés közvetlenül a társadalmi inklúzió erősítését szolgálja. Egy legitim rendőrség olyan rendőrség, amelyik minden állampolgárt – etnikai, gazdasági, kulturális háttértől függetlenül – egyenrangú tagként ismer el; ahol pedig a legitimáció hiányzik, ott éppen az ellenkezője történik: a rendőri tevékenység a marginalitást reprodukálja.

⁶¹⁰ Beetham (1991), idézi Bottoms és Tankebe (2012) 133.; Bradford és Jackson (2024).

⁶¹¹ Bradford (2014), idézi Bradford és Jackson (2018) 568.

⁶¹² Bradford és Jackson (2018) 567–588.

⁶¹³ Meares (2022).

8.7.6. Kisebbségek és a társadalmi inklúzió

A hatodik és – gyakorlati következményekben talán a legmélyebb – következmény a büntető-orientált, alacsony bizalmú berendezkedés sokszorosan magasabb költsége. Itt a kriminológiai legitimáció-irodalom a büntetőpolitika komparatív szociológiájához kapcsolódik, és Tapio Lappi-Seppälä 2008-as alapvető tanulmánya, a *Trust, Welfare, and Political Culture: Explaining Differences in National Penal Policies* a fő referencia.⁶¹⁴

Lappi-Seppälä komparatív elemzése azt mutatja meg, hogy a börtönnépességi ráta – a büntetőpolitika legpontosabban mérhető szigorúsági mutatója – nem a bűnözési ráta, és nem is a közvélemény „kemény büntetés” iránti igénye, hanem három másik tényező alapján határozható meg leginkább. Ezek: (1) a polgárok közötti és a kormányzat iránti bizalom szintje, (2) a jóléti állam fejlettsége, és (3) a politikai berendezkedés természete (konszenzuális vs. többségi-konfliktusos).⁶¹⁵

Sokáig a skandináv példa volt a legtisztább esete az „alacsony börtönnépesség + magas bizalom + erős jóléti állam + konszenzuális politika” konstellációnak. A skandináv országok – Finnország, Svédország, Norvégia, Dánia – a 20. század második felében következetesen alacsony börtönnépességi rátákat tartottak fenn (100 000 lakosra 50–80 fő), miközben a bűnözési ráták a más nyugati országokénál nem alacsonyabbak. A magyarázat Lappi-Seppälä szerint: „a jóléti állam és a társadalmi egyenlőség elősegítette a bizalom és a legitimáció növekedését, ami megkönnyíti a legitimáción és elfogadáson alapuló normakövetést (a büntetés szigorán alapuló helyett).”⁶¹⁶

Az ellenpélda az Egyesült Államok és – kisebb mértékben – az Egyesült Királyság, ahol a börtönnépesség az 1970-es évektől drámaian növekedett (USA: ötszörös növekedés, Hollandiában: hatszoros), miközben a bűnözési ráták nem ugyanilyen mértékben emelkedtek.⁶¹⁷ A magyarázat: alacsonyabb intézményi bizalom, gyengébb jóléti állam, többségi-konfliktusos politikai kultúra, populáris-büntető szimbolikus politika.

A legitimáció szempontjából Lappi-Seppälä elemzésének kettős üzenete van. Először is, a magas legitimáció önmagában csökkenti a büntető szigor iránti igényt. Egy olyan

⁶¹⁴ Lappi-Seppälä (2008).

⁶¹⁵ Lappi-Seppälä (2008) absztrakt.

⁶¹⁶ Lappi-Seppälä (2008) 314.

⁶¹⁷ Lappi-Seppälä (2008) 313.

társadalomban, ahol a polgárok bíznak a hatóságokban és elismerik azokat, kevesebb a populáris-büntető szimbolikus politikai nyomás – a polgárok kevésbé sürgetik a „több büntetést, hosszabb börtönt” típusú reformokat. Továbbá a legitimáció növeli a normatív compliance részarányát, és így csökkenti azt a kényszeret, hogy az állam az elrettentésre (és így a büntető szigorra) támaszkodjon a jogkövetés biztosításához.

Ezt a tézist Bradford és Jackson 2024-es Political Quarterly-cikke a brit kontextusra is alkalmazza, és bevezeti a „hard power trap” fogalmát.⁶¹⁸ A „hard power trap” lényege: amikor a legitimáció hanyatlik, a rendőrség egyre inkább a kényszerítő hatalomra (fizikai erő, megfigyelés, kényszerítő intézkedések) támaszkodik a polgári együttműködés helyett. Ez azonban további legitimáció-veszteséget generál (a kényszerítő hatalom alkalmazása sok esetben jogszerűtlen vagy aránytalan), ami egy negatív spirálba viszi a rendszert. Az amerikai rendőrség egyes szegmensei – különösen a hátrányos helyzetű afroamerikai közösségekben – Bradford és Jackson szerint éppen ebbe a csapdába estek. A „hard power trap” elkerülése költséges fenntartású: minél többet kell az államnak a kényszerre fordítania, annál drágább a rendszer.

A magas legitimációjú társadalom tehát nem csupán erkölcsileg jobb, hanem gazdaságilag is hatékonyabb. A büntető szigorra alapozott rendszer drága: börtönök, fegyveres rendőrök, megfigyelési infrastruktúra, hosszú bírósági eljárások – mindezt a magas legitimációjú rendszer kisebb mértékben igényli. Az adófizetők pénzben mérhető nyereséget realizálnak. A skandináv „welfare-trust” modell tehát nem csak humánusabb, hanem költséghatékonyabbnak is bizonyult.

Ez a felismerés a kriminológiai legitimáció-irodalom egyik legfontosabb policy-üzenete. A fenti szakaszokban tárgyalt mechanizmusok – compliance, kooperáció, látencia-csökkenés, demokratikus jogállam, kisebbségi inklúzió – együtt egy szisztematikus érvet alkotnak amellet, hogy a legitimáció építése a leghatékonyabb hosszú távú stratégia. A büntető szigor erősítése – a populáris-büntető logika látszólag „racionális” válasza a bűnözésre – valójában a legdrágább és legkevésbé fenntartható út, ahogy Lappi-Seppälä komparatív elemzése empirikusan dokumentálja.

⁶¹⁸ Bradford és Jackson (2024) 443.

9. AZ ALACSONYKÜSZÖBŰ BÜNTETŐ ATJ TESZTJE – A ROMÁK SZEMSZÖGÉBŐL

A fejezet célja annak vizsgálata, hogy a Bottoms-Tankebe-féle legitimációs várakozások – amelyeket az alacsonyküszöbű büntető AtJ követelményeiként határoztunk meg –, vajon megjelennek-e vagy éppen a hiányuk kiolvasható-e a romák és rendőrök közötti interakciókból. A dolgozatban megfogalmazott alacsonyküszöbű büntető AtJ koncepciót a romák tapasztalatain keresztül tesztelem mint olyan empirikus referenciaponton, amely különös élességgel rajzolja ki az alacsonyküszöbűség hiányosságait és követelményeit.

Ezt a vizsgálódást olyan mintán lehet elvégezni, amelyben ezek az interakciók pontosan kibontva elérhetők, tehát nem csak egy már absztrahált vagy összefoglalt problémát mutatnak be. Azonban az ilyen anyagok (tanulmányok, jelentések, stb.) felkutatása egy rendkívül meglepő eredménnyel zárult: az előzetes számításokkal ellentétben ilyen, az előbbieken definiált, magyar kontextusra vonatkozó szöveg, amin a tartalomelemzést el lehet végezni, rendkívül kis számban lelhető fel.

Módszertani szempontból a következőket szükséges leszögezni: egyfelől ez a fajta tartalomelemzés (a módszertani fejezetben foglaltakon túl, azokat kiegészítve) egy olyan külső szemlélő (vagyis itt a kutató) „ítéletét” kívánja meg, amely így nem az érintettek saját percepcióiról vagy a saját, a rendőrségre irányuló várakozásaikról szól csupán. Azonban ez módszertani szempontból két pont mentén is validálható: egyfelől a módszertani fejezetben jelzettek mentén (a másodelemzésre vonatkozóan), illetve a legitimációs szakirodalomban megjelenő külső szemlélő ítélete mentén – vagyis az állampolgárok legitimációja akkor is alakul és formálódik, amikor ugyan nem ők vesznek részt az adott interakcióban, mindössze tanúi ennek, így ebből is levonnak következtetéseket, ítéleteket. Másfelől: számos esemény nem arról számol be közvetlenül, hogy a romák a rendőrséghez szerettek volna fordulni, ám bizonyos okok miatt ezt nem tették meg. Sokkal inkább azokról a szituációkról van szó, amelyeket nem ők „kezdemenyeztek”, csak résztvevői, elszenvedői lettek. De be lehet-e vonni így a kutatásba őket? A választ az anticipáló igazságosság mutatja meg: a legitimációt bemutató fejezetben szó esik ez utóbbiról is, mely tehát azt mutatja: milyen várakozásai vannak egy állampolgárnak arra nézve, hogy egy rendőr igazságosan jár-e el vele szemben és hogy ezek előtt negatív előjel van (tehát az igazságtalanságot anticipálja), az hogyan befolyásolja magát

(itt) a rendőrség legitimációját. Tehát ezek a vizsgálatba vont interakciók arra vezetnek rá, hogy a legitimációs várakozások sérülése vagy hiánya hogyan hat a legitimáció ellenében.⁶¹⁹

A magyar romák és a rendészet viszonyát számos kutatás járta már körbe⁶²⁰. A következőkben ezek közül kettőt kiválasztva mutatom be ezt a viszonyt konkrét példákon keresztül. Az egyik legkézzelfoghatóbban a Magyar Helsinki Bizottság kutatása számol be 2020-ból a témáról⁶²¹, amely keretében kimondottan a diszkriminációt helyezi a középpontba az igazságszolgáltatás körében, azonban ezt „kicsomagolva” láthatóvá válik a romák és rendészet, illetve bíróság közötti kapcsolat dinamikája. Interjúkat készítettek a büntető igazságszolgáltatás különböző szereplőivel, így az eljárásokban érintett romák, ügyvédek, rendőrök, ügyészek, bírók és jogvédők is szót kaptak. A másik a 'Conflict Resolution, Mediation and Restorative Justice and the Policing of Ethnic Minorities in Germany, Austria, and Hungary' (COREPOL), magyarul 'Konfliktusmegoldás, mediáció, helyreállító igazságszolgáltatás és a rendőrség tevékenysége az etnikai kisebbségek körében Németországban, Ausztriában és Magyarországon' címet viselő nemzetközi kutatás keretében mutatja be a romák és rendőrség közötti kapcsolatot, amelyhez romákkal, rendőrökkel és további érdekeltekkel készítettek interjúkat észak-magyarországi településeken (így Miskolcon és az itteni vidéki településeken), valamint egy budapesti településen.⁶²²

Összefoglalás

A rendőrséggel az egyik első tapasztalást a kommunikáció jelenti. A Helsinki Bizottság kutatása szerint a rendőrörsökön is mindennapi jelenség a roma terhelteket érő lekicsinylő megjegyzések⁶²³. A másik kutatásban a sértő módon történő kommunikáció is tetten érhető, amely nem jellemző a nem roma állampolgárokkal szemben, melynek okát a romák a nem romák iránti nagyobb rendőri bizalomban látják az eljárás során⁶²⁴. De ebbe a körbe tartozik az a probléma is, amit az eljárás nehezen érthető nyelvezete jelent⁶²⁵. A cselekvések tekintetében is felmerültek tapasztalatok: egyes interjúalanyok meggyőződése szerint a rendőrség a roma származású áldozatok esetében nem cselekszik. Ennek egy kiemelt esete a szélsőjobboldali, romaellenes felvonulásokon tanúsított rendőrségi passzivitás, amelyet a bűncselekményre

⁶¹⁹ A módszertani lépések pontos bemutatását és dokumentálását ld. 2. sz. mellékletben.

⁶²⁰ Ld. Héra (2017).

⁶²¹ Magyar Helsinki Bizottság (2020).

⁶²² Ez a kutatás a CEROPOL kutatási projekt keretében valósult meg, ld. Héra (2017) 396–398.

⁶²³ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 18.

⁶²⁴ Héra (2017) 400.

⁶²⁵ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 20.

usztító beszédek, megfélemlítő skandalás, fizikai erőszak ellenére sem oszlott fel a rendőrség⁶²⁶ (egészen a strasbourgi bíróságig jutott a panasz⁶²⁷). Áldozathibáztatástól sem volt mentes az eset, a mulasztást vizsgáló rendőr utalása szerint az áldozatoknak meg kellett volna húzniuk magukat⁶²⁸. Hasonló eset volt a járvány alatti szintén szélsőjobboldali demonstráció, amelyet annak ellenére nem oszlattak fel, hogy a járvány miatti korlátozások értelmében azt nem lehetett volna megtartani és az több szempontból is jogellenes volt⁶²⁹. A második kutatás is beszámol erről a tapasztalatról: a válaszadók szerint a rendőrség gyakran nem végzi el a feladatát az elvárt hatékonysággal, amikor romákról van szó, vagy nem lépnek közbe akkor, amikor egyértelműen a törvény megsértéséről van szó⁶³⁰.

Előfordulnak a nyíltan látható rasszista nézetek, erről egy interjúalany története árulkodik: egy civil ruhás rendőr lépett ki a beszélőből, akinek az arcán maszk volt, amelyen egy szélsőjobboldali szervezet szimbóluma volt látható⁶³¹. Mára lényegesen kevesebb etnikai profilalkotással kapcsolatos ügy merül fel – korábban a nagy számban romák lakta mélyszegény kistérségek településein a rendőrség a rendfenntartás és a megfélemlítés eszközeként alkalmazta a szabálysértési bírságolást, így pl. bizonyos kötelező kellékek hiánya a kerékpáron bírság kiszabásához vezetett, amely komoly anyagi gondot jelentett egy kis bevételű család számára⁶³² –, azonban figyelemmel kell lenni a látencia lehetőségére is, amelynek számos oka lehet⁶³³. A legtöbb interjúalany beletörődéssel áll ezekhez a diszkriminatív rendőri intézkedésekhez, tudják, hogy ezek roma származásukkal és megjelenésükkel áll összefüggésben, de kerülnek a vitát, mert tudják, hogy nem kapnak segítséget senkitől. A másik kutatás is hasonló tapasztalatot rögzít: a roma közösség tagja gyakran elkerülik a rendőrség elleni hivatalos panasz megtételét⁶³⁴, illetve félnek a hatósággal való konfrontációtól – mert ha meg is teszik a panaszt az adott rendőr ellen, a végén még elkapja és megveri őket, és megvádolja őket egy általa kitalált dologgal⁶³⁵. A bizalom hiánya a bűncselekmények bejelentési szándékát is csökkenti, a legtöbbjük akkor tartja fontosnak a rendőrség értesítését, ha „komoly bűncselekményként” minősül (vagyis ami börtönbüntetéssel büntethető

⁶²⁶ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 18–19.

⁶²⁷ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 19.

⁶²⁸ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 19.

⁶²⁹ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 19.

⁶³⁰ Héra (2017) 400.

⁶³¹ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 18.

⁶³² Magyar Helsinki Bizottság (2020) 22–23.

⁶³³ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 25.

⁶³⁴ Héra (2017) 399.

⁶³⁵ Héra (2017) 400.

cselekmény)⁶³⁶. Roma nemzetiségi önkormányzati meghallgatásokon is gyakran felmerült az indokolatlan megállítás és eljárás alá vonás, amelyek esetenként olyan szabálysértések kapcsán történtek, amelyekért egy nem roma lakost nem állítanak meg⁶³⁷, bár ezek az ügyek is megritkultak. Egy interjúalany megjegyezte, hogy a rendőrség jelenléte állandó volt egy roma telep közelében, és rendszeresen megbírságotlák az érkezőket és elmenőket megalapozatlan indokok miatt.⁶³⁸

Egy másik fontos hatása a járőkelők jelenlétében történő ilyen cselekményeknek, hogy az ő szemükben úgy tűnhetett, hogy bűncselekményt követett el az eljárás alá vont személy (amikor nem így volt)⁶³⁹. Fontos kiemelni, hogy ezek a tapasztalatok nem általánosak, ezek településenként változnak⁶⁴⁰, illetve kelet- és nyugat-magyarországi viszonylatban is megoszlást mutatnak.⁶⁴¹ Az állomány tagjai szempontjából fontos megemlíteni, hogy a testületen belül is jelen van a rasszizmus a roma származású rendőrökkel szemben⁶⁴², illetve a büntetés-végrehajtásban dolgozók körében is⁶⁴³.

A rendőri brutalitásról a Héra-féle kutatás azt a konklúziót vázolja fel, hogy egy inkább ritka jelenségről van szó, de előfordulása nem kizárt, erre bemutat példát is, mint pl.: rendőrök által súlyosan elvert családtagokról számolnak be, illetve ismerősről, akinek már megbilincselte állapotban fújtak gázt az arcába, vagy hogy miután aláírták vele a kiváló egészségügyi állapotáról szóló papírokat, elverték⁶⁴⁴. A Helsinki Bizottság kutatás alapján olyan eset is előfordult, hogy egy falopással kapcsolatos ügyben fegyvert tartottak az interjúalanyra kiskorú gyermekei előtt, hiába kérte, hogy ne tartson rá fegyvert⁶⁴⁵.

A Helsinki Bizottság kutatás fontos jellemzője, hogy megemlíti a pozitív tapasztalatokat is: a rendőrségi nyomozók munkája és kommunikációja egyes tapasztalatok szerint tükrözik az érzékenységet és a tisztességes eljárást.⁶⁴⁶ Egyúttal egy interjúalany kiemeli a földrajzi különbségeket is, nevezetesen, hogy a vidéken gyakran jellemző romák és rendőrök közötti feszültség a fővárosban kevésbé érzékelhető, rá jellemző a sokszínűség, ott jól képzett és gyakran progresszív szemléletű rendőrök jártak el. Emellett olyan példa is említésre került,

⁶³⁶ Héra (2017) 401.

⁶³⁷ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 26-27.

⁶³⁸ Héra (2017) 399.

⁶³⁹ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 27.

⁶⁴⁰ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 29.

⁶⁴¹ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 7.

⁶⁴² Magyar Helsinki Bizottság (2020) 21.

⁶⁴³ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 40.

⁶⁴⁴ Héra (2017) 401.

⁶⁴⁵ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 24.

⁶⁴⁶ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 20.

miszerint egy nem roma alezredes (Pécsen) járja a helyi iskolákat és közösségeket, hogy roma fiatalokat próbáljon rávenni a rendőrségi hivatás választására.⁶⁴⁷ A másik kutatás is jelez kezdeményezéseket a közös programokra: számos roma szervezet és rendőrkapitányság szervezett közös programokat, amely nagyobb pozitív attitűdöt hozott a rendőrség irányába⁶⁴⁸.

Rövid diszkusszió

Rávetítve a Bottoms-Tankebe-féle Alapvető Legitimációs Elvárásokat a fenti szövegekre tetten érhetjük az általában diszkriminatívnak titulált magatartások „árnyalódását” és kibontakozását. Vagyis a legitimációs elvárások szűrőjét ráhelyezve ezekre az interakciókra olybá tűnik, hogy mindezek a magatartások (és itt értelemszerűen ezeknek az elvárásoknak az elmaradása vagy az azzal egyenesen ellentétes volta) felfűzhetők a legitimációs elvárások fűzérére, azaz ezek aktív alakítói az interakcióban érintettek legitimációs elvárásaira és percepciójára is.

Módszertani szempontból a hiány nem gyengébb bizonyíték a jelenlétnél, csupán másként az. Bizonyító erővel ugyanis nem maga az elmaradás bír, hiszen az önmagában pusztán negatívum, hanem az, hogy a dokumentum az elmaradást megnevezi és hiányként azonosítja. Egy elem csak akkor válik hiányzóvá, ha van olyan elvárási horizont, amelyhez képest hiányzik; a megnevezés tehát magát az elvárást teszi láthatóvá.

Ha tehát ismételten az eljárási igazságosság elemeinek elmaradását látjuk, az nem pusztán negatív lelet. Egyúttal arról is tanúskodik, hogy a megfigyelő olyan normatív horizontból szemléli az interakciót, amelyben ezeknek az elemeknek meg kellett volna jelenniük. A dokumentum ilyenkor kétszeresen informatív: beszámol a hatósági gyakorlatról, és egyszersmind megmutatja azt a mércét, amelyhez a beszámoló készítője e gyakorlatot méri.

Ahogy fenti „ígéret térkép” és az anticipáló igazságosság is rámutatott: a legitimáció pozitív jelenlétéből számos olyan következmény születhet, amely mind mikro, mezo és makro szinten is igazolható „javakkal” kecsegtet – elmaradása pedig ezek pandantját hozza el.

⁶⁴⁷ Magyar Helsinki Bizottság (2020) 21.

⁶⁴⁸ Héra (2017) 403.

10. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A kutatás a következő kérdésre és hipotézisekre kereste a választ:

Milyen követelmények határozzák meg a büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, különös tekintettel a hozzáférésre a „belépési ponton”?

H1: Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés kettő fajta hozzáférést takar: az első maga a hozzáférés (belépés) az igazságszolgáltatás rendszeréhez, a második pedig azokhoz a jogokhoz való hozzáférés (azok gyakorlása), amelyek az eljárás során merülnek fel mint garanciák.

H2: A rendszerhez való hozzáférést (belépést) nem-jogi tényezők alakítják dominánsan.

H3: A polgári és a büntető igazságszolgáltatás hozzáférési követelményei alapvetően különböznek és csak részben fedik egymást: míg az előbbiek a szociális háttérből és a marginalizációból fakadó esélyegyenlőtlenségek kiegyenlítésére irányulnak, addig az utóbbiak az állampolgár és a rendőr (illetve más hatósági szereplők) közötti interakcióra vonatkozó elvárásokra épülnek.

H4: A rendőrség legitimációja az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás alapvető elemeként konceptualizálható.

H5: A legitimáció képes azt közvetíteni kisebbségi csoportok felé, hogy a rendőr a többségi társadalom egyenrangú tagjának tekinti őket.

A jelen kutatás célja annak megértése volt, hogy mit is jelenthet az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás és milyen követelmények azonosíthatóak, amelyek mentén ez megvalósulhat. Mindezt több lépcsőben, a romák tapasztalatain is keresztül vizsgálok mint olyan empirikus referenciapont, amely különös élességgel rajzolja ki az alacsonyküszöbűség hiányosságait és követelményeit.

A kutatás arra a szakirodalom által is sok ízben detektált feszültségre alapozta kutatási kérdését és hipotéziseit, amely ott feszül egyrészt az egyenlő hozzáférés absztrakt (jogi) ígérete, valamint a másik oldal között, amely viszont a valódi, könnyen elérhető hozzáférésben akadályozottság között áll. A tapasztalatok gyakran a diszkrimináció mentén rajzolódtak ki – mely nem meglepő, hiszen ez az, amelyet jogi eszközökkel meg lehet ragadni és akár fellépni ellene.

A szakirodalomból szintén megismerhetőek azok a jó gyakorlatok, amelyek pontosan ezt a feszültséget igyekeznek enyhíteni. Azonban arról nem esik szó és ezeket a tapasztalatokat nem helyezték még olyan értelmezési keretbe, amely megvilágítaná: milyennek is kellene lennie a büntető igazságszolgáltatás működésének és miért ahhoz, hogy az állampolgárok akadályok nélkül tudjanak fordulni a hatóságokhoz.

Sokat tudunk arról, hogy magát a „gépezetet” számos mérőszám mentén hogyan méri, teljesítményét mikor találjuk elfogadhatónak – és ezek mind releváns indikátorai valóban, de a szervezetnek és akkor, ha már megindult az eljárás! A büntető igazságszolgáltatás elméleti és logikai háttéréből fakadóan fel sem merül igazán a kérdés, hogy milyen egy jól hozzáférhető büntető igazságszolgáltatás, hiszen az állam kizárólag büntetőhatalma ezt az egy utat jelöli ki, így formálisan gondoskodik is arról, hogy könnyen „megközelíthető” legyen. De ezek pusztán továbbra is csak a jogi aspektust ragadják meg: formális kinyílt az igazságszolgáltatás ajtaja, amin bárki áthaladhat.

Mégis: a feljelentési hajlandósággal és látenciával kapcsolatos attitűdök nem azt jelzik, hogy itt meg is állhatnánk, az akadályok ugyanis túlmutatnak a jog nyelvén megragadható szempontokon – nyílik a tér és át kell lépnünk a társadalomtudományos közegbe, hogy értelmezni tudjuk ezeket. A legitimációs elméletek egészen a politikatudományig nyúlva ebben nyújtanak mediátori segítséget és facilitálják a párbeszédet a jog végeessége (ő biztosított mindent, a továbbiak már egész egyszerűen nem az ő hatáskörébe tartoznak) és ezek között a nem jogi természetű akadályok között. Azonban nem csak ennyit tesz: normatív minőségként áll az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás mellett és ezzel nem csak azt mutatja meg, milyennek kellene lennie, hanem egyúttal magyarázatot is ad arra, hogy miért van erre szükség, miért tekinthetjük alapvető feltételének az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatásnak.

A politikatudományos gyökerektől indulva a kriminológián át magyarázatot kapunk arra, hogy miért kifizetődőbb egy legitimáción alapuló működése a rendőrségnek, hogyan hat mindez a bűnözésre, látenciára, bizalomra, együttműködésre és a jogkövetésre. Ez egyfelől a hatalommal rendelkezők számára is egy figyelemre méltó „ajánlat”, másfelől az állampolgároknak is egy jogaik megfelelő érvényesítéséhez esszenciális eszköze lehet. Azaz, nem pusztán „ügyféljóléti”

szolgáltatásokról van szó: mindenki érdekelt benne. A kutatás legfontosabb eredménye az AtJ és legitimációs elméletek összekapcsolása az alacsonyküszöbű igazságszolgáltatás által.

Ezeknek megfelelően:

H1: A szakirodalomban gyakran kissé homályosan, csöndben összemosott kérdés volt, hogy pontosan mire is vonatkozik az AtJ fogalom, mely csúszkálás a konceptualizációs keretekben is tetten érhető volt. A kutatás során egyértelműen definiálhatóvá vált az a két „szakasza” az AtJ koncepciónak – nevezeten a belépési és eljárási szakasz –, amelynek viszonya eddig kevésbé tisztázott volt, pusztán könnyedén AtJ-ként volt megragadva. Ennek a jelentősége abban áll, hogy ezáltal az is azonosíthatóvá váltak az egyes szakaszokra vonatkozó, különböző igények és azok természete (nem-jogi és jogi), amely végső soron érdemi érv mind a polgári, (és közigazgatási jogi, munka jogi, stb.) mind a büntető ügyekre vonatkozóan a jogi (emberi jogi, alapjogi) keretek biztosításán túli szempontok beemelése a valódi hozzáférés érdekében.

H2: A kutatás érdemben alátámasztotta azt a hipotézist, amely szerint a belépést nem-jogi tényezők alakítják dominánsan a jogtudatkutatások és a legitimációs elméletek és azok tapasztalatin keresztül, melyet a romákra vonatkozó teszt-vizsgálat is a nem-jogi természetű akadályok bemutatásával (egészen konkrétan az alapvető legitimációs feltételek hiányával).

H3: A dolgozat végigvezetett azokon az állomásokon, amelyek alátámasztják a hipotézist: a könnyelmű AtJ használat még nem jelenti azt, hogy „transzplantálva” a koncepciót megértenénk és megfelelően gondolkodnánk a büntető terület eltérő hozzáférési sajátosságait, ez egy elvi hiba. A dolgozat rámutat a két terület különböző elméleti és logikai hátterére és levezeti mindkettő AtJ koncepcióját.

H4: A szakirodalmi elemzés és a tartalomelemzés is alátámasztják a hipotézist, tehát a legitimáció az alacsonyküszöbű büntető igazságszolgáltatás eleme, tehát az alapvető legitimációs követelmények megfeleltethetők az alacsonyküszöbű büntető AtJ elemeiként – még ha nem is kizárólagosan ezek alakítják.

H5: Szintén a szakirodalmi megállapításokra és a tartalomelemzésre támaszkodva megállapítható, hogy a rendőr által „mutatott” legitimáció képes közvetíteni kisebbségi csoportok felé, hogy a többségi társadalom egyenrangú tagjának tekinti őket. Ezt a tartalomelemzés „tesztje” a hiányban – azaz az alapvető legitimációs elvárások elmaradásában – ragadta meg.

Mindezek alapján a következő kutatási eredmények születtek:

1. A büntető igazságszolgáltatás körében eddig nem tárgyalt és alulkonceptualizált „hozzáférési” kérdés, különös tekintettel a belépési pont hozzáféréseinek önálló, érvelő tematizálása. (H1, H2, H3)
2. Konceptualizálja a büntető igazságszolgáltatás saját AtJ koncepcióját és külön részekre bontja (belépési hozzáférés, illetve az eljárási szakasz hozzáférése) ezt megfogalmazva az egyes részekre vonatkozó lényegi sajátosságokat. (H1, H2, H3, H4)
3. Ehhez kapcsolódóan megalkotja az alacsonyküszöbű büntető joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést (a belépési hozzáférést konceptualizálva) és meghatározza annak elemeit, ezzel elméleti kapcsolatot teremt az AtJ és legitimációs elméletekkel. (H2, H3)
4. Kimutatja és levezeti, hogy a klasszikus AtJ koncepció nem transzplantálható automatikusan a büntető területre, alapozva a hozzáférési problémák különböző módon keletkező hátterére. (H2, H3)
5. A romák hozzáférési akadályait az alapvető legitimációs követelmények hiánya mentén mutatja ki, mely új megközelítési és értelmezési közeg a diszkriminációs kerethez képest, ezzel pedig új programok, működési stratégiák átgondolását is megalapozhatja. (H5)
6. A normatív horizonthoz képest kiolvasható hiány értelmes empirikus leletként bevezetése az AtJ kutatásba. (H4)

7. A legitimációs elméletek bemutatásával (és összekapcsolásával az AtJ koncepcióval) határozott érvet alkot meg a rendőrség legitimáció alapú működésére. (H4, H5)

11. TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

A további kutatási lehetőségek tárháza kimeríthetetlen e témában: folyamatos monitorozást igényel maga a hozzáférhetőség alakulása (milyen trendek láthatóak a látencia terén, mik a magyarázó okok), így valójában már önmagában a hozzáférhetőség egy „mindig aktuális” kutatási kérdés. A rendszeres látencia (és viktimizációs) mérések elmaradása súlyos információhiányt jelent, amelynek (egyik) tétje a reszponzív szakpolitikák elmaradása.

A dolgozathoz szorosabban kötődően: fontos lenne látni a kutatás eredményeként megszületett koncepció tesztelését empirikus kutatásokkal. Ha csak szigorúan tesztelni szeretnénk ezt, a kérdőívezés módszere kézenfekvő lenne (lehetőség szerint reprezentatív mintán), azonban a kvalitatív módszereket itt előremutatóbbnak tartom, ha a koncepció további finomításáról van szó: ugyanis egy interjú során 1) meg lehet érteni azt a helyi kontextust, amely érdemi visszacsatolást és információt adna arról, hogy a legitimációs követelmények „helyben” pontosan hogyan működnek, hol vannak a hangsúlyok, van-e olyan szempont, amelyet esetleg egy kérdőívezés nem is lenne képes feltárni. Az interjúzást elég „rugalmasnak” találom arra, hogy az eredetileg kiindulópontként használt koncepció párbeszédbe kerüljön az interjúalanyok tapasztalataival, ezzel pedig nem csak elméleti, hanem tapasztalatvezérelt, a valós megélésekkel és elvárásokkal párbeszédben álló koncepció jöhet létre, amelyet a gyakorlat is operacionalizálhatóvá képes tenni (utalva különösen Bottoms és Tankebe dialógusos és kontextus-függő megállapításaira).

Ami azonban nem csak kutatási kérdésként ragadható meg, hanem a gyakorlat számára is – amennyiben alkalmazhatónak találja a legitimáció alapú rendészet/ az alacsonyküszöbűség gondolatát a büntetőigazságszolgáltatás terén – egyfajta előkérdésként merül fel: az az önlegitimáció (self-legitimacy) kérdése, vagyis a szervezet saját maga hatalmáról és annak jogosságáról való gondolkodás, amely a szervezeti kultúra része is egyben. Ennek feltérképezése (és nem csak kutatói szemmél, hanem a szervezet aktív részvételével) kihagyhatatlan lépés akkor, ha a fentieket megkísérelnénk a gyakorlatba átültetni. Tehát a fentiek pandantja az valójában az önlegitimáció kutatása.⁶⁴⁹ Ez mankót adhat a szervezet számára a saját magáról való gondolkodás és közös diskurzus elindításához, mederben tartásához, amelyben nem csak állampolgárok, de rendőrök is részt vesznek (ld. Police Café). Egy olyan időpillanatban, amikor mondhatni szeizmikus változásokon megy keresztül mindaz

⁶⁴⁹ Ld. erre a példákat a gyakorlatban: Kovács Szitkay (2025b).

a rend, amelyet eddig ismertünk, e közös gondolkodás akár része lehet a szervezet „rendjét” is átgondoló folyamatnak.

A dolgozat különösen a belépési akadályokra fókuszált, azonban az eljárásra vonatkozó hozzáférési problémák további kutatása (az AtJ koncepció kereteiben) mindenképpen indokolt. Ennek kérdése lehet: vajon a terheltek – különösen a szegény, kiszolgáltatott, érdekérvényesítésre egyébként is kevesebb lehetőséggel rendelkező emberek – érdemi módon részt vehetnek-e a sorsukat meghatározó jogi folyamatokban?

Fontos kiemelni ehelyütt, hogy a közép-kelet-európai térségben a legitimációs kutatások és a joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésről (AtJ) szóló kutatások egyelőre sporadikusan lelhetőek fel, nem rendelkeznek érdemi hagyománnyal (amely értelemszerűen magyarázható ezeknek a koncepcióknak az angolszász gyökereivel). Így minden kutatás egy lépéssel előrébb visz bennünket ahhoz, hogy az e térség sajátosságai is megismerhetővé váljanak a témában – akár szakpolitikai kifutásokkal.

12. JAVASLATOK A GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGRA

Amint a dolgozat is bemutatta, egy legitimáció alapú rendszet nem-jogi kategóriákkal operál, amelyből az is következik, hogy ennek a kereteit adó jogszabályi rendelkezés aligha adható (fogalmi készlete nehezen operacionalizálható cselekvést is szabályozó jogszabályhelyekké). Azonban mindenképpen érdemes megfontolni az oktatásba való beemelését. Ez egyfelől elméleti tudást jelent, másfelől pedig a szervezeti kultúra alakításában is részt vesz ezáltal. Ez lehetne az első lépcsőfok, ha a bevezetésről gondolkodunk.

A rendészeti programok/ modellek lehetne a következő állomás: álláspontom szerint – mivel nagyon óvatosan kell bánnunk a „szépen csengő” megoldások egy az egyben átvételétől, ezért elsősorban azt kellene felmérni, hogy milyen, már létező gyakorlatok vannak, amelyek látens módon valójában már magukban foglalták a legitimáció- és bizalomépítés koncepcióját, azonban nem voltak így nevesítve. Ezt azért is tartom fontosnak átgondolni, mert első hallomásra például a közösségi rendszet sem tűzi zászlajára kifejezetten a legitimáció építését mint cél – azonban ha jobban megnézzük, mégis erről van szó. Végző soron pedig – és ez egy távoli cél lehet – a teljesen saját, helyi kontextusra kialakított legitimáció alapú rendszet koncepciójának kialakítása lehet. A dolgozat ugyan a hozzáférési kérdésekről szól és az ezzel való kapcsolat kimutatható is volt – azonban az is láthatóvá vált, hogy a legitimáció hatóköre egyértelműen túlnyúlik a hozzáférési kérdéseken (melyet „ki kell használnunk”). Ezek megfontolása és az önlegitimációs diskurzus együtt képesek lehetnek alakítani a rendőrség gondolkodását a kérdésről, amelyek a megfelelő gyakorlatokban érhetnek össze és végző soron a demokratikus rendszet „szellemét” támogatná.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alberta Health Services. 2018. *Harm Reduction: Low-Threshold Services*. Edmonton: Alberta Health Services. <https://www.albertahealthservices.ca/assets/info/hrs/if-hrs-low-threshold-services.pdf>.
- Albiston, Catherine R., és Rebecca L. Sandefur. 2013. „Expanding the Empirical Study of Access to Justice.” *Wisconsin Law Review* 2013 (1): 101–120.
- Alkire, Sabina, James Foster, Suman Seth, Maria Emma Santos, José Manuel Roche és Paola Ballon. 2015. *Multidimensional Poverty Measurement and Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- American Bar Association. 2024. „ABA Commemorates World Justice Project’s 15th Anniversary.” *ABA News*. <https://www.americanbar.org/news/abanews/aba-news-archives/2024/09/aba-commemorates-wjp-15th-anniv/>.
- American Bar Foundation. 2025. „William H. Neukom Leaves Enduring Legacy at the ABF.” <https://www.americanbarfoundation.org/william-h-neukom-leaves-enduring-legacy-at-the-abf-through-leadership-and-philanthropy/>.
- Sayer, Andrew. 1992. *Method in Social Science: A Realist Approach*. 2. kiad. London: Routledge.
- Angyal Pál. 1940. *A sértett érdekeinek szolgálata az anyagi büntetőjogban*. Budapest: Attila-nyomda Rt.
- Anonim AIDS Tanácsadó Szolgálat (AATSZ). (n.d.) „Ártalomcsökkentés.” <https://anonimaids.hu/artalomcsokkentenes/>.
- B. Aczél Anna. 2012. „Utcai szociális munka – szakmai alapelvek és gyakorlat.” In *Tudástár a hajléktalanellátással kapcsolatos szakirodalmakból*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- Baker, Thomas. 2017. „Exploring the Relationship of Shared Race/Ethnicity with Court Actors, Perceptions of Court Procedural Justice, and Obligation to Obey Among Male Offenders.” *Race and Justice* 7 (1): 87–102.
- Balatska, Olha, és Tetiana Lotysh. 2024. „The Right to Effective Access to Justice in the European Union.” *Visegrad Journal on Human Rights* 4: 1–22.

- Barabás A. Tünde. 2022. „Sértettről másképpen.” In *Liber amicorum Bárd Károly, I. Mértéktartó hatalom: Igazságszolgáltatás a jogállamban*, szerkesztette Bárd Petra, 199–209. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Barabás A. Tünde. 2004. *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*. Budapest: KJK-Kerszöv.
- Bárd Károly. 1984. „»Alkalmazott« viktimológia Észak-Amerikában.” *Magyar Jog* 31, 1. sz.: 20–29.
- Bárd Károly. 2018. *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai – összehasonlító jogi tanulmány*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Barendrecht, Maurits, José Mulder, Ivo Giesen és a Study Group Access to Justice. 2006. „How to Measure the Price and Quality of Access to Justice?” SSRN Working Paper.
- Bartkó Róbert, Elek Balázs, Fantoly Zsanett és Herke Csongor. 2024. *A büntető eljárásjog tankönyve*. Szeged. <https://eta.bibl.u-szeged.hu/5991/>.
- Beetham, David. 1991. *The Legitimation of Power*. Houndmills: Macmillan.
- Bényei Zoltán, Gurály Zoltán, Győri Péter és Mezei György. 2000. „Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999.” *Esély* 11 (1): 62–95.
- Bertelsmann Stiftung. (n.d.) „Methodology.” *BTI Transformation Index*. <https://bti-project.org/en/methodology>.
- Danermark, Berth, Mats Ekström, Liselotte Jakobsen és Jan Ch. Karlsson. 2002. *Explaining Society: Critical Realism in the Social Sciences*. London: Routledge.
- Best, D., E. Day, és B. Morgan. 2009. „High and Low Threshold Service Provision in Drug-Free Settings: Practitioner Views.” *International Journal of Drug Policy* 20 (3): 230–235.
- Bittner, Egon. 1970. *The Functions of the Police in Modern Society*. Chevy Chase, MD: National Institute of Mental Health.
- Blasi, Gary. 2009. „Framing Access to Justice: Beyond Perceived Justice for Individuals.” *Loyola of Los Angeles Law Review* 42 (4): 913–948.
- BMSZKI. 2003–2021. *Otthontalanul... Tégy az emberért! 1–12. kötet*. Budapest: Menhely Alapítvány – Budapesti Módszertani Szociális Központ. <https://www.bmszki.hu/hu/kiadvanyaink-1>.

- Bobocel, D. Ramona, és Leanne Gosse. 2015. „Procedural Justice: A Historical Review and Critical Analysis.” In *The Oxford Handbook of Justice in the Workplace*, szerkesztette Russell S. Cropanzano és Maureen L. Ambrose, 51–87. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199981410.013.3>.
- Bonilla Maldonado, Daniel. 2020. „The Right to Access to Justice: Its Conceptual Architecture.” *Indiana Journal of Global Legal Studies* 27 (1): 2. tanulmány.
- Bottoms, Anthony, és Justice Tankebe. 2012. „Beyond Procedural Justice: A Dialogic Approach to Legitimacy in Criminal Justice.” *Journal of Criminal Law and Criminology* 102 (1): 119–170.
- Bottoms, Anthony. 2002. „Morality, Crime, Compliance and Public Policy.” In *Ideology, Crime and Criminal Justice: A Symposium in Honour of Sir Leon Radzinowicz*, szerkesztette Anthony Bottoms és Michael Tonry, 20–51. Cullompton: Willan Publishing.
- Bradford, Ben, és Jonathan Jackson. 2018. „Police Legitimacy Among Immigrants in Europe: Institutional Frames and Group Position.” *European Journal of Criminology* 15 (5): 567–588.
- Bradford, Ben, és Jonathan Jackson. 2024. „Trust in the Police: What is to be Done?” *The Political Quarterly* 95 (3): 442–449.
- Bradford, Ben, Jonathan Jackson, és Elizabeth A. Stanko. 2009. „Contact and Confidence: Revisiting the Impact of Public Encounters with the Police.” *Policing and Society* 19 (1): 20–46.
- Bradford, Ben. 2014. „Policing and Social Identity: Procedural Justice, Inclusion and Cooperation between Police and Public.” *Policing and Society* 24 (1): 22–43.
- Braschi, Sofia. 2025. „The New EU Directive on Combating Violence against Women and Domestic Violence.” *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 137, 2. sz.: 425–442.
- Cançado Trindade, Antônio Augusto. 2011. *The Access of Individuals to International Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Cappelletti, Mauro, és Bryant Garth. 1978. „Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective.” *Buffalo Law Review* 27 (2): 181–292.

- Cappelletti, Mauro, James Gordley és Earl Johnson Jr. 1975. *Toward Equal Justice: A Comparative Study of Legal Aid in Modern Societies*. Milánó: Giuffrè; Dobbs Ferry, NY: Oceana.
- Cappelletti, Mauro. 1992. „Access to Justice as a Theoretical Approach to Law and a Practical Programme for Reform.” *South African Law Journal* 109 (1): 22–39.
- Peirce, Charles Sanders. 1878. „Deduction, Induction, and Hypothesis.” *Popular Science Monthly* 13: 470–482.
- Chayes, Abram. 1976. „The Role of the Judge in Public Law Litigation.” *Harvard Law Review* 89 (7): 1281–1316.
- Christie, Nils. 1977. „Conflicts as Property.” *The British Journal of Criminology* 17 (1): 1–15.
- Christie, Nils. 1986. „The Ideal Victim.” In *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*, szerkesztette Ezzat A. Fattah, 17–30. Basingstoke: Macmillan.
- Cohen, Percy. 1968. *Modern Social Theory*. London: Heinemann.
- Coicaud, Jean-Marc. 2002. *Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility*. Fordította David Ames Curtis. Cambridge: Cambridge University Press. [Eredeti francia kiadás: 1997.]
- Cornford, Tom. 2016. „The Meaning of Access to Justice.” In *Access to Justice: Beyond the Policies and Politics of Austerity*, szerkesztette Ellie Palmer, Tom Cornford, Audrey Guinchard és Yseult Marique, 27–48. Oxford: Hart Publishing.
- Council of Europe, Committee of Ministers. 2002. *Resolution Res(2002)12 of the Committee of Ministers on the Establishment of the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)*. Strasbourg, szeptember 18.
- Council of the European Union. 2025. „The EU Strengthens the Protection and Support of Victims of Crime.” Sajtóközlemény, Brüsszel, december 10.
- Crawford, Colin, és Daniel Bonilla Maldonado. 2020. „Access to Justice: Theory and Practice from a Comparative Perspective.” *Indiana Journal of Global Legal Studies* 27 (1): 1–14.
- Currie, Ab. 2006. „A National Survey of the Civil Justice Problems of Low and Moderate Income Canadians: Incidence and Patterns.” *International Journal of the Legal Profession* 13 (3): 217–242.
- Altheide, David L. 1996. *Qualitative Media Analysis*. Thousand Oaks: Sage.

- Davis, Kevin E., Benedict Kingsbury és Sally Engle Merry. 2012. „Indicators as a Technology of Global Governance.” *Law & Society Review* 46 (1): 71–104.
- Debbaut, Steven, és Sofie De Kimpe. 2023. „Police Legitimacy and Culture Revisited through the Lens of Self-Legitimacy.” *Policing and Society* 33 (6): 690–702.
- Demetrovics Zsolt és Rácz József, szerk. 2008. *Partik, drogok, ártalomcsökkentés: Kvalitatív kutatások a parti-szcénában*. Budapest: L'Harmattan.
- Grimm, Dieter. 2016. *Constitutionalism: Past, Present, and Future*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766124.001.0001>.
- Dobrocsi Szilvia. 2023. „A sértett jogérvényesítési lehetőségeinek változása a büntetőeljárásban.” *Glossa Iuridica* 10, 5–6. sz.: 195–212. <https://doi.org/10.55194/GI.2023.5-6.10>.
- Dombos Tamás et al. 2014. *Jogalkalmazási problémák a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásokban: A Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM) tapasztalatai*. Budapest: Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport. https://gyulotellen.hu/sites/default/files/ejk_esetosszefoglalo.pdf.
- Doszpoly Orsolya, Barta Gábor, Novák István, és Patai Péter. 2020. „A hazai áldozatsegítés rendszerének aktuális kérdései.” *Fontes Iuris* 2020, 3. sz.: 9–20.
- Drury, John, Stephen Reicher, és Clifford Stott. 2022. „How Riots Spread Between Cities: Introducing the Police Pathway.” *Political Psychology* 43 (4): 651–671.
- Easton, David. 1965. *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Easton, David. 1975. „A Re-Assessment of the Concept of Political Support.” *British Journal of Political Science* 5 (4): 435–457.
- Edland-Gryt, M., és A. H. Skatvedt. 2013. „Thresholds in a Low-Threshold Setting: An Empirical Study of Barriers in a Centre for People with Drug Problems and Mental Health Disorders.” *International Journal of Drug Policy* 24 (3): 257–264.
- Elster, Jon. 1989. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EMMI. 2017. *Szakmai ajánlás Szenvedélybetegek részére nyújtott alacsonyküszöbű ellátás szolgáltatást biztosítók számára*. Budapest: EMMI. <http://kozossegiellatasok.hu/doc/AlacsonykuszoBajanlas.pdf>.

ENSZ Közgyűlés. 1985. *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. A/RES/40/34, november 29.

Európai Unió Tanács 2001/220/IB kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról. HL L 82., 2001.3.22.

Európai Unió Tanács 2004/80/EK irányelve (2004. április 29.) a bűncselekmények áldozatainak kárenyhítéséről. HL L 261., 2004.8.6.

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről, valamint az ellene folytatott küzdelemről és az áldozatok védelméről. HL L 101., 2011.4.15.

Európa Tanács. 2011. *Egyezmény a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről* (Isztambuli Egyezmény). CETS 210. Isztambul, május 11.

Európai Bizottság. 2020. *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az áldozatok jogaira vonatkozó uniós stratégia (2020–2025)*. COM(2020) 258 final, június 24.

Európai Bizottság. 2023. *Javaslat: az Európai Parlament és a Tanács irányelve a 2012/29/EU irányelv módosításáról*. COM(2023) 424 final, július 12.

Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/882 irányelve (2019. április 17.) a termékek és szolgáltatások akadálymentességi követelményeiről. HL L 151., 2019.6.7.

Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1385 irányelve (2024. május 14.) a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről. HL L 1385., 2024.5.24.

Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. HL L 315., 2012.11.14.

Európai Unió Alapjogi Ügynöksége és Európa Tanács. 2016. *Kézikönyv az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre vonatkozó európai jogról*. Luxembourg: Az Európai Unió Kiadóhivatala.

European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). 2024. *European Judicial Systems: CEPEJ Evaluation Report (2024 Evaluation Cycle, 2022 Data)*. Strasbourg: Council of Europe.

- European Commission. 2020. *2020 Rule of Law Report: The Rule of Law Situation in the European Union*. COM(2020) 580 final. Brüsszel, szeptember 30.
- European Commission. 2024. *The 2024 EU Justice Scoreboard*. Brüsszel: Európai Bizottság. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_en.
- European Court of Human Rights. 2024. *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a Fair Trial (Criminal Limb)*. Frissítve: 2024. február 29. Strasbourg: ECHR.
- European Disability Forum. 2024. *Transposing the EU Directive on Combating Violence Against Women: Guidance for Member States*. Brüsszel: EDF.
- European Social Survey. (n.d.) „About ESS.” <https://www.europeansocialsurvey.org/about-ess>.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). 2016. *Handbook on European Law Relating to Access to Justice*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2018. *Hate Crime Recording and Data Collection Practice across the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2024. *Stepping Up the Response to Victims of Crime*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union Agency for Fundamental Rights. 2019. *Victims' Rights as Standards of Criminal Justice: Justice for Victims of Violent Crime, Part I–IV*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fantoly Zsanett és Budaházi Árpád. 2019a. *Büntető eljárásjogi ismeretek I: Statikus rész*. Budapest: Dialóg Campus. https://nkerepo.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12663/web_PDF_Bunteto_eljarasjogi_ismeretek_I_Statikus.pdf.
- Fantoly Zsanett és Budaházi Árpád. 2019b. *Büntető eljárásjogi ismeretek II: Dinamikus rész*. Budapest: Dialóg Campus. https://nkerepo.uninke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12694/web_PDF_Bunteto_eljarasjogi_ismeretek_II_DInamikus.pdf.

- Farrow, Trevor C. W. 2014. „What Is Access to Justice?” *Osgoode Hall Law Journal* 51 (3): 957–988.
- Fehér Lenke. 2003. „Nők elleni erőszak – családon belüli erőszak.” *Állam- és Jogtudomány* 44, 3–4. sz.: 169–210.
- Fekete Balázs. 2025. „Látszat és valóság a jogban – Érdeemes-e beleolvasni egy 1986-ban megjelent jogszociológiai munkába?” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 46–63. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.04>.
- Ferri, Enrico. 1912. *Les criminels dans l'art et la littérature*. Párizs: Félix Alcan.
- Fleck Zoltán. 2025. „Jogtudat a tekintélyelvű kultúrában.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 17–29. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.02>.
- Földi András és Hamza Gábor. 2006. *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. 2011. *Access to Justice in Europe: An Overview of Challenges and Opportunities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Francioni, Francesco, szerk. 2007. *Access to Justice as a Human Right*. Collected Courses of the Academy of European Law. Oxford: Oxford University Press.
- Freedom House. (n.d.) „Nations in Transit – Methodology.” <https://freedomhouse.org/reports/nations-transit>.
- Friedman, Lawrence M. 2010. „Access to Justice: Some Historical Comments.” *Fordham Urban Law Journal* 37 (1): 3–16.
- Fundamental Rights Agency (FRA) és European Court of Human Rights. 2016. *Handbook on European Law Relating to Access to Justice*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fundamental Rights Agency (FRA). 2011. *Access to Justice in Europe: An Overview of Challenges and Opportunities*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gajduscheck György. 2025. „Bevezető a »jogi kultúra« különszámhoz.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 3–16. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.01>.
- Galanter, Marc. 1974. „Why the 'Haves' Come Out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change.” *Law & Society Review* 9 (1): 95–160.

- Garai Renáta. 2022. „A kapcsolati erőszak áldozatai.” *Belügyi Szemle* 70, 11. sz.: 2167–2188.
- Garai Renáta. 2023. „A kapcsolati erőszak bűncselekmény tényállásának 10. születésnapjára.” *Belügyi Szemle* 71, 10. sz.: 1743–1758.
- Garai Renáta. 2025. „Országos látkép: a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői eljárásokban elfogadott jóvátételek jellege.” *Kriminológiai Tanulmányok* 62: 163–182. <https://doi.org/10.58655/KT.62.2025-8>.
- Gárdos-Orosz Fruzsina és Osztovits András, szerk. 2025. *Az új Polgári Perrendtartás első öt éve*. Budapest: ORAC – HUN-REN TK JTI. https://jog.tk.elte.hu/uploads/files/Uj_polgari_perrendtartas.pdf.
- Gárdos-Orosz Fruzsina és Sente Zoltán. 2016. „A Jó Állam jogállami követelményei.” In *A jó állam mérhetősége II.*, szerkesztette Kaiser Tamás, 147–172. Budapest: Dialóg Campus.
- Garofalo, Raffaele. 1914. *Criminology*. Boston: Little, Brown & Company.
- Genn, Hazel. 2010. *Judging Civil Justice*. The Hamlyn Lectures. Cambridge: Cambridge University Press.
- Genn, Hazel. 1999. *Paths to Justice: What People Do and Think About Going to Law*. Oxford: Hart Publishing.
- Gerards, Janneke H., és Lize R. Glas. 2017. „Access to Justice in the European Convention on Human Rights System.” *Netherlands Quarterly of Human Rights* 35 (1): 11–30. <https://doi.org/10.1177/0924051917693988>.
- Bowen, Glenn A. 2009. „Document Analysis as a Qualitative Research Method.” *Qualitative Research Journal* 9 (2): 27–40.
- Goldmann Róbert. 2016. „A szociális ellátórendszer jellegzetességei, korprofilja és kapacitásai.” In *Társadalmi Riport 2016*, 285–305. Budapest: TÁRKI. <https://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/17goldmann.pdf>.
- Gönczi Katalin, Horváth Pál, Stipta István és Zlinszky János. 1997. *Egyetemes jogtörténet I.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gönczöl Katalin, Kerezsi Klára, Korinek László és Lévay Miklós, szerk. 2012. *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest: Wolters Kluwer / Complex.
- Görgényi Ilona. 2023. „Áldozatvédelem az Európai Unióban a Stratégia előtt és után.” *Miskolci Jogi Szemle* 18, 2. sz.: 19–46.

- Görgényi Ilona. 2009. „Az áldozatpolitika története, elmélete és gyakorlata nemzetközi kitekintéssel.” In *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*, szerkesztette Borbíró Andrea és Kerezsi Klára. Budapest: Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium.
- Görgényi Ilona. 2001. *A viktimológia alapkérdései*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gramatikov, Martin, Maurits Barendrecht és Jin Ho Verdonschot. 2011. „Measuring the Costs and Quality of Paths to Justice: Contours of a Methodology.” *Hague Journal on the Rule of Law* 3 (2): 349–379.
- Groenhuijsen, Marc S. 2014. „The Development of International Policy in Relation to Victims of Crime.” *International Review of Victimology* 20 (1): 31–48.
- Gulya Fruzsina, és Tóth Fruzsina Rozina. 2025. „Kvalitatív módszerek a jogtudat kutatásokban.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 79–94. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.06>.
- Győri Péter. 2019. „A hajléktalanvilág peremén.” *Esély* 30 (2): 54–82. https://www.esely.org/kiadvanyok/2019_2/esely_2019-2_2-1_gyori_hajlektalanvilag.pdf.
- Gyűlölet-Bűncselekmények Elleni Munkacsoport. (n.d.) „Előítélet-indikátorok.” http://gyulotellen.hu/sites/default/files/gyem_indikatorlista_haromolszopos_vegleges.pdf.
- Gyűlölet-Bűncselekmények Elleni Munkacsoport. 2019. „Gyűlölet-bűncselekmény nyomozati protokollt fogadott el a rendőrség.” <https://gyulotellen.hu/aktualitasok/gyulot-buncselekmeny-nyomozati-protokollt-fogadott-el-rendorseg>.
- H. Szilágyi István. 2020. *Kísérlet a magyar jogtudat-kutatások elméleti és módszertani kérdéseinek áttekintésére*. MTA Law Working Papers 2020/12. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>.
- Hague Institute for Innovation of Law (HiIL). (n.d.c) „Justice Needs and Satisfaction.” <https://www.hiil.org/research/>.
- H. Szilágyi István. 2023. „Jogtudat.” In *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerkesztette Jakab András, Könczöl Miklós, Menyhárd Attila és Sulyok Gábor. Jogszociológia rovat, rovatszerkesztő Bencze Mátyás. <http://ijoten.hu/szocikk/jogtudat>.

- H. Szilágyi István. 2025. „Jogtudatkutatók a magyar kriminológiában.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 64–78. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.05>.
- Hague Institute for Innovation of Law (HiiL). (n.d.b) „Land Justice at HiiL: Where We Work and What We Do.” <https://www.hiil.org/research/land-justice-at-hiil-where-we-work-and-what-we-do/>.
- Hague Institute for Innovation of Law (HiiL). (n.d.a) „Justice Dashboard.” <https://dashboard.hiil.org>.
- Gadamer, Hans-Georg. 1984. *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Fordította Bonyhai Gábor. Budapest: Gondolat. [Eredeti megjelenés: *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr, 1960.]
- HarmReduction.eu. (n.d.) „Low Threshold Services.” <https://harmreduction.eu/courses/hiv-and-hcv-rapid-testing-in-low-threshold-settings-for-pwud/developing-services-and-attracting-clients/low-threshold-services/>.
- Hera, Gabor. 2017. „The Relationship between the Roma and the Police: A Roma Perspective.” *Policing and Society* 27 (4): 393–407.
- Herke-Fábos Barbara Katalin. 2023. „Az áldozatsegítő központok helye a gyermekvédelmi jelzőrendszerben.” *Családi Jog* 2023, 4. sz.: 29–36.
- Hentig, Hans von. 1948. *The Criminal and His Victim: Studies in the Sociobiology of Crime*. New Haven: Yale University Press.
- Herke Csongor. 2018. *Büntető eljárásjog – egyetemi jegyzet*. Pécs: PTE ÁJK. <https://www.herke.hu/tan/18be.pdf>.
- Herke Csongor. 2021. *Magyar büntető eljárásjog*. Pécs. https://real.mtak.hu/182943/1/Buntetoeljarasjog_2021a5.pdf.
- Hertogh, Marc. 2015. „What Moves Joe Driver? How Perceptions of Legitimacy Shape Regulatory Compliance among Dutch Traffic Offenders.” *International Journal of Law, Crime and Justice* 43 (2): 214–234.
- HiiL (The Hague Institute for Innovation of Law). 2018. *Understanding Justice Needs: Data Collection Methodology*. Hága: HiiL.

- Hilton, B. A., R. Thompson, L. Moore-Dempsey, és R. G. Janzen. 2001. „Harm Reduction Theories and Strategies for Control of Human Immunodeficiency Virus: A Review of the Literature.” *Journal of Advanced Nursing* 33 (3): 357–370.
- Hinsch, Wilfried. 2008. „Legitimacy and Justice: A Conceptual and Functional Clarification.” In *Political Legitimization without Morality?*, szerkesztette Jörg Kühnelt, 39–52. Dordrecht: Springer.
- Hirschi, Travis. 1969. *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hough, Mike, Jonathan Jackson, és Ben Bradford. 2013. „The Drivers of Police Legitimacy: Some European Research.” *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism* 8 (2): 144–165.
- Human Rights Measurement Initiative. (n.d.) „Methodology.” <https://humanrightsmeasurement.org/methodology/>.
- Igazságügyi Minisztérium. (n.d.) „Áldozatsegítő Központ.” <https://vansegitseg.im.gov.hu>.
- Indit Közalapítvány. (n.d.) „Megkereső szolgáltatások, utcai szociális munka.” <http://www.indit.hu/szolgaltatasaink-programjaink-2/megkereso-szolgaltatasok-utcai-szocialis-munka/>.
- International Association of Chiefs of Police (IACP). (n.d.) „Responding to Hate Crimes: A Police Officer’s Guide to Investigation and Prevention.” <https://www.theiacp.org/resources/responding-to-hate-crimes-a-police-officers-guide-to-investigation-and-prevention>.
- International Development Law Organization (IDLO). (n.d.) *Annual Reports and Publications*. Róma: IDLO.
- Jackson, Jonathan, Ben Bradford, Mike Hough, Andy Myhill, Paul Quinton, és Tom R. Tyler. 2012. „Why Do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions.” *British Journal of Criminology* 52 (6): 1051–1071.
- Jackson, Jonathan, Ben Bradford, Mike Hough, Jouni Kuha, Sally Stares, Sally Widdop, Rory Fitzgerald, Maria Yordanova, Todor Galev, és Pasquale Pino. 2011. „Developing European Indicators of Trust in Justice.” *European Journal of Criminology* 8 (4): 267–285.
- Jackson, Jonathan, és Jacinta M. Gau. Megjelenés alatt. „Carving up Concepts? Differentiating between Trust and Legitimacy in Public Attitudes towards Legal Authority.” In

- Interdisciplinary Perspectives on Trust: Towards Theoretical and Methodological Integration*, szerkesztette Ellie Shockley, Tess M. S. Neal, Lisa M. PytlikZillig, és Brian H. Bornstein. New York: Springer.
- Jackson, Jonathan, Mike Hough, Ben Bradford, Tia Pooler, Katrin Hohl, és Jouni Kuha. *Trust in Justice: Topline Results from Round 5 of the European Social Survey*. ESS Topline Results Series, Issue 1. London: Centre for Comparative Social Surveys, City University London, 2011. https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf.
- Jackson, Jonathan. 2018. „Norms, Normativity, and the Legitimacy of Justice Institutions: International Perspectives.” *Annual Review of Law and Social Science* 14: 145–165.
- Jakab András. 2025. „A liberális demokrácia erózióját megkönnyítő kulturális tényezők – és ami ezekből következik az újjáépítési folyamatra.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 30–45. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.03>.
- Jakab András, és Gajdusчек György. 2018. „Jogállamiság, jogtudat, normakövetés.” In *Társadalmi Riport 2018*, 397–413. Budapest: TÁRKI.
- Jakab András és Gajdusчек György, szerk. 2016. *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.
- Jakab András és Sebők Miklós, szerk. 2020. *Empirikus jogi kutatások: Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Budapest: Osiris – MTA TK JTI.
- Jakab András. 2015. „A jogállamiság mérése indexek segítségével.” *Pázmány Law Working Papers* 2015/12. https://plwp.eu/docs/wp/2015/2015-12_Jakab.pdf.
- Heaton, Janet. 2004. *Reworking Qualitative Data*. London: Sage.
- Kaiser Tamás, szerk. 2016. *A jó állam mérhetősége II*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem – Dialóg Campus.
- Kaiser Tamás, szerk. 2015–. *Jó Állam Jelentés*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem – Dialóg Campus.
- Kaufmann, Daniel, és Aart Kraay. 2024. *The Worldwide Governance Indicators: Methodology and 2024 Update*. World Bank Policy Research Working Paper. Washington, DC: World Bank.

- Kengyel Miklós és Czoboly Gergely. 2016. *Módszertani tanulmány az igazságszolgáltatásról szóló speciális jelentés elkészítéséhez*. Államtudományi Műhelytanulmányok 2016/32. Budapest: NKE.
- Kerezsi Klára. 2011. *Konfrontáció és kiegyezés: a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest: MTA.
- Kiss Anna. 2021. „A különleges bánásmód (leg)új(abb) szabályai a büntetőeljárásban.” *Miskolci Jogi Szemle* 2021, 3. különszám: 286–297.
- Kiss Anna. 2020. „A különleges bánásmódot igénylő személyek jogai a büntetőeljárásban.” In *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*, szerkesztette Hollán Miklós és Mezei Kitti, 60. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet.
- Kiss Valéria. 2025. „Elméleti megfontolások a kvalitatív módszertani megközelítések alkalmazásához a jogtudatkutatásokban.” *Állam- és Jogtudomány* 66, 3. sz.: 95–110. <https://doi.org/10.51783/ajt.2025.3.07>.
- Koósne Mohácsi Barbara. 2026. „A tisztességes eljáráshoz való jog.” In *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerkesztette Jakab András, Könczöl Miklós, Menyhárd Attila és Sulyok Gábor. Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő Bodnár Eszter és Jakab András. <http://ijoten.hu/szocikk/a-tisztesseseges-eljarashoz-valo-jog>.
- Kovács Szitkay Eszter. 2025a. „A »különleges bánásmód« mint az érdemi igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést elősegítő eszköz.” *MTA Law Working Papers* 2025/11.
- Kovács Szitkay Eszter. 2025b. „Legitimáció és rendőrség: az operacionalizáció lehetőségei.” *MTA Law Working Papers* 2025/14.
- Kuen, Kiseong. 2024. „Reassessing the Process-Based Model: Do Procedural Justice and Police Legitimacy Lead to Reporting Neighborhood Problems to the Police Over Time?” *Journal of Criminal Justice* 95: 102290.
- Kurtán Zsuzsa. 2020. „A jogi-közigazgatási szaknyelv rétegzettsége és a közérthetőség.” In *Porta Lingua 2020: Szaknyelvoktatás és -kutatás nemzetközi kontextusban*, szerkesztette Bocz Zsuzsanna és Besznyák Rita, 123–134. Budapest: SZOKOE. <https://doi.org/10.48040/PL.2020.11>.

- Land, Kenneth C., és Alex C. Michalos. 2018. „Fifty Years After the Social Indicators Movement: Has the Promise Been Fulfilled? An Assessment and an Agenda for the Future.” *Social Indicators Research* 135 (3): 835–868.
- Langley, Brandon Robert. 2022. „Can Police Officers be Taught to be Fair? Lessons from a Randomised Controlled Field Trial on Training in Legitimacy for UK Counterterrorism Police Officers.” PhD disszertáció, University of Cambridge.
- Lappi-Seppälä, Tapio. 2008. „Trust, Welfare, and Political Culture: Explaining Differences in National Penal Policies.” *Crime and Justice* 37: 313–387.
- Lencse Balázs. 2018. „Specifikus védelmi szükséglet, avagy különleges bánásmód az uniós normáktól az új büntetőeljárási kódexig.” *Büntetőjogi Szemle* 2018, 2. sz.
- Lima, Valesca, és Miriam Gomez. 2020. „Access to Justice: Promoting the Legal System as a Human Right.” In *Peace, Justice and Strong Institutions*, szerkesztette Walter Leal Filho et al., 1–10. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71066-2_1-1.
- Lind, E. Allan, és Tom R. Tyler. 1988. *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum.
- Lindberg, Staffan I., Michael Coppedge, John Gerring és Jan Teorell. 2019. *The Methodology of „Varieties of Democracy” (V-Dem)*. V-Dem Working Paper. Notre Dame: University of Notre Dame.
- Lugosi József. 2014. „A hatályos polgári perrendtartás általános szerkezeti kérdései.” *Jogtudományi Közlöny* 2014, 6. sz.: 285–295. https://real.mtak.hu/108768/1/jk1406_3.pdf.
- MacDonald, Roderick A. 2005. „Access to Justice in Canada Today: Scope, Scale and Ambitions.” In *Access to Justice for a New Century: The Way Forward*, szerkesztette Julia Bass, W. A. Bogart és Frederick H. Zemans, 19–112. Toronto: Law Society of Upper Canada.
- MacDowell, Elizabeth L. 2015. „Reimagining Access to Justice in the Poor People’s Courts.” *Georgetown Journal on Poverty Law and Policy* 22 (3): 473–544.
- Madon, Natasha S. 2025. „Anticipatory Justice: Exploring Expectations of Police Treatment and Trust in Police.” *Criminology & Criminal Justice*. Online publikáció. <https://doi.org/10.1177/17488958251320290>.

- Magyar Helsinki Bizottság. 2020. *A romákat érő diszkrimináció a magyar büntető igazságszolgáltatásban.* https://helsinki.hu/en/wp-content/uploads/sites/2/2021/03/Discrimination_against_Roma_people_in_the_Hungarian_criminal_justice_system.pdf
- Magyar Helsinki Bizottság. (n.d.) „Akta: Közérthetőség a büntetőeljárásban.” <https://helsinki.hu/akta/kozerthetoseg/>.
- Magyar Vöröskereszt. (n.d.) „Szenvedélybetegek Alacsonyküszöbű Ellátó Szolgálat.” <https://voroskereszt.hu/szenvedelybetegek-alacsonykuszobu-ellato-szolgalata/>.
- Major, Brenda, és Laurie T. O’Brien. 2005. „The Social Psychology of Stigma.” *Annual Review of Psychology* 56: 393–421.
- Marlatt, G. A. 1996. „Harm Reduction: Come as You Are.” *Addictive Behaviors* 21 (6): 779–788.
- Mathiesen, Thomas. 1965. *The Defences of the Weak: A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution.* London: Tavistock.
- Mazerolle, Lorraine, Sarah Bennett, Jacqueline Davis, Elise Sargeant, és Matthew Manning. 2013. „Procedural Justice and Police Legitimacy: A Systematic Review of the Research Evidence.” *Journal of Experimental Criminology* 9 (3): 245–274.
- Meares, Tracey L. 2022. „Synthesizing Narratives of Policing and Making a Case for Policing as a Public Good.” *Daedalus* 151 (4): 117–129.
- Méhes Tamás, szerk. 2020. *Polgári peres eljárásjogi alapismeretek.* Budapest: NKE. <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15663/Polgari%20peres%20eljarasjogi%20alapismeretek.pdf>.
- Mendelsohn, Benjamin. 1956. „Une nouvelle branche de la science bio-psycho-sociale: la victimologie.” *Revue internationale de criminologie et de police technique* 10.
- Mendelsohn, Benjamin. 1947. *New Bio-psycho-social Horizons: Victimology.* Bukarest: Román Pszichiátriai Társaság.
- Méndez-Pinedo, M. Elvira. 2014. „Access to Justice in European Law: Moving from ‘Access to Courts’ Towards a Substantive, Horizontal and Comprehensive Approach.” *Juridical Tribune* 4 (2): 1–20.

- Mentovich, Avital, J. J. Prescott és Orna Rabinovich-Einy. 2023. „Legitimacy and Online Proceedings: Procedural Justice, Access to Justice, and the Role of Income.” *Law & Society Review* 57 (2): 189-213.
- Merry, Sally Engle, Kevin E. Davis és Benedict Kingsbury, szerk. 2015. *The Quiet Power of Indicators: Measuring Governance, Corruption, and Rule of Law*. Cambridge Studies in Law and Society. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyerson, Denise, Catriona Mackenzie, és Therese MacDermott, szerk. 2021. *Procedural Justice and Relational Theory: Empirical, Philosophical, and Legal Perspectives*. New York: Routledge.
- Mi-Értünk Prevenció és Segítő Egyesület. (n.d.) „Alacsonyküszöbű, ártalomcsökkentő szolgáltatások.” <https://www.mi-ertunk.hu/szolgaltatasaink/alacsonykuszobu-artalomcsokkento-szolgaltatasok/>.
- Foucault, Michel. 2001. *A tudás archeológiája*. Fordította Perczel István. Budapest: Atlantisz.
- Mies-Westerveld, Mirjam. 2025. „Access to Justice, a Multi-Layered Concept.” Working Paper.
- Mignaqui, Francisco. 2021. „An Opportunity to Enhance Access to Justice in Latin America? A Study on Argentina and Brazil’s Current Situation Regarding Access to Justice and Approach towards the Use of ODR.” LL.M. szakdolgozat, Tilburg University.
- Möller, Guido. 2001. „The Nature of Trust: From Georg Simmel to a Theory of Expectation, Interpretation and Suspension.” *Sociology* 35 (2): 403–420.
- Murphy, Kristina, Ben Bradford, és Jonathan Jackson. 2016. „Motivating Compliance Behavior among Offenders: Procedural Justice or Deterrence.” *Criminal Justice and Behavior* 43 (1): 102–118.
- Oberth József. 2010. „Alacsonyküszöbű és magasküszöbű szociális szolgáltatások Magyarországon.” Függelék in *Droghasználó várandós nők és gyermekeik ellátása*, 213–237.
- OECD és Európai Bizottság. 2008. *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide*. Párizs: OECD Publishing.
- OECD és Open Society Foundations. 2019. *Legal Needs Surveys and Access to Justice*. Párizs: OECD Publishing.

- OECD. 2019. *Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre*. Párizs: OECD Publishing.
- OECD. 2023a. *Improving the Monitoring of SDG 16.3.3: Towards Better Access to Justice*. Párizs: OECD Publishing.
- OECD. 2024. *Making Justice Systems More Effective and People Centred*. Párizs: OECD Publishing.
- OECD. 2021. *OECD Framework and Good Practice Principles for People-Centred Justice*. Párizs: OECD Publishing.
- OECD. 2023b. *Recommendation of the Council on Access to Justice and People-Centred Justice Systems*. OECD/LEGAL/0498. Elfogadva: 2023. július 11.
- OECD. 2025. *Toolkit for Access to Justice and People-Centred Justice Systems*. Párizs: OECD.
- Open Society Justice Initiative. (n.d.) *Publications*. New York: Open Society Foundations.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2014. *Hate Crime Data-Collection and Monitoring Mechanisms: A Practical Guide*. Varsó: ODIHR.
- Palombella, Gianluigi. 2021. „Access to Justice: Dynamic, Foundational, and Generative.” *Ratio Juris* 34 (2): 121–138.
- Pap András László. 2019. *Rendészet és sokszínűség*. Budapest: Dialóg Campus.
- Papp Eszter. 2021. „Az Európai Unió áldozatvédelmi szabályai a nemzetközi dokumentumok tükrében, valamint a nemzetközi elvárásokra reflektáló hazai jogalkotás.” *Büntetőjogi Szemle* 2021, 2. sz.: 71–77.
- Parkin, Frank. 1979. *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*. London: Tavistock.
- Parsons, Jim. 2011. „Developing Clusters of Indicators: An Alternative Approach to Measuring the Provision of Justice.” *Hague Journal on the Rule of Law* 3 (2): 170–185.
- Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies. 2019. *Justice for All: The Report of the Task Force on Justice*. New York: Center on International Cooperation.
- Ricoeur, Paul. 1976. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. Fort Worth: Texas Christian University Press.
- Paus, Kåre Kristin. 2000. „Victim-offender Mediation in Norway.” In *Victim-offender Mediation in Europe*, 281–308. Leuven: Leuven University Press.

- Pecsenye Máté. 2021. „Hatékonyság és egyéniesítés a büntetőeljárásban.” *Miskolci Jogi Szemle* 2021, 1. sz.: 76–93.
- Pemberton, Antony, és Pauline G. M. Aarten. 2018. „Narrative in the Study of Victimological Processes in Terrorism and Political Violence.” *Studies in Conflict & Terrorism* 41 (7): 541–556.
- Mayring, Philipp. 2014. *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt.
- Pilliar, Andrew. 2022. „Filling the Normative Hole at the Centre of Access to Justice: Toward a Person-Centred Conception.” *UBC Law Review* 55 (1): 149–202.
- Pilliar, Andrew. 2023. „Toward Justice Epidemiology: Outlining an Approach for Person-Centered Access to Justice.” *Dalhousie Law Journal* 46 (1): 171–198.
- Prpic, Martina. 2023. *Revision of the Victims’ Rights Directive*. EPRS Briefing PE 754.605. Brüsszel: Európai Parlament Kutatószolgálat.
- Questionnaire for the Preparation of the CCPE Opinion No. 12 (2017): „The Rights of Victims, Witnesses and Vulnerable Persons”.*
- Rác Anna. 2018. „A sértetti jogok a magyar büntetőeljárásban a XXI. század második évtizedében.” In *Jogi tanulmányok: Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának konferenciáján*, szerkesztette Fazekas Mariann, 153–163. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Rác József, Márványkövi Ferenc, Melles Katalin és Vadász Viktória. 2009. *Út a túléléshez: Nyílt színi droghasználat és „belövőszobák” Budapesten*. Budapest: L’Harmattan.
- Rác József, Csák Róbert, Lencse Menyhért és Márványkövi Ferenc. 2007. „Az alacsonyküszöbűség definíciója, körülhatárolása, elméleti szempontok: A hazai alacsonyküszöbű szervezetekre vonatkozó szakmai protokoll kialakítása.” *Kapocs Füzetek* 5. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Rác József. 2005. *Addiktológia: Tünettan és intervenciók*. Budapest: HIETE Egészségügyi Főiskolai Kar.
- Rawls, John. 1964. „Legal Obligation and the Duty of Fair Play.” In *Law and Philosophy: A Symposium*, szerkesztette Sidney Hook, 3–18. New York: New York University Press.

- Raz, Joseph. 2009. *Between Authority and Interpretation: On the Theory of Law and Practical Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- REDRESS. 2025. *EU Victims' Rights Directive Revision: Recommendations and Analysis*. Brüsszel: REDRESS.
- REDRESS. (n.d.) *Briefing Paper: EU Victims' Rights Directive Revision*. Brüsszel: REDRESS.
- Református Szeretetszolgálat. (n.d.) „Szenvedélybetegek részére nyújtott alacsonyküszöbű ellátás.” <https://diakonia.hu/szolgalmati-teruletek/szenvedelybeteg-ellatas/szenvedelybetegek-reszere-nyujtott-alacsonykuszobu-ellatas/>.
- Reisig, Michael D., Justice Tankebe, és Gorazd Meško. 2012. „Procedural Justice, Police Legitimacy, and Public Cooperation with the Police Among Young Slovene Adults.” *Varstvoslovje: Journal of Criminal Justice and Security* 14 (2): 147–164.
- Rhode, Deborah L. 2001. „Access to Justice.” *Fordham Law Review* 69 (5): 1785–1819.
- Rhode, Deborah L. 2004a. „Access to Justice: Connecting Principles to Practice.” *Georgetown Journal of Legal Ethics* 17 (3): 369–422.
- Rhode, Deborah L. 2004b. *Access to Justice*. New York: Oxford University Press.
- Sage-Jacobson, Stacey. 2015. „Access to Justice: The Conceptual Foundations.” *Australian Journal of Administrative Law* 22: 217–230.
- Sandefur, Rebecca L. 2008. „Access to Civil Justice and Race, Class, and Gender Inequality.” *Annual Review of Sociology* 34: 339–358.
- Sandefur, Rebecca L. 2019. „Access to What?” *Daedalus* 148 (1): 49–55.
- Sandefur, Rebecca L. 2016. „What We Know and Need to Know about the Legal Needs of the Public.” *South Carolina Law Review* 67: 443–460.
- Sandefur, Rebecca L., és Matthew Burnett. 2023. „All Together Now: Building a Shared Access to Justice Research Framework for Theoretical Insight and Actionable Intelligence.” *Oñati Socio-Legal Series* 13 (4): 1330–1350.
- Sántha Kálmán. 2008. „Abduktív következtetés a kvalitatív pedagógiai kutatásban.” *Új Pedagógiai Szemle* 58, 8–9. sz.
- Sarat, Austin. 1981. „Book Review: Access to Justice.” *Harvard Law Review* 94 (8): 1911–1928.

- Sárosi Péter, szerk. 2014. *Élő jelentés a magyarországi droghelyzetről*. Budapest: TASZ–Drogriporter. <https://drogriporter.hu/elo-jelentes-a-magyarorszag-droghelyzetrol/>.
- Schaap, Dorian. 2021. „Police Trust-Building Strategies: A Socio-Institutional, Comparative Approach.” *Policing and Society* 31 (3): 304–320.
- Schafer, Stephen. 1968. *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*. New York: Random House.
- Schmitz, Amy J. 2020. „Measuring ‘Access to Justice’ in the Rush to Digitize.” *Fordham Law Review* 88 (6): 2381–2406.
- Sebba, Leslie. 1997. „Will the »Victim Revolution« Trigger a Reorientation of the Criminal Justice System?” *Israel Law Review* 31, 1–3. sz.: 379–428.
- Shapiro, Debra L., és Bradley L. Kirkman. 1999. „Employees’ Reaction to the Change to Work Teams: The Influence of ‘Anticipatory’ Injustice.” *Journal of Organizational Change Management* 12 (1): 51–67.
- Shapland, Joanna, Jon Willmore és Peter Duff. 1985. *Victims in the Criminal Justice System*. Aldershot: Gower.
- Sherman, Lawrence W. 1992. *Policing Domestic Violence: Experiments and Dilemmas*. New York: Free Press.
- Skogan, Wesley G., Maarten Van Craen, és Cari Hennessy. 2015. „Training Police for Procedural Justice.” *Journal of Experimental Criminology* 11 (3): 319–334.
- Smith, Reginald Heber. 1919. *Justice and the Poor: A Study of the Present Denial of Justice to the Poor and the Agencies Making More Equal Their Position before the Law, with Particular Reference to Legal Aid Work in America*. New York: Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.
- Soós László. 2019. „Különleges bánásmód biztosítása a büntetőeljárásban.” In *Büntetőeljárás jog I–II: Új Be. – Kommentár a gyakorlat számára*, szerkesztette Belegi József. Frissítve: 2019. november 30. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó.
- Sparks, J. Richard, Anthony E. Bottoms, és Will Hay. 1996. *Prisons and the Problem of Order*. Oxford: Clarendon Press.
- Storgaard, Asbjørn. 2023. „Access to Justice Research: On the Way to a Broader Perspective.” *Oñati Socio-Legal Series* 13 (4): 1209–1238.

- Strang, Heather. 2002. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Streeten, Paul. 1994. „Human Development: Means and Ends.” *American Economic Review* 84 (2): 232–237.
- Stuart, Forrest. 2016. *Down, Out, and Under Arrest: Policing and Everyday Life in Skid Row*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sunshine, Jason, és Tom R. Tyler. 2003. „The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing.” *Law & Society Review* 37 (3): 513–548.
- Suri Noémi, szerk. 2024. *Uniós polgári eljárásjogi vívmányok a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. <https://openaccess.ludovika.hu/nke/catalog/book/269>.
- Suri Noémi. 2025. „Recenzió – Az új Polgári Perrendtartás első öt éve (Gárdos-Orosz Fruzsina – Osztovits András szerk.).” <https://real.mtak.hu/230510/>.
- Szabó András. 1979. *A büntett és büntetése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szijártó István. 2021. „Állami áldozatsegítés: legjobb gyakorlatok a dél-dunántúli régióból.” *Belügyi Szemle* 69, 5. sz.: 799–816.
- Szontagh Veronika Anna. 2023. *Roma is? Áldozat is? Áldozathibáztatás az előítélet motiválta bűncselekmények kisebbségi sértettjeivel szemben*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
- Tankebe, Justice. 2008. „Police Effectiveness and Police Trustworthiness in Ghana: An Empirical Appraisal.” *Criminology and Criminal Justice* 8 (2): 185–202.
- Tankebe, Justice. 2009. „Public Cooperation with the Police in Ghana: Does Procedural Fairness Matter?” *Criminology* 47 (4): 1265–1293.
- Tankebe, Justice. 2013. „Viewing Things Differently: The Dimensions of Public Perceptions of Police Legitimacy.” *Criminology* 51 (1): 103–135.
- Tarde, Gabriel. 1912. *Penal Philosophy*. Boston: Little, Brown & Company.
- Task Force on Justice. 2019. *Justice for All: Final Report*. New York: Center on International Cooperation, NYU.
- Thibaut, John, és Laurens Walker. 1975. *Procedural Justice: A Psychological Analysis*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Timukaité, Eglé, és David Buil-Gil. 2024. „Trust in the Police and Crime Reporting: Reassessing Assumptions in the Context of Violent Crime.” *European Journal on Criminal Policy and Research*. Online elsőként megjelent.
- Topolánszky Ákos. 2009. *Drogpolitika számokban*. Budapest: L'Harmattan.
- Tóth Judit. 2021. „A rendészeti nyelv: átmenet vagy helybenjárás?” *Közösségi Kapcsolódások – tanulmányok kultúráról és oktatásról* 1, 1–2. sz.: 202–218. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2021.1-2.202-218>.
- Tóth J. Zoltán. 2023. „A tisztességes eljárás és a tisztességes eljáráshoz való jog – jogfilozófiai és nemzetközi jogi megközelítésben.” *Alkotmánybírósági Szemle* 2023, 2. sz.: 2–9.
- Tóth Mihály. 2005. „A bűnözés-központú büntetőjogtól az áldozat-központú büntetőjogig.” *Jura* 11, 1. sz.: 134–142.
- Trubek, David M., Austin Sarat, William L. F. Felstiner, Herbert M. Kritzer és Joel B. Grossman. 1983. „The Costs of Ordinary Litigation.” *UCLA Law Review* 31: 72–127.
- Trunk, Adina. 2019. „EU Justice Scoreboard: A New Policy Tool for »Deepening« European Integration?” *Journal of Contemporary European Studies* 27 (1): 15–28.
- Tyler, Tom R. 1990. *Why People Obey the Law*. New Haven, CT: Yale University Press. [Második kiadás 2006-ban, Princeton University Press.]
- Tyler, Tom R. 2003. „Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law.” *Crime and Justice* 30: 283–357.
- Tyler, Tom R. 2006. „Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation.” *Annual Review of Psychology* 57: 375–400.
- Tyler, Tom R., és Jeffrey Fagan. 2008. „Legitimacy and Cooperation: Why Do People Help the Police Fight Crime in Their Communities?” *Ohio State Journal of Criminal Law* 6: 231–275.
- Tyler, Tom R., és Jonathan Jackson. 2014. „Popular Legitimacy and the Exercise of Legal Authority: Motivating Compliance, Cooperation, and Engagement.” *Psychology, Public Policy, and Law* 20 (1): 78–95.
- Tyler, Tom R., és Yuen J. Huo. 2002. *Trust in the Law: Encouraging Public Cooperation with the Police and Courts*. New York: Russell Sage Foundation.

- United Nations Development Programme (UNDP), International Development Law Organization (IDLO) és Pathfinders for Peaceful, Just and Inclusive Societies. 2019. *Trends Report: Access to Justice*. New York – Róma.
- United Nations. 2012. *Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems*. A/RES/67/187, december 20.
- United Nations. 2015. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1, szeptember 25. (16. cél.)
- University of Washington. 2019. „Founder of World Justice Project, Former Top Microsoft Lawyer Bill Neukom to Chair Advisory Board for UW Population Health Initiative.” *UW News*, november 13. <https://washington.edu/news/2019/11/13/founder-of-world-justice-project-former-top-microsoft-lawyer-bill-neukom-to-chair-advisory-board-for-uw-population-health-initiative>.
- UNODC és UNDP. 2016. *Global Study on Legal Aid: Global Report*. Bécs – New York: United Nations.
- UNODC. 2020. *Metadata for SDG Indicator 16.3.3*. New York: United Nations.
- Váradí Ágnes. 2025. „Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés aktuális kérdései: hazai és európai uniós trendek és kihívások.” In *Az új Polgári Perrendtartás első öt éve*. Budapest: ORAC.
- Varga István és Németh János, szerk. 2014. *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. Budapest. <https://real.mtak.hu/29437/>.
- Velencei Bizottság. 2016. *Rule of Law Checklist*. CDL-AD(2016)007. Elfogadva a 106. plenáris ülésen, Velence, március 11–12.
- Velencei Bizottság. 2025. *The Updated Rule of Law Checklist*. CDL-AD(2025)002, 1210/2024. sz. vélemény. Elfogadva a 145. plenáris ülésen, Velence, december 12–13.
- Victim Support Europe. 2025. „Victim Support Europe Welcomes the Political Agreement on the Revised EU Victims’ Rights Directive.” Sajtóközlemény, december.
- Vigh József. 2003. „A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében.” *Jogelméleti Szemle* 2003, 2. sz.: 1–14.
- Vinnai Edina. 2022. „Hogyan hat a közérthetőség a szabálykövetésre?” *Magyar Jogi Nyelv* 2022, 1. sz. <https://joginyelv.hu/hogyan-hat-a-kozerthetoseg-a-szabalykovetesre/>.

- Walklate, Sandra, szerk. 2018. *Handbook of Victims and Victimology*. 2. kiad. London – New York: Routledge.
- Weber, Max. 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Szerkesztette Guenther Roth és Claus Wittich. Berkeley: University of California Press. [Eredeti német kiadás: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1922.]
- Williams, Bernard. 2005. *In the Beginning Was the Deed: Realism and Moralism in Political Argument*. Szerkesztette Geoffrey Hawthorn. Princeton: Princeton University Press.
- Windt Szandra. 2021. *A láthatatlan emberek: Az emberkereskedelem jelensége Magyarországon*. Budapest: Országos Kriminológiai Intézet.
- Woolard, Jennifer L., Hayley M. D. Cleary, Samantha A. M. Harvell, és Rusan Chen. 2008. „Anticipatory Injustice among Adolescents: Age and Racial/Ethnic Differences in Perceived Unfairness of the Justice System.” *Behavioral Sciences & the Law* 26 (2): 207–219.
- Wopera Zsuzsa és Nagy Adrienn, szerk. 2018. *Polgári eljárásjog I*. Budapest: Wolters Kluwer. MeRSZ.
- World Justice Project. 2010. *WJP Rule of Law Index 2010 Report*. Washington, DC: World Justice Project. <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/rule-law-index-reports/wjp-rule-law-index-2010-report>.
- World Justice Project. (n.d.) „Factors of the Rule of Law.” <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/factors-rule-law>.
- World Justice Project. 2019. *Global Insights on Access to Justice 2019: Findings from the World Justice Project General Population Poll in 101 Countries*. Washington, DC: WJP.
- World Justice Project. 2024. *WJP Rule of Law Index 2024*. Washington, DC: World Justice Project.
- Young, Kathryn M., Karin D. Martin és Sarah Lageson. 2024. „Access to Justice at the Intersection of Civil and Criminal Law.” *Punishment & Society*: 1–11. <https://doi.org/10.1177/14624745241240551>.
- Zamfir, Ionel. 2024. *Combating Violence against Women and Domestic Violence*. EPRS Briefing PE 739.392. Brüsszel: Európai Parlament Kutatószolgálat.

- Zimmerman, Nourit, és Tom R. Tyler. 2010. „Between Access to Counsel and Access to Justice: A Psychological Perspective.” *Fordham Urban Law Journal* 37 (1): 473–508.
- Zumbok Gabriella. 2022. „Speciális bánásmód a büntetőeljárásban, különös figyelemmel a gyermekek meghallgatására.” *Büntetőjogi Szemle* 2022, 1. sz.: 102–108.

MELLKÉTEK

1. sz. melléklet:

Kutatásba bevont indikátorok. Az indikátorok forrásait ld.: 4. fejezetben.

1. ábra Közvetlen ATJ-fókuszú indikátor-rendszerek

World Justice Project – Rule of Law Index World Justice Project Factor 7 – Civil Justice • People can access and afford civil justice • Civil justice is free of discrimination • Civil justice is free of corruption • Civil justice is free of improper government influence • Civil justice is not subject to unreasonable delay • Civil justice is effectively enforced • ADR mechanisms are accessible, impartial, and effective Factor 8 – Criminal Justice • Criminal investigation system is effective • Criminal adjudication system is timely and effective • Correctional system is effective in reducing criminal behavior • Criminal system is impartial • Criminal system is free of corruption • Criminal system is free of improper government influence • Due process of the law and rights of the accused Factor 9 – Informal Justice • Informal justice is timely and effective • Informal justice is impartial and free of improper influence • Informal justice respects and protects fundamental rights	OECD Framework and Good Practice Principles for People-Centred Justice OECD, 2021 Alap – Emberközpontú cél és kultúra • Világos cél, közös jövőkép és támogató kultúra • A jogállamiság és az alapjogok tisztelete • Vezetés, végrehajtás és kultúrafejlesztés 1. pillér – Szolgáltatások tervezése és nyújtása • Az emberek jogi szükségletei • „Mi működik” azonosítása • Szolgáltatási elérhetőség és hozzáférhetőség • Emberközpontú tervezés • Tisztességes kimenetek 2. pillér – Kormányzati támogatások és infrastruktúra • Megfelelő keret • Technológia a jobb hozzáférésért • Beruházás és erőforrások 3. pillér – Az emberek megerősítése • Whole-of-society megközelítés • Jogi értelemben vett megerősítés • A szolgáltatók bevonása • Nem állami és magánszolgáltatók bevonása • Kommunikáció és elérés 4. pillér – Tényalapú tervezés, monitorozás és értékelés • Tényalapú döntéshozatal • Monitorozás és értékelés • Elszámoltathatóság és felügyelet 2019-es OECD-kritériumok • Evidence-based planning · Equality and inclusion · Accessibility · Availability · Prevention, proactivity and timeliness • Appropriateness and responsiveness · Empowerment · Collaboration and integration · Outcome-focus and fairness · Effectiveness Javasolt alapindikátorok • A jogi szükséglet azonosításának módszere • A vitarendezési mechanizmus igénybevétele
SDG 16.3 indikátorok ENSZ • Reporting rate of victims of violence – az erőszak áldozatai közül a bejelentők aránya • Unsensenced prisoners proportion – ítélet nélkül fogvatartottak aránya • Dispute resolution mechanism use – vitarendezési mechanizmus igénybevétele	
Hiil – Justice Needs and Satisfaction (JNS) Survey Hiil • Probléma azonosítás – milyen jogi problémák merültek fel • Útvonal-elemzés – bíróság, ügyvéd, NGO, hivatal, semmi • Procedural justice – tisztesség, eljárási világosság • Outcome justice – a megoldás méltányossága • Costs – pénzügyi költség, stressz és negatív érzelmek • Megoldottság – részben / teljesen / egyáltalán nem	
Legal Needs Surveys and Access to Justice OECD / Open Society Foundations, 2019 • Standardizált kérdőív • Kielégítetlen jogi szükségletek • Problémák hatása • Megoldási útvonalak	Justice for All Task Force on Justice / Pathfinders, 2019 • Szélsőképpen jogtalan / igazságtalan körülmények között élők – 253 millió • Kielégítetlen polgári, közigazgatási és büntető jogi problémák – 1,5 milliárd • Kizártság a jog nyújtotta lehetőségekből – 4,5 milliárd

2. ábra Globális jogállamisági és demokrácia-indexek igazságszolgáltatással összefüggő komponensei

Worldwide Governance Indicators (WGI) World Bank • Voice and Accountability • Political Stability / Absence of Violence • Government Effectiveness • Regulatory Quality • Rule of Law – a bíróságok minősége, a szerződések érvényesíthetősége • Control of Corruption	Bertelsmann Transformation Index (BTI) Rule of Law alindex • Separation of powers • Independent judiciary • Prosecution of office abuse • Civil rights		
Varieties of Democracy (V-Dem) V-Dem Institute Igazságszolgáltatási változók • Judicial constraints on the executive index • High court independence • Lower court independence • Compliance with high court • Compliance with judiciary • Judicial reform • Judicial purges	Freedom House – Nations in Transit Freedom House • National Democratic Governance • Local Democratic Governance • Electoral Process • Independent Media • Civil Society • Judicial Framework and Independence • Corruption		
Human Rights Measurement Initiative (HRMI) Civil and Political Rights + Economic and Social Rights <table border="0"> <tr> <td data-bbox="233 842 790 1066"> Polgári és politikai jogok • Freedom from arbitrary or political arrest and detention • Freedom from disappearance • Freedom from execution by death penalty • Freedom from extrajudicial execution • Freedom from torture and ill-treatment • Freedom of assembly and association • Freedom of opinion and expression • Freedom of religion and belief • Freedom of political participation </td><td data-bbox="805 842 1369 909"> Keresztmetszeti elem • People at risk / at-risk groups – a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok azonosítása minden jog esetén </td></tr> </table>		Polgári és politikai jogok • Freedom from arbitrary or political arrest and detention • Freedom from disappearance • Freedom from execution by death penalty • Freedom from extrajudicial execution • Freedom from torture and ill-treatment • Freedom of assembly and association • Freedom of opinion and expression • Freedom of religion and belief • Freedom of political participation	Keresztmetszeti elem • People at risk / at-risk groups – a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok azonosítása minden jog esetén
Polgári és politikai jogok • Freedom from arbitrary or political arrest and detention • Freedom from disappearance • Freedom from execution by death penalty • Freedom from extrajudicial execution • Freedom from torture and ill-treatment • Freedom of assembly and association • Freedom of opinion and expression • Freedom of religion and belief • Freedom of political participation	Keresztmetszeti elem • People at risk / at-risk groups – a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok azonosítása minden jog esetén		

3. ábra Európai indikátor-rendszerek

EU Justice Scoreboard

Európai Bizottság, 2013-tól

Hatékonyság

- Estimated length of proceedings (disposition time)
- Clearance rate · Number of pending cases · Caseload

Minőség

- Legal aid · Court fees · Training · Budget and salaries · Human resources · Digitalisation
- Child-friendly justice accessibility
- Persons with disabilities access
- Consumer collective redress · Notaries in succession procedures · Salaries of judicial expert staff

Függetlenség

- Perceived judicial independence – general public
- Perceived judicial independence – companies
- Safeguards relating to judges
- Functioning of national prosecution services

EU Rule of Law Report

Európai Bizottság, 2020-tól

Négy pillér

- Justice system – bírói függetlenség, ügyészség, digitalizáció, jogi segítségnyújtás, eljárási idő
- Anti-corruption framework
- Media pluralism
- Other institutional issues – fékek és ellensúlyok

Velencei Bizottság – Updated Rule of Law Checklist

Európa Tanács, 2025

Benchmark-szerkezet

- Legality · Legal certainty · Prevention of abuse of power · Checks and balances
- Equality and non-discrimination · **Access to justice** · Constitutional review · Particular challenges

Access to justice

- Independence and impartiality of the judiciary
- Independence and impartiality of other actors in the judicial process
- Fair trial
- Digital technologies within the judicial system

CEPEJ – European Judicial Systems Evaluation Report

Európa Tanács

Költségvetés

- Budget allocated to courts · to public prosecution · to legal aid

Emberi erőforrás

- Number of judges / prosecutors / lawyers per 100 000 inhabitants
- Salaries of judges and prosecutors · Training programmes · Gender parity in legal professions

Hatékonyság

- Clearance Rate · Disposition Time · Pending cases

Hozzáférés és technológia

- Court fees and legal aid for users
- Access for children, disabled, minorities
- ICT Deployment Index · Public prosecution activity statistics

EU Fundamental Rights Agency (FRA)

FRA

- Structural indicators – jogalapok megléte
- Process indicators – jogi segítségnyújtás, eljárási garanciák, képzés, fordítás
- Outcome indicators – jogorvoslati statisztikák, Fundamental Rights Survey
- Témaszpecifikus felmérések

European Social Survey (ESS) – Round 5 „Trust in Justice” modul

2010/11

Core bizalmi változók

- Trust in the legal system · Trust in the police
- Egyéb intézményi bizalom – parlament, politikusok, ENSZ, Európai Parlament

A modul konstrukciói – rendőrség

- Confidence in the police
- Trust in police effectiveness – megelőzés, elfogás, kiérkezési idő
- Trust in police distributive fairness – gazdag/szegény, etnikai csoport
- Trust in police procedural fairness – tisztesség, pártatlan döntés, indokolás
- Obligation to obey police · Moral alignment with police
- Perceived legality of police – politikai befolyás, kenőpénz
- Contact with police – pozitív és negatív tapasztalat

A modul konstrukciói – bíróságok és jogkövetés

- Confidence in the criminal courts
- Trust in court effectiveness – téves felmentés
- Trust in court procedural fairness – pártatlan döntés
- Trust in court distributive fairness – gazdag/szegény, etnikai csoport
- Obligation to obey law and courts · Compliance with the law
- Personal morality · Perceived risk of sanction
- Cooperation with police and courts – tanúszkodás, bejelentés

4. ábra Magyar indikátor-rendszer

Jó Állam Jelentés

Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Kaiser Tamás (szerk.), 2015-től

A hat hatásterület

- Biztonság és bizalom a kormányzatban - jogbiztonság, közbiztonság, intézményi bizalom; az igazságszolgáltatást elsősorban itt értékelik
- Közösségi jólét - demográfia, oktatás, egészség, társadalmi mobilitás
- Pénzügyi stabilitás és gazdasági versenyképesség - államháztartás, üzleti környezet
- Fenntarthatóság - környezet, természeti erőforrások, klíma
- Demokrácia - részvétel, választások, sajtószabadság, civil társadalom
- Hatékony közigazgatás - közszolgálat, e-közigazgatás, szolgáltatási színvonal

Az indikátorrendszer méretarányai

- 6×5×5-ös mátrix: hatásterületenként öt dimenzió (30 dimenzió), dimenzióként öt indikátor (egy fő és négy rész) - összesen 150 indikátor, ebből 30 fő és 120 részindikátor.

Igazságszolgáltatási módszertani tanulmány

Kengyel Miklós - Czoboly Gergely, NKE, 2016

A tanulmányban javasolt mutatók

- Ügyforgalom
- Eljárási idő
- A jogerős határozatok minősége
- ICT-fejlettség
- Költségvetés

2. SZ. MELLÉKLET

Módszertani melléklet a tartalomelemzéshez⁶⁵⁰

dokumentumkiválasztás pontos kritériumai:

- a cél olyan dokumentumok elemzése volt, amelyekben részletesen vannak dokumentálva a rendőr–roma interakciók; tehát nem összesítve és nem mintázatokat rögzítő dokumentumok, hanem kifejezetten ezeknek az interakcióknak a bemutatására fókuszáló szöveg, amelyeken a kódokat értelmesen lehet vizsgálni.
- ennek erős limitációjával találkozhatunk: elsősorban pont olyan dokumentumok lehettek fel, amelyek az összegzett/ már csak a mintázatokat taglaló tartalommal rendelkeznek, így szűkült le 2 db dokumentumra a korpusz.

kizárás: ezekből következően kizártam minden olyan dokumentumot, amely a fenti kritériumnak nem felelt meg.

kódok:

- a szakirodalom mentén kidolgozott kódokat előre határoztam meg (deduktív kódolás logikája mentén), illeszkedve a kutatás azon mozzanatához, amellyel a megfogalmazott koncepció kvázi tesztelést hajtottam végre. Ezek mentén a kódok a következőek voltak a Bottoms-Tankebe megközelítést akapulvéve:
 - Eljárási igazságosság – Tyler négyes elemkészlete, a döntéshozatal minősége és a bánásmód minősége.
 - hangadás

⁶⁵⁰ Saldaña (2013).

- semlegesség
 - tiszteletteljes bánásmód
 - megbízható szándék
- Elosztó igazságosság – a rendőri szolgáltatások és bánásmódok igazságos elosztása a társadalmi csoportok között.
 - Legalitás (lawfulness) – a rendőri tevékenység a fennálló jogszabályoknak való megfelelése, beleértve a due process betartását, a hatalmi visszaélések tilalmát, az alapjogi védelmet.
 - Eredményesség (effectiveness) – a rendőrség képessége arra, hogy a feladatait ellássa: bűncselekményeket megelőzze és felderítse, az állampolgárok biztonságát biztosítsa.

(ezeknek a pontosabb kibontása, amelyek tartalmilag vezették a dolgozatban található

kódolási egység:

- kódolási egységként a dokumentumokban található interakciókat vettem (legyen az személyes vagy más által megélt), amelyekre rávetítettem a kódokat.

elemzett korpusz terjedelme

- a fentiekre is visszautalva 2 db dokumentum felelt meg teljes mértékben a fenti kritériumnak, amelyből fakadóan az eredmények extrapolálása rendkívül limitált – ellenben a dolgozatban megalkotott elmélet előzetes tesztelésére alkalmas

eredménymintázat:

- az alapkérdés az volt, hogy egyáltalán megjelennek-e az alapvető legitimációs követelmények elemei (a kódok) ezekben az interakciókban. Tehát a kérdés a megjelenés detektálásán volt, nem pedig a számszerűsége. Valamint: fontos megfigyelés volt, hogy bizonyos elemek egyik-másik kategóriába is eshettek. A jelen tesztelésnél azonban itt most ez nem rendelkezik relevanciával, mert maga a

„megjelenés” volt a kérdés. További kutatásokban (nagyobb korpusz esetén) már ennek fontos szerepe lesz. Szintén fontos megfigyelés, hogy bizonyos interakciókban olyan elemek is megjelentek, amelyek nem kifejezetten estek az előre meghatározott kódok körébe, ezeket külön jeleztem.

fő eredmények:

1. eljárási igazságosság:

derogatory remarks,
offensive communication,
language of the procedure being difficult to understand,
incomprehensibility of official communication,
overt racist attitudes,
the work and communication of police investigators are reflecting sensitivity and fairness,
the capital is characterised by diversity, and well-trained and often progressive police officers,
trials are conducted in an arrogant tone,
the justifications (of decisions) are full of rubber stamps,
avoiding discussion because they know they will get no help from anyone,
referring not to speak during the criminal proceedings because words fall on deaf ears,
resignation to discriminatory police measures,

2. Jogszerűség:

in case of complaint against the police officer, the officer may ended up catching and beating them and accusing them of something the officer has made up,
the police regularly fined people arriving and leaving the vicinity for unsubstantiated reasons,
physical abuse – severely beaten by police officers, being held at gunpoint,
changing to legal aid lawyer may affected the performance or led to not receiving the minimum quality of representation,

attorneys distinguished between poor and well-off Roma clients

3. Elosztó igazságosság:

police did not act in the case of Roma victims,

passivity,

imposing fines for the lack of certain mandatory supplies equipment on a bicycle,

unjustified stops and prosecutions,

constant presence of police in the vicinity of a Roma settlement,

the police regularly fined people arriving and leaving the vicinity for unsubstantiated reasons,

more frequent imposition of pre-trial detentions for Roma defendants compared to non-Roma ones,

needless the pre-trial detention, ordered and prolonged.

4. Hatékonyság

police often fail to carry out their duties with the expected efficiency,

pre-trial detention was ordered and prolonged based on the gravity of crime, along with an abstract reasoning,

the procedure did not seem to done in their interest.

5. a 4 kategóriába nem beosorlható elem:

lack of trust that reduces the willingness to report crime

ÁBRAJEGYZÉK

1. sz. ábra: Vélemények arról, hogy a rendőrség milyen gyakran hoz tisztességes és pártatlan döntéseket, országonként (125. o.)

2. sz. ábra: Vélemények arról, hogy a rendőrség mennyire bánt tisztességtelenül a szegényekkel, országonként (125. o.)

3. sz. ábra: A jogkövetés mechanizmusa Bottoms szerint, kiegészítve a Bottoms–Tankebe-féle alapvető legitimációs elvárásokkal (178. o.)

A SZERZŐ KUTATÁSI TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA

1. Pap András, Lőrincz Viktor Olivér, Kovács Szitkay Eszter: Pandémia, közpolitika, jog: diskurzív és szakpolitikai összefüggések. In: Gárdos-Orosz, Fruzsina; Lőrincz, Viktor Olivér (szerk.) Jogi diagnózisok II. : A Covid 19 világjárvány hatásai a jogrendszerre. Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó (2022) 491 p. pp. 383-407. , 25 p.
2. Kovács Szitkay Eszter: Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés a koronavírus-járvány alatt a digitalizáció tükrében. In: Péter, Felföldi; Ivett, Nagy (szerk.) Impact of the coronavirus epidemic on scientific research conference = A koronavírus-járvány hatása a tudományos kutatásokra : Book of Abstrats. Budapest, Magyarország : Doktoranduszok Országos Szövetsége, Rendészettudományi Osztály (2022) 34-35. , 2 p.
3. Kovács Szitkay Eszter, Lőrincz Viktor Olivér, Pap András László: A pandémia és a strukturális (jog)egyenlőtlenség összefüggéseinek jogi és társadalmi értelmezési keretei In: Gárdos-Orosz, Fruzsina; Lőrincz, Viktor Olivér (szerk.) Jogi diagnózisok: a COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre. Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet (2020) 376 p. pp. 129-178. , 50 p.
4. L. Pap Andras, Kovács Szitkay Eszter: Science, identity and the law: Intersecting conceptualization and operationalization of race and ethnicity. SOCIÉTÉS PLURIELLES 5 pp. 3-60. , 58 p. (2023)
5. Pap András László, Kovács Szitkay Eszter: Race, Ethnicity, Biotechnology and the Law: Potentiality and challenges for law enforcement in the digital age. EUROPEAN LAW ENFORCEMENT RESEARCH BULLETIN 2022 : 6 pp. 1-9. , 9 p. (2022)
6. Kovács Szitkay Eszter, Pap András László: Populist Pressures, Policing and the Pandemic. Lessons and Challenges for Police Management EUROPEAN LAW ENFORCEMENT RESEARCH BULLETIN Special Conference Edition : 5 pp. 279-288. , 10 p. (2021)

7. Kovács Szitkay Eszter: A Black Lives Matter mozgalom és a közösségirendészet. MAGYAR RENDÉSZET 21 : 2 pp. 225-237. , 13 p. (2021)

8. Kovács Szitkay Eszter, Lőrincz Viktor Olivér, Pap András László: Pandémia és strukturális (jog)egyenlőtlenség; jogi és társadalmi értelmezési keretek. MTA LAW WORKING PAPERS 7 : 35 pp. 1-33. , 33 p. (2020)

9. Kovács Szitkay Eszter: A ‘különleges bánásmód’ mint az érdemi igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést elősegítő eszköz. MTA LAW WORKING PAPERS 2025/11.

10. Kovács Szitkay Eszter: Az etnikai adat és a rendészeti munka egyes metszetei. MTA LAW WORKING PAPERS 2025/12.

11. Kovács Szitkay Eszter: Access to Justice – Conceptualization for a Substantive Approach
In: EUROCRIM 2024 Book of Abstracts (2024) pp. 315-316.

12. Eszter Kovács Szitkay: 'Connecting Compliance and Access to Justice Theories – a Hungarian Perspective' In: EUROCRIM 2023 Book of Abstracts : The Renaissance of European Criminology, Firenze, Olaszország (2023) p. 90

13. Kovács Szitkay Eszter: Digital Justice and Vulnerability Under COVID--19-pandemic in Hungary In: EUROCRIM 2022 Book of Abstracts (2022) p. 875

14. Kovács Szitkay Eszter: Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés koncepciója az elméletben és a gyakorlatban: szemelvények egy kutatás eredményeiből In: Baráth, Noémi; Mezei, József (szerk.) RENDÉSZET-TUDOMÁNY-AKTUALITÁSOK - 2022 A rendészettudomány a fiatal kutatók szemével Absztrakt kötet Budapest, Magyarország : Doktoranduszok Országos Szövetsége Rendészettudományi Osztály (2022) 5-6. , 2 p.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezek a sorok mindazoké, akik egy-egy bátorító szóval – vagy a leleményesség legváltozatosabb eszközeivel – igyekeztek átlendíteni a dolgozatírás olykor meglepően rögzös terepén, és akik az örömteli fordulatokban is osztoztak velem.

Elsőként témavezetőimnek, Kerezsi Klárának és Pap András Lászlónak szeretném kifejezni mérhetetlen hálámat az elmúlt évek nem szűnő őszinte támogatásáért, bizalmáért, ügyengetéséért, a gyakran barátivá formálódó beszélgetésekért. Ennek nyomai vitathatatlanul tettenérhetők kutatói létem fejlődésemben, kiteljesedésében is. Mély szakmai odaadásuk, kíváncsiságuk, a számtalan átbeszélgetett óra révén megtapasztalhattam rendkívüli kutatói, mentori minőségüket, olyan mércét állítva ezzel elém, amely egy egész kutatói életen át iránytűként fog vezetni.

Ahogy a mondás is tartja: egy gyerek felneveléséhez egy egész falu kell! Kutatói felnőtté válásom útján végig kísért a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete, valamint a Kutatóközpont számos kollégája. Hálával tartozom támogatásukért, gondoskodó figyelmükért, a szakmai mércéért, amelyet nem csak megfogalmaztak irányomba, de megközelíteni is segítettek azt. E körbe tartoznak mindazok a kollégák, akik útközben barátokká váltak és biztos bástyaként álltak mellettem a legkritikusabb pillanatokban.

Nem utolsó sorban szeretném a családom és barátaim felé is kifejezni hálámat, akik nagy türelemmel és bizalommal figyelték a biztos bázist jelentő háttérből ezt a kalandos (külső-belső) utat, amit bejárhattam. Hálás vagyok a rengeteg beszélgetésért, és azért, hogy készséges kísérleti alanyként tűrték újabb és újabb ötleteim próbáját.